

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

1994 ж. қазан айында
негізделген

Құрылтайшы -
Қазақ АӨК-нің экономикасы
және ауылдық аумақтарды
дамыту ҒЗИ

Бас редактор
Ғ.Ә. ҚАЛИЕВ

Бас редактордың
орынбасары
А.Б. МОЛДАШЕВ

Редакциялық-баспалау
кеңесі

Ғ.Ү. ӘКІМБЕКОВА,
Ш.Ү. ӘКІМБЕКОВА,
В.В. ГРИГОРУК,
Д.С. ЖАЙЫЛОВ
(Қырғызстан),
С.Т. ЖҰМАШЕВА,
Г.А. НИКИТИНА,
П.М. ПЕРШУКЕВИЧ
(Россия),
А.И. САБИРОВА,
П.Т. САБЛУК
(Украина),
А.С. САЙГАНОВ
(Беларусь),
С.В. САЛАХОВ
(Азербайджан),
М.И. СИГАРЕВ,
Ж.С. СҮҢДЕТОВ,
И.Г. УШАЧЕВ
(Россия),
А.П. ШПАК
(Беларусь)

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

Ғ.Ә. Қалиев, Ғ.Ү. Әкімбекова Қазақстан Республикасындағы ауылшаруашылығы кооперациясы: мәселелер және оны шешу жолдары.....	7
С.С. Ыдырыс, Ж.О. Тохаева Ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызметті басқарудың әлемдік тәжірибесі.....	16
М.Ш. Бауэр, Р.С. Мусина Ауылшаруашылығы өндірісін мамандандыруға әсер ететін факторлар.....	22
Б.С. Изатуллаева Аграрлық секторда тәуекелдердің алдын-алу тетіктерін жетілдіру.....	29
Б. Бекбенбетова, Ж.Б. Рахметулина Қазақстанның ауылшаруашылығы салаларын дамыту мәселелері.....	37
Н.А. Баранова, А.А. Абдикадирова АӨК саласының кәсіпорындарын басқарудағы стратегиялық талдау...	45
Ә.Ж. Қойтанова, А.Ж. Жолмұханова, М.Т. Набиева Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыру.....	53
М.А. Амирова, Л.И. Кашук, А.Р. Солтангазинов Ауылшаруашылығы өндірісінің ақпараттық және консалтингтік қолдау тиімділігі: теориялық әдістемелік аспектілер.....	61

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

М. Кемел, А.М. Бакирбекова Су тұтынуды және су қолданушыларды қаржыландырудың шет елдік тәжірибесі	68
Б.С. Мырзалиев, Б.Ү. Мустафаева Мемлекеттік жоспарлау жүйесіндегі заманауи ауыл шаруашылығы.....	75
Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, Р. Шоқан Қазақстан Республикасының ауылшаруашылығы өндірісін ДСҰ жағдайында қаржылық қамтамасыз ету	83
А. Дарибаева, Ш. Карбетова, Қ. Отызбаева Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік қолдау.....	90
Ж.Қ. Алтайбаева, Ш.Е. Муталляпова, А.А. Құрманова Қазақстан Республикасында жергілікті деңгейде бюджеттік үдерістерді басқару	98

Азық-түлік өнімдері рыногы

Г.Т. Шакуликова, А.С. Байдалинова, Б.А. Сандыбаева Қазақстан халқы үшін тағам өнімдеріне қол жетімділік мәселелері.....	106
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова, И.Е. Падалко Қазақстан Республикасындағы нан және нан өнімдері нарығын дамыту мәселелері мен оның келешегі	112

Редакция:
И.С. ТАИПОВА,
Т.Т. САДЫРОВА

Компьютерлік верстка:
Ж.С. ДОСУМОВА

Жаппай ақпараттандыру
құралдарын тіркеу туралы
Күәлік №1327, 24 мамыр
1994 ж.

Халықаралық тіркеу номері
ISSN 1817 – 728X

Журнал Қазақстан
Республикасы білім және
ғылым саласындағы
бақылау Комитетінің
басылымдары Тізіміне
қосылған

Журнал БД РИНЦ-ге
орналасады № 788-12/2015
шарты 01.12.2015ж.

Қайта баспалау кезінде
редакцияның жазбаша
келісімі, сондай-ақ қитат
алу кезінде «Аграрлық
нарық проблемалары»
журналына бағыттама
беру міндетті.

Редакция жарияланған
мақалаларды басқа
басылымдарда, соның
ішінде электронды
мәліметтер базасында да
пайдалану құқығына ие.

С.С. Альбекова, М.М. Нұрпейсова Сүт өндірісі кәсіпорындарының бәсекеге қабілетті стратегияларының үрдісін анықтау және қалыптастыру.....	120
А.А. Мусаева, А.И. Омарова, Ж.А. Сариева Түйе шаруашығының рентабельділігін арттыру мәселелері және түйе сүтінен өнімдер өндіру мүмкіндігі.....	127
Н.Т. Батырова, Г.Р. Момбекова Мақтаны қайта өңдеу бойынша өнеркәсіп кәсіпорындарын дамытудың инновациялық тәсілдері.....	135

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

А.А. Кочербаева, Г.Қ. Үкібаева Қарағанды облысының ауыл шаруашылығын кластерлеудің әлеуеті...	142
С.К. Мизанбекова, Ж.К. Мизанбекова, К.Б. Жұманазаров Ауылшаруашылық өнімдерін өндіруші кооперативтік секторының қызметі	149
С.М. Есенғалиева Ауылшаруашылық кооперациясын дамытудың ұйымдық- экономикалық аспектілері	156

Табиғат пайдалану экономикасы

О.К. Денисова, М.В. Козлова Шығыс Қазақстан облысында тура егіншілік технологиясын қолданудың экономикалық аспектілері.....	163
--	-----

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

К. Бодаухан, А.К. Джусибалиева Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында көші-қон үдерістерінің жұмыспен қамтуға әсері.....	171
Г.А. Қожахметова, Ж.С. Досумова Салауатты тамақтану – адам дамуы тұрақтылығының факторы.....	179

Сөз жас ғалымдарға

А.М. Джумабаева Қазақстанның аграрлық саясаты – ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізі ретінде.....	187
А.М. Дүйсебаева Қазақстанның ұн тарту саласының экспорттық әлеуеті.....	194
А.М. Расулова Сары май өндірісінің бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторлары	200
Ж.М. Бексары Корпоративтік мәдениет ұйымның тұрақты дамуының тиімді құралы ретінде.....	207

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Основан в октябре 1994 г.

Учредитель -
Казахский НИИ экономики
АПК и развития сельских
территорий

Главный редактор
Г.А. КАЛИЕВ

Заместитель главного
редактора
А.Б. МОЛДАШЕВ

Редакционно-
издательский совет:
Г.У. АКИМБЕКОВА,
Ш.У. АКИМБЕКОВА,
В.В. ГРИГОРУК,
Д.С. ДЖАИЛОВ
(Кыргызстан),
С.Т. ЖУМАШЕВА,
Г.А. НИКИТИНА,
П.М. ПЕРШУКЕВИЧ
(Россия),
А.И. САБИРОВА,
П.Т. САБЛУК
(Украина),
А.С. САЙГАНОВ
(Беларусь),
С.В. САЛАХОВ
(Азербайджан),
М.И. СИГАРЕВ,
Ж.С. СУНДЕТОВ,
И.Г. УШАЧЕВ
(Россия),
А.П. ШПАК
(Беларусь)

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

Г.А. Калиев, Г.У. Акимбекова Сельскохозяйственная кооперация в Республике Казахстан: проблемы и пути их решения.....	7
С.С. Ыдырыс, Ж.О. Тохаева Мировой опыт управления инновационной деятельностью в сельском хозяйстве	16
М.Ш. Бауэр, Р.С. Мусина Факторы, влияющие на специализацию сельскохозяйственного производства	22
Б.С. Изатуллаева Совершенствование механизмов предотвращения рисков в аграрном секторе	29
Б. Бекбенбетова, Ж.Б. Рахметулина Проблемы развития сельскохозяйственной отрасли Казахстана.....	37
Н.А. Баранова, А.А. Абдикадирова Стратегический анализ в управлении предприятием сферы АПК.....	45
А.Ж. Койтанова, А.Ж. Жолмуханова, М.Т. Набиева Формирование корпоративной социальной ответственности в сельскохозяйственных предприятиях	53
М.А. Амирова, Л.И. Кашук, А.Р. Солтангазинов Эффективность информационно-консультационного обеспечения сельскохозяйственного производства: теоретико-методологические аспекты.....	61

Экономический механизм хозяйствования

М. Кемел, А.М. Бакирбекова Зарубежный опыт водопотребления и финансирования водопользователей	68
Б.С. Мырзалиев, Б.У. Мустафаева Современное состояние сельского хозяйства в системе государственного планирования.....	75
Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, Р. Шокан Финансовое обеспечение сельскохозяйственного производства Республики Казахстан в условиях ВТО.....	83
А. Дарибаева, Ш. Карбетова, К. Отызбаева Государственная поддержка агропромышленного комплекса Казахстана.....	90
Ж.К. Алтайбаева, Ш.Е. Муталляпова, А.А. Курманова Управление бюджетными процессами на местном уровне в Республике Казахстан	98

Рынок продовольственной продукции

Г.Т. Шакуликова, А.С. Байдалинова, Б.А. Сандыбаева Вопросы доступности продуктов питания для населения Казахстана..	106
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, И.Е. Падалко Проблемы и перспективы развития рынка хлеба и хлебобулочных изделий в Республике Казахстан	112

Редакция:
И.С. ТАИПОВА,
Т.Т. САДЫРОВА

Компьютерная верстка:
Ж.С. ДОСУМОВА

Свидетельство о
регистрации средства
массовой информации
№ 1327 от 24 мая 1994 г.

Международный
регистрационный номер
ISSN 1817 – 728X

Журнал включен в
Перечень изданий
Комитета по контролю в
сфере образования и науки
Республики Казахстан

Журнал размещается в
БД РИНЦ.
Договор № 788-12/2015 от
01.12.2015г.

Письменное согласие
редакции при перепечатке,
а также ссылки при
цитировании на журнал
«Проблемы агрорынка»
обязательны.

Редакция сохраняет за
собой право использовать
опубликованные статьи в
других изданиях, в том
числе и электронных
базах данных.

С.С. Альбекова, М.М. Нурпеисова Определение позиции и формирование конкурентных стратегий предприятия по производству молока.....	120
А.А. Мусаева, А.И. Омарова, Ж.А. Сариева Повышение рентабельности верблюдоводства и возможности производства продукции из верблюжьего молока.....	127
Н.Т. Батырова, Г.Р. Момбекова Инновационное развитие промышленных предприятий по переработке хлопка.....	135

Развитие кооперации, рынок средств производства

А.А. Кочербаева, Г.К. Укибаева Потенциал кластеризации сельского хозяйства Карагандинской области	142
С.К. Мизанбекова, Ж.К. Мизанбекова, К.Б. Жуманазаров Функционирование сбытового кооперативного сектора сельскохозяйственной продукции	149
С.М. Есенгалиева Организационно-экономические аспекты развития сельскохозяйственной кооперации.....	156

Экономика природопользования

О.К. Денисова, М.В. Козлова Экономические аспекты применения технологии точного земледелия в Восточно-Казахстанской области.....	163
---	-----

Социальные проблемы села

К. Бодаухан, А.К. Джусибалиева Влияние миграционных процессов на занятость в сельском хозяйстве Республики Казахстан	171
Г.А. Кожахметова, Ж.С. Досумова Здоровое питание – фактор устойчивости человеческого развития.....	179

Слово молодым ученым

А.М. Джумабаева Аграрная политика Казахстана – основа обеспечения национальной продовольственной безопасности.....	187
А.М. Дуйсебаева Экспортный потенциал мукомольной отрасли Казахстана.....	194
А.М. Расулова Повышение конкурентоспособности производства сливочного масла.	200
Ж.М. Бексары Корпоративная культура как эффективный инструмент устойчивого развития организации	207

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

Founded in October 1994,

Founder -
Kazakh Research Institute of
Economy of AIC and rural
development

Chief Editor
G.A. KALIYEV

Deputy Chief Editor
A.B. MOLDASHEV

Editorial-Publishing Board:

G.U. AKIMBEKOVA,
SH.U. AKIMBEKOVA,
V.V. GRIGORUK,
D.S. DZHAILOV
(Kyrgyzstan)
S.T. ZHUMASHEVA,
G.A. NIKITINA,
P.M. PERSHUKEVICH
(Russia)

A.I. SABIROVA,
P.T. SABLUK
(Ukraine),
A.S. SAIGANOV
(Belarus)
S.V. SALAKHOV
(Azerbaijan)
M.I. SIGAREV,
J.S. SUNDETOV,
I.G. USHACHEV
(Russia),
A.P. SHPAK
(Belarus)

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

G.A. Kaliev, G.U. Akimbekova Agricultural cooperation in the Republic of Kazakhstan: problems and solutions.....	7
S.S. Ydyrys, Zh.O. Tokhayeva World experience of innovative activities management in the agriculture....	16
M.Sh. Bauer, R.S. Musina Factors affecting the specialization of agricultural production.....	22
B.S. Izatullaeva Improvement of risk prevention tools in agricultural sector.....	29
B. Bekbenbetova, Zh.B. Rakhmetulina Issues of agricultural sector development in Kazakhstan.....	37
N.A. Baranova, A.A. Abdikadirova Strategic analysis in AIC enterprise management.....	45
A. Zh Koitanova, A.Zh. Zholmukhanova, M.T. Nabieva Formation of corporate social responsibility in agricultural enterprises.....	53
M.A. Amirova, L.I. Kashuk, A.R. Soltangazinov Efficiency of information and consulting support of agricultural production: theoretical-methodological aspects.....	61

The economic management mechanism

M. Kemel, A.M. Bakirbekova Foreign experience of water use and water users funding.....	68
B.S. Mirzaliyev, B.U. Mustafayeva Modern agriculture in the state planning system.....	75
B. Aimurzina, M. Kamenova, R. Shokhan Financial support for agricultural production of the Republic of Kazakhstan in terms of the WTO.....	83
A. Daribayeva, Sh. Karbetova, K. Otyzbayeva Public support of agri-industrial complex of Kazakhstan.....	90
Zh. Altaybayeva, Sh. Mutallyapova, A. Kurmanova Budget processes management at local level in the Republic of Kazakhstan.....	98
N.A. Baranova	

Food products market

G.T. Shakulikova, A.S. Baidalinova, B.A. Sandybayeva Issues of availability of food products for the population of Kazakhstan....	106
E.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, I.E. Padalko Problems and prospects of development of bread and bakery products market in the Republic of Kazakhstan	112

Editorial office:
I.S. TAİPOVA,
T.T. SADYROVA

Layout:
ZH.S. DOSSUMOVA

Certificate of registration of
mass media № 1327 from
May 24, 1994

International registration
number
ISSN 1817 – 728X

The journal is included in the
List of publications
of the Control Committee in
the field of Education and
Science of the Republic of
Kazakhstan

*The journal is placed
into BD RINC. Agreement
N 788-12/2015 from
01.12.2015*

Written consent of editorial
board at reprint, as well as
references in citing of journal
"Problems of AgriMarket"
are mandatory.

The editorial office reserves
the right to use published
articles in other publications,
including electronic
databases.

S.S. Albekova, M.M. Nurpeisova Determination of position and formation of competitive strategies of dairy enterprise.....	120
A. Mussayeva, A. Omarova, Zh. Sariyeva The issues of improving the profitability of camel breeding and possibilities of camel milk products.....	127
N.T. Batyrova, G.R. Mombekova Innovative approaches to development of industrial cotton processing enterprises	135

Development of cooperation, production means market

F.F. Kocherbaeva, G.K. Ukibaeva Potential of clustering of agriculture in Karaganda region.....	142
S.K. Mizanbekova, Zh.K. Mizanbekova, K.B. Zhumanazarov Functioning of marketing cooperative saector of agricultural production...	149
S. Yessengaliyeva Organizational and economic aspects of agricultural cooperation development.....	156

Environmental economics

O. Denissova. M. Kozlova Economic aspects of application of precise farming technology in the East Kazakhstan region.....	163
--	-----

Social issues of the village

K. Bodaukhan, A.K. Jussibaliyeva Impact of migration processes on employment in agriculture of the Republic of Kazakhstan	171
G. Kozhakhmetova, Zh.S. Dossumova Healthy food – is the factor of sustainable human development	179

Words of young scientists

A.M. Dzhumabaeva Agricultural policy of Kazakhstan is the basis of national food security assurance.....	187
A. Duisebayeva Export potential of milling industry of Kazakhstan.....	194
A.M. Rasulova Factors of increased competitiveness of butter production.....	200
Zh. Beksary Corporate culture as an effective tool of sustainable development of the organization	207

**СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ КООПЕРАЦИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН:
ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫ
КООПЕРАЦИЯСЫ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ**

**AGRICULTURAL COOPERATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
PROBLEMS AND SOLUTIONS**

Г.А. КАЛИЕВ¹

*Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан,
академик*

Г.У. АКИМБЕКОВА²

д.э.н., профессор

¹*Академия сельскохозяйственных наук Республики Казахстан*

²*Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и
развития сельских территорий*

Ғ.Ә. ҚАЛИЕВ¹

*Қазақстан Республикасының ауылшаруашылық ғылымдары Академиясының
Президенті, академик*

Ғ.Ү. ӘКІМБЕКОВА²

э.ғ.д., профессор

¹*Қазақстан республикасының ауылшаруашылық ғылыми академиясы*

²*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты*

G.A. KALIEV¹

*President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan,
Academician*

G.U. AKIMBEKOVA²

Dr.E.sc., professor

¹*Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan*

²*Kazakh research institute for economics of agro-industrial complex and
rural territories development*

Аннотация. Раскрыты необходимость и организационно-экономические предпосылки развития в Республике Казахстан процесса объединения сельхозтоваропроизводителей с целью организации совместного производства, хранения, переработки, сбыта сельскохозяйственной продукции, обеспечения их основными средствами производства и сервисного обслуживания. Проведен анализ сложившихся форм сельскохозяйственной кооперации, факторов сдерживающих ее развитие. Дана оценка действующего механизма государственной поддержки сельскохозяйственных кооперативов по видам деятельности. Определены позитивные и негативные направления процесса кооперирования малых форм хозяйствования. Представлены предложения по решению сложившихся проблем, совершенствованию механизма государственной поддержки, внутривладельческих отношений в кооперативе. Раскрыты преимущества каждой формы сельскохозяйственных кооперативов и рекомендованы меры по повышению эффективности развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане. Авторы констатируют, что создание сельскохозяйственных кооперативов в сферах производства, сбыта, переработки сельскохозяйственной продукции, материально-технического обеспечения и обслуживания сельскохозяйственных товаропроизводителей повысит занятость и доходы сельского населения, организует дополнительные рабочие места, будет способствовать развитию инфраструктуры села.

Аграрная политика: механизм реализации

Аңдатпа. Қазақстан Республикасында бірлескен өндірісті ұйымдастыру, сақтау, қайта өңдеу, ауылшаруашылығы өнімдерін өндіру, өндірісті негізгі құралдармен қамтамасыз ету және қызмет көрсету мақсатында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді біріктіру үдерісін дамытудың қажеттілігі мен ұйымдастыру-экономикалық алғышарттары ашылған. Ауыл шаруашылық кооперациясының қолданыстағы нысандарына, оларды дамытуды шектейтін факторларына талдау жүргізілген. Шаруашылық кооперативтерін қызмет түрлеріне қарай мемлекеттік қолдаудың қазіргі механизміне баға берілген. Кооперациялаудың кішігірім шаруашылық нысандарының өзара әрекеттесу процесінің оң және теріс бағыттары анықталған. Қолданыстағы проблемаларды шешу, мемлекеттік қолдау механизмін жетілдіру, кооперативтік ішкі шаруашылық қарым-қатынастар бойынша ұсынымдар келтірілген. Ауылшаруашылық кооперативтерінің әрбір түрінің артықшылықтары ашылып, Қазақстанда ауылшаруашылығы саласындағы ынтымақтастықты дамыту-дың тиімділігін арттыру жөнінде шаралар ұсынылған. Авторлар өндіріс, өткізу, ауылшаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу, материалдық-техникалық қамтамасыз ету және ауыл шаруашылығы тауарөндірушілеріне қызмет көрсету саласында ауылшаруашылығы кооперативтерін құру ауыл тұрғындарының табыстары мен жұмыспен қамтылуын жоға-рылататынын, қосымша жұмыс орындарын ұйымдастырады, ауылдың инфрақұрылымын дамытуға өз ықпалын тигізетінін тұжырымдайды.

Abstract. The need and organizational and economic preconditions for agricultural producers unification process development aimed at organizing joint production, storage, processing, sales of agricultural products, providing them with basic means of production and services have been revealed. The analysis of the existing forms of agricultural cooperation, factors restraining their development, has been conducted. The assessment of current public support mechanism for agricultural cooperatives by types of activity has been conducted. Positive and negative directions of the small businesses cooperation process have been determined. Proposals on addressing the existing problems, improvement of the public support mechanism, intraeconomic relations in the cooperative have been done. The advantages of each form of agricultural cooperatives have been revealed and measures to increase the efficient development of agricultural cooperation in the Kazakhstan have been determined. The authors state that establishing of agricultural cooperatives in the areas of production, marketing, processing of agricultural products, logistics and maintenance of agricultural producers will increase employment and incomes of rural population, provide additional jobs, and contribute to the development of village infrastructure.

Ключевые слова: сельскохозяйственный кооператив, государственная поддержка, законодательная база, производство, сбыт, переработка, материально-техническое обеспечение, занятость, доходы.

Түйінді сөздер: ауылшаруашылығы кооперативі, мемлекеттік қолдау, заңнамалық база, өндіріс, өткізу, қайта өңдеу, материалдық-техникалық қамтамасыз ету, жұмыспен қамтылу, табыс.

Key words: agricultural cooperative, public support, legislative basis, production, sales, processing of products, material and technical supply, employment, incomes.

Введение. Устойчивое развитие АПК Казахстана предусматривает кооперацию сельхозтоваропроизводителей, особенно малых форм хозяйствования как один из приоритетов государственной аграрной политики. Кооперация призвана стимулировать эффективное функционирование сельскохозяйственных формирований. Объединение мелких и средних хозяйств для совместной организации производства, хранения, переработки и сбыта произведенной продукции, обеспечения основными средствами производства способствует снижению издержек при производстве продукции и доставке ее до потребителя, активно воз-

действует на сбалансированное развитие сельского хозяйства и в целом АПК.

В связи с этим, важнейшее направление развития АПК Казахстана – укрепление кооперации в системе производства, сбыта, переработки сельскохозяйственной продукции, материально-технического снабжения, сервисного и информационно-маркетингового обслуживания сельхозтоваропроизводителей. Основные правовые аспекты формирования и функционирования сельскохозяйственных кооперативов прописаны в новом Законе РК «О сельскохозяйственных кооперативах», принятом Мажилисом Парламента РК 29 октября 2015 г. [1].

Решение задачи объединения малых форм хозяйствования в кооперативы является одним из важных приоритетов их государственной поддержки, что определено в Посланиях Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана и государственных программах. Глава государства отмечает необходимость «устранения всех барьеров, препятствующих кооперации мелких хозяйств», «оказания всесторонней поддержки сельхозкооперативам» [2,3,4].

Материал и методы исследования.

В работе использованы нормативно-правовые акты по механизму создания, функционирования и государственной поддержки сельскохозяйственных кооперативов (Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах»), Правила субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса при инвестиционных вложениях, Правила субсидирования развития племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства, Правила субсидирования ставок вознаграждения по кредитам и лизингу технологического оборудования, на приобретение сельскохозяйственных животных, а также лизингу сельскохозяйственной техники).

В процессе исследования были использованы различные методы: экономико-статистический – при анализе, оценке современного состояния, тенденций развития сельскохозяйственной кооперации в РК, абстрактно-логический – при выявлении позитивных и негативных направлений процесса кооперирования малых форм хозяйствования, монографический и др.).

Результаты и их обсуждение. Одной из главных задач Государственной программы развития АПК Республики Казахстан на 2017-2021 гг., принятой 14 февраля 2017 года [5], является «вовлечение мелких и средних хозяйств в сельскохозяйственную кооперацию». Документом предусмотрено приоритетное предоставление мер государственной поддержки сельскохозяйственным кооперативам. В зависимости от направления деятельности сельскохозяйственных кооперативов будут применяться различные формы государственной поддержки (субсидии на продукцию, инвестиционные субсидии, льготное кредитование и налогообложение) в течение 2017 г.

Согласно «Правил субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса при инвестиционных вложениях» [6], «Пра-

вил субсидирования развития племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства» [7], «Правил субсидирования ставок вознаграждения по кредитам и лизингу технологического оборудования, на приобретение сельскохозяйственных животных, а также лизингу сельскохозяйственной техники» [8] при организации сельскохозяйственных кооперативов по первичной переработке молока предоставлялись следующие меры государственной поддержки:

- субсидии на удешевление стоимости производства молока – 10 тенге за 1 литр;
- субсидии на приобретение оборудования и техники – до 50% стоимости (молокоприемный пункт, молоковоз, рефрижератор и др.);

- льготное кредитование через АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» на приобретение маточного поголовья КРС на сумму до 6 млн тенге сроком до 6 лет под 6% годовых.

При организации сельскохозяйственного кооператива по откорму и убою скота:

- субсидии на удешевление стоимости откорма бычков – 20000 тенге за 1 голову, по откорму ягнят – 1500 тенге за 1 голову;

- субсидии на приобретение оборудования и техники – до 50% стоимости (убойный пункт, рефрижератор и др.);

- льготное кредитование через АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» на приобретение поголовья КРС, МРС, лошадей, других сельскохозяйственных животных с целью откорма и убою скота на сумму до 4 млн тенге сроком до 5 лет под 6% годовых.

При организации сельскохозяйственных кооперативов по выращиванию и забою бройлеров от 1000 голов:

- субсидии на приобретение оборудования и техники – до 50% стоимости (клеточное оборудование для выращивания бройлеров, инкубаторной производственной станции и др.).

При организации сельскохозяйственных кооперативов с деятельностью сервисно-заготовительного центра по овощной, плодово-ягодной продукции и картофелю – субсидии на приобретение оборудования и техники – до 50% стоимости (фруктохранилище с системой холодильного оборудования от 100 т, камера шоковой заморозки, весовой дозатор для взвешивания и расфасовки плодоовощной продукции и картофеля и др.).

По результатам реализации нового Закона РК «О сельскохозяйственных коопе-

ративах» и Государственной программы развития АПК Республики Казахстан на 2017-2021 гг. по республике за 2016-2017 гг. создано 3047 сельскохозяйственных кооперативов, в т.ч. в 2016 г. – 1178, 2017 г. – 1869. Из 3047 созданных кооперативов 1180 организовано с участием ЛПХ, что связано с активизацией государственной поддержки объединения только данной категории хозяйств с целью повышения занятости сельского населения и др. [9].

Так, предоставление приоритета сельскохозяйственным кооперативам на получение мер государственной поддержки в виде субсидирования, льготного кредитования членов и самих сельскохозяйственных кооперативов на покупку скота, оборудования (молокоприемный пункт, убойный цех и др.) способствовало созданию сельскохозяйственных кооперативов по первичной переработке сельскохозяйственной продукции, в частности 407 кооперативов с молокоприемным пунктом, 60 – убойным пунктом и 169 других объектов по заготовке плодоовощной продукции, шерсти и др.

При организации сельскохозяйственных кооперативов в процессе объединения было вовлечено 53,2 тыс. человек, в т.ч. 28 тыс. - личных подсобных хозяйств, 23 тыс. - крестьянских хозяйств, 3 тыс. – индивидуальных предпринимателей, 0,5 тыс. – юридических лиц. Созданными сельскохозяйственными кооперативами по итогам 2017 г. заготовлено 132 тыс. т молока, 19 тыс. т мяса, 33 тыс. т плодов и овощей и т.д.

Государственная поддержка сельскохозяйственных кооперативов в основном осуществлялась через АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства», которое специализируется на финансировании малых форм хозяйствования. В 2017 г. АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» прокредитовано 289 сельскохозяйственных кооперативов на сумму 2779,3 млн тенге на покупку технологического оборудования (молокоприемный пункт, убойный цех и др.) и 7357 членов сельскохозяйственных кооперативов на закуп скота на сумму 22360 млн тенге [см. 9].

Анализ кооперирования сельхозпроизводителей в республике позволил выявить позитивные и негативные направления его развития. К позитивным направлениям развития можно отнести:

- совершенствование законодательной базы развития сельскохозяйственной кооперации республики, принятие нового Закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах»;

- создание стимулирующих факторов объединения малых форм хозяйствования (предпочтительно ЛПХ) в кооперативы путем приоритетного предоставления им господдержки в виде субсидий, инвестсубсидий, льготного кредитования и налогообложения и др.;

- активизирование роли государственных исполнительных и местных органов, общественных организаций, научных, учебных заведений в проведении разъяснительной работы по организации сельхозкооперативов;

- создание условий для развития инфраструктуры заготовки, хранения, переработки и сбыта сельхозпродукции на кооперативной основе;

- увеличение числа сельхозкооперативов разного направления деятельности (производственные, бытовые, перерабатывающие, снабженческие, многопрофильные), количества их членов;

- изменение отношения сельхозпроизводителей к процессу кооперации, появилось доверие, желание объединяться с целью совместного сотрудничества и защиты своих интересов, открытия собственного бизнеса.

Однако несмотря на принятые государством меры государственной поддержки, процесс кооперирования малых форм хозяйствования в республике не получил должного развития и распространения, созданные сельскохозяйственные кооперативы пока не показывают результаты эффективного функционирования.

К основным негативным факторам, сдерживающим развитие кооперации в АПК республики, относятся следующие:

- вышеуказанные меры господдержки начали предоставляться только с начала 2017 г., и только сельхозкооперативам с участием ЛПХ. В 2018 г. Министерством сельского хозяйства представлен новый проект Правил субсидирования, в котором сельхозкооперативам не предусмотрена господдержка. Следует отметить, что в течение одного года трудно, в некоторых случаях и невозможно было продемонстрировать результаты деятельности созданных кооперативов;

- утвержденные критерии господдержки сельхозкооперативам, к примеру количество членов кооператива не менее 20, причем ЛПХ, а также установленный план создания кооперативов по видам деятельности (заготовке плодов и овощей, первичной переработке молока и мяса и др.) для

каждой области в разрезе районов способствовали созданию «лжекооперативов» с целью выполнения плана. Это положение вынуждало объединяться 20 ЛПХ, не всегда знающих друг друга, не имеющих в наличии скота, опыта работы и др. Данный процесс позволил только формально увеличить количество созданных кооперативов и их членов, но не повлиял на повышение объемов производства сельскохозяйственной продукции, эффективность функционирования сельхозформирований;

- указанные комплексные меры государственной поддержки сельскохозяйственных кооперативов (субсидии на молоко, мясо и др., инвестсубсидии на технологическое оборудование, льготный кредит на покупку скота и оборудование без залога) были ориентированы только на объединение ЛПХ. При кооперировании других форм хозяйствования, например тех же мелких, но крестьянских хозяйств, в основном специализирующихся на производстве растениеводческой продукции, им не предоставлялись данные меры поддержки, по отношению к ним была предусмотрена общая господдержка для всех сельхозтоваропроизводителей, т.е. ее приоритетное право на них не распространялось, несмотря на то, что кооперативы были созданы по той же форме кооперации и согласно тому же Закону РК «О сельскохозяйственных кооперативах».

В результате из 3047 сельскохозяйственных кооперативов за 2016-2017 гг. комплексную государственную поддержку могли получить только 1189 кооперативов, созданных с участием ЛПХ. Большинство кооперативов зарегистрировались, но из-за отсутствия для них поддержки государства не смогли реализовать поставленные задачи, достичь высоких показателей деятельности.

Для решения вопросов мелкотоварного характера сельскохозяйственного производства, высокой доли ЛПХ в производстве животноводческой продукции (молоко, мясо и др.) необходимо их объединение в кооперативы. Однако использование потенциала только ЛПХ без учета крестьянских и других категорий хозяйств не может решить проблемы низкой производительности труда, неэффективного использования земельных, производственных, трудовых и других ресурсов.

Основной заинтересованностью ЛПХ было получение льготного кредита по 3-6 млн тенге под 6% годовых на покупку скота по условиям АО «Фонд финансовой под-

держки сельского хозяйства». Отсутствие знаний, опыта работы по производству товарной сельхозпродукции, осторожное отношение к укрупнению бизнеса не стимулировали ЛПХ к дальнейшему развитию созданного кооператива, ориентированного на развитие системы производства, хранения, переработки, сбыта сельскохозяйственной продукции, обеспечение основными средствами производства, сервисное обслуживание сельхозтоваропроизводителей.

Невысокая эффективность ЛПХ подтверждается следующими факторами: их продукция характеризуется низким качеством (молоко и др.), небольшими объемами поставок, использованием в основном ручного труда, слабой механизацией и автоматизацией производства. Это привело к проблеме сбыта произведенного молока. Крупные молочные компании («Фуд-Мас-тер», «Данон», «Раимбек-Агро», «Адал» и др.) принимают молоко только при условии, если объем его поставки не менее 1 т и по низкой цене (60-70 тенге/кг), что не покрывает вложенные затраты. Целесообразно, по словам представителей ЛПХ, сдавать молоко в местный магазин или продавать в городе по 120 тенге/кг. Площади приусадебных пастбищ недостаточны для содержания на них большого количества скота в личном подворье, отсутствуют финансовые средства на покупку кормов и другие нужды подтверждают низкий потенциал развития кооперативов, созданных только с участием ЛПХ.

Аналогичные проблемы возникали и при объединении ЛПХ в кооперативы по откорму и убою скота: отсутствие финансовых средств на приобретение кормов, строительство инфраструктуры для убойного цеха, сложности получения льготного кредита из-за невозможности иметь залоговое имущество или его неликвидности, значительного количества документов, требуемых АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» от каждого члена кооператива (20 ЛПХ) по залоговому имуществу и др.

Согласно Закону РК «О сельскохозяйственных кооперативах» членами кооператива могут быть как физические, так и юридические лица, т.е. все формы хозяйствования – ЛПХ, КХ, ТОО, ПК, АО и др. Нет также ограничений по сфере деятельности (производство, переработка, сбыт сельскохозяйственной продукции, обеспечение основными средствами производства, сервисное обслуживание и др.). Каждая форма кооперации имеет право на создание, полу-

чение мер государственной поддержки и соответственно характеризуется особенностями механизма функционирования.

Так, одной из эффективных форм кооперации является объединение хозяйств для ведения совместного масштабного производства на основе общности земельных массивов, единой системы научно обоснованных севооборотов, совместного использования сельхозтехники и прогрессивных технологий выращивания сельхозкультур и животных. Данная форма объединения позволяет эффективно использовать земельные, производственные, трудовые и другие ресурсы, сохранять плодородие земли. Особенно это актуально, когда значительная часть земельных угодий сельхозназначения не эффективно используются или не используются совсем.

Отличительной особенностью производственной кооперации является возможность передачи имущества членов кооператива (земельный участок, находящийся в частной собственности, право временного землепользования, производственные базы, поголовье скота и др.) в качестве паевого взноса во временное пользование сельскохозяйственному кооперативу на определенный срок согласно земельному законодательству РК. Это позволяет эффективно использовать земельные наделы мелких хозяйств для ведения совместного масштабного производства, повысить плодородие земли, увеличить площади посева сельхозкультур, объемы производства продукции, поголовье скота и повысить его продуктивность, организовать собственное производство кормов, а также систему хранения и первичной переработки сельскохозяйственной продукции. Только в этом случае возможно использование прогрессивных технологий производства сельскохозяйственной продукции и как следствие повышение производительности труда.

С принятием нового Закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах» в 2016 г. созданы кооперативы по производству сельхозпродукции, объединившие имеющих земельные участки, здания, оборудование, поголовье скота и другое имущество. Кроме этого, были желающие создать один сельскохозяйственный производственный кооператив на районном уровне, специализирующийся на выращивании овец, верблюдов и производстве шерсти и шубата и др. Однако, в связи с отсутствием господдержки данных форм кооперации инвестсубсидии предоставля-

лись только ЛПХ в основном на приобретение молокоприемного и убойного пунктов. Созданные сельскохозяйственные производственные кооперативы были вынуждены пройти перерегистрацию как объединение ЛПХ и изменить направление деятельности.

Перед Казахстаном стоит задача увеличить в течение 5 лет производительность труда в АПК и экспорт переработанной сельхозпродукции как минимум в 2,5 раза. Для достижения поставленной цели необходимо активизировать и стимулировать процесс объединения мелких крестьянских хозяйств, имеющих земельные наделы, потенциальные возможности расширения посевных площадей, эффективного их использования, увеличения поголовья скота, организации собственного производства кормов, в сельскохозяйственные производственные кооперативы. Только при развитии крупнотоварных специализированных хозяйств можно достичь повышения производительности труда в аграрной сфере.

Перспективное направление развития кооперации – объединение сельхозтоваропроизводителей разных форм хозяйствования для хранения, первичной переработки и сбыта сельскохозяйственной продукции. В этом – залог создания системы продвижения сельскохозяйственной продукции от производителя до потребителя, обеспечения загруженности перерабатывающих предприятий АПК и повышения экспортного потенциала отечественных товаропроизводителей. Для развития данного направления необходимо сохранить поддержку государства действующих сельскохозяйственных кооперативов в виде предоставления субсидий, инвестсубсидий, льготного кредитования и налогообложения.

Таким образом, исходя из проведенного анализа сложившихся проблем и с целью дальнейшего эффективного развития сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан, рекомендуется:

1. Сохранить приоритетное право получения комплекса мер государственной поддержки в виде субсидий, инвестсубсидий, льготного кредитования (без залога) и налогообложения сельскохозяйственным кооперативам в 2018 г. и в последующем (на уровне не менее 2017 г.). Необходимо предоставлять этот приоритет не только созданным кооперативам в животноводческой, но и растениеводческой отраслях, особенно в южных регионах РК (Южно-Казахстанской, Кызылординской, Жам-

былской, Алматинской), где большинство мелких хозяйств, специализирующихся на хлопководстве, рисоводстве, свекловодстве, бахчеводстве, овощеводстве, нуждаются в кооперировании.

2. Меры государственной поддержки не должны ограничиваться только поддержкой ЛПХ, важно обеспечить их доступность для всех форм хозяйствования. В целях достижения экономического эффекта влияния кооперации на развитие сельского хозяйства и АПК в целом необходимо развивать производственную кооперацию мелких и средних крестьянских хозяйств, имеющих возможность организации совместного производства продукции сельского хозяйства, использования земли, сельхозтехники, прогрессивных технологий выращивания сельхозпродукции, сохранения плодородия земли, применения единой системы научно обоснованных севооборотов. Это позволит повысить объемы производства продукции, продуктивность животных, урожайность сельхозкультур и соответственно производительность труда.

3. Необходимо решить проблемы сбыта произведенной сельскохозяйственными кооперативами продукции (молока, мяса, плодов и овощей и др.). В связи с этим, актуальны формирование кооперативных оптово-распределительных центров в каждом районе, области, основной целью которых должен быть прием сельскохозяйственной продукции, произведенной сельскохозяйственными кооперативами, с целью дальнейшего ее сбыта в крупные супермаркеты («Магnum», «Рамстор», «Арзан» и др.), организация поставок на региональные рынки, на экспорт и другие каналы реализации. Оптово-распределительные центры могут также осуществлять переработку продукции, поступившей от сельскохозяйственных кооперативов, и реализацию готовой молочной, мясной и другой продукции по вышеуказанным каналам.

4. Следует проводить разъяснительную работу специалистами Центра обслуживания населения, органов юстиции и другими ответственными лицами, осуществляющих государственную регистрацию сельскохозяйственных кооперативов, о необходимости и возможности выбора режима налогообложения при процедуре государственной регистрации сельскохозяйственного кооператива. Многие сельхозкооперативы не воспользовались правом применения специального налогового режима (-70%) из-за неосведомленности о возможности изменения режима налогооб-

ложения путем подачи заявления в налоговые органы, а также по вопросам внутрихозяйственного механизма функционирования кооперативов, в частности, по формированию паевого, резервного фондов, внесению обязательного и других взносов в паевой фонд кооператива и т.д. Результаты опроса председателей и членов созданных кооперативов показали, что паевые фонды более 90% сельскохозяйственных кооперативов сформированы только из вступительных взносов (до 5 МРП, что составляет на 2017 г. 11 345 тенге), а основной паевой фонд – из имущественных взносов (денег, имущества в виде земли, права землепользования, техники и др.), не рассчитан и не указан в учредительных документах.

Паевые взносы должны быть внесены членами кооператива в размере не менее 10% к моменту его государственной регистрации, остальная часть – в течение 1 года с даты государственной регистрации. При отсутствии основного паевого фонда членам кооператива не начисляются дивиденды по окончании хозяйственного года. Несформированный паевой фонд сельскохозяйственного кооператива, предусмотренный в учредительных документах, в течение года может повлечь в законодательном порядке его ликвидацию по истечении этого срока. Рекомендуются для формирования паевого фонда кооператива часть кооперативных выплат в первую очередь направить на формирование основного паевого фонда.

5. Предлагается в каждом районе создать хотя бы один пилотный сельскохозяйственный кооператив, с учетом специализации района, по производству, хранению, переработке сельхозпродукции, обеспечению членов кооператива основными средствами производства с достаточной и точечной государственной поддержкой (субсидирование, льготное кредитование и налогообложение) как пример положительного опыта организации кооператива путем объединения малых форм хозяйствования, достижения высоких экономических показателей по объемам производства, продуктивности скота, урожайности сельхозкультур, внедрению прогрессивных технологий. Это позволит сельхозтоваропроизводителям убедиться в действительных преимуществах объединения в кооператив, эффективности его функционирования, целесообразности совместных объектов кооперации (молокоприемного пункта, убойного цеха и др.), ознакомиться с дей-

ствующим механизмом внутривладельческих отношений между членами и кооперативом по определению доли каждого из них, распределению прибыли и др.

6. В связи с отсутствием знаний у сельхозтоваропроизводителей, особенно в мелких хозяйствах (КХ, ЛПХ), по ведению первичного и бухгалтерского учета кооператива, формированию уставного паевого фонда, распределению чистого дохода между членами кооператива и т.д., а также с целью снижения рисков нарушения правовых норм и во избежание последствий серьезных санкций со стороны налоговых органов, рекомендуется внести изменение в статью 36 п.1 Закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах» по обязательной ревизии финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственного кооператива, что потребует вступление в Ревизионный союз сельхозкооперативов, в отличие от действующего, в котором прописано «не обязательное вступление кооперативов в Ревизионный союз».

7. Рекомендуются поэтапное формирование многоуровневой системы сельскохозяйственных кооперативов, действующей во взаимосвязи с государственными (местными) органами, путем создания координационного совета и рабочих групп консультантов по вопросам организации форм сельскохозяйственной кооперации на районном уровне, а также взаимодействие их с финансовыми, общественными и другими организациями. Основными задачами районного координационного совета должны стать определение стратегии создания системы сельхозкооперативов, организация информационной работы, учебных семинаров, предоставление консультаций, обеспечение взаимодействия и координации работы участников, обобщение и распространение опыта создания системы сельскохозяйственных кооперативов.

Выводы. Развитие и поддержка сельскохозяйственных кооперативов способствуют решению не только экономических, но и социальных проблем. За счет организации сельскохозяйственных кооперативов в сферах производства, сбыта, переработки сельскохозяйственной продукции, материально-технического обеспечения и обслуживания сельскохозяйственных товаропроизводителей возможно повышение занятости и доходов сельского населения, создание дополнительных рабочих мест, развитие инфраструктуры села и др.

Список литературы

1 Закон Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах» от 29.10.2015 № 372-VЗ [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства сельского хозяйства РК.-2015.-URL:[http:// www.mgov.kz/document/5769](http://www.mgov.kz/document/5769) (дата обращения: 14.02.2018).

2 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 11 ноября 2014г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан.-2014.-URL:<http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-11-noyabrya-2014-g>. (дата обращения: 29.02.2018).

3 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан.-2017.-URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g. (дата обращения: 29.02.2018).

4 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт президента Республики Казахстан.-2018.-URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g. (дата обращения: 29.02.2018).

5 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы от 19.03.2010 № 957 [Электронный ресурс] // ОС Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. -2010. - URL: <http://www.mgov.kz/document/programmy/1786> (дата обращения: 14.02.2018).

6 Об утверждении Правил субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса, при инвестиционных вложениях от 1 февраля 2017 №48 [Электронный ресурс] // Әділет Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. - 2017.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014813> (дата обращения: 14.02.2018).

7 Об утверждении Правил субсидирования развития племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства от 1 февраля 2017 № 14813 [Электронный ресурс] // Әділет Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. - 2017. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000103> (дата обращения: 14.02.2018).

8 Об утверждении Правил субсидирования ставок вознаграждения по кредитам и лизингу технологического оборудования, на

приобретение сельскохозяйственных животных, а также лизингу сельскохозяйственной техники от 1 февраля 2017 №14815.-2017.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013816> (дата обращения: 14.02.2018).

9 Данные МСХ РК, [Электронный ресурс] Официальный сайт Министерство сельского хозяйства РК. - 2017.- URL: // [http : http: www.mgov.kz](http://www.mgov.kz). (дата обращения: 29.02.2018).

Spisok literatury

1 Zakon Respubliki Kazahstan «O sel'skohozejajstvennyh kooperativah» ot 29.10.2015 № 372-VZ [Jelektronnyj resurs] // Oficial'nyj sajt Ministerstva sel'skogo hozjajstva RK.-2015.-URL:[http:// www.mgov.kz/document/5769](http://www.mgov.kz/document/5769) (data obrashhenija: 14.02.2018).

2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.Nazarbaeva narodu Kazahstana. 11 nojabrja 2014g. [Jelektronnyj resurs] // Oficial'nyj sajt prezidenta Respubliki Kazahstan.-2014.- URL: [http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki –kazahstan – nnazarbaeva -narodu- kazahstana-11-noyabrya-2014- g](http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-11-noyabrya-2014-g). (data obrashhenija: 29.02.2018).

3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.Nazarbaeva narodu Kazahstana. 31 janvarja 2017g. [Jelektronnyj resurs] // Oficial'nyj sajt prezidenta Respubliki Kazahstan.-2017.- URL: [http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana31-yanvarya – 2017 - g](http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana31-yanvarya-2017-g). (data obrashhenija: 29.02.2018).

4 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.Nazarbaeva narodu Kazahstana. 10 janvarja 2018g. [Jelektronnyj resurs] // Oficial'nyj sajt prezidenta Respubliki Kazahstan.-2018.- URL: [http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana10-yanvarya. - 2018 g](http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana10-yanvarya-2018-g). (data obrashhenija: 29.02.2018).

kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana10-yanvarya. - 2018 g. (data obrashhenija: 29.02.2018).

5 Gosudarstvennaja programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017 – 2021 gody ot 19.03.2010 № 957 [Jelektronnyj resurs] // OS Ministerstvo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. - 2010.- URL: [http: //www. https://mgov.kz/document/programmy/1786](http://www.mgov.kz/document/programmy/1786) (data obrashhenija: 14.02.2018).

6 Ob utverzhdenii Pravil subsidirovanija po vozmeshheniju chasti rashodov, ponosenykh sub#ektom agropromyshlennogo kompleksa, pri investicionnyh vlozhenijah ot 1 fevralja 2017 №48 [Jelektronnyj resurs] // Ədilet Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. -2017.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014813> (data obrashhenija: 14.02.2018).

7 Ob utverzhdenii Pravil subsidirovanija razvitija plemennogo zhivotnovodstva, povyshenija produktivnosti i kachestva produkcii zhivotnovodstva ot 1 fevralja 2017 № 14813 [Jelektronnyj resurs] // Ədilet Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. - 2017.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000103> (data obrashhenija: 14.02.2018).

8 Ob utverzhdenii Pravil subsidirovanija stavok voznagrazhdenija po kreditam i lizingu tehnologicheskogo oborudovanija, na priboretenie sel'skohozejajstvennyh zhivotnyh, a takzhe lizingu sel'skohozejajstvennoj tehniki ot 1 fevralja 2017 №14815.-2017.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013816> (data obrashhenija: 14.02.2018).

9 Dannye MSH RK, [Jelektronnyj resurs] Oficial'nyj sajt Ministerstvo sel'skogo hozjajstva RK. - 2017.- URL: // [http: http:www.mgov.kz](http://www.mgov.kz). (data obrashhenija: 29.02.2018).

WORLD EXPERIENCE OF INNOVATIVE ACTIVITIES MANAGEMENT
IN THE AGRICULTURE

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ
БАСҚАРУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

МИРОВОЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

S.S. YDYRYS

Dr.E.sc., professor

ZH.O. TOKHAYEVA

PhD student

Kh.A. Yasawi International Kazakh-Turkish University

С.С. ЫДЫРЫС

э.ғ.д., профессор

Ж.О. ТОХАЕВА

PhD докторанты

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

С.С. ЫДЫРЫС

д.э.н., профессор

Ж.О. ТОХАЕВА

докторант PhD

Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясауи

Abstract. The world experience in management of innovation activity, legislative aspects of innovation activity support, infrastructure, programs and activities aimed at development of innovation sphere, sources, volumes and mechanisms of public financing have been studied. The experience of introducing innovations in agricultural production in countries with developed market economies has been presented, where effective commercialization of scientific developments is carried out. A comparative analysis of the state and functioning of foreign innovation systems has been carried out. Factors that hinder their development have been identified, in particular, a small share of business in funding research and development; low level of involvement of small businesses in innovation activities; problems related to commercialization of innovations. It has been noted that the process of transformation of agricultural sphere should play an important role in stimulating agricultural production of the industry. In this regard, it is necessary to search for new effective management tools in the field of integration of agricultural production and science, taking into account the experience of foreign countries and specifics of the agro-industrial complex of Kazakhstan.

Аңдатпа. Инновациялық қызметті басқарудағы инновациялық қызметтің заңнамалық аспектілері, инфрақұрылым, инновациялық саланы дамыту бағдарламалары мен іс-шаралары, оның көздері, көлемі мен мемлекеттік қаржыландыру тетіктері зерттелген. Ғылыми әзірлемелерді тиімді коммерцияландыру жүргізілетін дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде ауыл шаруашылығы өндірісіндегі инновацияларды енгізу тәжірибесі көрсетілген. Шетелдік инновациялық жүйелердің жағдайына және жұмыс істеуіне салыстырмалы талдау жүргізілген. Олардың дамуына кедергі келтіретін факторлар, атап айтқанда, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қаржыландыратын бизнестің шағын үлесі анықталған; инновациялық қызметке шағын бизнес субъектілерін тарту деңгейі төмен; инновацияларды коммерцияландыру мәселелері белгіленген. Аграрлық саланы трансформациялау үрдісі ауыл шаруашылық өндірісі салаларын ынталандыруда маңызды рөл атқаратынын айта кету керек. Осы мақсатта шет елдердің тәжірибесін және Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің ерекшелігін ескере отырып, ауыл шаруашылығы өндірісін және ғылымды интеграциялау саласындағы жаңа тиімді басқару тетіктерін іздестіру қажет.

oping-country agriculture more responsive, dynamic, and competitive.

An increasingly popular mode of analysis to this end is the study of agricultural innovation from a systems perspective - that is, the study of sets of interrelated actors who interact in the generation, exchange, and use of agriculture-related knowledge in processes of social or economic relevance, and the institutional context that conditions their actions and interactions.

Results and discussion. According to the speeches of the President and his annual Address to the people of Kazakhstan, priority areas include the following: technological re-equipment and large-scale modernization of the agricultural sector, development of construction industry and production of building materials, development of oil refining and infrastructure of the oil and gas sector, development of metallurgy and production of finished metal products, pharmaceutical and defense industries, modernization and development of the energy sector, including the production of "green" energy, development of transport and communications infrastructure.

In spite of this circumstance, now Kazakhstan is experiencing an innovative crisis, which is connected with the lack of a well-developed mechanism for using advanced scientific achievements in the sphere of production and management. Considering the causes of the crisis phenomena in agriculture, we can identify the following factors that negatively affect its development as the following:

- ◆ the reduction in the number of people living in the territory of rural settlements, which are the main producers of agricultural products. The problem of reducing the number of rural population is complicated by the problem of the lack of staff professionalism;

- ◆ the reduction of agricultural machinery amount used in the production process. The number of tractors in agricultural areas decreased to the 71.8% of amount, harvesting combines to 80.1%. This situation is extremely negatively characterizes the situation in agriculture development, and allows us to judge about the insufficient provision of land and the appropriate type of equipment.

Realizing the importance of agro-industrial complex development, the state implements its support through financing. By financing agricultural enterprises activities, the state relies on the use of these resources for the purpose of agriculture innovative development, since it becomes increasingly obvious that the increase in the efficiency of agricultural production is achieved mainly through the innovation

activity intensification. It is a significant increase in introducing the new technologies into production.

However, at the present time the innovative potential of the AIC in the RK is used only by a third, which creates prerequisites for formation of new approaches that create organizational and economic mechanisms that make it possible to intensify the scientific achievements introduction in agrarian production.

In the world economic literature, the word "innovation" is interpreted as the transformation of potential scientific and technological progress (NTP) into a real one, embodied in new products and technologies. In the world practice it is customary to refer organizations to innovation, in which more than 70% of the total volume of products in monetary terms for the reporting tax period is formed by innovative production. To assess the innovative development of the state, a global innovation index is applied, which has been defined since 2007, consisting of 80 different variables characterizing the innovative of the world countries development. The index is calculated as a weighted sum of estimates of indicators' two groups [1, p.47]:

- disposable resources and conditions for innovation (Innovation Input);
- accomplished practical results of innovation (Innovation Output).

The resulting index is a cost-effectiveness ratio, which allows you to objectively assess the efforts effectiveness to develop innovation in a particular country. Switzerland, followed by the United Kingdom, Sweden, Finland, the Netherlands, the United States, Singapore, Denmark, Luxembourg and Hong Kong are leading in the ranking of the world countries in terms of innovative opportunities and results. They occupy a strong position in such areas as innovation infrastructure (including information and communication technology), the level of business development (indicators: mental workers, the relationship between innovation and knowledge acquisition) and innovation results (indicators: creative goods and services and creative activity on-line) [2].

The transition to innovative development based on the use of the latest scientific discoveries and technological developments in the economy is due to many objective reasons, among which the growing role of their dependence on imports play a significant role. Unfortunately, modern innovative technologies of agricultural production are rare exceptions, and the majority of Kazakhstani farms

are producing obsolete methods and technologies [3, p.132].

It should be noted that an active study on innovative economic development issues in European countries began in the 50s of the 20th century. With a delay of half a century, Kazakhstan also began to pursue an innovative policy. In Kazakhstan, concrete steps to implement and revitalize the innovation program are made with the adoption of the Strategy for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan until 2015, the laws "On Innovation", "On Science", and the "Road Map", Business and Science 2020. The implementation of these programs will ensure the demand for competitive scientific results by the economics; will create the most important institutional elements of science-production relations.

The most widespread abroad was the state policy, based on the mechanisms of financial support for R & D (state, investment funds, business, etc.), as well as forms of the right to intellectual property. Recently, the share of innovative products in the countries with developed economies is constantly growing in the rate of GDP growth. Thus, the share of innovation in the growth of economic growth from 1980s to the early 2000 increased in Japan from 30.6% to 42.3%, in the USA from 31.0% to 34.6%. In the first decades of the 21st century in some European countries, the share of the innovation factor was growing at an even faster rate: in Germany and Austria it was 67%, in Sweden and Finland - about 64%, in France - 58%, and in Great Britain and Ireland - 50-55% [4, p.36].

In these countries, the economic strategy core is not simply the development of high-tech industries, but the achievement of innovative balance - the optimization of the role and magnitude of the innovation component. This approach shapes the special attitude of business and society towards the development of science-intensive technologically complex industries and large-scale R & D, which implies the development of the economy along an innovative path.

In developed countries, a high-performance and ramified scientific and technical complex represents a special sector of the national economy closely integrated with the sphere of education, science, and branches of the economy and government bodies. It includes research centers of universities, industrial corporations, national state laboratories, small and medium-sized commercial and engineering firms, various cooperative organizations that combine the resources of govern-

ment, private capital and universities around the main task of accelerating scientific and technological progress and improving the quality of research and development [5, p.28].

The peculiarity of the American structure of scientific and technological progress management in the agro-industrial complex is close interaction of the state and private business. There is a significant proportion of mixed organizations, financed by public and private sources. The contract of state and private institutions in the agrarian sphere is an important feature innovative mechanism. By that the main interests for the largest producers, private organizations provide feedback by providing state authorities with information on the effectiveness of business conducted by them and measures for businessmen on economic policy.

In Canada and the United States, the state, together with local authorities, finances the university system of science, education and extension in each state, which activities are influenced by farmers' associations and attended by the board of trustees of universities. Thus, the main importance is attached to the practical reliability of the innovations obtained and the preparedness level of the graduates. In addition, numerous rural counseling centers entering the cooperative extension system, introducing innovations and training farmers, have their own boards of guardians supervising their activities. More than \$ 1 billion in the US is expended on the activities of the cooperative extension service in approximately the following proportion: 28% - the federal budget, 66 - state budgets, 16% - local budgets. Moreover, state budgets allocate funds not just to extension services that are part of university systems, but mainly to specific programs of consulting and training support for farmers and their families [6].

Also the experience of the USA and Canada is interesting in that in the field of stimulating innovation activity, as the countries in which there is an exceptionally powerful and legally fixed economic and political support for agrarian innovations by the state. Canada's tax policy is designed to strengthen the financial situation of farming. Tax benefits to farmers, as well as other forms of support (federal and provincial contributions to insurance programs, etc.) created economic conditions for the productive activities of farms. There, the discount is 20%, and in various provinces of Canada there are preferential tax rates for small agricultural enterprises. In general, the total amount of tax benefits is approximately

equal to the costs of enterprises for innovative research.

World experience shows that application of the program-target method allows the governments of many developed countries to effectively use public resources to stimulate research and production of innovative products [7, p. 33].

Large corporate innovation groups are more typical for Europe. In the 70s of the last century their associations with industrial structures appeared, and in the last two decades of the last century, states began to stimulate the development of small innovative development. The state has an indirect impact on innovative business - a number of small innovation centers are managed by local authorities, and the largest ones are part of the European network with a base in Brussels. Consequently, there is a combination of innovative activity of small enterprises and the production power of large innovative companies [8].

The experience of the European Union suggests that for the development of innovative activities different countries use a variety of tax, financial and other mechanisms of state support for the agricultural sector. For example, in Germany, Sweden and Finland, in order to provide targeted support to the main production sectors, they are granted loans at reduced interest rates. In Italy, Spain and Portugal, tax incentives are used to encourage enterprises that make extensive use of innovations. Thus, in Spain tax incentives are granted to agricultural enterprises, even for import purchases of advanced production technologies, as well as for advertising and design of domestic agricultural products [see 5, p.29].

In Japan, there is the Council for Science, headed by the Prime Minister. It includes the heads of several ministries, as well as representatives of the largest private industrial corporations – the Council on Science Affairs formulates the strategic line of scientific and technical development of the country and determines the amount of expenditure on R & D from the state budget.

Innovative formations in Japan, unlike the European and American models, rely on close cooperation between science and production, a clear organization of planning and forecasting of scientific and innovative work, and coordination by the state. According to some reports, the effectiveness of scientific research in Japan is more than 6 times higher than in America, and the term of implementation of development is reduced to 2-4 years. First of all, this is due to the clarity of the in-

teraction of fundamental, applied science and production, the availability of a highly developed information base, and also the unity of joint actions of people at all stages in innovation. At the same time, the last stage of the innovation process has a market-based basis, which encourages all participants to compete. Coordination at the research and development stage and competition at the final stage inevitably complement each other, ultimately ensuring the brilliant success of the Japanese economy [9, p.12].

In Japan, among the government's measures to ensure scientific and technological progress, to stimulate science-intensive "high" technologies, regional development programs take a prominent place. One of such programs is the program "Technopolis". As a plan to accelerate the economic development of the peripheral regions of Japan, it simultaneously contributes not only to building up their scientific and technical potential, but also forcing NTPs throughout the country. Considering the scientific and technical potential as one of the most significant factors in the restructuring and intensification of the economy, the Japanese government and the campaigns made it key in both the general economic and regional strategies. The essence of these ideas is that in order to promote regional development, further acceleration of scientific and technological progress and the priority development of science-intensive industries, specialized research and production towns-technopolises are created, which provide favorable conditions for the organic merger of scientific research with knowledge-intensive production [10, p. 52].

Conclusion. The experience of developed countries in the field of innovation should be thoroughly studied with a view to further transformation to Kazakhstan's realities. For today, the main emphasis is on the organization and development of science cities, technology parks on the basis of leading research institutes, large industrial enterprises, financing of which is mostly carried out from the state budget, which in future should be reduced in order to transfer these organizations to a market basis. If problems can be eliminated that relate to the underdeveloped legislative framework that regulates and stimulates innovation, the lack of highly skilled specialists in the field of innovative management who know the specifics of a certain specialization of the economy; absence of participation of authorities in providing sectoral funds for research and development work by attracting investments and arranging venture

FACTORS AFFECTING THE SPECIALIZATION
OF AGRICULTURAL PRODUCTION

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІН МАМАНДАНДЫРУҒА
ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СПЕЦИАЛИЗАЦИЮ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

M.SH. BAUER

Dr.E.sc., professor

R.S. MUSINA

C.E.sc.

Kazakh Agrotechnical University S.Seifullin

М.Ш. БАУЭР

э.ғ.д., профессор

Р.С. МУСИНА

э. ф.к.

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

М.Ш. БАУЭР

д.э.н., профессор

Р.С. МУСИНА

к.э.н.

Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина

Abstract. The management strategy and addressing the issues of specialization of agricultural sphere in market conditions should be based on the priority directions of the development of the agro-industrial complex, taking into account the specifics of the regions, the possibility of introducing innovations into production. The article presents various theories of economic thought and opinion of modern scientists on specialization of agricultural production. In this aspect, the main factors affecting the level of the region and agricultural enterprises have been identified. Its role in the process of internationalization of production and cooperation of economic entities has been defined. The features of specialization in market conditions at micro and macro levels and the role of the State in this process have been presented. Specialization in agricultural production is associated with overcoming the contradictions between labor division and the need for combined development of production, which allows to account more fully the natural, technological, organizational requirements inherent in agriculture. The authors state that when considering the issues of specialization in agricultural sector, it is necessary to take into account the laws of market relations, the use of such levers of influence as demand and supply on agricultural production.

Аңдатпа. Аграрлық саланы нарық жағдайында басқарудың стратегиясы мен мамандандыру мәселелерін шешу агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың басым бағыттарына олардың аймақтық ерекшеліктерін, өндіріске инновацияларды енгізу мүмкіндіктерін ескере отырып негізделуі керек. Мақалада экономикалық ойлардың түрлі теориялары мен ауылшаруашылығы өндірісін мамандандыру бойынша қазіргі заманғы ғалымдардың көзқарастары ұсынылған. Осы аспектілерде аймақтар мен ауылшаруашылық кәсіпорындары деңгейінде әсер ететін негізгі факторлар анықталған. Өндірісті интернационализациялаудағы және шаруашылық субъектілердің үдерісіндегі оның рөлі анықталған. Нарықтық жағдайда микро- және макродеңгейде мамандандырудың ерекшеліктері және осы үдерістегі мемлекеттің рөлі көрсетілген. Ауыл шаруашылығы өндірісіндегі мамандандыру еңбек бөлінісі мен өндірісті бірлесе дамыту қажеттілігі арасындағы қайшылықтарды еңсеруімен байланысты, ол ауыл шаруашылығына тән табиғи, технологиялық, ұйымдастырушылық талаптарға толығымен назар аударуға мүмкіндік береді. Авторлар аграрлық сектордағы мамандандыру мәселелерін қарастыру кезінде нарықтық қатынастардың заңдарын, ауылшаруашылық өнімдеріне деген сұраныс пен ұсыныс сияқты әсер ету тетіктерін қолдануды ескеру керектігін тұжырымдайды.

As part of the same combination of branches and proportions between them, as a rule, they are often changed along with changes in their underlying causes, and not necessarily all and often only some of them. The relationships and proportions between the branches are constantly varying magnitude. This explains the urgency of the issues of specialization, combination and ratio of industries in the agricultural enterprises at every stage of the development of agriculture. It is worth noting that the combination of branches is not a mechanical sum of industries, not an arbitrary set of them, and a set of industries. Therefore, do not connect any of the branches can be spoken of as a combination, but only when there is a relationship between them, allowing more efficient use of production resources and achieve better results of production when their set is a well-organized system.

Judgment of economic space can be met even in works of antique philosophers (Aristotle, Platon), the authors of social utopias (Thomas Moor, T. Campanella). In the 17-18 centuries, these problems are constantly covered in the economic theories (J. Stewart, Adam Smith and David Ricardo). However, at a later time until the end of the 19th century a factor of production has dropped out of sight of the general economic concepts, scientists abstracted from the notion of territory. Mainstream economic thought developed as a theory of a point or a closed economy of the country without the size do not take into account "the monopoly protection" distance and transportation costs, the competitive advantages of the different locations of manufacture not the mobility of natural resources.

Nevertheless, research in the field of spatial economy developed and two directions can be identified today:

- theories that determine the specialization of regions in the territorial division of labor (theory of absolute advantage, theory of comparative advantage, Heckscher-Ohlin theory);
- theories that determine the principles of the location of production (the theory of the location of agricultural production, the theory of the location of industry, the theory of locating settlements, the general theory of location).

The theory of absolute advantage. Initially, most economists assumed that the source of wealth is unequal exchange territory. This trend of economic thought has been called "mercantilism" and has been developed by scientists. Mercantilist views are in the trade between the two countries, however, apply to the interregional exchange. A country can be

considered as a region across the continent or the world at large [3].

Considering that the wealth of the territory is determined by the amount of gold and silver, mercantilists assumed that foreign trade should wholly promote its increase. Recognition of the important role of foreign trade in ensuring economic growth was accompanied by the establishment of restrictions on the part of the state. Criticizing them, Adam Smith showed that the welfare of the territory depends not so much on the amount of gold and silver as on the level of development of production due to the division of labor and cooperation.

Specialization of regions in foreign trade should be based on the principle of absolute advantage. According to this principle the region exports those goods that it produces with lower costs. Therefore, producers must act in conditions of free competition and non-interference of the state in the economy. This theory showed how foreign trade should be carried out if the region has an absolute advantage. However, she did not give an answer to the question of how the regions that do not have such an advantage can participate in foreign trade. The answer to this question was obtained within the framework of the theory of "comparative advantage".

The theory of comparative advantage. As is known, D. Ricardo developed the theory of absolute advantages and showed that trade can be mutually beneficial, even if one of the regions does not have an absolute advantage in the production of specific goods. The principle of comparative advantage lies in the fact that regions should specialize in the production of those goods that they can produce with the lowest costs in comparison with other regions.

Comparative (relative) costs indicate how much of one of the produced goods must be abandoned while increasing the production of another commodity by one. Usually this is clearly demonstrated by the production capacity curve, which is built on the basis of costs. It shows how much of the production can be produced by the region at the current level of technology and the amount of resources.

The Heckscher-Ohlin theory. The reasons for the appearance of comparative advantages in the territory were described in the early 20th century in the works of Swedish economists E. Heckscher and B. Ohlin. They showed that the reason for the emergence of comparative advantages is the different supply of regions with production factors. Specialization in foreign trade should occur on such

goods, in the production of which the greatest costs fall on those resources that are more endowed with the region. Movement of goods compensates for restrictions on the movement of resources, which leads to equalization of income from the factor of production. This situation is described by the American economist, Nobel Laureate V.V. Leontief.

Economists of our time believe that one of the main reasons for the decline in the efficiency of agricultural production and a sharp decline in the volume of production and raw materials is the low level of use of market specialization. The specialization of agricultural production and market development are used in time and allow fuller use of productive resources.

One of the main ways to improve and deepen the economic reforms of the republic is the creation of a managed market specialization capable of satisfying the needs of the republic's population in a variety of food products. Reliable provision of the population with food on the basis of scientifically grounded market specialization should become a strategic direction of the agrarian policy of the Republic of Kazakhstan, where the level of actual per capita consumption of basic products is much lower from rational standards of nutrition and lags far behind the average indicators of the CIS countries.

A characteristic feature of modern specialization is the process of internationalization of production, which is expressed in the growth of international specialization and cooperation of economic entities. At the same time, the formation of specialization in the conditions of market relations has become one of the key tasks for the country's agriculture. The market is unthinkable without specialization, since it is a limited part of the market. In conditions of transition to market relations dictate from above the specialization of the economy becomes inexpedient.

So far there are different opinions about the development of market specialization. Some say that the state should not interfere in the economic activities of agricultural producers. Others say that without government support, agro product producers will not be able to carry out their activities.

Market specialization as a special form of the economy of the agro-industrial complex determines the scientific basis of its organization at the macro level, where the state fulfills its administrative functions by regulating the economy at the macro level. Each agricultural enterprise has the right to choose its own strategy of managing market specializations.

The strategy of management of market specializations in the agrarian sphere of the agro industrial complex should be based on priority directions of agricultural development taking into account the peculiarities of the regions, the possibility of introducing new achievements in science and technology into production. The management of market specializations in the agrarian sphere covers the interests of many agrarian enterprises and requires the support of scientific institutions. At the same time, the scientific institutions of the Kazakh Research Institute of Economy of AIS and rural development should be profiled as a methodological center [4].

Results and discussion. When considering the specialization of agriculture, it should be borne in mind that the development of this process is proceeding in overcoming the contradictions between the further division of labor and the need for combined development of production, which makes it possible to better take into account the technological and organizational requirements inherent in agriculture, and to ensure a more even flow of money.

The peculiarity of agricultural production lies in the fact that in this branch a person deals with machine industrial production, as well as with soil and living organisms. Therefore, the depth of the division of labor in agriculture can not reach such a level as in industry, where, along with the division of labor in the production of certain types of products, the division of labor into technological processes is carried out, with the production of individual parts or parts of production. The nature of the specialization and the forms of its manifestation are formed under the influence of a number of factors, which are usually divided into two groups: natural and economic. Moreover, often the natural factor has a dominant influence. This is due to the fact that agriculture is the most important branch of material production, has, in contrast to industry, a number of significant features inherent only in this industry.

In a generalized form they are formulated by individual authors as follows:

- the interdependence of biological and economic processes, their objective influence on the results of crop and livestock organization;
- the ability of the land, as the main means of production, to improve its quality and efficiency with its rational use;
- the presence of soil and climate prerequisites and factors determining the specialization, placement of agricultural production;

- difference in the duration of the working period and the production period, seasonality of production;
- own biological basis of productive reproduction in agriculture.

In this regard, the specialization of each region, zone, economy is formed under the influence, on the one hand, of the social division of labor, which, while deepening, provides separation of the branches of agriculture from each other, on the other - the characteristics of agriculture, often linking, with friend [see 3].

Specialization develops under the influence of two groups of factors. On the one hand, natural conditions, the development of transport and other means of communication, the location of the main sales markets contribute to the accumulation of enterprise resources in the production of a limited number of products. On the other hand, factors such as the seasonality of agricultural production, the need for more complete use of resources and the disposal of industrial waste have a deterrent effect on the specialization process. Operating in opposite directions, both groups of factors are very dynamic. The strength of their impact depends on the socio-economic conditions, the level of development of production technology, agricultural science and the relevance of its achievements, the acuteness of competition.

Natural conditions (climate, soil, relief, hydrology) are system-forming factors for agriculture. These factors are poorly dynamic, more conservative than economic ones, and some of them are not amenable to human control. Natural conditions, their diversity and degree of use serve as the natural basis for structural changes in agricultural production and the agro-industrial complex as a whole. The main reason for this is the presence in agriculture not only of social, but also of natural labor productivity. "The productivity of agricultural labor is linked to natural conditions, and, depending on the productivity of the latter, the same amount of labor can be represented in a greater or lesser amount of products, use values." Due to this, natural and climatic conditions, which are characterized by great diversity and can vary even within the same zone and region, affect the quantity of agricultural products produced and the specialization of production. The great differentiation of natural, economic and social factors predetermined the territorial division of labor into a sectoral structure and specialization in each district [5]. Therefore, each set of natural conditions must meet a certain specialization,

in which the features of soils, relief, climate, etc. are best used. In other words, the specialization of agricultural production is intended to ensure more rational use of the bioclimatic potential of each region of the country on the basis of the preferential placement of crops and industries in more favorable conditions for them [6,7].

There are a number of other factors that have a direct impact on the specialization of agriculture. They are divided into two groups according to the nature of the action [8,9].

Under the influence of some factors, specialization develops in the direction of reducing the number of branches, under the influence of others becomes economically expedient to expand the range of industries to a certain limit. The latter also applies to such factors as regulated placement of agricultural products. Factors influencing the deepening of specialization include the state of transport links and the level of development of transport, which should ensure transportation of agricultural products to places of consumption and processing, and industrial goods - to the countryside.

With the development of transport and the construction of new routes of communication, it may turn out that certain types of products, which are currently considered to be low-transportable and perishable, are more expedient to produce not closer to consumption points, but in areas with the lowest production costs. In this regard the role of suburban farms will change.

Already now, for example, milk processing plants have been created, thanks to which it is possible to store this perishable product for several months, which allows transporting milk to regions remote from the production sites. At present, the growth of refrigerated transport has increased the importance of specialization of the southern regions in the production of vegetables and fruits, especially for off-season consumption in the northern part of the country.

Further deepening of the specialization of agricultural production will inevitably cause an expansion of interregional exchange of agricultural products, an increase in the volume and range of transported products. This requires significant transportation, the development of specialized rail and road transport, as well as warehousing, refrigeration and packaging. But the weak development of these types of transport and storage of goods at the present time, as well as the more acute problem of self-sufficiency of regions with food products, for the production of which there are

favorable natural and economic conditions, restrain further deepening of the specialization of regional agriculture.

The means to better meet the needs of the country's population in food products and light industry products from agricultural raw materials on the basis of the dynamic proportional development of the agro industrial complex is the improvement of the location of agriculture across the territory or the territorial (zonal) allocation of labor in this sector.

The means to better meet the needs of the country's population in food products and light industry products from agricultural raw materials on the basis of the dynamic proportional development of the agro industrial complex is the improvement of the location of agriculture across the territory or the territorial (zonal) allocation of labor in this sector [10].

The complex of natural and climatic conditions plays a particularly important role in the location of production and processing of crop production. This is the primary branch of the agro industrial complex, in which natural resources (soil nutrients, water, light energy, atmospheric carbon dioxide) are directly converted into organic plant mass of agricultural products. Along with the specialization and concentration of production, the scientific and technological revolution fundamentally influences the natural conditions with the help of melioration and other means of intensification.

The transfer of a number of branches of agriculture on an industrial basis has a twofold impact on territorial specialization on the one hand, it facilitates the further concentration of certain industries in specialized zones (the creation of pig-breeding complexes in areas of cheap grain production, dairy complexes in the areas of butter production, agro-production).

On the other hand, the transfer of a number of industries to an industrial basis leads to a more even distribution of the production of certain types of low-transport products and brings them closer to places of consumption. An important factor of territorial specialization is the population movement related to the change in the location of the country's productive forces, to areas with limited food production capacities in terms of volume and range.

Territorial specialization is also influenced by zonal differences in the structure of food consumption, related to climatic conditions, national and domestic traditions. However, gradually they are equalized: in the northern regions there is a growing demand for products of southern heat-loving vegetable, melon

and fruit crops, grapes; in the south, the demand for meat, butter, cheese is increasing.

Along with the positive influence of scientific and technical process on the conditions of territorial specialization, in a number of cases its negative consequences also affect: environmental pollution, soil fertility decline, water and wind erosion, spread of pests and plant diseases as consequences of monoculture.

The market has a significant impact on the location and specialization of agriculture, using such levers of influence as supply and demand. Demand for products contributes to the development in certain regions of the Republic of Kazakhstan production of certain types of commodity products. Because of the lack of scientific bases for the development of agriculture, further deepening of specialization is proceeding slowly, does not meet the requirements of the market.

In the conditions of the market, the issues of effective sales of products are especially important, therefore F. Kotler recommends "Find requirements and satisfy them, produce what you can sell, instead of trying to sell what you can produce." This means that the enterprise must produce such quality products that will quickly find the consumer. The process of market specialization requires the use of new forms of marketing products in foreign markets.

The change in the specialization of agricultural production should take place taking into account the functioning of holding companies. Moreover, the struggle for the conquest of the commodity market in conditions of fierce competition forces economic entities to rationally use the forms of specialization. All this together makes the production of the holding type company quite competitive in the world market. At the same time, the specific condition of the republic is the basis for the formation of market specialization: the natural and climatic potential, the demographic situation, the mentality of the people and the structure of the economy of agricultural production.

An economically sound combination of several industries contributes:

- softening seasonality of production;
- more complete use of agricultural production resources;
- the uniform receipt during the year of production and money;
- increase in profits;
- acceleration of turnover of circulating assets [11].

Conclusions. Thus, the special feature of the specialization of agricultural production is that, unlike other spheres, they largely de-

pend on the natural conditions of a particular region. However, now, when the laws of a market economy operate, the state cannot push the development of some kind of culture or type of livestock in a particular zone, if this is not beneficial to primary producers.

The process of specializing in agriculture is being improved constantly and directly in the primary production units. The market has a significant impact on the location and specialization of agriculture, using such levers of influence as supply and demand.

References

1 Belokopytova L.E., Suchkova N.R. Influence of integration and deepening of the specialization of horticultural organizations on market relations in the agro-industrial complex of the region // Problems of the agrimarket.-2016.-No.2.-pp.108-113.
2 Moldashev A.B. About mutual relations of the Republic of Kazakhstan with the countries of the customs union and increase of competitiveness of the agrarian sector // Problems of the agro-market.-2012.-№ 2.- pp.14-17.
3 Didyulya L.V. International Economics. Lecture notes. GGAU, 2010.-81p.

4 Eskarayev O., Eskaraev N. "Management of market specialization of the RK" // Transit economy.- 2002. -№3.- pp.70-78.
5 Emelyanov AM Economics of Agriculture.- M.: Economics, 1982.- 558 p.
6 Methodological recommendations on the organization of development and placement of agricultural production of the RSFSR. - M., 1983. - 59 p.
7 Methodological recommendations on the improvement of zonal, economic and intraeconomic specialization of agriculture. - M., 1990. – 162p.
8 Kovalenko N.Y. Economics of Agriculture: Textbook for students of higher educational institutions/ N.Y. Kovalenko, Y.I. Agirbov, N.A. Se-rova, etc.- Moscow: YURKNIGA, 2010.- 384 p.
9 Agrarian Economics: Textbook / Ed. M.N. Malysh, St. Petersburg., 2002.- 688 p.
10 Principles of specialization of agricultural production. / Borisenko N.P., Dergachev V.I. and others, 1978.-166 p.
11 Mishulina OV, Abuov K.K. Economics of Agriculture: Textbook. - Kostanay, 2013. - 143 p.

Аграрная политика: механизм реализации

логикалық, анализ және синтез, экономикалық математикалық моделдеу және статистикалық әдістері қолданылды.

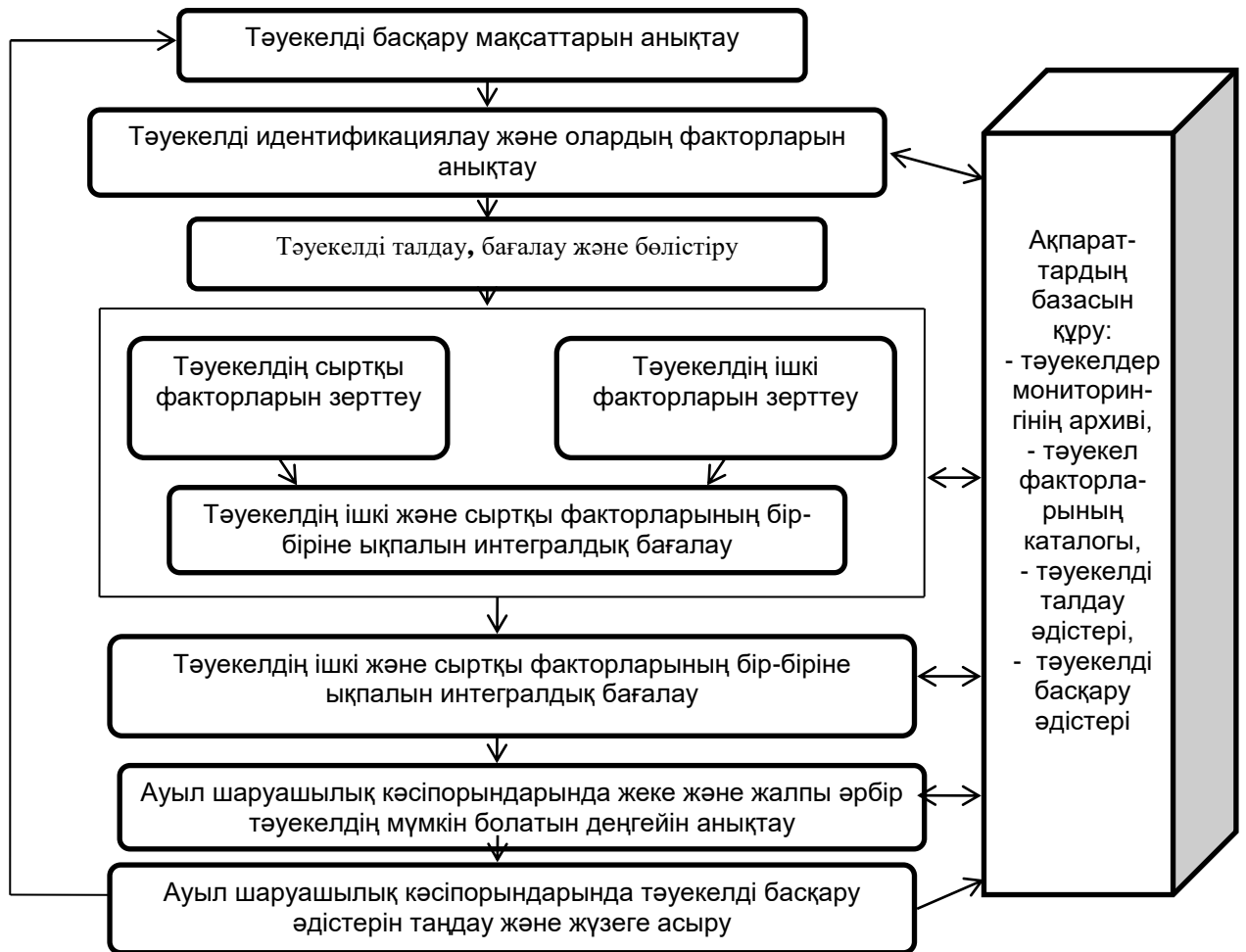
Нәтижелері және оларды талқылау

Қазақстанда кепілдендіру іс-шараларын белсенді іске асырумен қатар ауыл шаруашылығы өнімдерін, оның ішінде отандық өнім өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін нақты шараларды жүзеге асыру керек [1].

Тәуекелді басқарудың мақсаты тәуекел-менеджмент және қалаған нәтижені анықтауды білдіреді. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарда тәуекелді басқару үрдісін

келесі суретте көрсетуге болады (1 сурет).

Тәуекелдің идентификациялау кезеңінде барлық мүмкін болатын тәуекелдің сипаттамасы олардың факторлары мен себептерін анықтау арқылы сипатталады. Шаруашылық тәуекелді басқару үрдісінің маңызды жағдайы – бұл кәсіпорынның қызметіне әсер ету деңгейіне, пайда болу тездігіне және басқа да критерийлерге байланысты келесі ранжирлеуді талдау және бағалау болып табылады [2].

Дереккөзі: Әдебиет көздерінен жинақталған мәліметтер негізінде автормен құрастырылған
1 сурет – Ауыл шаруашылық кәсіпорындарда тәуекелді басқару үрдісі

Тәуекелдің мүмкін болатын деңгейі компанияның қай активтері және қаншалықта қатты тәуекел факторларының негативті ықпалына тәуелді екендігімен анықталады. Мүмкін болатын тәуекел деңгейі мүмкін болатын шығындар күтілетін пайдан аз болған жағдай, яғни кәсіпкерліктің бұл түрі өзінің экономикалық мақсаттылығын сақтап қалатын аумақ болып табы-

лады. Мүмкін болатын тәуекел шекарасы кәсіпкерлік қызметтің есептік пайдасына тең келетін шығын деңгейі.

Сыни тәуекел аймағы – бұл күтілетін пайдан асып түсетін мүмкін болатын жоғалтулармен сипатталады. Мұндай тәуекелдер көп жағдайда қайта толтырылмайтын шығындарға алып келеді. Катастрофалық тәуекел деңгейі – бұл өзінің

көлемімен критикалық деңгейден асып түсетін және кәсіпкердің меншігіне тең деңгейге жететін жоғалтулар болып табылады. Катастрофалық тәуекел жойылуға, кәсіпорынның банкрот болуына, жабылуына және меншіктерінің сатылуына дейін алып келуі мүмкін [3].

Келесі кезеңде тәуекелді басқару әдістері жүйесін өңдеу және жүзеге асыру қажет. Тәуекелдің әр түрлі факторларының әрекет ету жағдайында оларға әсер етудің әр түрлі тәсілдері қолданылуы мүмкін.

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарда тәуекелді басқару әдістерінің келесідей түрлерін атап көрсетуге болады: тәуекелдің әсер ету деңгейін шектеу, қосымша ақпараттар алу, танымалы емес делдалдардан бас тарту, әртараптандыру, жаңа нарықтарды жаулап алу, ұзақ мерзімді келісімшарттар жасау, жүкті тасымалдау туралы келісімшарттар жасау т.б. Теріс әсерлері үшін өтемақы төлеу әдістері: маманданған компанияларда сақтандыру; мемлекеттік сақтандыру; өзін-өзі сақтандыру; қорландыру т.б. жатады [4].

Тәуекелді оқшаулау әдісі, яғни тәуекелі жоғары жобалар мен жұмыс жасайтын венчурлық кәсіпорындармен бөлімшелерді құру арқылы іске асады. Бұл әдіс тәуекелге баратын адамдар үшін және өте үлкен пайда табу мүмкіндігі болған жағдайда қолданылады [5].

Берілген жіктеуден келесідей қорытынды жасауға болады, тәуекелдің әсер ету деңгейін шектеу, қосымша ақпараттар алу, танымалы емес делдалдардан бас тарту, әртараптандыру, жаңа нарықтарды жаулап алу, ұзақ мерзімді келісімшарттар жасау, жүкті тасымалдау туралы келісімшарттар жасау т.б.

Тәуекелдің келесі кезеңі әрбір кезеңде қатысатын бақылау үрдісі. Бақылаудың негізгі міндеті жоспарланған нәтижелерден ауытқуларды анықтау, т.б. әдістерін тиімді қолдануды бағалау болып табылады [6]. Бұл жүйедегі байланыстырушы звено келесідей ақпараттар ағынын жинақтау және өңдеу арқылы ақпараттар базасын құрастырушы тәуекелді басқарудың ақпараттар орталығы болып табылады: шешімдерді өңдеу үрдісінде алынған ақпараттар, қабылданған шешімдерді немесе таңдалған стратегияны жүзеге асыру барысында алынған ақпараттар, тәуекелді талдау және бағалау барысында алынған ақпараттар, тәуекелді басқару әдістерін жүзеге асыру алынған ақпараттар және т.б.

Тәуекелді басқару үрдісінде ақпараттар базасын құру блогы маңызды мәнге ие,

себебі бұл үрдістің негізгі кезеңі қолда бар ақпараттарға негізделеді. Сондай-ақ, бұл блокта қабылданатын шешімдер мен оларды іске асыру нәтижелері бойынша мәліметтер базасын құру қажет.

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы тәуекел менеджменті басқарудың тактикасы мен стратегиясында қамтиды. Біздің ойымызша ауыл шаруашылық кәсіпорындарында тәуекелді стратегиялық басқару алға қойған мақсаттарға жету үшін тәуекелдің негізгі түрлеріне қатысты бағыттарды таңдау бойынша басқарушылық шешімдер болып табылады. Тәжірибеде барлық ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындар әртараптандырылғанын айтып өту керек. Олар бірнеше қызметтік бағыттарға ие:

- өсімдік шаруашылығындағы тәуекелді басқару секторы;
- мал шаруашылығындағы тәуекелді басқару секторы;
- қайта өңдеу өндірісінде тәуекелді басқару секторы;
- тәуекел мониторингі мен бағалау топтары;
- тәуекелді басқару әдістерін өңдеу және іске асыру топтары;
- дағдарыс жағдайында басқару топтары;
- тәуекелмен байланысты ақпараттар қоры.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығының басым бағыттары – ет және сүт өнеркәсібінің дамуы болып табылады [7]. Сондықтан да біз құс шаруашылығындағы тәуекелді қарастырудамыз. Тәуекелді басқару қызметі блоктарының ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы басқа ішкі жүйелермен байланысын келесі суреттен көруге болады (2 сурет).

Сондай-ақ, айтып өту керек, суретте көрсетілген ауыл шаруашылық кәсіпорындарының әрбір қызметтік бағыттарында өсімдік шаруашылығында, мал шаруашылығында және қайта өңдеу өндірісінде мамандандыруға сәйкес келетін шаруашылықтың тар аймақтарын бөліп көрсетуге болады. Мұндай бөлістіру бір бағытпен айналысатын, бірақ жеткілікті ерекше сипатқа ие моношаруашылықтарға тән (мысалға, дөңді дақылдарды және жемістерді өсіру).

Әрине, мұндай бөлістіру кәсіпорын басшылығының қалауымен жүзеге асырылуы қажет.

дәлелдейді. Сондай-ақ, аймақтық-экономикалық, табиғи және тұтынушылық тәуекелдерді қарастыру барысында ақпараттың жеткіліксіз екендігін айтып өту керек. Сапалы ақпараттарды қолданған жағдайда бұл тәуекел түрлері жоғары тәуекелді саладан, орта тәуекелді салаға өтуі мүмкін.

Шешім тәуекелін жалпы бағалау 0,51 құрайды, бұл ұсынылып отырған тәуекел градациясы шкаласында «жоғары» көрсеткішке сәйкес. Кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметіне кері әсер етуші шектеулі факторлардың бар екендігін көруге болады. Теріс салдарының болу мүмкіндігін тәуекелді басқару әдістерін қолдану арқылы бөлшекті талдау негізінде төмендетіп және жоюға болады.

Шешім қабылдаудағы ақпарат сапасын жалпы бағалау 0,66 бұл тәуекел градациясы шкаласында «орташа» көрсеткішін құрайды. Шешім қабылдауда кәсіпорын басшылығының сапалы ақпараттар қолданғанын және жауапкершілікпен қарағанын айтуға болады.

Ауыл шаруашылық кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметіндегі тәуекелді бағалауда қорытынды және жауапкершілігі жоғары кезең шешім қабылдау. Тәртіптік стратегияны өңдеуде және нақты шешім қабылдауда қаржылық-шаруашылық қызметте күтілетін шығындарға байланысты тәуекел аймағын бөліп қарастыру керек.

Сонымен, жаңа жабдықтар сатып алу туралы шешім қабылдауда жалпы тәуекел «жоғары/орта» деп анықталады.

Тұжырымдар. Ауыл шаруашылық Саласының ерекшеліктерін зерттеу тәуекелдің келесідей түрлерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: табиғи, экологиялық, саяси, кәсіпорын қызметімен байланысты – нарықтық, өндірістік, қаржылық, кәсіпорынды басқару тәуекелі. Сондай-ақ, ауыл шаруашылық кәсіпорындарда мамандануына байланысты да тәуекел түрлері бар: ауа райының өзгеруіне, өсімдік ауруларына т.б. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының дамуын талдау агроөнеркәсіп саласындағы тәуекелдің жалпы ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Ауыл шаруашылық саласы өндіріс ерекшелігімен және шаруашылық тетіктерімен анықталады. Сонымен, қорыта келе кәсіпкерлік қызметтегі жоғары деңгейлі тәуекелдің болуы жалпы ауыл шаруашылық үшін де, сондай-ақ құс шаруашылығы үшін де тән. Бұл жағдай ауыл шаруашылық өнім өндірушінің қызметінің өндірістік және қаржылық нәтижесі тек қана сапалық және сандық еңбек пен емес, сондай-ақ жоғары деңгейлі тәуекелмен

байланысты ауыл шаруашылық өндірісінің объективті жағдайларымен де байланысты Ауыл шаруашылық кәсіпорындарын басқару тәжірибесінде ұсынылған шараларды енгізу бәсекелестік нарықтың даму жағдайына тәуекелді басқару жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ж.Е. Абилгазиева, М.Е.Сабырова, Ж.К.Туребаева. ҚР ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктері // Аграрлық нарық проблемалары. - 2015.- №4. - 39б.
- 2 Bernstein, Peter L. Against The Gods: The Remarkable Story of Risk. - New York: John Wiley & Sons, 2002.-117p.
- 3 Хохлов Н.В. Управление риском: учебное пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -139с.
- 4 Догиль Л.Ф.Управление хозяйственным риском: учебное пособие.- Минск, 2005.-58с.
- 5 Пикфорд Джеймс. Управление рисками. - М., 2004.- С.92-96.
- 6 Keynes M.J. Treatise on Probability [Электронды дерек көз]. - 1921: New York.- URL: <http://www.gutenberg.org/files/32625/32625-pdf.pdf> (анықтама мерзімі 12.03.2013).
- 7 Г.А. Калиев, Г.У.Акимбекова. Приоритетные направления развития переработки сельскохозяйственной продукции в РК // Проблемы агрорынка. -2015.- №1. -С. 8-9.
- 8 Н.Ә. Назарбаев. «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды дерек көз].- 2017.- URL: <http://www.akorda.kz> (анықтама мерзімі 17.01.2014).

Әдебиеттер тізімі

- 1 Zh.E.Abilgazieva, M.E.Sabyrova, Zh.K. Turebaeva. ҚР ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктері // Аграрлық нарық проблемалары. -2015.- №4. - 39б.
- 2 Bernstein, Peter L. Against The Gods: The Remarkable Story of Risk. - New York: John Wiley & Sons, 2002.-117p.
- 3 Hohlov N.V. Upravlenie riskom: uchebnoe posobie dlja vuzov. - М.: JuNITI-ДАНА, 2001. – 139с.
- 4 Dogil' L.F.Upravlenie hozjajstvennym riskom: uchebnoe posobie.- Minsk, 2005.-58с.
- 5 Pikford Dzhejms. Upravlenie riskami. -М., 2004.- С.92-96.
- 6 Keynes M.J. Treatise on Probability [Электронды дерек көз]. -1921:New York.- URL: <http://www.gutenberg.org/files/32625/32625-pdf.pdf> (анықтама мерзімі 12.03.2013).
- 7 G.A.Kaliev, G.U.Akimbekova. Prioritetnye napravlenija razvitija pererabotki sel'skohozjajstvennoj produkcii v RK // Problemy agrorynka. -2015.- №1. -С. 8-9.

8 N.Ə.Nazarbaev. «Қазақстан zholy-2050: Bir мақсат, bir mydde, bir bolashaқ» atty Қазақстан halkyna Zholdaуy [Jelektrondy derek

kөz].- 2017.- URL: <http://www.akorda.kz> (anyқ-tama merzimi 17.01.2014).

ӨОЖ 332.3

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАЛАРЫН ДАМУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА

ISSUES OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Б. БЕКБЕНБЕТОВА

Э.Ф.К.

Ж.Б. РАХМЕТУЛИНА

Э.Ф.К.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Б. БЕКБЕНБЕТОВА

К.Э.Н.

Ж.Б. РАХМЕТУЛИНА

К.Э.Н.

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

B. BEKBENBETOVA

C.E.sc.

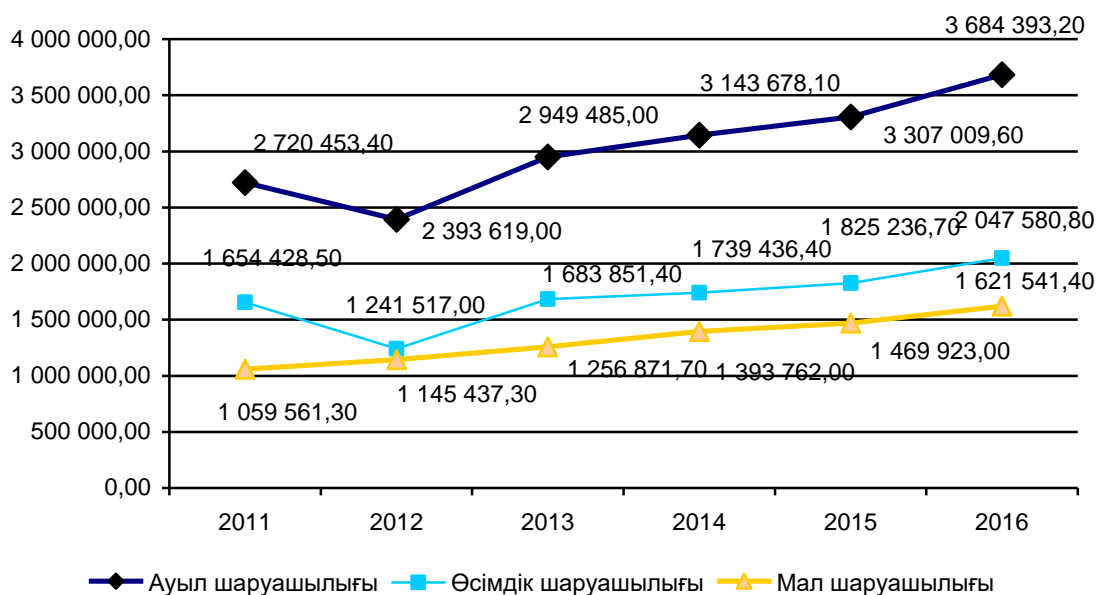
ZH.B. RAKHMETULINA

C.E.sc.

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Аңдатпа. Республиканың ауыл шаруашылық өндірісі халық шаруашылығының маңызды саласы ретінде қарастырылады. Ішкі және сыртқы нарықтардағы өнімдерге сұраныс талданады. Өнімнің негізгі түрлерінің көлеміне оның ішінде: өңірлер бойынша талдау жасалған. ЖІӨ құрылымында бірқатар жылдардағы ауыл шаруашылығының үлесі анықталған. Өсімдік шаруашылығы өнімдерінің өндірісін мал шаруашылығы өнімдерімен салыстырғанда әжептәуір өсімі мен оның себептері анықталды. Ауыл шаруашылық өндірісінің төменгі деңгейінің мәселелері халықтың шаруашылықтарға шоғырлануына байланысты анықталған: ескі техника және технологиялар, ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің біліктілігі төмендігі; қаржы ресурстарының жоқтығы. Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің қаржылық мәселелерін шешуде мемлекеттік қолдаудың қажеттілігі негізделген. Ауыл шаруашылығындағы өнімділіктің төмен болуына байланысты, саланың ауқымды дамуына әкелуі мүмкін бірқатар ұсынымдар берілді, соның қатарында: жер ресурстарын ұтымды пайдалану, олардың жағдайы мен өнімділігін жақсарту; жер пайдаланушылардың қызметін жетілдіру; делдал кәсіпорындардың ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің алдындағы жауапкершілігін арттыру, соның нәтижесінде ауыл шаруашылығы өндірісіндегі логистикалық кешендерді қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Аграрная политика: механизм реализации

Ескерту: автормен [7] деректер негізінде жасалған

1 сурет – Ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемі, млн.тг

Өсімдік шаруашылығында көрсетіліп жатқан мемлекеттік қолдау мен өткен жылғы қолайлы ауа райы жағдайлары жалпы астық жиналымының 2015 жылмен салыстырғанда 2,0 млн. тоннаға немесе 10%-ға, майлы дақылдардың 23%-ға, көкөніс-бақша дақылдарының 6%-ға, қант қызылшасының 2 есеге, жеміс-жидек дақылдары мен жүзімнің 19%-ға артуына ықпал етті. Бұл ретте өндіріс көлемінің өсімін соңғы 10 жылда алғаш рет барлық облыстар қамтамасыз етіп отыр.

Елдегі жалпы өнімнің шамамен 50% бес өңірде: Алматы (16,1%) мен Астана (7,9%), сондай-ақ Атырау (12,3%), Қарағанды (9,7%) және Маңғыстауға (8,1%) тиесілі. Республиканың жалпы ішкі өнімнің жартысынан төмені 11 өңірдің арасында бөлінген, олардың үлес салмағы елдегі жалпы өнімнің көлемінен орта есеппен 2%-дан 6%-н құрайды.

2016 ж. ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің өсуі республиканың 14 өңірінде орын алды, Маңғыстау облысында осы сала көрсеткіші алғаш рет 3,7%-ға өскенін көріп отырмыз. Саланың елеулі өсуі Батыс Қазақстанда (17,8%), Ақмола (8,9%), Ақтөбе (8,9%), Қарағанды (8,8%) және Жамбыл (8,0%-ға) облыстарында байқалады.

Төменде Қазақстан өңірлері бойынша ауыл шаруашылығы өндірісінің өнім шы-

ғарылымының (көрсетілетін қызметтерінің) құрылымдық (өсімдік және мал шаруашылығы бағыттары) көрсеткіштері берілген (1 кесте).

Кестедегі көрсеткіштер бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің көбі Алматы (16,2%), Оңтүстік Қазақстан (13,0%), Шығыс Қазақстан (11,3%), Солтүстік Қазақстан (11,2%), Ақмола (9,5%), Қостанай (8,7%) облыстарында өндірілетінін білдіреді. Осы аталған өңірлерден кейін: Жамбыл (6,3%), Қарағанды (4,7%), Ақтөбе (5%), Павлодар (4,7%), Батыс Қазақстан (3,6%) Қызылорда (2,2%), Атырау (1,7%) облыстарында орын алған.

Осы орайда, өсімдік шаруашылығы – ауыл шаруашылығының негізін қалаушы десек артық болмайды. Бұл салада жаздық бидайдың үлесі биік, ол тек еліміздің ішкі нарығында ғана емес, сонымен қатар сыртқы нарықта да үлкен сұраныс тапқан. Сонымен қатар, күріш, қарақұмық, арпа, сұлы, тары және жүгері сияқты дақылдарда жақсы таралуда. Біршама алқаптар қант қызылшасы және майлы дақылдар (күнбағыс, рапс) өндірістеріне бөлінген. Тоқыма өнеркәсібі үшін өсірілетін мақта мен зығыр және бар. Ал Оңтүстік Қазақстанның табиғаты картоп, алма, қауын, жүзім және басқа өсімдіктерді өсіруге өте қолайлы.

Аграрная политика: механизм реализации

2 кесте – Ауыл шаруашылығы өнімдерінің, көрсетілетін қызметтерінің жалпы шығарылымының құрылымдық көрсеткіштері, 2011-2016 жж.

Аталуы	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы, млрд.тг, оның ішінде:	2286,0	2393,6	2949,5	3143,7	3307,0	3684,4
1.Өсімдік шаруашылығы млрд. тг	1337,2	1241,5	1683,9	1739,4	1825,2	2047,6
Үлесі,%	58,6	51,9	57,1	55,4	55,2	55,6
2. Мал шаруашылығы млрд. тг	942,4	1145,4	1256,9	1393,8	1469,9	1621,5
Үлесі,%	41,2	47,8	42,6	44,3	44,4	44,0
3.Ауыл шаруашылығы саласындағы қосалқы қызмет, млрд. тг	6,4	6,7	8,8	10,5	11,9	15,3
Үлесі,%	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Ескерту: автормен [қараңыз 7] деректер негізінде жасалған						

Мал шаруашылығы өнімінің үлкен үлесі халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарында өндіріледі, бұл жағдай төмен өнімділікке (бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне), жоғары өзіндік құнына және импортқа тәуелділіктің қалыптасуына әкеледі, сонымен қатар, ішкі нарықтағы өсіп келе жатқан қажеттілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Осылайша, барлық ет түрлерін өндірушілердің негізі әлі күнге дейін халықтық шаруашылықтар болып табылады, оларда 2015 жылғы деректер бойынша 76,7% ірі қара мал басы, 67% қой мен ешкі, 72,5% шошқа, 62,7% жылқы және 40,9% құс ұсталуда [қараңыз 7].

Алайда, мал шаруашылығы өнімділігінің көрсеткіштері халықаралық көрсеткіштерден бірнеше есе төмен. Қазақстанда мал шаруашылығының әлсіз өнімділігінің негізгі себептері асыл тұқымды мал басының төмен үлесі (мысалы, етті бағыттағы малдың үлесі – 2,5%-дан артық емес), сапалы жемшөптердің тапшылығы, күтіп-бағудың сәйкес емес шарттары болып табылады. Мал басының үлкен бөлігі тұрғындар шаруашылықтарында шоғырлануымен байланысты, мал шаруашылығы саласында - малдардың төмен генетикалық әлеуеті және осымен байланысты төмен өнімділік, өнімділікті және өнімдердің сапасын қамтамасыз ететін күтіп-бағудың, азықтандырудың қазіргі заманғы технологияларының жоқ болуы және малдардың дұрыс өсіп-жетілуіне жеткіліксіз қарау секілді сипаттамалар тән. Бұдан басқа малдарды суаруға арналған су көздерінің қолжетімсіз болуына байланысты табиғи жайылымдардың әлеуеті толық пайдаланылмайды [8].

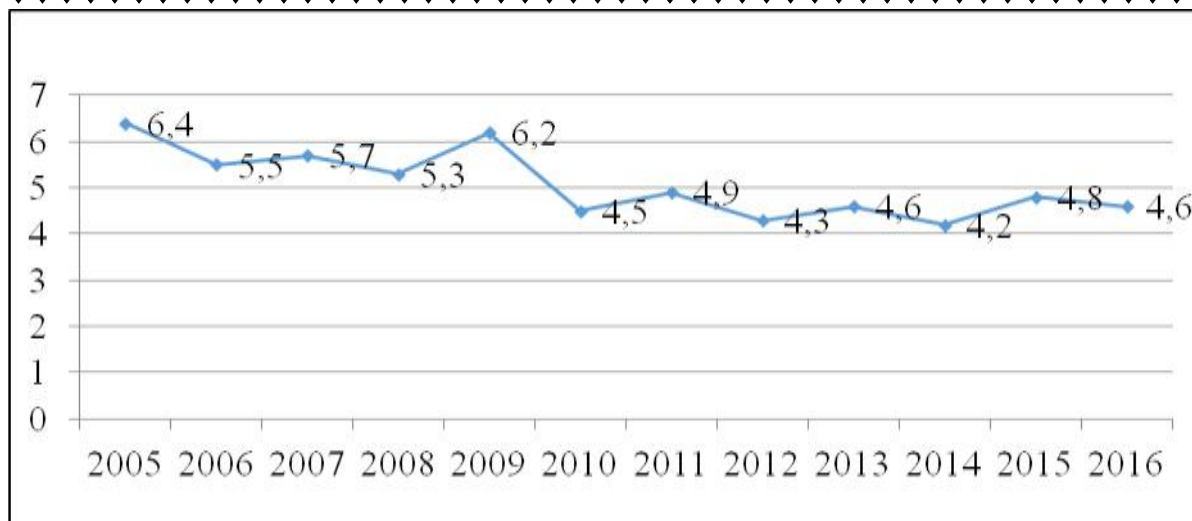
2016 жылы елдің жалпы ішкі өнімінің көлеміндегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесі 4,6%-ды құрады, ауыл шаруашылығында жұмыс істейтіндердің еңбек өнімділігі 2010 жылдан бастап 2016 жылдар аралығындағы кезеңде жылына 9,3% орташа жылдық өсу қарқынымен бір жұмыс істейтін адамға 304,2 мың теңгеден 498 мың теңгеге дейін өзгерді, ауылды жерлерде шамамен 7,48 млн. адам тұрады.

Кез келген саланың дамуының басты көрсеткіші – ол жалпы ішкі өнімдегі алатын үлесі және өндірген өнімдерінің көлемі. 2005-2016 жылдар аралығында жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы өнімдерінің үлес салмағы көп өзгеріске ұшыраған жоқ (2 сурет).

Ауыл шаруашылығы саласы Республиканың жалпы ішкі өнімдегі үлесінің динамикасы соңғы он жыл ішінде орта есеппен 5,2% құрады. Айта кететін жағдай, 1990 жылдары жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығының үлесі 34% көлемінде қалыптасып, сол кездегі материалдық өндіріс салалары арасындағы ең жоғарғы көрсеткішті иеленген.

Сол жылдары ауыл шаруашылығының ең дамыған бағыттарының алды астық өндірісі және мал шаруашылығының ет өнімдері болатын. Ал аталған жылдары жалпы халық санының 49,7% ауыл тұрғындарының үлесінде болса, қазіргі уақытта республика тұрғындарының 43,3% ауылдық жерлерде тұрады. Алайда, бүгінгі жағдайда ауыл шаруашылығы өндірісінің үлесі ішкі өнімде азайды. 2016 жылы бұл көрсеткіш 4,6% құрап, алдыңғы жылдармен салыстырғанда біршама өзгерген.

Ескерту: автормен [7] деректер негізінде жасалған

2 сурет – Ауыл шаруашылығы өндірісінің жалпы ішкі өнімдегі үлесі, %

Жалпы әлемдік кескінде қарастыратын болсақ Қазақстан экономикасында ауыл шаруашылығының үлесі қалыпты деңгейде. Әлем бойынша бұл көрсеткіш 5,7% құрайды. Әлемдік елдерді талдау барысында, қандай да бір мемлекеттің даму деңгейі неғұрлым жоғары болған сайын, оның жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығының үлесі төмен болатын тенденция байқалады.

Дегенмен, бұл сектордың әлі де болса бірқатар әлсіз жақтары бар және даму барысы да тұрақтанбаған: яғни, басқа елдермен немесе экономиканың басқа секторларымен салыстырғанда өнімділігінің төмен болуы, әлеуетті экспорттық нарықтардан айтарлықтай қашықта орналасуымен байланысты нарықтық қиындықтардың орын алуы, теңге курсының жоғары (тұрақсыз) болуы (атап айтқанда, теңгенің АҚШ долларына қатынасы бойынша) экспортталатын ауыл шаруашылығы өнімдерінің және импортталатын азық-түлік тауарларының бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуі, ауыл шаруашылығындағы егістік материалдарының, тыңайтқыштар, пестицидтер, ауыл шаруашылығы техникасы сияқты өндіріс құралдарының және ветеринарлық қызметтің жетіспеушілігі, сонымен қатар ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу және қайта өңдеу өндірісінде жабдықтардың ескіргені. Ауыл шаруашылығында өндіріс өнімділігінің төмен болуы әрине елеулі мәселелердің бірі, өйткені бұл жағдай ауыл шаруашылығы өндірісінің экстенсивті сипатта дамуына жол беруі мүмкін [қараңыз 8].

Осы орайда, агроөнеркәсіптік кешендегі өндіріс деңгейіне тігінен интеграцияланған агроқұрылымдардың болмауы да теріс әсерін тигізуде. Бүгінде Қазақстандағы ауыл шаруашылығы секторының басым бөлігі үй шаруашылығында шоғырланған, бұл жағдай өндіріс деңгейінің де, өнім сапасының да төмендеуіне әкеледі. Яғни, шағын және үй шаруашылықтары малдың 84%-ын, жер ауданының 49%-ын иемденген. Олар 34% астық, 91% ет, 96% сүт және картоп пен көкөністің барлығын дерлік өндіреді. Бірақ, ауыл шаруашылығы өндірісінің осындай бағытта дамуы, сала өнімі табыстылығының төмен, еңбек бейнетінің жоғары және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетсіз болуына әкеледі. Жоғары сапалы ауыл шаруашылық өнімдерін алу үшін Қазақстан осы саланы түбегейлі түрде қамтитын кешендерді құруды көздеу қажет сияқты.

Яғни, бұл – мемлекеттің ақпараттық, материалдық және кадрлық қолдауымен ауыл шаруашылығының кез келген саласын дамытатын, ел үшін тиімді болып табылатын аймақтардағы логистикалық нысандарды құру. Алдағы уақытта осы үдерісті жалпы қазақстандық желілік деңгейге жеткізу үшін мамандандырылған логистикалық орталықтар кәсіпорындарға қызмет көрсетуге тиісті болады, мысалы, мал шаруашылығы кешеніне қатысты логистикалық тізбектер бойынша: шикізатты, жемшөпті тасымалдаудан бастап, дайын өнімді нарыққа жеткізуге дейін. Ал өсімдік шаруашылығында: техника-технология, отын-энергетикалық ресурстарымен қамту және ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау

өндірісінен бастап өнімді нарыққа жеткізуге дейін және т.б.

Тұжырымдар. Сонымен, бүгінгі шешілуге тиісті мәселелер қатарында – ауыл инфрақұрылымын мемлекет деңгейінен жетілдіру, өйткені ауылдардың жеткіліксіз дамуымен байланысты (аграрлық секторда еңбек ететін халықтың негізінен, тиісті білімі және біліктілігі жоқ) халықтың қалаға көшу үдерісі орын алған; ауыл шаруашылығындағы материалдық-техникалық базаның ескіруімен байланысты оларды жаңалау; ауыл шаруашылығы саласындағы жергілікті ғылымның жеткілікті деңгейін мүмкіндігінше қамту, соның негізінде логистикалық кешендерді құру және ауыл шаруашылығы өнімдеріндегі импорттың өсуін реттеу деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі

1 Калиев Г.А. Актуальные проблемы развития АПК Казахстана. – Алматы: КазНИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2013. –23 с.

2 Сатыбалдин А.А. Научные и практические аспекты формирования аграрной политики в Казахстане/А.А. Сатыбалдин, З.К. Турисбеков// Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана.-2000.-№9.-С.13-18.

3 Григорук В.В. Казахстан на продовольственном рынке ЕврАзЭС // Евразийская экономическая интеграция. - 2011. -№ 3 (12).- С.84-101.

4 Сигарев М.И. Развитие экономики аграрного сектора Казахстана: концепции, механизмы, перспективы/М.И. Сигарев, Б.Ш. Сыздыков. – Алматы, 2001.-404с.

5 Есполов Т.И., Куватов Р.Ю., Керимова У.К. Повышение эффективности сельского хозяйства Казахстана в условиях интеграции с внешними рынками: Учебник. - Алматы: Научно-исследовательский и консалтинговый институт агробизнеса КазНАУ, 2014. - С.265.

6 Бекбенбетова Б. Новые подходы к развитию аграрного сектора экономики Казахстана // II Межд. научн.-практич. конференция

«Перспективы развития научно-инновационной деятельности».- Бишкек: Национальная Академия Наук Кыргызской республики, 2010.- С.85-87.

7 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты. www.stat.gov.kz/

8 Гиззатова А.И. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Казахстана // Проблемы агробизнеса. - 2008. - № 2. - С. 21-24.

Әдебиеттер тізімі

1 Kaliev G.A. Aktual'nye problemy razvitiya APK Kazahstana. – Almaty: KazNII jekonomiki APK i razvitija sel'skih territorij, 2013. –23 s.

2 Satybaldin A.A. Nauchnye i prakticheskie aspekty formirovanija agrarnoj politiki v Kazahstane / A.A.Satybaldin, Z.K.Turisbekov// Vestnik sel'skohozjajstvennoj nauki Kazahstana.-2000.-№9.-S.13-18.

3 Grigoruk V.V. Kazahstan na prodovol'stvennom rynke EvrAzJeS // Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija. - 2011. -№ 3 (12).-S.84-101.

4 Sigarev M.I. Razvitie jekonomiki agrarnogo sektora Kazahstana: koncepcii, mehanizmy, perspektivy/M.I.Sigarev, B.Sh.Syzdykov. –Almaty, 2001.-404s.

5 Espolov T.I., Kuvatov R.Ju., Kerimova U.K. Povyshenie jeffektivnosti sel'skogo hozjajstva Kazahstana v uslovijah integracii s vneshnimi rynkami: Uchebnik. - Almaty: Nauchno-issledovatel'skij i konsaltingovyj institut agrobiznesa KazNAU, 2014. - S.265.6.

6 Bekbenbetova B. Novye podhody k razvitiju agrarnogo sektora jekonomiki Kazahstana // II Mezhd. nauchn.-praktich. konferencija «Perspektivy razvitiya nauchno-innovacionnoj dejatel'nosti». - Bishkek: Nacional'naja Akademiya Nauk Kyrgyzskoj respubliky, 2010.- S.85-87.

7 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты. www.stat.gov.kz/

8 Gizzatova A.I. Problemy ustojchivogo razvitiya sel'skogo hozjajstva Kazahstana // Problemy agrobiznesa. - 2008. - № 2. - S. 21-24.

В условиях современных реалий актуальность проблематики стратегического анализа как неотъемлемого инструмента эффективного управления хозяйствующими субъектами в сфере АПК неуклонно возрастает, поскольку для этого уже назрел ряд предпосылок:

♦ предпосылки, связанные с условиями макросреды, в которых функционируют хозяйствующие субъекты, и заинтересованность государства. Проблемы устойчивого развития сельскохозяйственного производства многогранны, они включают различные факторы: природные и материально-технические, экономические, включая финансовые и социальные, развитие научных исследований и организационно-управленческие [3, с.64]. От жизнеспособности, стратегической финансовой устойчивости и высокой долгосрочной результативности деятельности каждого отдельного субъекта АПК и отрасли в целом в конечном итоге зависят экономическая мощь и потенциал государства, его место на мировой арене, достижение и кратное превышение целевых макроэкономических индикаторов;

♦ предпосылки микроэкономического характера. Успех аграрной реформы во многом определяется мобилизацией внутренних ресурсов и возможностей каждым сельскохозяйственным предприятием, умением правильно выбрать стратегический курс развития и способностью руководителя предприятия управлять предпринимательским риском в достижении намеченных стратегических целей [4, с.60]. На сегодняшний день все большее число наиболее прогрессивно мыслящих руководителей хозяйствующих субъектов осознают насущную необходимость в разработке стратегии, реализации стратегического менеджмента и активном применении методики и инструментов стратегического анализа в процессе обоснования и оценки стратегических управленческих решений. Преимущества стратегического мышления руководителя предприятия и проведения осознанного стратегического анализа отражены на рисунке 1;

♦ предпосылки, связанные с традиционной методикой экономического анализа. Для традиционного подхода к анализу показателей деятельности характерна концентрация преимущественно на финансовых индикаторах, то есть на показателях, отражаемых в финансовой отчетности или вычисляемых на основе данных, представленных в финансовой отчетности предприятий или приложениях и пояснениях к ней. При этом нефинансовые показатели, полу-

чившие в последние годы широкое признание в качестве важнейших сигнальных индикаторов деятельности предприятий, не диагностируются. Набор традиционно исследуемых показателей зачастую не соответствует важнейшему принципу анализа – принципу системности, так как за рамками аналитической оценки остаются деловая окружающая среда, клиенты, конкуренты, компоненты цепочки создания ценности и т.п. Для принятия оптимальных стратегических управленческих решений руководство предприятий должно наряду с внешней финансовой отчетностью получать внутреннюю стратегически ориентированную управленческую информацию, позволяющую анализировать и оценивать систему финансовых и нефинансовых показателей внешней и внутренней среды организации [5, с.301];

♦ предпосылки, транслируемые практикой применения анализа в управлении предприятиями. По мнению И.В.Зенкиной существует стратегический разрыв между необходимостью стратегического анализа и возможностями его практической реализации на перманентной основе в системе управления предприятиями (таблица 2).

Указанные виды стратегического разрыва создают определенные сложности широкого практического применения стратегического анализа в управлении предприятием, однако, любое новшество, внедряемое и реализуемое субъектом хозяйствования, сопряжено с проблемами и требует поиска конструктивных, актуальных и действенных путей их преодоления, не являющегося исключением и стратегический анализ.

Стратегический анализ является стержневым фактором повышения эффективности принятия решений в процессе управления сложными экономическими системами – субъектами агробизнеса. Это обусловлено тем, что без анализа внутренней и внешней среды предприятия АПК невозможно сформировать проблемную ситуацию, определить цели функционирования и выбрать наиболее эффективные пути их реализации.

Цель стратегического анализа, по мнению ряда авторов, состоит в консолидации информации о внутренней и внешней среде хозяйствующего субъекта для оценки вариантов при определении стратегических целей и решении стратегических задач. Другие исследователи считают, что основная цель стратегического анализа – определение и оценка ключевых факторов воздействия на нынешнее и будущее положение предприятия и специфического влияния на стратегический выбор.

Аграрная политика: механизм реализации

прогноз их изменения в перспективе;

- ◆ поиск резервов роста стратегического потенциала организации;
- ◆ оценка степени реализации стратегии и уровня достижения стратегических целей;
- ◆ формирование и предоставление высшему руководству, менеджерам среднего звена и рядовым сотрудникам своевременной и достоверной информации для отслеживания продвижения к важнейшим стратегическим целям и управления этим процессом.

Объектом стратегического анализа является организационное окружение предприятия (иногда называемое рыночной средой), которое представляет собой набор

факторов внешней и внутренней среды, определяющих его способность достигать поставленных целей [6, с.20].

Существует и мнение о том, что объектами стратегического анализа могут выступать: стратегия развития; стратегический климат; стратегический потенциал; стратегическая позиция субъекта агробизнеса; стратегические альтернативы; стратегические показатели деятельности; стратегические управленческие решения.

Для успешного проведения стратегического анализа важно не только определить его цель, задачи и объекты, но установить и другие его элементы (таблица 3).

Таблица 3 – Основные элементы стратегического анализа

Элемент	Содержание
Информационная база	— Законодательные и нормативные акты; — планово-нормативная документация предприятия; — бухгалтерская отчетность; — статистическая отчетность, данные статистического учета; — налоговая отчетность, данные налогового учета; — акты ревизий и проверок; — показатели предприятий-конкурентов; — среднеотраслевые показатели; — сведения покупателей, поставщиков и др.
Измерители информации	Любые (натуральные, трудовые, денежные)
Период	Превышает 12 месяцев
Главные потребители	Руководство предприятия, собственники, топ-менеджеры
Форма обобщения результатов анализа	Отчет о проведенном анализе, пояснительная записка (бизнес-план), программа по реализации обоснованных управленческих решений
Степень открытости информации	Является коммерческой тайной, носит конфиденциальный характер

Проведение стратегического анализа предполагает определенный порядок работ, включающий организационные аспекты, сбор, отбор и консолидацию аналитической информации по направлениям оценки внешней и внутренней среды предприятия.

В процессе проведения стратегического анализа субъекту агробизнеса необходимо обратить внимание на четыре его компонента:

- цель, задачи, ожидания и полномочия (цель и основные задачи составляют фон, в условиях которого формулируются предполагаемые стратегии, а также критерии, по которым они оцениваются; важен также будет состав предприятия с точки зрения организационной культуры и внутриорганизационной политики);
- анализ внешней обстановки (внешняя обстановка претерпевает значительные изменения, что ставит перед предприятием

важнейшие стратегические вопросы);

- анализ внутренних ресурсов (разработка общей картины внутренних воздействий и ограничений, накладываемых на стратегический выбор);
- анализ стратегических альтернатив и выбор стратегии (здесь необходимо добиться стратегического соответствия, то есть, чтобы стратегия стала успешной, она должна соответствовать особенностям внешней и внутренней среды предприятия – целям и ценностям, ресурсам и способностям, организационной структуре и системам).

Система стратегического анализа может помочь руководителям:

- √ предвидеть тенденции развития предприятия;
- √ отслеживать и понимать влияние организационной среды на деятельность предприятия;
- √ делать стратегический выбор и реали-

Аграрная политика: механизм реализации

зовывать стратегию развития предприятия.

Любое предприятие АПК как объект стратегического анализа представляет собой институциональную систему, функционирующую и развивающуюся в определенной институциональной среде. Предприятие, которое исследователь «подвергает» стратегическому анализу, рассматривается им как феномен, имеющий двойственную природу (рисунок 2).

Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что:

— во-первых, стратегический анализ оперирует со сферой «внутренней среды» предприятия, результатом которого является понимание организации процессов управления и планирования внутри предприятия, общих механизмов его существования;

— во-вторых, стратегический анализ оперирует со сферой «внешней среды» жизнедеятельности предприятия, результатом которого является осознание того, в каких условиях предприятию придется работать, и каким образом налажены его взаимосвязи с этой средой, партнерами, поставщиками и конкурентами. При этом стратегический анализ должен быть направлен преимущественно на выделение значимых для конкретного бизнеса аспектов макросистемы. Приоритетные области исследования должны подразумеваться априори, то есть их следует выделить еще до начала стратегического анализа – на основе здравого предпринимательского смысла и элементарной экономической грамотности и представления о бизнесе [7, с. 59].

Рисунок 2 – Предприятие АПК в рамках стратегического анализа

Для эффективного ведения производства предприятиям аграрного сектора необходимо решить проблему адаптации к возможным изменениям во внешней и внутренней среде, которая успешно решается на основе информации, полученной в рамках стратегического анализа. Следует отметить, что стратегический анализ может быть:

– частным или тематическим, когда проводится анализ какой-либо одной стороны деятельности или одного процесса на предприятии;

– комплексным в том случае, если анализ охватывает все важнейшие аспекты того или иного вида деятельности предприятия.

Результаты стратегического анализа позволяют интерпретировать стратегическое положение субъекта агробизнеса с

помощью:

– во-первых, определения изменений, которые возникали в экономическом окружении предприятия, и выявления их воздействия на предприятие и его деятельность;

– во-вторых, определения преимуществ и ресурсов предприятия в зависимости от этих изменений.

В результате проведения стратегического анализа формируется полное и достоверное представление о том, что происходит внутри и вовне предприятия, о его конкурентных преимуществах и недостатках, о возможностях и трудностях развития, степени рискованности обсуждаемых стратегических альтернатив.

Выводы. Важнейшим элементом эффективного управления предприятием АПК является стратегический анализ его

деятельности. Проведение стратегического анализа важно для любого хозяйствующего субъекта, заинтересованного в стратегической устойчивости и результативности.

Определение сущности и содержания стратегического анализа является одним из неоднозначных, дискуссионных и нерешенных до настоящего времени в полной мере вопросов теории и методологии стратегического управления. Вместе с тем, можно сделать вывод о том, что стратегический анализ представляет собой системное исследование и оценку факторов внешней среды, экономического потенциала и стратегии развития предприятия АПК в целях определения его текущей рыночной позиции, выявления перспективных путей развития и обоснования оперативно-тактических управленческих решений по достижению стратегических целей предприятия в условиях высокой неопределенности и динамизма рыночной среды.

Роль стратегического анализа заключается в том, чтобы на основе регулярного мониторинга, тестирования, диагностики и оценки совокупности разнообразных и значимых факторов обеспечить стратегическое управление системой своевременного предупреждения о необходимости принятия или коррекции тех или иных стратегических решений с целью достижения стратегического успеха предприятия. На основе информации, полученной посредством стратегического анализа, существенно снижается неопределенность, всегда сопровождающая разработку и реализацию стратегии.

Значение стратегического анализа для повышения эффективности принимаемых стратегических решений и контроля над их реализацией требует глубокого изучения данной науки будущими и действующими руководителями разных уровней управления в сфере АПК.

Список литературы

- 1 Баранова Н.А. Формирование стратегии развития сельскохозяйственного предприятия // Проблемы агрорынка. – 2017. – №4. – С. 98-104.
- 2 Бахмарева Н.В., Селиванова Т.А. Стратегический экономический анализ // Учет, анализ и аудит: проблемы теории и

практики. – 2015. – №15. – С. 26-34.

3 Жангирова Р.Н. Проблемы устойчивого развития аграрной сферы Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2015. – № 4 – С. 59-64.

4 Тогжигитова К.Б. Задачи стратегического планирования в снижении рисков сельскохозяйственных предприятий // Проблемы агрорынка. – 2016. – №1. – С. 60-64.

5 Зенкина И.В. Предпосылки развития, основные задачи и принципы проведения стратегического анализа в современных российских условиях. – Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2011. – №4(87). – С. 300-307.

6 Шичиха Р.А., Сычанкина С.Н., Смоленцев В.М. Современный стратегический анализ: учебное пособие. – Краснодар: КубГАУ, 2015. – 252 с.

7 Бармашова Л.В., Викторова Т.С. Стратегический менеджмент: учебное пособие, том 6. – Вязьма: РИЦ ВФ ГОУ МГИУ, 2012. – 495 с.

Spisok literatury

1 Baranova N.A. Formirovanie strategii razvitiya sel'skohozjajstvennogo predpriyatija // Problemy agrorynka. – 2017. – № 4. – S. 98-104.

2 Bahmareva N.V., Selivanova T.A. Strategicheskij jekonomicheskij analiz // Uchet, analiz i audit: problemy teorii i praktiki. – 2015. – №15. – S. 26-34.

3 Zhangirova R.N. Problemy ustojchivogo razvitiya agrarnoj sfery Kazahstana // Problemy agrorynka. – 2015. – № 4 – S. 59-64.

4 Togzhigitova K.B. Zadachi strategicheskogo planirovaniya v snizhenii riskov sel'skohozjajstvennyh predpriyatij // Problemy agrorynka. – 2016. – №1. – S. 60-64.

5 Zenkina I.V. Predposylki razvitiya, osnovnye zadachi i principy provedeniya strategicheskogo analiza v sovremennyh rossijskih uslovijah. – Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 5: Jekonomika. – 2011. – №4(87). – S. 300-307.

6 Shichijah R.A., Sychanina S.N., Smolencev V.M. Sovremennij strategicheskij analiz: uchebnoe posobie. – Krasnodar: KubGAU, 2015. – 252 s.

7 Barmashova L.V., Viktorova T.S. Strategicheskij menedzhment: Uchebnoe posobie, tom 6. – Vjaz'ma: RIC VF GOU MGIU, 2012. – 495 s.

Аграрная политика: механизм реализации

Искерлік этика, Ноттингем университетінің (Ұлыбритания) Корпоративті әлеуметтік жауапкершілік жөніндегі халықаралық орталығы, т.б. [2].

Бұл үрдіс, сондай-ақ бизнесті жүргізудің қазақстандық практикасында да көрініс таба бастады. Енді, көптеген компаниялар, қайырымдылықпен айналысуға, әлеуметтік инвестицияларды тартуға, әлеуметтік есептерді жариялауға, шығармашылық ұжымдар, конкурстар мен әлеуметтік жобаларға демеушілік ете бастады.

Нәтижелері және оларды талқылау.

Ол отандық бизнестің ұлттық экономикадағы рөлі өсіп жатқандығының белгісі. Әрине, кәсіпкерлік класс қоғам мен бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін өзінің оң әсерін тигізеді және қоғамда корпоративтік азаматтығы моделін іске асырудың негізі ретінде қарастырылады.

Әлеуметтік әріптестік тетігінің тиімді жұмыс істеуі оның субъектілерінің әрбірі әлеуметтік және еңбек қатынастарын жалпы реттеуіндегі өзінің әлеуметтік жауапкершілігінің үлесін түсінгенде ғана орын алады (1 сурет). Бұл тұрғыда әлеуметтік консенсусқа қол жеткізуге бағытталған олардың өзара экономикалық мүдделері негізінде әлеуметтік әріптестік жүйесіндегі әлеуметтік және еңбек қатынастарын реттеу үшін серіктестермен, еңбек заңнамасын, қоғамның этикалық нормаларын, саналы қажеттілігі ретінде анықталуы мүмкін бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыруға болады.

Ауыл шаруашылығында корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің екі санатын бөліп көрсетуге болады: міндетті әлеуметтік төлемдер және ерікті корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік бағдарламасы.

1 сурет – Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында әлеуметтік жауапкершіліктің қалыптасуы

Ірі компаниялармен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасында жасалған шарттарда әлеуметтік дамуға олардың капиталдық шығындарының белгілі бір пайызын төлеуге міндеттеме бар деп көрсетілген. Әдетте, бұл қаражаттың қандай жерге жұмсалатынын анықтау үшін, тау-кен компаниясының өкілдері мен жергілікті биліктен тұратын үйлестіру кеңесі құрылады. Осы қаражаттың есебінен қаржыландырылатын жобалар түрлі негізгі іс-шаралар қолдау, сондай-ақ құрылыс және (мектептер, ауруханалар, медицина-

лық және мектеп жабдықтарын сатып алу, оның ішінде) әлеуметтік инфрақұрылымды қалпына келтіру құнын қамтиды.

Сонымен қатар, ең ірі компаниялар ерікті корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік бағдарламасын ұйымдастырады. Осы жағдайларда, компаниялар жобаларды іске асыру бойынша бақылауда болғандықтан, олар ұзақ мерзімді және тұрақты нәтижелерге қол жеткізуге тырысады, мысалы, шағын және орта бизнесті қолдай немесе әйелдерді қолдау бағдарламаларын жүзеге асыра отырып.

Сол немесе өзге дәрежеде міндетті және ерікті бастамалар компанияның негізгі қызметімен байланысты: басқалары тәуекел-азайту шаралары ретінде пайдаланылады немесе нақты бизнес мақсаттарына қол жеткізу үшін, ал кейбір жобалар, тек қана сыртқы әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған.

Қазақстан Республикасында корпоративтік азаматтық енді дамып келе жатқан институт, білім, инновация және коммуникация экономикасының маңызды құрамдас бөлігі және ақпараттық қоғам пайда болған жағдайында орын алуын жалғастыратын даму сипатында түбегейлі өзгерістер болып жатыр және бола береді. Бұл тез өзгеріп жатқан ақпараттық қоғамда шындығында жетістікке жету үшін, нарықтарға жоғары технологиялық тауарлар мен қызметтерді жеткізу ғана емес, сонымен қатар кең жалпы бағалау және оның мүдделі тараптармен сенімді қарым-қатынас құру қажет.

Кейбір компаниялар тұтынушылардың этикалық талаптарына белсенді жауап беруге үйренді. Олар өндіріс және тұтыну жауапкершілігі кеңінен ортаға қатысты, дамыған елдерде қабылданған ұғымдарға сай өнімдер мен қызметтерді ұсынады.

Ағымдағы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің компоненті компания шеңберінде «сау» қоршаған ортаны қорғау болып табылады және ең үздік қызметкерлерін шоғырландыру қабілеті, яғни еңбектің этикалық мотивациясын кәсіби орындау мен материалдық марапаттамалардың ажырағысыз бөлігі деп санайтын қызметкерлер. Бәрімізге белгілі, барлық ірі корпорациялардың өзіндік мінез-құлықтың этикалық кодексі бар. мінез-құлық кодекстері негізінде бизнестің мінез-құлық ережелерін анықтайтын жалпы этикалық принциптер бар [3]. Солардың ішіндегілері:

- компанияның мүдделерін және оның акционерлеріне қамқорлық пен сенім қағидасы;
- өз мүлкіне сыйластық қағидасы;
- өз міндеттемелеріне қатысты сенімділік қағидасы;
- бизнес жүргізудегі ашықтық қағидасы;
- корпоративтік қызмет саласындағы барлықтарының қадір-қасиетін құрметтеу принципі;
- адал бәсекелестік пен кемсітушіліктің барлық нысандарынан бас тарту принципі;
- компанияның әлеуметтік жауапкершіліктен хабардарлығы және оның дамуына үлес қосқаны, құқыққа құрметпен,

билік органдарымен ынтымақтастықта болу принципі;

- қоғамдық мүддені қорғаушы ретінде мемлекеттің рөлін және юрисдикциясын мойындай отырып, мемлекеттің мұқтажы үшін корпоративтік мүдделер саласындағы, қаржыгерлер тараптардың өзара іс-қимыл принципі.

Бұл жалпы принциптерді әмбебап корпоративтік мінез-құлық кодексін құрастыру кезінде басшылыққа алынуы тиіс.

Әлеуметтік есеп қоғамды тиімді басқаруды ұйымдастыру үшін үлкен мүдделі тараптар мен қоғам арасындағы «кері байланысты» қолдау үшін байланыс тетігі ретінде қарастырылады. Есептерде «миссиясының», компаниялар қоғамға жеткізгісі келетін қызметі мен әлеуметтік бастамалары принциптері туралы оң ақпарат берілуі тиіс.

Бұқаралық ақпараттық құралдарға сүйенсек, көптеген компаниялар корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік сферасындағы қызметін белсенді түрде жүзеге асыруда. Осы орайда ауыл шаруашылығы саласында белсенді қызмет атқарып жүрген компаниялар жыл сайын ауқымды сомада қаражат бөліп, қызметкерлері үшін де, қала тұрғындары үшін де әлеуметтік дамуына жағдай жасап, соның нәтижесінде құрылыс нарығында өз имиджін қалыптастырып отыр. Көріп отырғанымыздай, еңбекті қорғау мен денсаулық сақтауға, қызметкерлерді оқытуға, спортты дамытып, жас мамандарды тартуға, мүмкіндігі шектеулі балаларға көмек беруге, қызметкерлерге сыйақы мен материалдық көмек үшін жыл сайын бөлінетін қаражат артып отыр. Бұл көрсеткіштердің артуын келесі диаграммадан анық көруімізге болады (2 сурет).

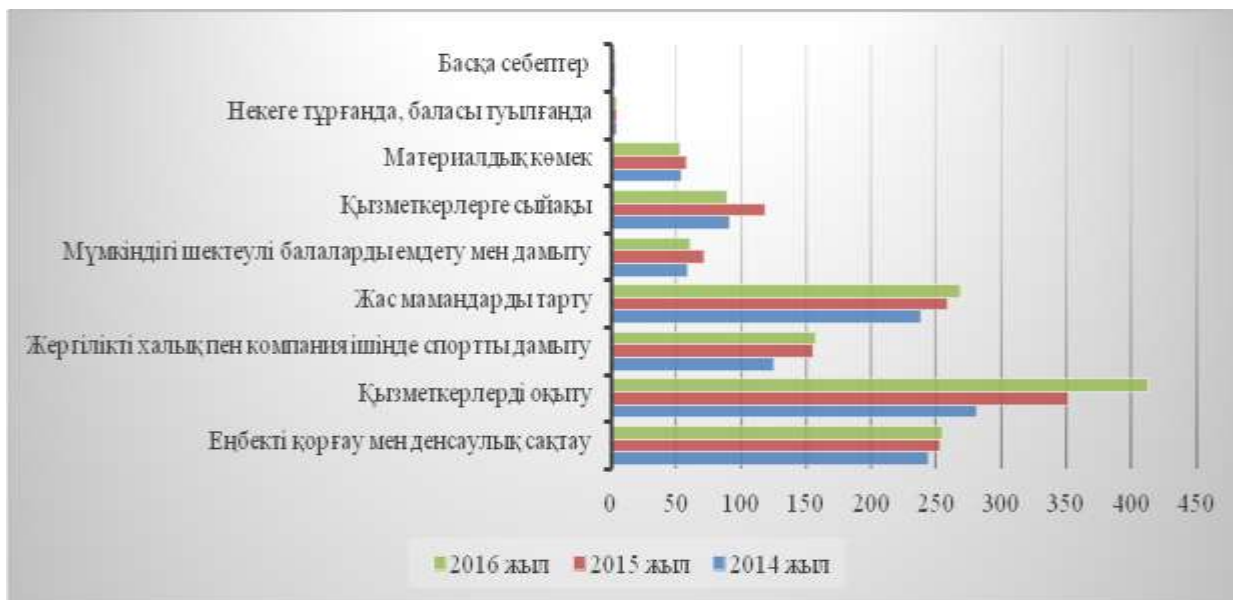
Қазақстанда көптеген компаниялар корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті дамытудың келесі кедергілеріне тап болып отыр:

- кәсіпорындарда қаржының болмауы;
- КӘЖ туралы кәсіпорындардың және қоғамның хабардар болмауы;
- кәсіпорын басшыларының КӘЖ-ді іске асырғысы келмеуі;
- қоғамда, үкіметте, бизнес КӘЖ туралы хабардарлықтың төмендігі;
- заңнамалық деңгейде қолдаудың болмауы;
- салықтық ынталандыру шараларының болмауы;
- бөлінген қаражаттың пайдалану ашықтығы мен тиімділігінің болмауы;
- өңірлерді дамыту жөніндегі ұзақ мерзімді жоспардың болмауы;
- компаниялар, билік пен халық арасындағы бастамалардың шашырыңқылығы;

Аграрная политика: механизм реализации

- КӨЖ мониторингі жөніндегі есептіліктің болмауы;
- мемлекеттік органдардың бюрократиялығы;
- сыбайлас жемқорлық;
- бизнестің әлеуметтік жауапкершілікке формальды қарауы;
- мемлекеттік органдардың құзыреті;

- бизнес пен қоғамдастықтың өзара іс-қимылының болмауы;
- БАҚ КӨЖ туралы бизнеске тегін дәл ақпаратты қамтамасыз етпейді;
- қоғамның енжарлығы;
- бизнес пен азаматтық сектор арасындағы сенімсіздік.

2 сурет – Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында корпоративті әлеуметтік жауапкершілік көрсеткіштерін салыстыру

Кәсіпорындарда корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастырудағы мемлекеттің ролін қарастырған жөн. Қазіргі таңда барлық дамыған мемлекеттерде әлеуметтік жауапкершілік жоғарғы мемлекеттік деңгейде қарастырылады. Сонымен бірге, үкіметтердің көп бөлігі корпоративті әлеуметтік жауапкершілік шеңберінде өз стратегиялары мен оларды жүзеге асырудың қадамдарын жасап шығаруда. Халықаралық тәжірибе корпоративті әлеуметтік жауапкершілік институтын дамытуда мемлекеттің ролін бағалау қиын екенін көрсетті. Қазақстанда бұл бағыт енді дамып келе жатыр, сондықтан осы саладағы мемлекеттік реттеу процестерінің ең жақсы тәжірибелері еліміз үшін пайдалы болатын еді. Ең алдымен мемлекеттік реттеуде қалыптасқан тәжірибелерге байланысты корпоративті әлеуметтік жауапкершіліктің аталып өткендей әр түрлі модельдері бар [қараңыз 1].

Мемлекет барлық қазақстандық компаниялардың әлеуметтік жауапты болуына барлық жағдай жасау керек. Азаматтық сектор бастамашылық жасап, жаңалықтар және жаңа ақпараттарға қызығып, біліп отыруы

керек. Ал жұмыс берушілер корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті кәсіпорынға енгізу бизнесті жүргізудің қағидаларымен өте тығыз байланысты екенін түсінуі керек.

Мемлекет әлеуметтік мәселелерді шешуде белсенді араласуы үшін бизнесті ынталандыруы керек (бизнеске жағымды жағдайлар жасау, ағарту және ақпараттық шаралар жүргізу және т.б.).

Бірінші кезекте елде корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті дамыту үшін мотивацияны арттыру қажет, бұл ішкі де, сыртқы да әлеуметтік жауапкершілікке қатысты. Ол үшін республикадағы Салық және Еңбек кодексінің шарттарын жасау және өзгерту керек, КӨЖ принциптері туралы хабардарлықты арттыру қажет. Қазіргі уақытта компаниялар халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдауға, қайырымдылық іс-шараларды, қоршаған ортаны қорғау және басқа да сыртқы КӨЖ бағыттарын ұйымдастырады, бірақ мемлекет тарапынан қандай да бір қолдау алмағандықтан, сыртқы мотивация толықтай жоқ десе де болады.

Еңбек қауіпсіздігін, әлеуметтік маңызды жалақы қолдауды, қызметкерлердің

қосымша медициналық және әлеуметтік сақтандыру және қиын жағдайларда қызметкерлерге көмек сияқты ішкі корпоративтік жауапкершілікті дамыту саласындағы бизнесте мотивацияны арттыру маңызды.

Мемлекет компанияның корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігін дамытуды материалдық қана емес моральды түрде де ынталандыруы керек. Сонымен қатар компанияның әлеуметтік жауапкершілігі сыртқы әлемнен оны бөліп тұрмауы тиіс. Корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік билік-бизнес-қоғам триадасындағы қарым-қатынастың тиімділігі мен өміршеңдігінің басты шарттарының бірі болып табылады [4].

Сонымен қатар, жасалған зерттеулер елде корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті дамытуда компаниялар мемлекеттің белсенді ролін күтетінін айтты. Респонденттердің ойынша, Қазақстандағы корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті дамытудың басты инициаторы мемлекеттің Үкіметі мен жергілікті билік болу керек деп санайды. Ал корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті дамытуды ынталандыратын факторлардың ішінде бірінші кезекте тұратыны – корпоративті әлеуметтік жауапкершілікті жүзеге асыратын компаниялар үшін салық салуда жеңілдіктер енгізу. Мемлекеттің басты ролі сөзсіз, КӨЖ-ді дамытуға жағдай жасайтын мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен жүзеге асыру болып табылады. Мұндай саясат, ең алдымен, КӨЖ саясатын жүргізу компанияны ынталандыратындай және КӨЖ белсенді жүзеге асыратын компанияларды жария мадақтау механизмін жасайтын нормативті құқықтық базаның өзгерту шараларын қамту керек.

КӨЖ-ді дамытудың басты мақсаты КӨЖ туралы хабардарлықты арттыру ғана емес, КӨЖ туралы түсініктің мағынасы мен қағидаларын қалыптастыру мен мемлекеттің болашақтағы әлеуметтік және экономикалық дамуына енгізу қажеттілігін түсінетіндей болу керек.

Ақпараттық-ағартушылық бағдарламалары бизнес өкілдері, мемлекеттік қызметшілер, үкіметтік емес ұйым өкілдері үшін оқу бағдарламаларын толықтыруы маңызды.

Осындай әріптестіктің позитивті сәттерін бөліп көрсетуге болады:

- ◆ бизнес пен мемлекет арасында диалогты жүргізу ережесі, бір-бірінің міндеттері мен құқықтарын құрметтеудің құнды негізі қаланады;

- ◆ нәтижесінде даму болады және институционалды түрде кез келген демократиялық қоғамның маңызды феномены болып табылатын лоббизм рәсімделеді;

- ◆ әлеуметтік бағдарламаларды табысты және көң ауқымды жүзеге асыру арқылы бизнес артық жарнамасыз заңдылыққа сүйене отырып беделін жақсартады, ал сол кезекте мемлекет өз абыройын көтереді, соның нәтижесінде жалпы жеке бастамашылдыққа мемлекеттің қарым-қатынасы жақсы жағына қарай өзгереді;

- ◆ мемлекет алдыңғы қатарлы тәжірибе, технология, сонымен қатар бизнестің мәдени құндылықтарын өзіне қабылдай отырып, тиімдірек жұмыс істей бастайды.

Компания жұмыс істейтін жергілікті қоғамдастықтың әлеуметтік мәселелерін бизнестің шешуі бюджеттік қаражатты корпоративтіге ауыстыруға мүмкіндік береді, шектеулі бюджет жағдайында бұл факт оңтайлы болып табылады. Мұнымен қатар әлеуметтік қауырттылық азаяды. Жұмысқа орналасуда әлеуметтік жауапты компанияға жағымды жағдай ұсыну жағдайды тұрақтандырады. Бұл тек КӨЖ-дің мемлекетке беретін кейбір артықшылықтары ғана. Ал бизнес-мемлекет-жұмысшы триадасының әріптестігін арттыру нәтижесінде мемлекет үшін корпоративті әлеуметтік жауапкершіліктен экономикалық жағынан да, әлеуметтік, халықты қорғау жағынан да тиімді шаралар жүзеге асырылады. Өз кезегінде жұмыс беруші де мемлекет тарапынан жеңілдіктер мен мадақтарға қол жеткізеді, жұмысшы әлеуметтік қорғалады. Сонда ғана бұл триада корпоративті әлеуметтік жауапкершілік саласында ең тиімді жұмыс істейтін схема болады.

Экономикалық әріптестік және даму ұйымы ұйымға мүше мемлекеттердің үкіметтері корпоративті әлеуметтік жауапкершілік саласына ықпал ету бастамаларының көмегімен тәсілдерді зерттеді. Нәтижесінде әлеуметтік жауапкершілікке ықпал етудің мынадай сфералары анықталды: заңнамалық және реттеушілік ынталандырулар, үкіметтік емес ұйымдардың салық салуы, құқықтық нормаларды сақтау мәселелері экспертизасына үлес қосу, материалдық емес капиталмен байланысты насихаттау және саяси іс әрекеттер.

Әлемдік банктің мамандары КӨЖ институтын дамытуда жеті қадаммен сипаттауға болатын мемлекеттің араласу схемасын ұсынып отыр.

Бірінші қадам – КӨЖ-дің маңыздылығын үкіметтің мойындауы мен бизнесті соған сендіру, яғни мемлекет мемлекет пен бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін КӨЖ артықшылықтарын мойындауы керек және КӨЖ концепциясын енгізіп отырған компанияларға оң қарым-қаты-

настын сездіре отырып, өз көзқарасын білдіру керек. Бұдан бөлек мемлекет бұл процесте бастамашы және лидер ретінде қатыса алады. Мұнымен бірге келесідей әр түрлі ақпараттық және қоғамдық шаралар мен компаниялар қолданылуы мүмкін, мысалы:

– КӨЖ саласындағы ағымдағы мемлекеттік бастамалар мен бағдарламаларды ақпараттық сүйемелдеу үшін жалпы ұлттық сайт жасау;

– КӨЖ-ға қатысты мемлекеттік стратегияны жасауға көмектесу үшін дөңгелек үстелдер жүргізу, оған қатысуға іскерлік ортаның кең спекторының өкілдері шақырылады;

– басқа компаниялар үшін үлгілі мысал бола алатын КӨЖ саласындағы компаниялар жұмысына қолдау көрсету;

– идея, көзқарас пен тәжірибе міндеттерінің масштабын жақсырақ түсіну үшін бүкіл ел бойынша бизнес лидерлермен кездесу өткізу арқылы КӨЖ саласында ұлттық мүдделер шеңберін анықтау. Бұл саларалық және аймақаралық әріптестік үшін сенімді негіз жасауға көмектеседі.

Екінші қадам – негізгі бастамаларда бизнес пен азаматтық қоғамның қатысуына қолдау жасау, бұл әріптестік, ортақ бизнес, КӨЖ бойынша ресурстар орталығы, жобаларға қаржылық инвестициялар, топ менеджерлердің ұлттық желісін, әлеуметтік интеграцияның дамуы бойынша коалиция сияқты әр түрлі форманы қабылдау алады. Шағын және орта бизнестің КӨЖ институтын даму процесіне қосылуына көмектесу үшін мемлекет келесі қадамдарды қабылдай алады: бизнеске әлеуметтік бағыттағы қызметке қатысудан түсетін пайданы арттыру; әлеуметтік жауапты кәсіпорындарды көрсетіп тұратын белгі беру; осындай кәсіпорындарға ресурстарға қолжетімділікті кеңейту; инфрақұрылымды жақсарту; қызығушылықты арттыратын жаңа тәсілдерді жасау және ұсыну.

Үшінші қадам – мемлекеттік қызмет арқылы кеңес ұсыну және бизнеске қолдау жасау. Мұның басты идеясы – мемлекет бизнеске әлеуметтік және экологиялық бағыттағы шараларды қалай дамытуға болатынына кеңес беріп, ресурстар ұсынып, ары қарай көмек көрсетуі керек.

Төртінші қадам – жеке елдердің ережелер туралы ақпар мен халықаралық ережелер туралы мәліметтер жасау. Яғни тұрақты даму шеңберінде компания қызметін бағалауға болатын құжат форматын дайындауды қамтиды. Мемлекет ерікті есептер үшін бағыттарды анықтауға, компания қызметін жүргізудің халықаралық бағалауына қатысады. Осылайша мемлекет

кет барлық тараптарды келістіре отырып, оңтайлы шешім шығаруға көмектесіп, КӨЖ қағидаларын бизнесте жүргізуге көмектеседі.

Бесінші қадам – КӨЖ-ге жағымды ортаны қалыптастыру. КӨЖ тәжірибесін дамыту үшін жағымды ынталандырулар жасауда маңызды болып табылатын көптеген іс-әрекеттерге жатады және олардың көбісі жоғарыда аталып өтті.

Алтыншы қадам – есептілік үшін нормативті негізді дамыту және рейтинг беру. Есептілік стандарты мен рейтингтер компанияға КӨЖ саласында сапалық және сандық баға алуына мүмкіндік береді, ішкі және саларалық салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік береді. Мұнымен олар жарысуды ынталандырады, яғни әлеуметтік жауапкершілік қызметін белсенді дамытады.

Жетінші қадам – бизнес, үкіметтік емес ұйымдар мен басқа да топтарға кеңес беру және коалиция жасауға көмектесу. Әріптестікті жасауға көмектесу – КӨЖ сферасында бизнесті белсенді ынталандыру саласындағы мемлекет қызметінің маңызды бағытының бірі. Мысалы, Ұлыбритания үкіметтік емес ұйымдар, коммерциялық ұйымдар, кәсіподақ пен үкіметтің саларалық серіктестігі – Ethical Trading Initiative (ETI) ұйымының негізін салушы-серіктесі болып табылады. ETI мақсаты ретінде дамушы елдердегі өндірушілер, жеткізушілер мен жұмысшылар құқығына бизнеске максималды оң әсер ету тәсілдерін жасауды қояды [қараңыз 4].

Тұжырымдар. Осылайша, КӨЖ саласында мемлекеттік саясаттың қажеттілігі анық. КӨЖ институты бейресми және еріктілік жағдайында ғана тиімді жұмыс істейтінін есте сақтау маңызды. «Міндетті» әлеуметтік жауапкершілік пен әлеуметтік есептілікті жүргізу бұл құбылыстың мәніне қайшы келеді. Егер бұл сала мемлекетпен реттелетін болса, билікте компанияларға қысым көрсетудің тағы бір құралы пайда болады. Конструктивті диалогты тараптардың вертикалды жағдайында жүргізу мүмкін емес екені айдан анық. Мұндай жағдайда КӨЖ артықшылықтары жоққа шығады. Сол уақытта, мемлекет КӨЖ-ді қазақстандық әскерлік тәжірибеге енгізу процесін белсенді қолдауы және әр түрлі мадақтау шараларын енгізуі керек. Бұдан бөлек, мемлекеттің әлеуметтік қызметтер сапасын арттыру мақсатында КӨЖ функцияларын ішінара орындау үшін мемлекеттік қаржыландыру арқылы коммерциялық емес ұйымдарға артуы мүмкін [5].

Әлеуметтік мәселелерді шешу аясындағы мемлекеттік басымдықтар түсінігі онсыз да әлеуметтік сфераны қолдауға едәуір қаражатты бөліп отырған компаниялар тарапынан қаржыландыруға мүмкіндік береді. Осылайша, билік, бизнес пен коммерциялық емес ұйымдар ресурсының консолидациясына қол жеткізуге болады, бұл әлеуметтік және экологиялық мәселелерді шешуге, ал бұл процеске қатысушыларға экономикалық мақсаттарына ең жақсы жолмен қол жеткізуге мүмкіндік береді [6].

Әдебиеттер тізімі

1 Корпоративная социальная ответственность в Казахстане: ситуация, проблемы и перспективы развития // Отчет центра исследований САНДЖ <http://www.ngoexpert.kz/>

2 Levitt Th. The dangers of social responsibility // Harvard Business Review.- 1958. - Vol. 36.- No 5. - P. 41-50.

3 Дорожкина Т.В., Крутиков В.К., Аракелян С.А., Федорова О.В. Корпоративная социальная ответственность; учебно-методическое пособие.-Калуга: «Эйдос»,2015.- 178с.

4 Беляева И.Ю. Развитие территории: возможности и ответственность власти и бизнеса / И.Ю. Беляева // Вестник Самарского государственного экономического университета. - 2014. - № 2 (112). - С. 6-10.

5 Павлушкина О.И. Методические подходы к разработке моделей адаптации малых форм хозяйствования в сельском хозяйстве

России к условиям аграрных кризисов // Проблемы агрорынка. – 2011. -№2. – С.45-49.

6 Қойтанова Ә.Ж., Жолмуханова А.Ж., Альпеисова Ш.Е. Ауыл шаруашылығында адам ресурстарын басқару // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017. - №1. - Б.137-143.

Әдебиеттер тізімі

1 Korporativnaja social'naja otvetstvennost' v Kazahstane: situacija, problemy i perspektivy razvitiya // Otchet centra issledovanij SANDZh <http://www.ngoexpert.kz/>

2 Levitt Th. The dangers of social responsibility // Harvard Business Review.- 1958. - Vol. 36.- No 5. - P. 41-50.

3 Dorozhkina T.V., Krutikov V.K., Arakeljan S.A., Fedorova O.V. Korporativnaja social'naja otvetstvennost'; uchebno-metodicheskoe posobie.- Kaluga: «Jeidos», 2015. - 178 s.

4 Beljaeva I.Ju. Razvitie territorii: vozmozhnosti i otvetstvennost' vlasti i biznesa / I.Ju. Beljaeva // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta. - 2014. - № 2 (112). - S. 6-10.

5 Pavlushkina O.I. Metodicheskie podhody k razrabotke modelej adaptacii malyh form hozjajstvovanija v sel'skom hozjajstve Rossii k uslovijam agrarnyh krizisov // Problemy agrorynka. – 2011. -№2. – S.45-49.

6 Қойтанова Ә.Ж., Жолмуханова А.Ж., Альпеисова Ш.Е. Ауыл шаруашылығында адам ресурстарын басқару // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017. - №1. – Б.137-143.

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОНСУЛЬТАЦИОННОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

**АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОНСАЛТИНГТІК
ҚОЛДАУ ТИІМДІЛІГІ: ТЕОРИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕР**

**EFFICIENCY OF INFORMATION AND CONSULTING SUPPORT OF
AGRICULTURAL PRODUCTION: THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS**

М.А. АМИРОВА

доктор PhD

Л.И. КАШУК

к.э.н., доцент

А.Р. СОЛТАНГАЗИНОВ

доктор PhD

Инновационный Евразийский университет

М.А. АМИРОВА

PhD докторы

Л.И. КАШУК

э.ғ.к., доцент

А.Р. СОЛТАНГАЗИНОВ

PhD докторы

Инновациялық Еуразия университеті

М.А. AMIROVA

PhD

L.I. KASHUK

C.E.sc., associative professor

A.R. SOLTANGAZINOV

PhD

Innovative University of Eurasia

Аннотация. Рассмотрены научные подходы ученых к определению сущности экономической эффективности в целом и сельскохозяйственном производстве, в частности. Проведен сравнительный анализ понятий «критерий» и «показатель» в аграрном производстве. Определены критерии эффективной деятельности сельскохозяйственной информационно-консультационной службы. На основе опыта деятельности зарубежных ИКС выявлены основные факторы, в наибольшей степени, влияющие на эффективность информационно-консультационного обеспечения сельскохозяйственного производства, которые могут послужить основой для эффективного функционирования информационно-консультационных служб, оказывающие влияние на развитие сельскохозяйственного производства. Определены основные направления их экономической эффективности. Выявлены и сгруппированы потребители, которые заинтересованы в результатах деятельности ИКС, а также определены основные показатели, характеризующие социально-экономическую эффективность с позиции заинтересованного круга лиц и организаций. В данной работе в частности интерес представляет определения влияния информационно-консультационной деятельности на сельскохозяйственное производство. Приведен пример по получению годового эффекта консультационной работы, при этом эффективность определяется по каждому отдельно взятому объекту консультирования. Предложена методология расчета эффекта внедрения новой технологии на примере сферы растениеводства.

Аңдатпа. Жалпылай және атап айтқанда ауылшаруашылық өндірісіндегі экономикалық тиімділіктің мәнін анықтау үшін ғалымдардың ғылыми көзқарастары қарастырылған. Аграрлық өндірістегі «критерийлік» және «көрсеткіш» сияқты ұғымдарға салыстырмалы талдау жүргізілген. Ауылшаруашылық ақпарат және консультациялық қызметтің тиімділік критерийлерін анықтаудың негізгі тәсілдері анықталған. Көпшілік жағдайда ауылшаруашылығы өндірісін ақпараттық-консалтингтік қамтамасыз етудің тиімділігіне әсер ететін шетелдік ақпараттық-консалтингтік қызметтердің жұмысын талдау негізінде негізгі факторлар анықталды. Бұл факторлар ауылшаруашылығы өндірісін дамытуға әсер ететін ақпараттық-консалтингтік қызметтердің жұмысының тиімділігінің критерийлер жүйесін құру үшін негіз болып табылуы мүмкін. Ақпараттық-консалтингтік қызметтердің жұмысының экономикалық тиімділігін бағалаудың тәсілдері мен негізгі бағыттары анықталған. АҚК қызметінің тиімділігін бағалау нәтижелеріне қызығушылық танытатын тұтынушылар анықталған және топтастырылған, сондай-ақ қызығушылық танытқан орта мен ұйымдардың тарапынан әлеуметтік-экономикалық тиімділігін сипаттайтын негізгі көрсеткіштер анықталған. Осы мақалада, атап айтқанда, ауылшаруашылық өндірісіндегі ақпараттық және консалтингтік қызметтің әсерінің анықтамалары қызығушылық танытады. Консалтингтік жұмыстың жылдық әсерін анықтауға мысалдар келтірілген, мұнда тиімділік кеңес берілген әр алынған объектілер бойынша жеке анықталады. Өсімдік шаруашылығының мысалында жаңа технологияны енгізудің әсерін есептеу әдістемесі ұсынылған.

Abstract. The scientific approaches of the researchers to determination of the essence of economic efficiency in general and in agricultural production in particular, have been considered. A comparative analysis of such concepts as "criterion" and "indicator" in agricultural production was carried out. The main approaches to determining the performance criteria of agricultural information and consulting service have been identified. Based on the experience of the activities of foreign ICS, main factors which have most influence on the effectiveness of information and consulting support of agricultural production that can serve as a basis for the effective functioning of information and consulting services that affect agricultural production development have been identified. The main directions of their economic efficiency have been determined. The consumers who are interested in the results of the ICS activity have been identified and grouped, and main indicators characterizing social and economic efficiency from the position of the interested circle of persons and organizations have been determined. In this paper, in particular, the definitions of the influence of information and consulting activities on agricultural production are of interest. The example on obtaining the annual effect of consulting work has been presented, while the effectiveness of each individual object of consultation has been identified. Methodology of calculating the effect of introduction of new technology based on the example of crop production has been proposed.

Ключевые слова: экономическая эффективность, сельскохозяйственное производство, информационно-консультационная служба, сельхозпроизводители, объекты консультирования.

Түйінді сөздер: экономикалық тиімділік, ауылшаруашылығы өндірісі, ақпараттық-консалтингтік қызмет, ауылшаруашылық өндірушілер, кеңес берілетін объектілер.

Key words: economic efficiency, agricultural production, information and consulting service, agricultural producers, objects of advise.

Введение. Важным аспектом в работе информационно-консультационных служб (ИКС) является содействие сельхозпроизводителям в выборе и принятии решений из различных альтернативных вариантов с целью повышения эффективности своей деятельности. Важно, чтобы сельхозпроизводители понимали суть проблем и четко представляли свои цели и возможности, реально оценить которые им помогут сотрудники информационно-консультационной службы. В первую очередь сотрудники ИКС должны ориентироваться на интересы

сельхозпроизводителей, которые самостоятельно принимают решения. В некоторых случаях сотрудник ИКС лучше представляет, что важнее для сельскохозяйственных производителей.

В государственной аграрной политике одной из первоочередных задач является стимулирование развития эффективного сельскохозяйственного производства, которое способно удовлетворить потребности населения, предприятий. Следовательно, эффективность сельскохозяйственного производства выступает как одна

из важнейших экономических категорий, определяющая степень влияния отрасли на темпы экономического роста.

Эффективность информационно-консультационного обеспечения сельскохозяйственного производства является одной из первоочередных задач в реализации государственной аграрной политики. Основные направления оценки деятельности ИКС состоят в выявлении степени влияния информационно-консультационных услуг на экономические результаты деятельности сельхозпроизводителей.

Материал и методы исследования.

В зависимости от уровня хозяйствующего субъекта возможно использование различных критериев эффективности. Существует общепринятое определение критерия эффективности – это максимизация производственного результата при минимизации затрат (ресурсов). Следовательно, возможно сосуществование различных подходов к критерию эффективности, призванных количественно отражать разные стороны экономических процессов конкретного хозяйствующего субъекта.

При этом следует различать критерии и показатели экономической эффективности сельскохозяйственного производства. Сущность понятия «критерий» заключается в том, что он является ключевым отличительным признаком того или иного экономического явления, который отражает основную суть эффективности аграрного производства, и, прежде всего, производства как качественной составляющей.

Тогда как понятие «показатели» представляет собой форму выражения сущности эффективности аграрного производства, которые служат средством качественного и количественного анализа. Каждый показатель представляет собой качество вида, которое характеризует определенную область эффективности производства, в свою очередь каждому критерию эффективности соответствует свой ряд показателей [1].

Результаты и их обсуждение. Показатели экономической продуктивности могут характеризовать определенные стороны процесса производства, использование отдельных видов ресурсов, например, урожайность сельскохозяйственных культур на 1 га пашни и др. Данные экономической эффективности могут также отражать и обобщенные результаты, на формирование которых оказывают влияние частные показатели системы. Например, стоимость валовой продукции на 1 га сельскохозяй-

ственных угодий и др. [2]. Процесс воспроизводства и кругооборота капитала в сельскохозяйственном производстве должен отражать показатели его эффективности.

Одним из важнейших вопросов является определение критериев эффективности сельскохозяйственной информационно-консультационной службы [3]. Для определения критериев эффективности предлагается использовать признанный многими учеными порядок:

- результаты деятельности информационно-консультационных служб в таких странах, как США, Австралия и Голландия, определяются конкретными факторами, обеспечивающими их успешное функционирование;

- при наличии этих факторов информационно-консультационная служба аграрного сектора страны эффективна, а при отсутствии хотя бы одного из них не может быть признана таковой;

- выявленные факторы принимаются в качестве критериев эффективности информационно-консультационной службы.

Кооперативная служба внедрения в США, Служба внедрения в Голландии и другие службы информационно-консультационного обеспечения сельскохозяйственного производства опираются в своем анализе на факторы, в наибольшей степени влияющие на эффективность.

- ◆ открытость и доступность системы знаний. Любой, сельхозпроизводитель может обратиться за помощью в ИКС;

- ◆ объективность информации и консультаций. ИКС обеспечивает сельхозпроизводителей объективной информацией на основе научно-исследовательских работ и практического опыта;

- ◆ непосредственный обмен информацией между специалистами ИКС и сельхозпроизводителями имеет значительно большее значение, чем ее распространение;

- ◆ адаптация к изменяющимся потребностям аграрного бизнеса. ИКС может быстро приспосабливаться к изменяющимся информационным потребностям сельхозпроизводителей, так как это обеспечивается их тесным взаимодействием (обратная связь);

- ◆ сельхозпроизводители, их кооперативы, объединения и другие организации имеют возможность контролировать систему сельскохозяйственных знаний;

- ◆ научная составляющая ориентирована на потребности практики, необходимость внедрения новых знаний и передовых технологий;

◆ учебные заведения профильного направления на постоянной основе поддерживают образовательный уровень потребителей знаний, позволяющий воспринимать все новое;

◆ ИКС тесно взаимодействуют или создаются на базе опытно-экспериментальных станций, высших учебных заведений, научно-исследовательских институтов и опытных хозяйств, что позволяет адаптировать научные разработки к полевым условиям, а сельхозпроизводители имеют возможность ознакомиться с ними в процессе внедрения и оценить их эффективность;

◆ различия в профессиональных требованиях к научным работникам, преподавателям и работникам службы внедрения;

◆ работники службы внедрения имеют частые прямые контакты с сельхозпроизводителями непосредственно у них в хозяйствах;

◆ неформальные связи между специалистами исследовательских, учебных и внедренческих структур имеют такое же большое значение, как и формальные;

◆ эффект достигается тогда, когда все небольшие по территории регионы и районы страны имеют структурные подразделения ИКС, предоставляющие сельскохозяйственные знания (учебные заведения профильного направления, опытные станции и хозяйства и др.).

По нашему мнению, эти формы сотрудничества можно дополнить такими как обучение и демонстрация инновационных технологий непосредственно в хозяйствах с целью проверки правильности использования полученных навыков и умений. Эти факторы могут послужить основой для создания системы критериев эффективности деятельности информационно-консультационной службы, оказывающей влияние на развитие сельскохозяйственного производства.

Оценивать экономическую эффективность влияния ИКС на развитие сельскохозяйственного производства довольно сложно в связи с рядом ее характерных особенностей.

Во-первых, не весь труд работников ИКС ведет к увеличению стоимости конечного продукта. Во-вторых, не все затраты на информационно-консультационное обслуживание могут быть вычленены из издержек производства. В-третьих, деятельность информационно-консультационных служб зачастую приводит к экономии затрат, снижению потерь и т.д.

Существуют различные подходы к оценке экономической эффективности дея-

тельности информационно-консультационных служб, оказывающей влияние на сельскохозяйственное производство:

- по объему информационно-консультационной деятельности;

- по экономическим результатам непосредственных пользователей услуг информационно-консультационной службы;

- по оценке эффективности деятельности службы со стороны потребителей услуг.

Специфика информационно-консультационной деятельности состоит в том, что не всегда результат проявляется быстро и находит достаточное финансовое или материальное отражение. В свою очередь описанные методы имеют недостатки: они сложны в практическом применении и не могут охватить всего многообразия информационно-консультационного воздействия на сельскохозяйственное производство.

Ученый В.В. Козлов в своей работе «Создание и организация деятельности региональной информационно-консультационной службы АПК» предлагает один из способов определения экономической эффективности деятельности ИКС. По его мнению, экономический эффект от деятельности ИКС образуется у сельскохозяйственных производителей в виде разницы между финансовым результатом реализации предложений службы и результатами, которые были (могли быть) в случае базовых действий за вычетом дополнительных затрат, связанных с применением предложений службы [4].

Поэтому для применения рекомендаций консультантов ИКС у сельхозпроизводителей существует одна из значимых причин – ожидаемый положительный экономический эффект. Исходя из цели ИКС, ориентация в оценке эффективности должна проводиться с точки зрения сельхозпроизводителей.

У каждого пользователя имеются свои приоритеты и мнения в оценке эффективности – ее цели и задачи, методы проведения, а также применение полученных знаний. Одним из важных показателей является согласование целей и задач проведения оценки. К примеру, при возмещении затрат за счет оказания возмездных услуг основным критерием эффективности функционирования ИКС, реальным показателем высокого качества услуг и их ориентированности на проблемы сельхозпроизводителей будет выступать факт заключения или перезаключения договора на оказание возмездных услуг [5].

Аграрная политика: механизм реализации

В связи с вышеизложенными подходами определения экономической эффективности деятельности информационно-консультационной службы, оказывающей

влияние на сельскохозяйственное производство (повышение его эффективности), в нашем случае предлагаются следующие два основных направления (рисунок 1).

Рисунок 1 – Основные направления оценки деятельности ИКС

Одним из действенных мер государственного регулирования по стимулированию развития агропромышленного комплекса является его информационно-консультационное обеспечение (улучшение аграрного производства при имеющихся ресурсах) и повышение его конкурентоспособности.

Информационно-консультационная деятельность сельскохозяйственного производства позволяет создать наиболее благоприятные условия для функционирования агропромышленного комплекса в целом. Поэтому воздействие на сельское хозяйство и, следовательно, развитие сельских территорий оказывается через его основных клиентов – сельхозпроизводителей, которые в своей деятельности используют информацию, консультации, и эффект может проявиться не напрямую, а косвенно.

Целевая установка и задачи оценки во многом определяются кругом лиц или предприятий пользователей. В нашем случае заинтересованными в результатах оценки эффективности деятельности ИКС представляются три группы пользователей:

1 группа – государство (МСХ Республики Казахстан, НУХ «КазАгро», областные управления сельского хозяйства);

2 группа – АО «КазАгроМаркетинг» (областные и районные филиалы);

3 группа – сельхозпроизводители различных организационно-правовых форм.

Основные показатели, которые характеризуют социально-экономическую эффективность с позиции заинтересованного круга лиц и организаций, представлены на рисунке 2.

В данной работе, в частности, интерес представляет определение влияния информационно-консультационной деятельности на сельскохозяйственное производство. К примеру, для получения годового эффекта консультационной работы эффективность определяется по каждому отдельно взятому объекту консультирования. Для этого необходимо сравнить показатели до консультирования (внедрения) с показателями после консультирования (внедрения) и в результате получается эффект в целом по хозяйству.

Этот эффект достигается совместными усилиями специалистов ИКС и руководителями, работниками хозяйств. Эффект от консультационной деятельности по времени может быть немедленным или отложенным (может быть получен за счет дополнительных поступлений, либо за счет экономии).

Аграрная политика: механизм реализации

Сельхозпроизводители	<ul style="list-style-type: none"> - прирост урожайности сельхозкультур; - прирост продуктивности сельхозживотных; - прирост валовой продукции сельского хозяйства; - прирост валовой продукции растениеводства (на 1 гектар с/х угодий) и животноводства (на 1 условную голову скота 1 гектар кормовой площади); - прирост производства валовой продукции на единицу дополнительно затраченных средств; - повышение качества производимой продукции; - снижение трудоемкости производства продукции сельского хозяйства; - снижение себестоимости производимой продукции; - рост рентабельности производства;
Государство	<ul style="list-style-type: none"> - повышение уровня жизни и доходов сельских жителей; - создание новых рабочих мест в сельской местности; - снижение количества убыточных и низкорентабельных сельхозпредприятий; - улучшение качества продукции сельского хозяйства; - увеличение поступлений в бюджет за счет увеличения выплата налогов сельхозпроизводителями различных организационно-правовых форм в результате повышения их эффективности (в том числе внедрение инновационных и инвестиционных проектов);
Информационно-консультационная служба	<ul style="list-style-type: none"> - общее количество клиентов за год (в т. ч. постоянных); - общее количество оказанных информационно-консультационных услуг; - охват сельхозпроизводителей и сельского населения консультациями; - количество сельхозпроизводителей, работающих по договорам с ИКС; - общее количество инноваций, используемых клиентами; - поступления из внебюджетных источников (в том числе от платных услуг); - выработка на одного консультанта за определенный период; - количество организованных обучающих семинаров, тренингов, выставок и дней поля; - выпуск периодических изданий и методического материала по актуальным вопросам ведения агробизнеса (количество выпусков, тираж).

Рисунок 2 – Показатели эффективности с позиции основных заинтересованных лиц и организаций

Ученые В.Г. Савенко, Г.М. Демишкевич, И.С. Санду, Н.Ю. Губанова для расчета эффекта внедрения новой технологии в сфере растениеводства предложили следующую формулу [6]:

$$Э \text{ т. р.} = (У \text{ н. т.} - У \text{ б. т.}) * Ц$$

где:

Э т.р. – эффективность применения технологии в растениеводстве, тенге;

У н.т. – урожайность по новым (предлагаемым) технологиям, ц/га;

У б.т. – урожайность по базовым технологиям, ц/га;

Ц – цена 1 ц продукции.

В результате расчета внедрения новой технологии по предложенной формуле эффект от консультационной деятельности по времени будет немедленным и, следовательно, все заинтересованные стороны получают ожидаемый эффект. Тем самым, полученный ожидаемый эффект является результатом определения влияния информационно-консультационных услуг на функционирование сельхозпроизводителей. Аналогичным способом возможно

рассчитать эффективность внедрения новой технологии в сфере животноводства.

В части второго направления определения экономической эффективности деятельности ИКС – достижение сотрудниками службы поставленных целей на основе проведения мониторинга их деятельности. Мониторинг деятельности ИКС состоит в проведении систематических мероприятий по сбору информации по следующим основным направлениям:

- объем потребностей в информации и консультационных услугах;

- существующие возможности предоставления информационно-консультационных услуг непосредственно силами ИКС;

- объем фактически предоставленной информации и оказанных (планируемых к оказанию) услуг;

- изучение общественного мнения по вопросам предоставления информации и оказания консультационных услуг (объем спроса, доступность, качество услуг и др.).

Для реализации предложенных мероприятий необходимы на постоянной основе организация учета предоставления информации и проведения консультаций и мероприятий, а также социологическое

FOREIGN EXPERIENCE OF WATER USE AND WATER USERS FUNDING

СУ ТҰТЫНУДЫ ЖӘНЕ СУ ҚОЛДАНУШЫЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ
ШЕТ ЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВОДОПОТРЕБЛЕНИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ
ВОДОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ

M. KEMEL

Dr.E.sc., professor

A.M. BAKIRBEKOVA

C.E.sc.

L.N.Gumilyov Eurasian National University

M. KEMEL

э.ф.д., профессор

A.M. БАКИРБЕКОВА

э.ф.к.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

M. KEMEL

д.э.н., профессор

A.M. БАКИРБЕКОВА

к.э.н.

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева

Abstract. The experience of economically developed countries (USA, Japan, France, China), the CIS countries (Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan) has been explored that testifies about the importance of public support and participation of the State in organization and financing of capital and operating costs of water economy. Paid water use is used to return the costs associated with providing water to the consumer, as well as stimulating rational water resource use. The significance of measures taken to raise awareness of changes in tariffs management and regulation has been revealed. The analysis of current state of water resources has been carried out, which shows that Kazakhstan is limited in them in comparison with neighboring and other countries. A regional deficit in some river basins has been identified, which leads to losses in fishery and agriculture, degradation of lakes, rivers, wetlands. The article suggests ways of addressing problems, using the best practices of foreign countries: reduction of losses in highway and inter-economy canals and group waterways, as well as increasing the efficiency of water consumption in agriculture.

Аңдатпа. Экономикалық жағынан дамыған елдердің (АҚШ, Жапония, Франция, Қытай), ТМД елдерінің (Өзбекстан, Қырғызстан, Түркіменстан, Тәжікстан) тәжірибесі қарастырылып отыр, бұл мемлекеттік қолдаудың және мемлекет тарапынан капиталдың ұйымдастырылуына және қаржыландырылуына және су шаруашылығын пайдалану шығындарына мемлекеттің үлестік қатысуының маңыздылығы куәландырады. Ақылы суды пайдалану тұтынушыға су беру бойынша шығындарды өтеу үшін, сондай-ақ су ресурстарын ұтымды пайдалануды ынталандыру үшін пайдаланылады. Тарифтерді басқару мен реттеуді өзгерту туралы хабардарлықты арттыру мақсатында қабылданған шаралардың маңыздылығы көрсетілген. Су ресурстарының ағымдағы жағдайына талдау жүргізілген, бұл көршілес және басқа елдермен салыстырғанда Қазақстанда шектеулі екенін көрсетеді. Кейбір өзен бассейндерінде аймақтық тапшылық анықталған, бұл балық шаруашылығында және ауыл шаруашылығында жоғалуына, көлдердің, өзендердің, сулы-батпақты жерлердің деградациясына әкеледі. Мақалада шет елдердің озық тәжірибелерін қолдану арқылы проблемаларды шешу жолдары қарастырылған: негізгі және шаруашылықаралық арналарда және топтық су жолдарында шығындардың төмендеуі және ауыл шаруашылығында суды тұтыну тиімділігін арттыру.

In Japan, the state finances 90% or more of water management works, and up to 10% - through loans from interested private corporations [1]. In the USA, large water management systems, their protection and water resources are managed and funded by the government through the Federal Bureau of Reclamation, State Services, Environmental Services, and the Basin Interstate Organizations such as the Tennessee Association. The USA "Clean Water" Act of 1987 provides for the allocation of subsidies to landowners who apply the most advanced and effective methods of field irrigation.

In countries with limited water resources, capital expenditure on irrigation systems is usually fully assumed by the state. This is typical for most countries in Asia. In China, the construction of large and medium-sized reclamation (irrigation) facilities is financed by the state with the involvement of farmers (with the payment of regular wages). Absolute majority of capital expenditures are borne by the state budget. The exception is South Korea, where farmers pay 15-30% of capital costs for state irrigation systems [2].

Practically in all countries, paid water use is used to recover the costs associated with providing water to the consumer, as well as to stimulate more rational use of water resources. The highest fee in almost all countries is established for industrial and

municipal water consumption (it fully covers the costs of the water management complex for servicing this sector).

Water users using water for irrigation are in a privileged position and cover only a part of the operating costs. In the USA, farmers who use water from state sources pay an average of only 20% of its real value. In Israel, with a cost of supplying 1 cubic meter of water to 0.65, and agriculture - 0.28 dollars.

When determining the amount of payment for a rendered service for supplying water, only the volume of water actually supplied to the water consumer is taken into account. The coefficient of efficiency of the main and distribution channels of irrigation systems is taken into account.

The procedure for single-rate tariff calculations is recommended to be used in cases of provision of water supply services in the irrigation and watering zone, where the volume of water resources supplied to water users is less dependent on natural and climatic conditions. On average, the price for supplying 1m³ of water in water supply systems in developed countries ranges from 2 to 13 dollars/m³.

Table 1 shows the indicators of the share of the state and the organization of water users in financing the lump sum and operating costs of the water sector.

Table - Share participation of the state and organization of water users in financing the capital and operating costs of the water sector

The state	Capital investments for development at the expense of, %		Operational costs at the expense of, %	
	The state	Water Users and Municipalities	The state	Water Users and Municipalities
Spain	70	30	50	50
France	50	50	0	100
Canada	75	25	50-70	30-50
Japan	100	0	0	100
USA	70	30	50	50

As can be seen from the data in Table 1, the share of states (or the republican budget) accounts for 50 to 100% of non-recurrent (capital) costs, and for water users 25-50%. Of the operating costs, the states either take 50-70% of the costs, or (as in France and Japan) all current costs are attributed to water users and municipalities (local budgets). According to the IBRD (International Bank for Reconstruction and Development) experience, their share in the form of long-term soft loans with preferential periods.

In Israel, at a prime cost of water consumption an average of 35-40% per 1 m³

for the state enterprise "Mekhorot", there are differentiated tariffs for water: domestic and drinking and municipal needs -1 dollar/m³, industry 60%/m³, irrigation - 19%/m³. Overflows in excess of the limits are penalized in a 10-fold tariff. The state pays to "Mekhorot" for each m³ of water, submitted to agriculture 20% [3].

In the United States, water tariffs for municipal and industrial water users range from 40 to 2.500 dollars per 1000 m³ of water. For agricultural water users the tariff is from 19 to 120 dollars per 1000 m³. The state spends about 1 billion dollars on water

management support, of which the US Bureau of Land Reclamation subsidies are about 50 percent.

The United States has a great development of the corporatization of the right to water and the sale of the action to water along with an extremely sharp increase in their value. In 1980, the State of Colorado, one share, which gave the right to perpetual receipt of 1 acre-foot of water per year, cost 1 thousand dollars. In 1990, the cost increased to 15 thousand dollars, and in 2000, was sold already for 20 thousand dollars. However, prices for water use differ in different states and even counties.

In Canada, from the federal and municipal budgets, water resources are subsidized 5.3 billion Canadian dollars, of which 2.2 billion dollars goes into operation and 3.1 billion dollars goes to development and reconstruction. The water supply for irrigation is paid on a per-hectare basis. Owners of irrigated land pay an average of 110 dollars per 1 ha of irrigation [see 3].

In Spain, the fee for municipal water supply is 0.75 dollars per m³, rural communal - 0.25 dollars for industrial use of water, the tariff varies within the limits of up to 2 dollars per 1 m³, irrigation - from 0.02 to 0.2 dollars per m³. Irrigation and rural communal water supply is subsidized by the state through their participation in the maintenance of basin, river agencies and through municipalities.

The experience of China is interesting. Chinese economists believe that the payment for water use should not exceed 2-4% of gross income. In China, the industry pays 6-10 cents per 1 m³, for the use of water for irrigation - 0.8-1.5 cents per m³ for gravity irrigation and up to 2 cents per m³ of water supplied by machine irrigation [see 2].

In Kyrgyzstan, the fee for supplying water to agricultural users is differentiated for vegetation and non-vegetation periods: for the growing season, 30 soms per 1000m³, or 0.069 cents/m³, for non-vegetation period 10 soms per 1000m³, or 0.023 cents/m³ (data as of 01.01.1999). Kyrgyz farmers received about 25-40% of the total funding, while the rest was subsidized by the country's budget [4].

In Tajikistan, a payment for 1 m³ of water delivery to agricultural users is set at 0.6 dirams or 0.192 cents / m³, and for industry - 1.2 dirams or 0.41 cents/m³ (data as of January 1, 2004). When water is supplied by means of machine water, the tariff is set at 2.87 dirams (0.919 cents/m³) as of 2008.

Turkmenistan has established a payment for water use for industrial enterprises and

other water users in the amount of 28.8 manat per 1 m³. With machine water lifting rate is applied 1.7 coefficient. Services for supplying water allocated for irrigated agriculture are free of charge within the planned limit. For a super-planned volume of water intake, a certain payment is established.

In Uzbekistan, the main source of financing of the water economy is the republican budget. Here an additional source of funding is the funds received by water management organizations from their submission of services to water users, WUAs (water users association).

In the world practice two types of tariffs are applied to irrigation water: single-rate and double-rate tariffs.

Single-rate tariff. One-rate tariff includes all costs that are payable by water users, and accruals in accordance with current legislation. The one-rate tariff is recommended to be used in cases of provision of water supply services in the irrigation and watering zone, where the volume of water resources supplied to water users is less dependent on natural and climatic conditions. Two-part tariff is acceptable for southern regions, with a stable arid climate.

The double-rate tariff. The double-rate tariff includes two rates: the first rate - per hectare - is formed due to conditionally fixed costs, the size of which does not depend on the volume of water supply, the second rate - per cubic meter payment - is formed at the expense of conditionally variable costs, the size of which depends on the actual volume of water actually delivered to the point of the establishment. This tariff can be applied to arrays, where the equipment for accounting water is weak.

In countries such as the United States, France, Mexico, a two-part payment system for water in irrigated agriculture is used, consisting of constant and variable rates.

The tactics of applying tariffs are regulated by the water supplier and water users, which the tariff regulation committee should approve. *The basic tariffs are applied when paying for water supply services used for vegetation and non-vegetation irrigation, within the limits calculated in accordance with the norms. Preferential tariffs in irrigated agriculture are used for washing and charge watering.*

Penalty tariffs are applied for excessive water intake and for unauthorized water abstraction (disrupting the watering schedule). Penalty tariffs are in 3-5 times higher than the basic tariff.

Regarding the regulation of irrigation water tariffs, in all countries of the world, farmers pay only a part of the costs of operation and maintenance of the inter-farm part of the water management systems and irrigation systems with the help of water charges, and the remaining part of the expenses of the water management organizations is financed from the state. The

size of the payment for water depends on the profitability of production on irrigated land. Table 2 provides information on the share of operating costs (operation, maintenance, permanent repair and depreciation) of irrigation systems in the gross income of farms (gross income / cost of a crop from 1 hectare or from the entire irrigated area of the farm).

Table 2- Information on the share of payment for water delivery in the gross income of farms

Countries	Share of operating costs in gross household income
Nepal	5%
Pakistan	6%
Indonesia	8%
Thailand	9%
Republic of Korea	26%
Cathay	4%
Kazakhstan	0,5-1,5%

In developing countries, based on a survey conducted by the World Bank in conjunction with the Asian Development Bank, the share of irrigation fees is 5% of income in Nepal, 6% in Pakistan, 8% in Indonesia, 9% in Thailand, and 26 % in the Republic of Korea. Chinese economists believe that the payment for water should not exceed 2-4% of gross income (that is, the share of the amount of payment to the water supplier in gross income from irrigated land). In Kazakhstan, the share of household payments for water supply is within 1.5% (0.5-1% on conventional crop systems, in rice systems -1.5%).

It should be noted that examples of foreign experience show the importance of state support and the participation of the state in the organization and financing of capital and operating costs of water management. Examples also show the importance of awareness-raising measures as a supplement to changes in management, regulation and tariffs.

World experience allows us to draw the following main conclusions about the mechanisms for reducing water deficits:

- water saving in agriculture is the key to saving water in most water-deficit countries;
- the use of recycled water supply, efficient water treatment systems, reduction of losses in infrastructure facilities in industry and the municipal sector is a prerequisite for reducing future water consumption;
- increasing the forest cover of the catchment areas of water bodies for increasing, stabilizing and purifying water flow, strengthening river banks through forest reclamation in order to save and maintain

water balance in terrestrial ecosystems, regulate and improve its surface runoff (from the experience of Turkey and other countries);

- the quality of water resources is an integral part of the deficit problem and should be considered in terms of monitoring the use of water resources and the conservation of ecosystems.

World experience in the field of tariff formation suggests the following basic principles:

- ◆ return on costs - the main principle of tariff regulation for all groups of end-users. In agriculture, the main task is usually to cover operating costs, while full coverage of expenses can be difficult. In many countries, water tariffs in agriculture cover only operational costs, which do not reflect the real cost and water deficit as a resource. Of the 23 countries of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), only six (including the UK, Sweden and New Zealand) managed to achieve full coverage of costs by water tariffs in agriculture. With regard to industrial and domestic consumers, the possibility of achieving full cost recovery is more realistic;
- ◆ efficiency of water consumption and rational use of water resources is another important task of tariff policy in all sectors. In agriculture, tariffs should be associated with the effective use of water resources (irrigation equipment, drainage systems, etc.), as well as using drainage and wastewater treatment systems (for example, lower tariffs for the use of drainage systems). For industrial consumers, part of the tariff incentive should be the reduction of the degree of pollution of

implementation of the state policy in the water sector show that the country has established the basics of the development of the water sector in the conditions of market relations with the division of managerial and economic functions. The basin principle of water resources management was introduced.

The Water Code of the Republic of Kazakhstan, the Laws "On Subsoil and Subsoil Use", "On Agricultural Cooperation", as well as the relevant by-laws were adopted with the aim of creating a legislative basis for the development of the water sector, rational and integrated study and use of subsoil resources, including groundwater resources [7,8,9].

References

1 Vlasov V.V. Japan: production infrastructure. - Moscow: Nauka, Ch. edition of eastern literature, 1991. - 182 p.

2 Economic instruments for the rational use of water in irrigation / Prep. Dellavell M., Bogi K. Geneve: United Nations / FAO, 1986. - 23 p.

3 A.Yu. Osinina, I.S. Glotova Modern Unified Agrarian Policy and Business Principles of the European Union // Problems of the Agromarket. - 2017. - № 3. - pp.28-35.

4 Agricultural Resurs: Situation and Outlook Report. Cropland, Water and Conservation. Washington: USDA. Economic Research Servise, 1988. - 47 p.

5 Koshmatov, BT IWRM Results in Southern Kyrgyzstan in the Context of Increasing Water Productivity [Electronic resource]. - 2016. - URL: http://www.icw-aral.uz/workshop_march08/pdf/koshmatov_en.pdf (date of the application: 10.01.2018).

6 State program of water resources management in Kazakhstan for 2017-2021. Decree of the President Republic of Kazakhstan from February 14, 2017 № 420 [Electronic resource]. - 2017. - URL: <http://adilet.zan.kz/eng/docs/U1700000420#z54> (date of the application: 10.01.2018r.).

7 Z.A. Arynova, L.K. Kaydarova State support of the agrarian sector of the economy as an element of state regulation // Problems of the agro market. - 2017. -№1. - pp.71-79.

8 Water Code of the Republic of Kazakhstan of July 9, 2003 No. 481-II (with amendments and additions as of July 11, 2017) [Electronic resource]. - 2017. - URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116#pos=1;-117 (date of the application: 10.12.2017r.)

9. Law of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015.

Abstract. The issues of State planning of agricultural development have been considered. Changes in economic structure have affected domestic enterprises. In terms of market relations, competition on food markets and expansion of foreign food, strategic planning and management in AIC, which have not yet received wide distribution, become especially relevant in the formation of economic management mechanism. Strategic planning provides the basis for incentives and controls designed to develop management decisions, organizational functions and strategic plans. The analysis of program and strategic documents of State planning system on the development of agricultural sector of economy was carried out. In particular, the documents of its first, second and third levels have been considered with purpose of reflecting the indicators, the correspondence of the indicators values. Based on the results of the analysis, problems were identified and solutions were proposed.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешені, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, бидай, өнімділік, экспорт, көрсеткіштер, азық-түлік нарығы, стратегиялық жоспарлау және басқару.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, растениеводство, животноводство, пшеница, урожайность, экспорт, индикаторы, продовольственный рынок, стратегическое планирование и управление.

Key words: agro-industrial complex, crop production, livestock production, wheat, yield productivity, export, indicators, food market, strategic planning and management.

Кіріспе. Ұсақ шаруашылық үдерістерге елдің қатысуы жағдайларында ауыл шаруашылығының дамуы мен оның бәсекеге қабілеттілігінің артуы экономика ғылымдарының өзекті мәселелерінің бірі. Қазіргі таңда мемлекеттік органдар экономикалық ойдың заманауи жетістіктері негізінде экономикалық өсудің қайнар көздерін, сонымен бірге бірқатар стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды қалыптастыру мен іске асыру арқылы ауыл шаруашылығын дамыту мүмкіндіктерін үздіксіз іздестіруде.

Саланың дамуы үшін негіз болып табылатын жоспарлау мәселелерін үздіксіз жетілдірудің өзектілігі қазіргі таңда мемлекеттік жоспарлау жүйесінде ерекше орын мен мәнге ие. Елдегі мемлекеттік жоспарлау жүйесін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілердің біріне «Мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы жатады [1]. Сонымен бірге, қабылданған Мемлекеттік жоспарлау жүйесін дамыту тұжырымдамасы мемлекеттік жоспарлау жүйесінің одан әрі дамуы бойынша негізгі қағидалар мен амалдар, мемлекеттік жоспарлау мәселелері бойынша мемлекеттік саясаты жүзеге асырудың мақсаттары мен міндеттері анықталған нәтижелерге бейімделеді [2].

Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайту үдерісі өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының тиімділігін тұрақты әрі бекем арттыру үшін шаруашылық жүйенің түбегейлі қайта

құрылуын талап етеді. Қазіргі таңда отандық экономиканы қайта құру кезінде бірқатар мәселелер туындады. Әсіресе, Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін анықтайтын аса маңызды стратегиялық қызмет саласы ретінде агроөнеркәсіп өндірісінің тиімділігін арттыруға елеулі назар аударылды.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бүгінгі таңда агроөнеркәсіп кәсіпорындары шаруашылық механизмінің жетілмеуімен, коммерциялық ақпараттың жеткіліксіздігінен, сыртқы орта факторларының (тұтынушылардың іс-әрекеті, нарықтық конъюнктураның өзгеруі, жаңа тауарлардың пайда болуы, т.б.) әлсіз талдануынан және нарықта жұмыс істеу тәжірибесінің жоқтығынан тұрақсыз шарттарда әрекет етіп келеді. Сондықтан, ауыл шаруашылық өнімін тұтынушыға дейін тиімді жеткізуге бағытталған зерттеулерді қайта қарастыру және күшейту қажет.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамыту аграрлық саясаттың аса маңызды бағыты болып отыр. Агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі міндеті – елімізді азық-түлікпен, ал өнеркәсіпті ауыл шаруашылығы шикізатымен қамтамасыз ету. 2013 жылдан бастап Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың жаңа бағдарламасы жасалып, аграрлық сала дамуының әлемдік деңгейлеріне жету және индустриялы агроөндірісті қалыптастыру алдымызға қойылды. Ол бағдарлама бүгінгі таңда «Агробизнес-2020» бағдарламасы болып, өзінің қызметін бастауда.

«Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту, олардың бәсекеге қабілеттілігін көтеру және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету» бағдарламасы бойынша реттелетін саланы немесе қызмет аясын дамытудың негізгі параметрлері агроөнеркәсіптік кешенді дамыту болып табылады [3].

Бүгінгі таңда республиканың агроөнеркәсіптік кешеніндегі жағдай өндіріс тиімділігінің өсуімен, ауылдағы қаржы қызметі нарығының дамуымен, ауыл халқының тұрмыс сапасының жақсаруымен сипатталады.

Нәтижелері және оларды талқылау.

Қазіргі жағдайда Қазақстандағы экономикалық жаңғырулар өзінің шешуші кезеңінен өтті. Қазірдің өзінде нарықтық қатынастардың жұмыс істеуінің негізгі және тиісті ұйымдық құрылым қаланып, бірте-бірте өндіріс құлдырауы тоқталып және алға қарай жылжу мүмкіндігі пайда болып, үлкен мақсаттар мен агроөнеркәсіптік өндіріс дамуының стратегиясы мен тактикасын анықтау қажеттілігі туды.

Республика Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» деген еңбегінде былай деп атап көрсетті: *«барлық стратегиялық жоспарлардың алдында агроөнеркәсіп кешенінің дамуы, оны жүйелі және батыл реформалау келеді...»*. *«Ауыл, селоны және агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың артықшылықтары туралы»* Заң қабылдау да осы мақсаттарға арналады [4].

Мемлекет басшысының идеяларын, қабылдаған заңдар мен Республика үкіметінің қабылдаған қаулыларын іс жүзінде асыра отырып, Қазақ Ауыл шаруашылығы ғылымдары академиясының ғалымдары «Қазақстан Республикасы агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 1993-1995 жылдарға және 2007 жылға дейінгі тұжырымдық Бағдарламасын» жасады. Ішкі көздердің есебінен өндіріс құлдырауын тоқтату, экономикалық жағдайды тұрақтандыру және ауыл шаруашылық өнім өндіруді арттыруды қамтамасыз ету жөніндегі кезек күттірмейтін міндеттерді шешу үшін Бағдарламада мына төмендегідей шаралар қарастырылған:

◆ меншік қатынастарын қайта құру, жекешелендіру тәсілдері мен қарқыны, бәсекелестік қатынасты дамытуды қамтамасыз ететін көпукладты экономиканы қалыптастыру жәнге агроөнеркәсіптік өндірістің тиімділігін арттыру жөніндегі экономикалық реформалар бағытына түзетулер енгізу;

◆ агроөнеркәсіп кешенінің еркін баға белгілеуге көшуін қамтамасыз ететін тиісті қаржылық-несиелік және баға жүйесін, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер мен өнім ұсынушыларды мемлекеттік қолдаудың әр түрлі тәсілдері мен әдістерін, монополист-кәсіпорындар өнімнің бағасын шектеуді, шетелдік инвестицияны тарту және біріккен бизнесті дамыту мәселелерін жасау және жүзеге асыру;

◆ тауар қорларын қалыптастырып, реттеуге мүмкіндік беретін және соның негізінде рынок сыйымдылығы;

◆ агроөнеркәсіп кешенінің терең құрылымдық жаңғыруын төмендегідей бағыттарда жүзеге асыру:

◆ республиканың табиғи аймақтарының биоклиматтық потенциалын олардың экологиялық жүйе тараптарына, экономикалық мақсаткерлігіне, өзін-өзі қамтамасыз етуіне, негізгі ауыл шаруашылық дақылдары егіс көлемі құрылымның әлемдік рынок конъюнктурасына сәйкестендіріледі;

◆ ауыл шаруашылығындағы мал басының генетикалық потенциалын әрбір табиғи аймақтағы жем-шөп базасының мүмкіндіктеріне орай толық пайдалану;

◆ агроөнеркәсіп кешенінің өндірістік негізгі қордағы қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында ауыл шаруашылық машиналарын жасау салаларын құру;

◆ қуаты және орналасуы жағынан тиімді өңдеу өнеркәсібінің кәсіпорындар жүйесін қалыптастыру;

◆ экономиканың көпактуалдылығы және жеке меншіктің пайда болуын есепке ала отырып, селодағы әлеуметтік инфроқұрылымды дамыту;

◆ агроөнеркәсіптік кешен араласқан экожүйелердің барлық элементтерінің экологиялық қауіпсіздігіне экономикалық, құқықтық және техника-технологиялық кепілдік беретін жүйелер құру [5].

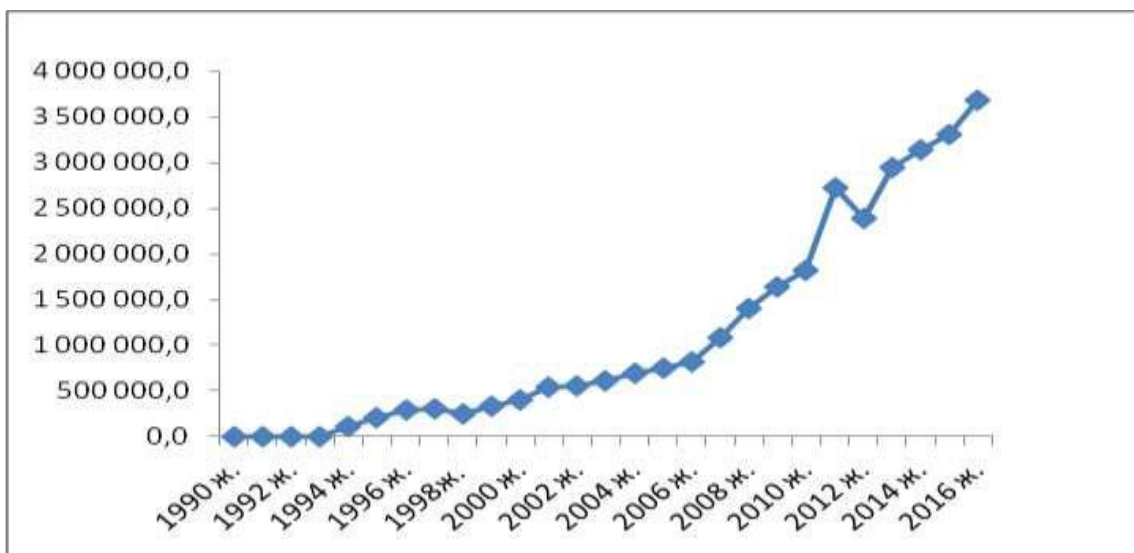
Агроөнеркәсіптік кешен саласында мемлекеттік саясат тәуелсіздік кезеңінде 9 мемлекеттік құжат негізінде іске асырылды. Осылайша, 1991-1995 жылдарға қабылданған алғашқы «Ауыл» әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасы агроөнеркәсіптік кешенде еңбек өнімділігінің артуына, ауыл шаруашылық өнімдері мен шикізатты өндіру көлемін арттыруға бағытталды.

Қазіргі таңда «100 нақты қадам» Ұлт жоспары және «Қазақстан-2050» Стратегиясында белгіленген мақсаттарды іске асыру үшін Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (бұдан әрі – АӨК бағдарла-

Экономический механизм хозяйствования

масы) қабылданып және іске асырылды. Аталған бағдарламаның мақсаты ішкі нарықтың қажеттіліктерін ауыл шаруашылық өнімдерімен қамтамасыз ету болып табылады. Бұл дегеніміз тәуелсіздік жылдарында елімізде ауыл шаруашылығын дамыту бойынша бағдарламалардың жүйелі жасалатындығын, өндіріс көлемін арттыру арқылы отандық ауыл шаруа-

шылық өнімдерімен ішкі нарықты қамтамасыз ету бойынша шаралардың қолданылғандығын білдіреді. Тәуелсіздіктің 25 жылындағы өсу қарқыны 1991 жылғы 77,8 млн.теңгеден 2016 жылғы 3 684,3 млрд. теңгеге дейінгі ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемінің артқандығын көрсетеді (1 сурет).

1 сурет – Ауыл шаруашылығының жалпы өнім шығарылымы, млн. теңге [6].

Дегенмен, өндірістің өсуіне қарамастан, бүгінгі таңға дейін қажетті ауыл шаруашылық өнімдерінің жетіспеушілігі байқалады. Оның себебінен ішкі нарықта ауыл шаруашылық өнімдерінің импорты жоғарғы деңгейде. Экспорттық өнімді, оның ішінде ауыл шаруашылық өнімдері деңгейін арттыру үшін 2017 жылы «Ұлттық экспорттық стратегия» үкіметтік бағдарламасы қабылданды.

Жасалған талдау жұмыстарының нәтижесі көрсеткендей, мемлекеттік жоспарлау жүйесінде ауыл шаруашылығының дамуы барлық сатыларда көрініс табады.

Осылайша, «Қазақстан-2050» бірінші деңгейлі құжаттардың маңызды мақсаттарының бірі елдің ЖІӨ-де ауыл шаруашылығы өнімдерінің үлесін 2050 жылға дейін 5 есе арттыру болып табылады. 2020 жылға дейінгі ҚР Стратегиялық даму жоспарында төрт мақсат белгіленді. Біріншіден, бұл экономиканың шикізаттық емес секторларына, соның ішінде ауыл шаруашылық өнімді қайта өңдеуге отандық

және шетелдік инвестицияларды 2020 жылға қарай 30% арттыру. Екіншіден, бидайдың өнімділігін 1 гектарына 1,4 тоннаға дейін арттыру. Үшіншіден, аграрлық саланың экспорттық әлеуетін экспорттың жалпы көлемінде 8%-ға дейін жоғарылату. Төртіншіден, етті қайта өңдеу үлесін 27%, сүтті – 40%, жеміс-жидек үлесін 12%-ға дейін арттыру.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес ауыл шаруашылығының ЖІӨ-дегі үлесі 2016 жылдың қорытындысы бойынша 7,8% құрап, алдыңғы жылмен салыстырғанда 3,8% төмендеді. Үлестің төмендеуіне 2016 жылы ауыл шаруашылық өнімдерді өндірудің 3 681 млрд. теңгеге дейін азаюы себеп болды. Елдің ЖІӨ-інде ауыл шаруашылығының жоспарланған 5 есе өсу үлесі «2050-Стратегиясына» сәйкес 2050 жылға дейін 40% құрауы мүмкіндігінде құжаттың 2012 жылдың соңында бекітілуі, негізгі жыл ретінде 2013 жыл қабылданғандығы ескерілді (1 кесте).

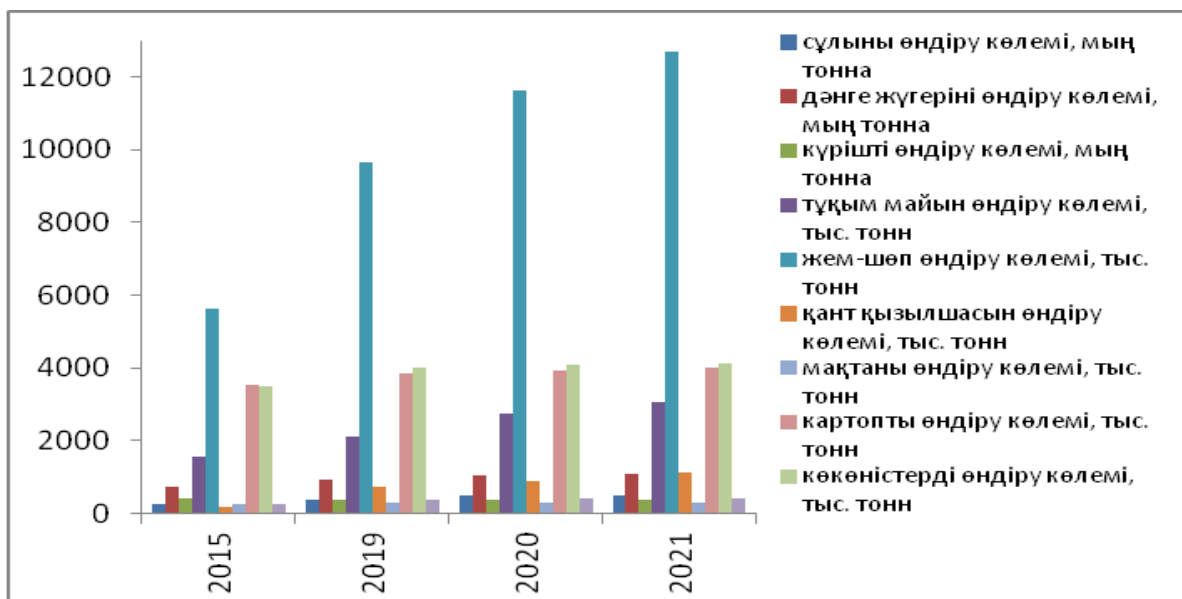
байланысты көрсететін, олардың даму қарқынын қарастыруға тырысты.

2020 жылға дейінгі Қазақстан дамуының Стратегиялық жоспары мен Ұлттық экспорттық стратегия секілді бағдарламалық және стратегиялық құжаттарда көрініс тапқан, аграрлық саланың экспорттық әлеуетін арттыру аса маңызды индикаторлардың бірі. Ұлттық экспорттық стратегия 2017 жылы қабылданып бекітілді және 2022 жылға қарай шикізаттық емес экспорт көлемін 1,5 есе арттыру үшін жағдай жасауға бағытталады [7].

МЖЖ-ның екінші деңгейлі құжаттарында, әсересе 2018-2022 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы болжамында ауыл шаруашылығының жалпы қосымша құнын алдыңғы жылдан арттыру қарастырылып және 2018 жыл мен 2022 жылдар аралығында өсу қарқыны жыл сайын орта есеппен 5,9% құрайды. Сонымен бірге, 2022 жылға қарай бидай өнімділігін гектарына 1,3 тоннаға дейін арттыру көзделуде. Ал жоғарыда аталғандай, 2020 жылға дейінгі ҚР Стратегиялық даму жоспары шегінде 2020 жылға қарай өнімділікті 1,4 тоннаға дейін арттыру болжамдалады.

Яғни көрсеткіштер жыл сайын қайта қарастырылып, ҚР әлеуметтік-экономикалық даму болжамы шегінде өнімділіктің өсуі орын алды. Алайда, 2020 жылға дейінгі ҚР Стратегиялық даму жоспары құжатына сәйкес өзгерістер енгізілмеді. Соған орай, стратегиялық және бағдарламалық құжаттар шегінде барлық жоспарланған көрсеткіштерді бейімдеуге кеңес беріледі.

2017-2021 жылдарға Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені мемлекеттік бағдарламасында ауыл шаруашылығының жалпы өнімі (қызмет) көлемінің индексі 2021 жылға қарай 130% құрайтындығы қарастырылған. Мұнда 2019 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемінің нақты көлем индексі (НКИ) 118% болатындығы жоспарлануда. Сонымен қатар, жүйелі суландыруға бөлінген жер телімдерінде өндірілген ауыл шаруашылық өнімдерін 2021 жылға қарай 599 млрд. теңгеге дейін арттырудың көзделуі 2019 жылдың көрсеткіштерімен салыстырғанда 2,9 есе артық. Бағдарламада ауыл шаруашылық өнімдерінің бірқатар түрлерін өндіру көлемін арттыру белгіленген (3 сурет) [6].

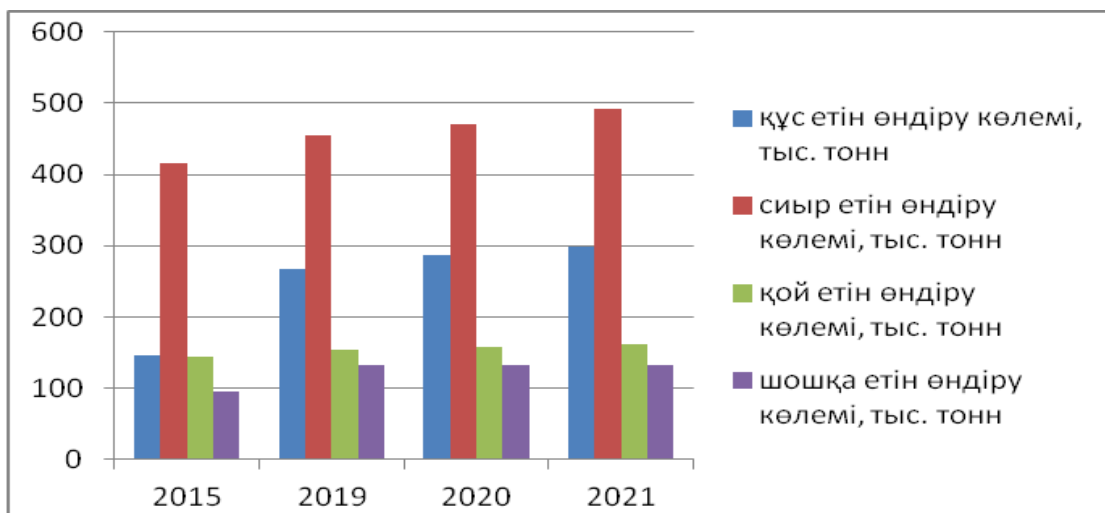

3 сурет – Өндіріс көлемінің жоспарланған өсімі

2021 жылға қарай егін шаруашылығы өнімін өндіру көлемін арттыру жоспарлануда, әсіресе бастапқы кезеңмен (2015 жыл) салыстырғанда жемшөп пен сұлы екі есе, жеміс-жидектер өндірісі – 18%, картоп – 13%, дәнді дақылдардың майлары – 96% және т.б. Сонымен қатар, төмендету де жоспарлануда, әсіресе күріш өндірісі 4% азай-

тылады. Арпа өндірісі – 49%, сүт – 9,3%, өсімдік майы – 74%, қант өндірісін 8 есе арттыру жоспарлануда.

Мал шаруашылығы өнімдері арасында 2021 жылға қарай сиыр еті – 18%, құс еті – екі есе, қой еті – 11%, шошқа еті – 40% мөлшерде өндіріс көлемін арттыру жоспарлануда (4 сурет).

4 сурет – Жоспарланған өндіріс көлемдері [қараңыз 6]

Тұжырымдар. Осылайша, АӨК даму бағдарламасы шегінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің бірқатар түрлерін өндіру көлемін арттырудың қарастырылуы шығарылым көлемін өсіруге және ауыл шаруашылығы саласының ел экономикасына үлесін көбейтуге мүмкіндік береді. Тиімді сала ретінде ауыл шаруашылығының одан әрі даму үшін әлеуеті жеткілікті.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің екінші деңгейлі құжаттарына, әсіресе мемлекеттік бағдарламаларға жүргізілген талдау жұмыстары көрсеткендей, «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы шегінде де «ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін арттыру» ауыл шаруашылығы дамуының тікелей нәтижелерінің көрсеткіштері қарастырылды. Мұнда өсу 2019 жылға қарай 1300 мың теңге немесе 2016 жылмен салыстырғанда 90% шамасын құрайды.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің үшінші деңгейлі құжаттарында ауыл шаруашылығы дамуының мәселелері көрініс табады. Ауыл шаруашылығының дамуы бойынша негізгі құзырлы орган Ауыл шаруашылығы министрлігі болғандықтан, ауыл шаруашылығы дамуының мәселелері Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған Стратегиялық жоспарында қарастырылды. Құжаттың негізгі мақсаты агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, су, орман шаруашылығы мен жануарлар әлемінің тұрақты дамуы, мемлекеттік саясатты тиімді қалыптастыру мен жүзеге асыру арқылы жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру. Бұл құжатқа сәйкес АӨК саласында өндіріс тиімділігін

және ресурстармен қамтамасыз ету деңгейін арттыру, балық, орман мен жануарлар әлемі, табиғи-қорық қорлары объектілерінің ресурстарын сақтау, тиімді пайдалану және қайта өндіру, ресурспен қамтамасыз ету деңгейін арттыру қарастырылады [8]. Индикаторлардың бірі болып табылатын нақты өнім көлемі индексі 2021 жылға қарай 2015 жылдың көрсеткішіне қатысты 130%, егін шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемінің өсуі 2015 ж. көрсеткішіне қатысты 33% құрауы жоспарлануда.

Аймақтың даму бағдарламасы шегінде «азық-түлік өнімдерін өндірудің негізгі капиталына нақты инвестициялар көлемінің индексі» индикаторы қарастырылды. Мұнда ең жоғарғы өсім 2014 жылмен салыстырғанда 2020 жылға қарай Қызылорда облысында – 14,2%, Жамбыл облысында – 10,4%, Алматы қаласында – 8%, Ақтөбеде – 7,8% көзделеді.

Агроөнеркәсіптік кешенінің негізгі сфералары тек салалық құрамымен, технологиялық ерекшеліктерімен, өндірілген өнімнің түрі және мәнмен ғана емес, сонымен бірге нарықтық параметрлерімен де айқындалады. Ауыл шаруашылық кешені нарықтың әр түрлі үлгілерінің үйлесімі мен өзара іс-қимылын білдіреді, соның нәтижесінде фирмалардың бәсекелестік бейімділігінің әр түрлі үлгілерін танытады [қараңыз 3].

Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарына жүргізілген талдау жұмыстары келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді: құжаттардың үш деңгейі шегінде ауыл шаруашылығын дамыту бойынша қарастырылатын бірқатар шаралар ауыл шаруа-

шылығы өнімдерінің жалпы шығарылымына әсер етіп және елдің ЖІӨ-іне үлесін арттырады. Сонымен бірге, талдау жүргізу үдерісінде қолданыстағы бағдарламалық құжаттарда жоспарланған мәндердің бірнеше сәйкессіздігі анықталғандықтан, барлық мәндерді бейімдеуге кеңес беріледі.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі //Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 18 маусымдағы №827 Жарлығы [Электронды ресурс].-2009.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000827> (анықтама мерзімі: 18.06.2009.)

2 Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі//«Ұлттық экспорттық стратегия» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 26 тамыздағы №511 Қаулысы. [Электронды ресурс]. – 2017. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000511> (анықтама мерзімі : 26.08.2017).

3 Баранова Н.А. Ауыл шаруашылық мекемелерін дамыту стратегияларын қалыптастыру // «Аграрлық нарық проблемалары».- 2017.-N 4 . –Б.98-105.

4 Бобровин Ю.А. Научное обеспечение стратегии устойчивого развития АПК // Аграрная наука с.-х. производству Сибири, Монголии, Казахстана и Кыргызстана / РАСХН. Сиб. отделение.- 2005.- Т.1.- С.17-20.

5 Джусибалиева А.К., Мурсалова Х.Н. // Қазақстанның ұлттық экономика жүйесіндегі аграрлық секторы «Аграрлық нарық проблемалары».- 2017. N2.- Б. 45-52.

6 ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері. <https://stat.gov.kz>

7 Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған Стратегиялық жоспары // Ауыл ша-

руашылығы министрінің 2016 жылғы 30 желтоқсандағы №541бұйрығы.

8 Нәтижелерге бағдарланған мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдіру тұжырымдамасы // Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 ж. 28 тамыздағы №625 Жарлығы.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі //Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 18 маусымдағы №827 Жарлығы [Электронды ресурс].-2009.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000827> (анықтама мерзімі:18.06.2009.)

2 Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// «Ұлттық жекспорттық стратегия» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 26 тамыздағы №511 Қаулысы. [Электронды ресурс].-2017.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000511> (анықтама мерзімі : 26.08.2017).

3 Baranova N.A. Auyl sharuashylyq mekemelerin damytu strategijalaryn qalyptastyru // «Agrarlyq naryq problemalary».-2017.-N 4 . – B.98-105.

4 Bobrovin Ju.A. Nauchnoe obespechenie strategii ustojchivogo razvitija APK // Agrarnaja nauka s.-h. proizvodstvu Sibiri, Mongolii, Kazahstana i Kyrgyzstana / RASHN. Sib. otdelenie.- 2005.- Т.1. - S. 17-20.

5 Dzhusibalieva A.K., Mursalova H.N. // Қазақстанның ұлттық жеконмика жүйесіндегі аграрлық секторы «Аграрлық нарық проблемалары».- 2017. N2.- Б. 45-52.

6 ҚР Ұлттық жеконмика министрлігі Статистика комитетінің деректері. <https://stat.gov.kz>

7 Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған Стратегиялық жоспары // Ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 30 желтоқсандағы №541бұйрығы.

8 Nәtizhelerge bardarlanfan memlekettik zhosparlau zhүйesin zhetildiru тұжырымдамасы // Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 28 тамыздағы №625 Жарлығы.

Республики Казахстан. Представлена динамика объемов производства сельскохозяйственной продукции, финансирования из республиканского бюджета за 2010-2016гг., кредитования и налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей. Даны рекомендации по эффективному использованию бюджетных средств, предложения по сокращению финансирования мер, наносящих значительный ущерб функционированию рынков в условиях Всемирной торговой организации.

Abstract. The authors note that the main task of State regulation of economic development of the industry in the context of the WTO is the reorientation of support for agricultural sector in favor of measures permitted by the rules of this organization, including optimizing the structure of budget expenditures of various levels by reducing direct budget support programs, which requires the implementation of result oriented budgeting principle (ROB). The main issues of fiscal policy in agricultural and industrial complex of the Republic of Kazakhstan have been revealed. The dynamics of the volume of agricultural production, financing from the republican budget for 2010-2016, lending and taxation of agricultural commodity producers is presented. Recommendations are given on the effective use of budgetary funds, proposals to reduce the financing of measures that cause significant damage to the functioning of markets in the conditions of the World Trade Organization.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, мемлекеттік реттеу, ДСҰ, республикалық бюджет, салықтар, субсидиялар, несиелер, жұмыс істеу, бюджеттеу, мемлекеттік қолдау.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственное регулирование, WTO, республиканский бюджет, налоги, субсидии, кредиты, финансирование, бюджетирование, государственная поддержка.

Key words: agro-industrial complex, State regulation, WTO, republican budget, taxes, subsidies, loans, financing, budgeting, public support.

Кіріспе. Аграрлық секторды мемлекеттік реттеуді жетілдіру жолдарының маңызды қадамына ДСҰ ережелері негізінде аграрлық секторды қолдауға бағдарлану болып табылады. Мәселе негізінен тікелей бюджеттік қолдау бағдарламаларын қысқарту есебінен, әртүрлі деңгейлердегі бюджеттердің шығыс құрылымын оңтайландыруға бағытталу керек. ДСҰ жағдайында аталмыш мәселені шешу маңызды әрі өзекті. ДСҰ аграрлық секторды либералды қолдауға бағытталған қызметі, саланы қолдау шараларын тоқтатуға емес, керісінше қолдау формаларының өзгеруін айқындайды. Осыған байланысты нарықтың қызмет етуіне елеулі зиян әкелетін қаржыландыру шараларын қысқартуды және рұқсат етілген қолдау шараларына шығындарды арттыруға бағытталу керек. Секторды дамытуға бағытталған шаралардың ішінде өндірушілерді қолдау бағдарламалары қысқа уақыттағы мәселелерді шешуге бағытталмайды, жалпы сала мүддесі мен саясатын қайта бағдарлауға негізделеді. Бюджеттік қызметті қаржыландыруда қаражаттарды қайта бөлу жұмыстарын жүргізуге бағытталу керек.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының жұмыс істеуінің түрлі аспектілеріне арналған шетелдік және қазақстандық ғалым-

дардың көптеген еңбектері еліміздің агроөнеркәсіп кешеніне сандық және сапалық талдау жүргізуге бағытталды, қазіргі жағдайдағы саланы дамыту үрдістерін анықтады, саланың теориялық және қолданбалы сипаттағы өзекті мәселелерін тұжырымдады. Агроөнеркәсіп кешені кәсіпорындарына, әсіресе ДСҰ контекстінде қаржылық қолдау көрсету мәселесі салыстырмалы түрде аз зерттелген. Аграрлық сектор субъектілерінің қаржы ресурстарын пайдалануды бағалаудың қолданыстағы әдістері, сондай-ақ қазіргі жағдайдағы еліміздің ауыл шаруашылығының ерекшелігін ескере отырып, субъектілердің қаржылық тұрақтылығын бағалаудың әртүрлі әдістемелік мәселелері қайта қаралуы қажет.

Жоғарыда қарастырылған мәселелерге байланысты, республикадағы агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының қызметін тиімді қаржылық қолдау тетіктерін кешенді зерттеу уақтылы болып табылады және осы жағдай зерттеудің өзектілігін сипаттап отыр. Зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы оның теориялық, әдістемелік және практикалық тұжырымдамаларында, зерттеу қорытындылары республиканың агроөнеркәсіптік кешені кәсіпорындарын қаржылық қамтамасыз ету проблемасын шешуге мүмкіндік береді, бұл елдің индустриалды

жеттік қаражатты пайдалану тиімділігінің принципі берілген қаражатты пайдалануда жоғары нәтижелерге жету немесе аз шығынмен барынша жоғары нәтижеге жетуде ресурстарды үнемдеуге негізделеді [4].

Сонымен, нәтижеге бағдарланған бюджеттендіру қағидасы бюджеттік шығындардың тиімділігін жоғарылатудың сапалы құралы. Аталмыш қағиданы жүйелі қолдану арқылы қаржыны басқару саласында оң нәтижеге қол жеткізілуі мүмкін.

Біздің көзқарасымыз бойынша бюджеттік қаражатты тиімді қолдану мен оның нәтижелерін іске асыруға байланысты агроөнеркәсіп кешенін бюджеттік қолдау бағдарламаларын басқарудың негізгі қағидаларын жүйелендіруге болады:

- экономикалық өсу әлеуеті бар, агро-кешенді айқындайтын саланы инвестициялаудың басымдықтары;

- құқықтық органдар арқылы бекітілген мақсаттарға сәйкес қаражатты пайдалану;

- бюджеттік бағдарламалар әкімшілігімен қарым-қатынас жүйесінің тиімділігі;

- жан-жақты есеп пен есеп-берудің болуы, белгілі кезең ішінде өндірілген қызметтен түскен кіріс пен оның көлемін сәйкестендіру.

Қазақстан Республикасында бюджеттік үрдістердің тиімділігі АӨК шығыстарының бюджеттік шығыстарында келтіріледі. Аграрлық сектордағы шығындардың функционалдық жіктемесі ДСҰ қажеттілігі үшін «сары қорап» және «жасыл қорап» шаралары, ауыл шаруашылық өндірушілерін қолдау мен жалпы қаржыландыру қызметтері арқылы іс-шараларды анықтауға, әлемдік қауымдастықта қабылданған қолдау шараларының топтарға бөлу арқылы қалыптастырылады. Ауыл шаруашылығы шығыстарына ауыл шаруашылығын дамыту мен агроөнеркәсіп секторындағы барлық шығындар кіреді. Бюджеттің басқа бөлімдерінде ауыл шаруашылығын қолдау туралы шаралар қарастырылмаған, бұл отандық бюджеттік жоспарлау және халықаралық мониторинг үшін (мысалы, ДСҰ қажеттілігі үшін) ашықтықтың көрінісі болып табылады.

Республикалық бюджет – «Қазақстан-2050» Стратегиясын жүзеге асырудың негізгі құралы. Агроөнеркәсіп кешенін реттеуде субъектілерді бюджеттік және бюджеттен тыс қолдау нысандары арқылы жүзеге асырылады. Агроөнеркәсіп кешенін реттеу бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру, бюджеттің барлық деңгейлерінде қаражат көмегімен бюджеттік қызметтерді

ұсыну шаралары бюджеттік қолдау нысанына жатқызылады.

Бюджеттік қаражаттарды жұмсауды талап етпейтін агроөнеркәсіп саясаты, сонымен қатар баға және тарифтік реттеу; ауыл шаруашылық өнімдері мен азық-түлік экспорт-импорты бойынша сыртқы саудалық реттеу; жеңілдіктерді, тыйымдарды және шектеулерді орнату шаралары бюджеттен тыс қолдау нысанына жатады.

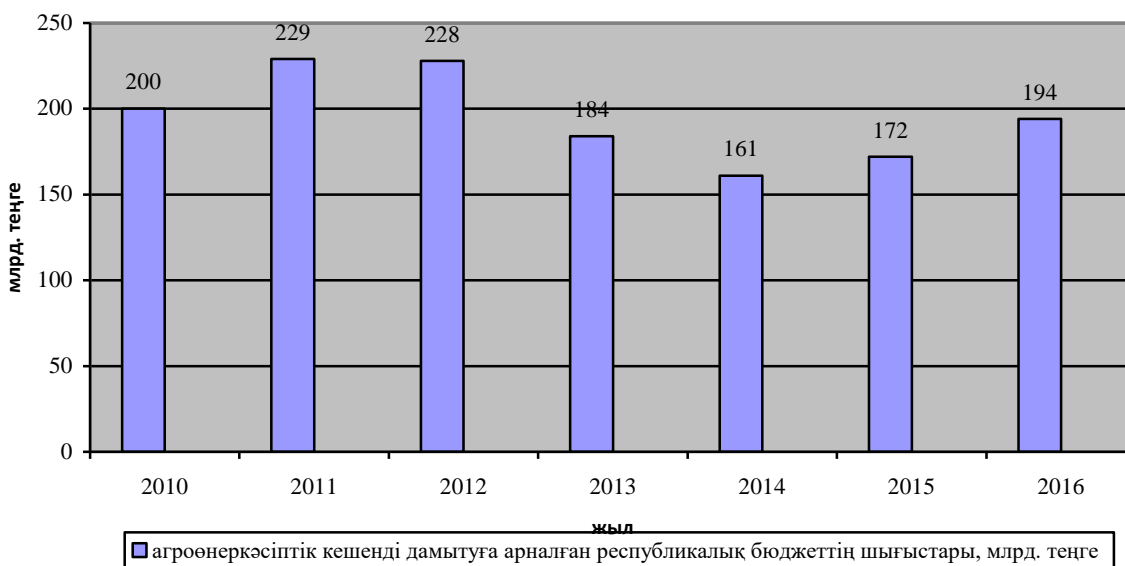
«Сары қорап» шаралары Қазақстандағы бюджет қаражаты есебінен ауыл шаруашылығын қолдаудың негізгі құралдарының бірі. Сонымен бірге, шығыстардың 50%-дан астамы «сары қорап» шараларымен байланысты ағымдағы бағдарламалармен қамтылған. Қазақстанда «көк қорап» шаралары қолданылмайды.

Осылайша, қаржыландыру жүйесі ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірісін ұлғайту және өндіріс құнын төмендету үшін ынталандыру арқылы сала қызметінің нығаюына ықпал етуі тиіс. Мұның бәрі бюджеттік қаржыландыру бағытының ғылыми тұрғыдан дұрыс негізделгендігін, бюджет қаражатын ұсынудың формалары мен әдістерін, қаражат берілетін субъектілердің құрамын анықтаудың маңыздылығын көрсетеді [5].

2010-2016 жылдар аралығында агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға арналған республикалық бюджеттің шығыстары 1368,0 млрд. теңгені құрады, ал 2010 жылмен салыстырғанда 2016 жылы шығындар 22 млрд. теңге немесе 12,8%-ға өсті (1 сурет).

Айта кету керек, 2003 жылдан 2005 жылға дейін қаржыландырудың ұлғаюы байқалды, бұл кезең ауылдық елді-мекендерді көтеру жылдары деп жарияланды, сондай-ақ агроөнеркәсіп кешенінің тиімділігін арттыруға бағытталған шараларды көздейтін Мемлекеттік АгроАзық-түлік бағдарламасы жүзеге асырылды.

2011 жылы қаржыландыру 229 млрд. теңгені құрады. 2011 жылы агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға республикалық бюджеттің шығыстары 2010 жылмен салыстырғанда 104,1%, 2012 жылы 2011 жылмен салыстырғанда - 99,6%, 2013 жылы 2012 жылмен салыстырғанда - 80,7% ал 2014 жылы 2013 жылмен салыстырғанда - 87,5% құрады. Республикалық бюджеттен қаржыландырудың төмендеуі Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан агроөнеркәсіптік кешеннің дағдарысқа қарсы шараларын жүзеге асыру үшін қосымша қаражат бөлінгеніне байланысты болды.

Ескерту: [1 дерек көзінен қараңыз]

1 сурет – 2010-2016 жылдар аралығында агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға арналған республикалық бюджеттің шығыстары млрд. теңге

Отандық ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қолдау және дамыту шеңберіндегі мемлекеттік реттеудің маңызды әдістерінің бірі субсидиялар болып табылады. Соңғы кездері субсидиялаудың жыл сайынғы өсу қарқыны байқалды. 2001-2009 жылдар аралығында Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені кәсіпорындарына 108,9 млрд. теңге сомасында субсидия берілген, ал өсім 100,1 есеге өсті.

Қаражаттың басым бөлігі ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламасына (ауыл шаруашылық өнімдерін өсіру, қайта өңдеу,

сапасын жоғарылату, өнімділігі) - 91,1 млрд. теңге немесе 83,7% және ауыл шаруашылығын дамытуды қолдау бағдарламасына (қаржы лизингі және заемдар бойынша сыйақы ставкаларын субсидиялау) - 11,2 млрд. теңге немесе бөлінген қаражаттың жалпы сомасының 10,3%-ы тиесілі. 2011 жылдан 2015 жылға дейінгі кезеңде субсидиялаудың өсу қарқыны өсімдік шаруашылығында - 2,2 есеге, мал шаруашылығында - 3 есеге өскені байқалады (2 кесте).

2 кесте – Қазақстан Республикасындағы өсімдік және мал шаруашылығын субсидиялау, 2011 - 2016 жж., млрд. теңге

Атауы	2011	2012	2013	2014	2015	2011 ж. салыстырғандағы 2015 жылғы өсу қарқыны %
Өсімдік шаруашылығы	29,5	31,4	39,5	66,6	64,6	2,2 есе
Мал шаруашылығы	23,1	31,4	38,4	49,3	69,1	3,0 есе

Ескерту: [1 дерек көзінен қараңыз]

АӨК-ні табысты дамытудың алғышарты – ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің несиеге қолжетімділігі болып табылады. Қазақстанның несие секторы ауыл шаруашылығында маңызды рөл атқарады, бірақ оның әсері ірі шаруашылықтар және кәсіпорындармен шектеледі. Саладағы басты міндет – ауыл шаруашылық өндірушілерінің табыстарын өсіруге, бәсекеге қабілеттілікті жоғарылауға, дамытуға мүмкіндік беруші ресурс-тарға қолжетімділікті арттыру және шағын шаруашылықтардың игілігі үшін ауыл шаруашы-

лығында қаржылық делдалдық қызмет көлемін барынша ынталандыру.

Ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер үшін несиелік механизм пайыздық мөлшерлемелерді төмендетуге, фьючерстер мен форвардтық операцияларды дамытуға мүмкіндік беруі керек. Осылайша, 2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша екінші деңгейдегі банктердің және «ҚазАгроҰБХ» АҚ-ның ауыл шаруашылығындағы жиынтық несиелік портфелі 1488,0 млрд. Теңгені құрады, оның 66%-ы ЕДБ-ге, ал «ҚазАгро» компаниялар тобына 34%-ы тиесілі.

Экономический механизм хозяйствования

3 кестедегі мәліметтерді талдайтын болсақ, екінші деңгейлі банктердің 2012-2016 жылдарға арналған ауыл шаруашылығына берілген кредиттер көлемі 675,0 млрд. теңгеге дейін немесе 2 есеге дейін өсті. Алайда, сауда саласымен салыстырғанда бұл көрсеткіш 4 есеге, ал өнеркәсіп саласымен салыстырғанда 3 есеге аз. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің деректері бойынша, Қазақстан Республикасы экономикасы секторлары бойынша, оның ішінде ауыл шаруашылығына берілген несиелер көлемі жыл сайын артып келеді. Сонымен қатар, агроөнеркәсіптік кешен секторындағы несиелердің үлесі

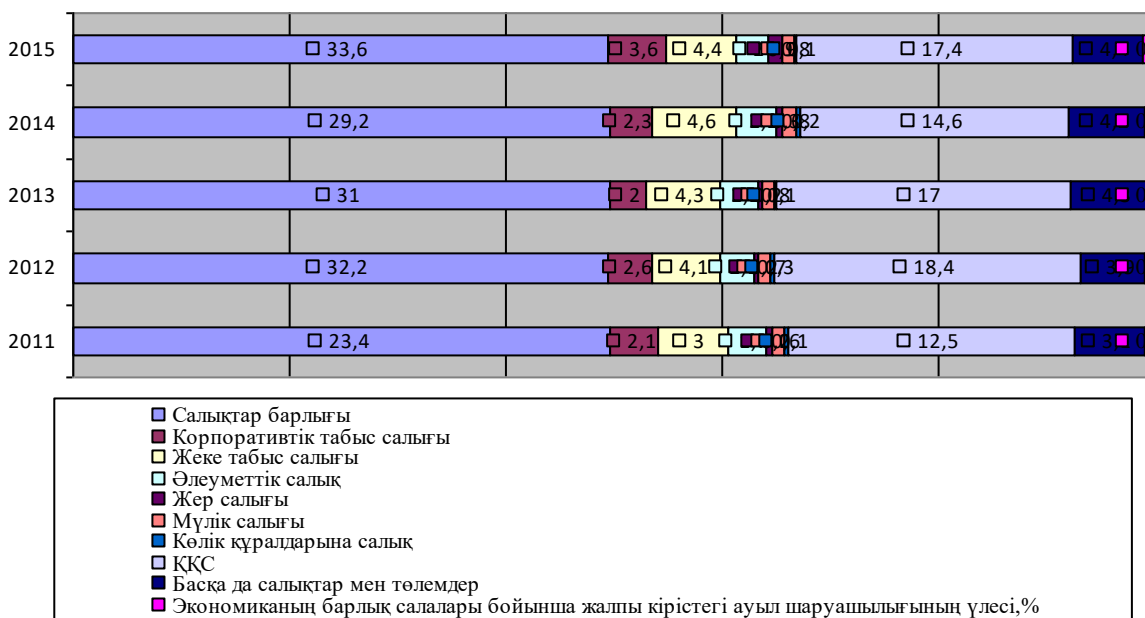
2015 жылы 8% құрады, бұл 2011 жылмен салыстырғанда 54%-ға төмен.

Ауыл шаруашылығын қолдаудың жаңа құралдарының бірі салық болып табылады. 2015 жылға арналған салық органдарының деректері бойынша, ауыл шаруашылығы құрылымдары бюджетке 33,6 млрд. теңге салық пен басқа да төлемдерді төледі. Салық құрылымындағы көп үлес ҚҚС тиесілі (орта есеппен 5 жыл ішінде - 53,5%). Сонымен бірге, өзіндік құн бойынша салықтың үлесі 5-6% құрайды. Экономиканың барлық салалары бойынша түсімдердің жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының үлесі орта есеппен 0,5% құрайды (2 сурет).

3 кесте – Экономика салалары бойынша банктердің несиелері, 2012 -2016 жж. млн. теңге

Салалар	2012	2013	2014	2015	2016
Республика бойынша барлығы	9958040	11291 548	12105 684	12674 245	12708 324
Оның ішінде:					
өнеркәсіп	1193727	1282 613	1369226	1698638	1811601
Ауыл шаруашылығы	322025	375431	485002	653644	674655
құрылыс	1397017	1383302	1143174	991739	955579
транспорт	423831	395590	434385	609183	561002
байланыс	78376	89929	96925	136715	147556
сауда	1998683	2207340	2419861	2645676	2674418
Басқа да салалар	4544381	5557344	6157111	5938650	5883512

Ескерту: [6] әдебиет көзі негізінде құрастырылған

Ескерту: [1 деректер негізінен қараңыз]

2 сурет – Ауыл шаруашылығы саласы бойынша бюджетке кірістердің қарқыны, бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер және әлеуметтік сақтандыруға аударымдар, млрд.теңге

Тұжырымдар. Сонымен, ұлттық экономиканың аграрлық секторы еңбекті қолдану мен өндіріс саласы ғана емес, сонымен қатар ел халқының басым бөлігінің мекен етуші тұрғылықты жері. Ауыл шаруашылық өндірісінің деңгейі кезкелген елдің азық-түлік қауіпсіздігі жағдайына тікелей әсер етеді. Ауыл шаруашылығы өндіруші күштерді дамыту тұрғысынан артта қалған салыстырмалы статикалық индустрия болып табылады және өзгермелі экономикалық және технологиялық жағдайларға басқа салаларға қарағанда баяу бейімделеді. Сондықтан көптеген дамыған елдерде ауыл шаруашылығының тиімді жүйесі бар, мемлекет тарапынан реттелетін саясат жүргізіледі.

Аграрлық секторды мемлекеттік реттеуді жетілдірудің маңызды қадамы - ДСҰ ережелерімен рұқсат етілген шаралардың аясында агроөнеркәсіп секторын қолдау болып табылады. Бұл тікелей бюджеттік қолдау бағдарламаларын қысқарту арқылы түрлі деңгейдегі бюджет шығыстарының құрылымын оңтайландыру және нәтижеге бағдарланған бюджеттендіру есебінен тиімді пайдалануды жақсарту жүйесі. ДСҰ жағдайында бұл мәселені шешу өзекті. ДСҰ-ның агроөнеркәсіптік секторды қолдауды ырықтандыруға бағытталған ережелері қолдаудың күшін жою сияқты емес, тек қолдау түрлерінің өзгеруін білдіреді. Осыған байланысты нарықтардың қызмет етуіне елеулі түрде зиян келтіретін іс-шараларды қаржыландыруды қысқарту және уәкілетті қолдау шараларының шығындарын арттыру ұсынылады.

Біздің ойымызша, ауыл шаруашылығында одан әрі тұрақтандыру негізінен оның қаржылық қамтамасыз ету деңгейіне байланысты. Зерттеулер көрсеткендей, дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде кең ауқымды және оңтайлы кәсіпорындарды қаржыландыру жүйесі дамыған. Аграрлық сектор субъектілерінің меншікті қаражаттары қосымша капиталдың көзі болмамайды, ал мұндай субъектілерде уақытша ақша қаражаты жоқ. Ағымдағы жағдай объективті түрде агроөнеркәсіптік кешенді қаржылық қолдаудың тиімді кіші жүйесін құрудың жаңа жолдарын табу қажеттілігін көрсетеді [7].

Қазақстанның ДСҰ-на мүше болуы сыртқы экономикалық қызметте отандық экономиканың мүдделерін қорғау, экспорттаушылардың мүдделерін қорғау және отандық өнімдерді әлемдік нарықта орналастырудың тиімді құралы болуға тиіс. Барлық жағдайларда қазақстандық тауарлар мен қызметтердің бәсекеге қабілет-

тілігін арттыру табыстың кепілі және Қазақстанның ДСҰ-на кіруінің оң нәтижесі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1 «Официальный сайт Комитета статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2015.-URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (дата обращения: 30.09.2017).

2 Нурумов А.А. Государственная финансовая поддержка развития АПК РК // Актуальные проблемы экономики.-Киев.-2014.-№2 (152).- С. 87-93.

3 Каменова М.Ж. The role of WTO and the Customs Union in the countrys competitiveness increase. Economic annals-XX1, Researcy Journal.- Kyiv.-2015.- №9-10.- Р. 28-32.

4 Материалы круглого стола на тему «Государственный финансовый контроль в условиях перехода на бюджетирование, ориентированное на результат: тенденции и перспективы»: Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета. – Астана, 2012.- С.15-20.

5 Отчет Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета за 2015 год.- Астана [Электронный ресурс] ресурс].-2015.-URL: [http:// www.esep.kz](http://www.esep.kz) (дата обращения: 27.09.2017).

6 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2015.-URL: [http:// www.nationalbank.kz](http://www.nationalbank.kz) (дата обращения: 30.09.2017).

7 Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж. Финансовые инструменты регулирования сельскохозяйственного производства Казахстана // Проблемы агрорынка.- 2017.- №3.-С. 61-65.

Әдебиеттер тізімі

1 Oficial'nyj sajт Komiteta statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazakhstan [Jelektronnyj resurs].-2015.-URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (data obrashhenija: 30.09.2017).

2 Nurumov A.A. Gosudarstvennaja finansovaja podderzhka razvitija APK RK // Aktual'nye problemy jekonomiki. - Kiev.- 2014. - №2 (152).- S. 87-93.

3 Kamenova M.Zh. The role of WTO and the Customs Union in the countrys competitiveness increase. Economic annals-XX1, Researcy Journal.-Kyiv.-2015.-№9-10.-Р. 28-32.

4 Materialy kruglogo stola na temu «Gosudarstvennyj finansovyj kontrol' v uslovijah perehoda na bjudzhetrovanie, orientirovannoe na rezul'tat: tendencii i perspektivy»: Schetnyj komitet po kontrolju za ispolneniem republikanskogo bjudzheta. – Astana, 2012.- S.15-20.

5 Otchet Schetnogo komiteta po kontrolju za ispolneniem republikanskogo bjudzheta za 2015 god.- Astana [Jelektronnyj resurs] resurs].-2015.-URL: [http:// www.esep.kz](http://www.esep.kz) (data obra-

shhenija: 27.09.2017).

6 Oficial'nyj sajt Nacional'nogo banka Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs].- 2015.-URL: [http:// www.nationalbank.kz](http://www.nationalbank.kz) (data obrashhenija: 30.09.2017).

7 Ajmurzina B.T., Kamenova M.Zh. Finansovye instrumenty regulirovaniya sel'skohozjajstvennogo proizvodstva Kazahstan // Problemy agrorynka.- 2017.- №3.-S. 61-65.

UDC 338.43.01

PUBLIC SUPPORT OF AGRI-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА**

A. DARIBAYEVA¹

C.E.sc, associate professor

SH. KARBETOVA²

C.E.sc., associate professor

K. OTYZBAYEVA³

Master of Economic sciences,

¹*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*

²*Caspian University*

³*L.Gumilyov Eurasian National University*

A. ДАРИБАЕВА¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Ш. КАРБЕТОВА²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Қ. ОТЫЗБАЕВА³

экономика ғылымының магистрі

¹*Экономика, қаржы және халықаралық сауда қазақ университеті*

²*Каспий университеті*

³*Еуразия ұлттық университеті. Л. Н. Гумилев атындағы*

A. ДАРИБАЕВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

Ш. КАРБЕТОВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

K. ОТЫЗБАЕВА³

магистр экономических наук

¹*Казахский университет экономики финансов и международной торговли*

²*Каспийский университет*

³*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева*

Abstract. The role of public support of agricultural sector in production of agricultural products has been explored. The statistical data of the share of agriculture in the GDP structure, the dynamics of the production volume of gross agricultural output in current prices, production of the main types of livestock products and processed products have been presented. The world experience of public support of agricultural sphere in comparison with domestic indicators has been analyzed. It is shown that in Kazakhstan its size is lower than in the economically developed countries. The instruments of State regulation and stimulation of agricultural market in the

driver of the economy. The president instructed to pay special attention to ensuring the growth of processing of agricultural products, labor productivity and increase the export capabilities of the industry [1].

The seasonal nature of agricultural production, high dependence on natural and climatic conditions, the existence of a constant risk in obtaining stable incomes, the price inelasticity of demand for many agricultural products and many other features lead to a weak competitiveness of agricultural products [2]. In this regard, in many developed countries, a policy is being implemented through the state support of farmers and peasant farms with a view to supporting domestic commodity producers.

Material and methods of research.

While studying specific problems of state support for the agrarian sector, a set of the following methods of economic research: monographic, program-target, abstract-logical, expert assessments were applied. The work also used such theoretical methods of research as comparisons and generalizations, scientific abstraction and synthesis. Analyzing current trends in the development of agricultural production in Kazakhstan, quantitative and qualitative research methods were used, such as comparative and systematic analysis.

The practical value of the study is due to the fact that the theoretical provisions and

recommendations, contained in the work can be used to study problems in the development of the agricultural sector. Addressing the current issues of the agrarian sector will solve not only the problem of food security of the country and the domestic consumer market, but also the reduction of imports, and also lead to the solution of an important social problem of employment of the rural population, thereby ensuring an increase in efficiency and competitiveness of production. All this will allow us to establish the trend in the development of the industry and assess the direction of further development of agriculture in Kazakhstan.

Results and discussion. During its 26 years of independence, the agro-industrial complex of the country has achieved significant results. There has been a steady increase in production based on market relations. Productivity and labor productivity are increased, renewal of fixed assets and the infrastructure of the industry are carried out, self-sufficiency in major staple food products, grain, oilseed and fish products are achieved.

In 2016, the share of agricultural production in the gross domestic product of the country was 7.8%, the share of agriculture in GDP decreased almost 4 times in 1990 (table 1) At the same time, according to statistics, in 2016, 7.624 million people or 43% of the total population of Kazakhstan live in rural areas.

Table 1 - The share of agriculture in the GDP structure (%)

Indicators	1990	1996	2000	2003	2007	2013	2014	2015	2016
GDP, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100
The share of agriculture in GDP, %	34,0	12,1	8,1	7,9	8,4	8,1	7,9	8,0	7,8

Note: compiled by the authors on the basis of data from the Committee on Statistics [3]

According to the Committee on Statistics, gross agricultural output has a steady upward trend from 1882 billion tenge (KZT) in 2010 to 3,684 billion tenge in 2016 (table 2).

According to the analysis of the data, Table 2 shows that there has been some positive dynamics in the development of the Kazakhstan agro-industrial complex. The gross output of agricultural products in 2010-2016 changed mainly in the direction of increase, only in 2012 there was a decrease in output by 12.5% in comparison with 2011 but in 2013, the output of agricultural products tends to increase annually.

Thus, the output of agricultural products in 2016 increased by 11.4%. in comparison with 2015. The production of livestock products took an average of 55.5% of the gross agricultural output and increased by 12.1% in 2016 in comparison with 2015. Agricultural productivity for the period from 2011 to 2016 has changed from 498 000 tenge to 1544.5 thousand tenge, with an average annual growth rate of 9.3% per year.

For the period of independence, ten program documents were developed, on the basis of which the state policy of agro industrial complex was implemented. For example, the State Program for the

Экономический механизм хозяйствования

Development of the Agro industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 was launched and the main purpose of the

program is to ensure the production of competitive agricultural products in demand on the markets [4].

Table 2 - Dynamics volume of gross agricultural output production in the current prices

Indicators	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gross output of production (services) of agriculture, billion tenge	1882	2720	2393	2949	3143	3307	3684
Gross production of plant growing, billion tenge	895	1654	1241	1683	1739	1825	2047
Gross livestock production, billion tenge	63,4	63,0	62,2	74,2	85,7	89,3	106,5
The index of the physical volume of gross agricultural products (services),%	89,5	121,5	85,2	109,7	101,0	103,4	105,4
The Index of physical volume of gross crop production, %	80,0	144,7	78,3	116,9	99,1	104,0	107,5
The Index of physical volume of gross livestock production, %	102,3	99,0	96,0	101,9	103,3	102,7	102,8

The average annual growth rates of food production in general do not keep pace with the growth rates of consumption and income of the population, as a result of which the free niche in the market is filled by imports and its share in domestic consumption remains very significant. On January 1, 2016 the production of all types of meat amounted to 931.0 thousand tons and relative to 2011 it was decreased by 0.9%. The production of milk of all kinds in 2015 amounted to 5,182,400 tons. In the structure of consumption of milk processing products, the share of imports constitutes from 10 to 40%. Internal production of eggs almost completely covers the demand of the domestic market. Exports

of commercial eggs account for about 2% of total production.

We analyzed the production of the main types of livestock products for the period 1990-2016 (table 3). These data show how much the production of vital products fell for Kazakhstan in comparison with 1990 (16.5 million), the population was increased by 10.5%

Production of meat decreased from 1559.6 to 960.7 thousand tons or by 61, 6%. In the structure of consumption at the end of 2015, the share of beef imports was 3.7%, pork - 3.9%, horse meat - 3%, mutton - 0.01%, which indicates a high export potential of these products. Despite the growth in poultry meat production, the degree of import dependence on this product remains high (54%).

Table 3 - Production of main types of livestock products for 1990-2016

Year	Meat (in slaughter mass), thousand tons	Milk, thousand tons	Eggs, million units	Wool (in physical weight), thousand tons
1990	1559,6	5641,6	4185,1	107,9
1995	984,8	4619,1	1840,8	58,3
2000	622,6	3730,2	1692,2	22,9
2007	838,7	5073,2	2664,2	34,2
2010	937,4	5381,2	3720,3	37,6
2012	844,7	4851,6	3673,4	38,4
2013	871,0	4930,3	3896,0	37,6
2014	900,2	5067,9	4291,2	37,8
2015	931,0	5182,4	4737,0	38,0
2016	960,7	5341,6	4757,2	38,5

Note: compiled by the authors on the basis of data [see 3]

The production of milk for the analyzed period decreased from 5641.6 to 5341.6 thousand tons, i.e. by 5.3%. However, the production of milk of all kinds in 2016

increased by 3% as compared to 2015, which establishes a positive factor of an increase direction.

It should be noted that egg production in Kazakhstan for the past 3 years has exceeded the level of 1990. In 2016, egg production increased by 13.6% and amounted to 4,757.2 million units. But wool production was decreased by 3 times lower than it was in 1990, it has been cut 38,5 thousand tons for

the year. This sharply affects the woolen industry.

In connection with the importance of ensuring the growth of processing of agricultural products, we will consider the production of processed products by main groups (table 4). These data confirm the positive trend of growth.

Table 4 - Production of processed products by major groups

Index	2012	2013	2014	2015	2016
Manufacture of foodproducts	865,6	970,1	1103,5	1095,0	1448,4
Processing and preserving of meat and manufacture of meat products, billion tenge	188,0	210,3	218,8	228,3	220,3
Beverage production, billion tenge	181,9	202,5	233,1	216,3	254,3
Production of vegetable oil, thousand tons	292,6	280,8	329,4	290,3	312,3
Meat and by-products food, thousand tons	188,1	210,3	228,9	228,3	220,3
Processed liquid milk and cream, thousand tons	372,5	440,4	472,9	453,6	472,4
Production of dairy products, thousand tons	413,3	476,1	481,8	500,2	500,6
Flour from cereal crops and plant, thous, tons	3846,5	4008,9	3882,9	3741,2	3974,0
Chocolate, confectionery products, chocolate and sugar, thousand tons	96,4	93,4	101,1	76,5	106,0

Note: compiled by the authors on the basis of data from the Committee on Statistics [see 3]

At present, new trends in the world agrarian economy and demography are forming, integration processes in the region have developed in real terms, global external economic changes have taken place, Kazakhstan has entered Eurasian Economic Union and the World Trade Organization (WTO). Despite these positive processes, the agrarian sector remains one of the problem areas of Kazakhstan's economy. In these conditions, the participating countries should expand their sales markets and ensure the growth of foreign trade, price growth should be regulated, and a competitive environment that creates impulses for increasing competitive domestic products should be formed [5].

However, the low level of labor productivity in the industry, the use of imperfection of the technologies, the small-scale production do not allow to conduct agricultural production on an intensive basis to ensure the fullest use of material, labor and other resources, meet environmental requirements, reduce the competitiveness of the domestic agrarian sector and in the conditions of the WTO and the Eurasian Economic Union, it can lead to the dominance of imports of foreign products, the replacement of local producers from markets.

All kinds of subsidies and grants to the agricultural sector in developed countries make up 40% to 80% of the cost of agricultural products. For example, in Austria,

the level of state support to agriculture is 44%, in Canada -35%, in the European Union -38%, in Finland -72%, in Sweden-47%, in Switzerland -76%, in The United States - varies from 27 to 40% in the years [6].

According to the American public organization "Environmental Working Group" (EWG), Federal subsidies to American farmers from 1995 to 2009 amounted to 250 billion dollars. Of course, the US system of state support for the agrarian sector has some disadvantages in the mechanism of subsidizing farmers, the main of which is the inequality of the amounts received by large and small farms, but it should be noted that at present farmers have the opportunity to receive subsidies not only in one department - the Ministry of Agriculture.

It should also be taken into account that the research work on American agriculture is carried out at the expense of the government's appropriations, which also takes care of informing each farmer about scientific innovations that are advisable to implement in practice. The application of scientific advice gives the farmer the right to receive preferential loans. In general, budgetary allocations exceed 6 times the farm capital investment and account for 40% of the total gross output of farms. In addition, the budget expenditures for American programs of price support and stabilization differ very much by year, rising during the years of large harvest and low market prices.

While in the EU countries, state financial assistance to agriculture in the framework of a single agricultural policy was associated with the need to achieve self-sufficiency in basic products, in the United States, it was directed primarily at increasing agricultural exports and protecting the natural environment. State regulation of agriculture in the US actively encourages its modernization and provides a favorable general industry for the industry, income, taxation, capital accumulation. At the same time, the main method of state regulation is financial and credit support for the agricultural sector of the economy.

Financing is carried out by allocating from the state budget appropriations, which are sent strictly to the targeted programs. At present, two major programs are prevailing: "Stabilization of farmers' incomes" and "Scientific provision". Among the main ones is the program "Stabilization of farmers' incomes", for which large amounts of money are currently being allocated: from 30 to 50% of all budget allocations to agriculture. The program includes: "Harvest Insurance" and "Agricultural Credit" programs. Under the program "crop insurance", farmers are insured against natural disasters.

A similar picture of state stimulation of the agrarian sector is observed in other developed countries. In Canada, for example, subsidies from the budget for milk make up over 90%. The countries of Western Europe direct financial resources to the agricultural sector depending on the natural and climatic conditions of agricultural production. The more complex and harsher the climate in the country, the greater part of the GDP is used for agrarian needs. This is convincingly demonstrated by the following data. In France, these subsidies account for 7.1% of the GDP of the industry, in Germany - 13.7%, in Ireland - 14.8%, in Austria - 13.7%, in Denmark - 17.7%, in the UK - 27.2% and in Norway - 32.5%.

In order to better imagine the size of state support for the agrarian sector in a number of foreign countries, we will also give data on the magnitude of these allocations in the share of the profits of farmers and production cooperatives. For example, in the US, the share of government subsidies in profits is 30%, EU countries 49%, Sweden 59% Finland 71%, Japan 75%.

The countries of Western Europe that are members of the EU have developed and implemented a unified agricultural policy, on the basis of which fixed purchase prices are provided and subsidized for the export of agricultural products.

In many EU countries, legal and economic incentives for the production of the most important types of agricultural products - grain, meat, milk, cheese, and others - have been introduced. So, for example, in France, state bodies took control of the market for almost all types of products.

Agriculture in Finland provides the country with basic food products, although sometimes under adverse weather conditions some agricultural products are imported. At the same time, only 8% of the total number of people employed in the national economy work in the industry.

In Germany, the agricultural credit program for all German lands is aimed at supporting investment measures to rationalize and improve living conditions. Only agricultural producers can receive a loan, the total income of which does not exceed the established boundaries. In-farm investments aimed at improving the quality of products are also supported. In Germany, a preferential government loan is granted under 1% of the loan over 28 years. In addition, young farmers are provided with particularly favorable conditions for obtaining a loan.

In European Union countries, the main directions for supporting farmers include high fixed domestic prices, as well as subsidizing the export of surplus products. It is necessary to emphasize two important rules of state regulation of the agrarian sphere in the European Union:

- it is prohibited to sell imported products at a price lower than similar products of own production, that is, lower than the price in the domestic market;

- Anyone who imports the products to the countries of the commonwealth must pay at the customs house to the European Union budget (in part, to the budget of the country that imports the products) the difference between the marginal price and the price of the world market. This difference is called a payment per transaction.

Financing of agrarian transformations took place in several directions: for the maintenance of land management organizations, for assistance to peasants in land management, preferential lending. So, for the peasants in the transition to new forms of land use, long-term interest-free loans for the purchase of agricultural implements and seeds were issued; fireproof construction; development of the handicraft industry; "Unconditional priority to agriculture at the expense of the whole society."

Thus, the conducted researches have shown that foreign work experience of agrarian sector underlines the constant care of the state authority for creation of economic and material-technical conditions on agricultural output for the population of the country.

In recent years, there has been an increase in incentives for agricultural producers in the Republic of Kazakhstan, but the amount of state support lags far behind developed countries. For example, the total amount of state support in terms of 1 hectare of agricultural land in the republic in 2008 amounted to 1,653 tenge, or 13 dollars, the same for 1 hectare of arable land - 6,079 tenge, or 50 dollars. This indicator in the developed countries reaches: in the European Union-1120, Israel -779, and the USA - 412 dollars [7].

Generally, the state policy on innovative development of the agro-industrial complex and stimulation of the sale of agricultural products, contributes to positive trends in the industry, but it should be noted that there are a number of problems whose solution requires further efforts of JSC National Holding KazAgro and agricultural entities.

The issues of modernization and investment attractiveness of the agrarian sector are continuously connected with the state of the infrastructure of the agro-industrial complex. At the same time, "the reform of the basic links of the infrastructure (procurement and storage of products, transport communications, wholesale markets, exchange structures, etc.), as well as the development of the information infrastructure of the agrarian products market, is becoming the most important directions in the formation of the infrastructure of the agro- industrial complex" [see 7].

Based on the analysis and study of foreign experience, we developed recommendations:

- ◆ to increase the production of vital products for Kazakhstan on the basis of creating large integrated units, increasing demand for Kazakh grain in foreign markets and boosting production in selected livestock sectors;

- ◆ to use the foreign experience of the agricultural sector, this demonstrates the constant concern of the state authorities to create economic and material-technical conditions for the production of the required volume of agricultural products for the country's population;

- ◆ to expand the experience of many EU states to legal and economic stimulation of

production of the most important types of agricultural products - grain, meat, milk, cheese and others);

- ◆ to reduce the experience of Western European countries in the development and implementation of a unified agricultural policy, on the basis of which it is ensured the provision of fixed purchase prices and subsidizing the export of agricultural products.

Conclusions. The study gives rise to the following conclusions.

1. The industry has the following problems: the existence of specific organizational and economic relations, reproduction characteristics, low attractive-ness for creditors and investors, limited access of agricultural producers to sources of financing of fixed and working capital.

2. In recent years, there has been a certain growth in business activity in the agrarian sector of the economy of Kazakhstan - a significant part of agricultural producers has adapted to the market conditions of farming. The situation in the country's agriculture is characterized by an increase in the basic indicators of agricultural production, for example, the gross output of agricultural production, in 2016, compared to 2010, almost doubled. In our opinion, this is the result of the state support provided.

3. However, the analysis of the world experience of state support of the agrarian sector and its comparison with domestic indicators shows that state support for Kazakhstan's agriculture is still insufficient and should continue to grow at a rapid pace.

4. The assistance of the state should be directed to such programs as: stabilization of incomes of peasant farms, development of insurance in crop production and introduction of compulsory insurance in livestock, support of agrarian science, development of agrarian infrastructure, formation of state venture funds to attract innovations to the agricultural sector of the economy, conditions for obtaining a loan for young farmers.

References

- 1 Message of the President of Kazakhstan "The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness", January 31, 2017 // akorda.kz
- 2 Kaliev G.A. Problems of development of the agro-food market of Kazakhstan // Problems of the agrimarket. - 2009. - № 1. - pp. 5-10.
- 3 State.gov.kz - official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan

4 State program for the development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on February 14, 2017// adilet.zan.kz

5 Moldashev A.V. Nikitina G.A. Interstate cooperation in the field of agro-industrial complex of the countries of the EAEC and Central Asia // Problems of the agrimarket. - 2015.- № 2- pp. 5-15.

6 Aimurzina B.T. Some aspects of foreign experience of financial support of agro-industrial complex subjects. // Materials of the

International Scientific and Practical Conference. - Astana: KazUEF, 2009. - p. 297.

7 Stukach V.F. Infrastructure of agro-industrial complex in the system of cluster development of the region // Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Economic Problems of Modernization and Innovative Production and Rural Territories: at 2 o'clock. - Omsk: Pub. FGBOU VPO P.A. Stolypin OmSAU, 2012.-Part.1.- p. 364.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ ДЕҢГЕЙДЕ
БЮДЖЕТТІК ҮДЕРІСТЕРДІ БАСҚАРУ

УПРАВЛЕНИЕ БЮДЖЕТНЫМИ ПРОЦЕССАМИ
НА МЕСТНОМ УРОВНЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

BUDGET PROCESSES MANAGEMENT
AT LOCAL LEVEL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ж.Қ. АЛТАЙБАЕВА¹

э.ф.к., доцент

Ш.Е. МУТАЛЛЯПОВА²

э.ф.к., доцент

А.А. ҚҰРМАНОВА³

экономика ғылымдарының магистрі

¹Инновациялық Еуразия университеті

²С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

³«Павлодар облысының тексеру комиссиясы» ММ

Ж.К. АЛТАЙБАЕВА¹

к.э.н., доцент

Ш.Е. МУТАЛЛЯПОВА²

к.э.н., доцент

А.А. КУРМАНОВА³

магистр экономических наук

¹Инновационный Евразийский университет

²Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина

³ГУ «Ревизионная комиссия по Павлодарской области»

ZH. ALTAIBAYEVA¹

C.E.sc., associate professor

SH. MUTALLYAPOVA²

C.E.sc., associative professor

A. KURMANOVA³

Master of Economic sciences

¹Innovative University of Eurasia

²Kazakh Agrotechnical University named after S.Seifullin

³SA "Audit Commission for the Pavlodar region"

Аңдатпа. Жергілікті деңгейде бюджеттік үдерістерді тиімді басқаруды және олардың заманауи талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету мәселелері. Жергілікті бюджетке деген негізгі талап объектіні қаржыландыруды дамытуға бағытталған әр бюджеттік теңге капиталдың өсуімен, өндірістік ресурстардың сапалы құрамын немесе ел халқының тұрмыс жағдайын жақсартуға негізделуі керек. Мақалада Қазақстан экономикасы мысалында бюджетаралық қатынастарға талдау жүргізілген. Елдің бюджеттің жүйесіне келіп түсетін шығыстар мен кірістердің тұрақты негізде айырмашылықтарға қатысты түрлі деңгейдегі билік органдары арасындағы ақшалай қатынастарды және бюджеттік реттеу тәртібі бойынша түрлі деңгейдегі бюджеттер арасындағы қаржыны бөлу (қайта бөлу) болып табылады. Авторлар билік деңгейлері арасындағы шығыс функцияларын нақты бөлуді, өздерінің тиісті қаржыландыру көздерін бекітуді, қолайсыз аймақтарға қаржылық көмек көрсету жүйесін қалыптастыру ұсынады. Қала бюджетінің шығындары 19 бағдарлама бойынша жүзеге асырылады. Оның құрылымындағы ауыл шаруашылығы қызметінің шығындары, жер қатынастары негізсіз кішкене үлестің тұрақты динамикасына ие. Жергілікті бюджетті басқару тиімділігін арттыру жөніндегі міндеттерді жүзеге асыру үшін тұжырымдар мен ұсынымдардағы материалдың маңыздылығы іс жүзінде пайдаланылуы мүмкін.

төменгі мемлекеттік әлеуметтік стандарттар деңгейінен төмен емес жергілікті құрылымдардың қарауына жатқызылған салаларында халықтың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандырады. Осы билік деңгейіне мемлекеттегі барлық экономикалық реформалардың жетістігі бүкіл қазақстандық қоғамның тұрақтылығы мен мемлекеттің болашағы тәуелді [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Әрбір ел бюджетаралық қатынастар моделін таңдау міндетін өзі шешеді. Кез келген мемлекеттің қолданысындағы бюджетаралық қатынастар моделінің тиімділігі тігінен және көлденеңінен бюджеттік теңестіру көмегімен жүзеге асырылатын бюджеттік реттеудің әр түрлі әдістері мен формаларының оңтайлы үйлесіміне байланысты. Тігінен бюджетті теңестіру процесінде барлық деңгейдегі бюджеттердің шығыс функциялары және олардың табыстық мүмкіндігі арасындағы сәйкессіздік жойылады, яғни бюджеттік жүйенің барлық буындарының тігінен теңгерімділігіне қол жеткізіледі. Кіріс көздерін тарату алдында билік органдары арасында шығыс өкілеттіктері айқын жіктелуі тиіс [3]. Көлденең теңестіру кезінде "ауқатты" өңірлерден "жұтаң" өңірлерге бюджет қаражатын аумақтық қайта бөлу жүргізіледі, ол, әдетте, қаржылық көмек арқылы жүзеге асырылады. Тігінен бюджеттік теңестірудің көлденең теңгеріліммен үйлесімі мемлекеттің бүкіл аумағында көрсетілетін бюджеттік қызметтерді пайдаланудың шамамен тең (нормативтік) деңгейінің қамтамасыз етілуіне мүмкіндік береді.

Нәтижелері және оларды талқылау.

Шет елдердегі бюджетаралық қатынастар ерекшеліктері Қазақстан Республикасы үшін белгілі бір қызығушылық тудырады.

Шет елдерде қолданылатын бюджетаралық қатынастарды ұйымдастырудың әдіс-тәсілдері бірқатар жалпы сипаттарымен сипатталады, бұл бірқатар жағдайларда бюджетаралық қарым-қатынас әдістері мен нысандарды біріздендіруге бағытталған жалпы әлемдік үрдістер және тенденциялар туралы айтуға мүмкіндік береді. Әзірге, бірде-бір ел бюджеттік көлденең айырмашылықтарды толық жоюға мүмкіндік беретін бюджеттік теңдестіру механизмдерін құруға қол жеткізген жоқ. Сонымен қатар ғалымдар атап өткендей, әр елдегі бюджетаралық қатынастарда жалпы ұлттық және аймақтық ерекшеліктері болады. Мысал ретінде үш ЭЫДҰ елдерін алайық - АҚШ, Канада және Австралия.

АҚШ-та бюджетаралық қатынастар ерекшелігі шығыс және табыс өкілеттіктері ара-жігін нақты ажыратудан тұрады, ол үш деңгейдегі биліктің дербес салық жүйесін құрылуына және барлық бюджеттердің дербес жұмыс істеуіне алып келеді. АҚШ-та штаттар мен жергілікті билік органдары арасындағы бюджетаралық қатынастар "Дилон ережесімен", жекелеген жағдайларда - "үй ережесімен" реттеледі. Бірінші ережеге сәйкес жергілікті билік органдары штаттар үкіметтері берген өкілеттіктерін пайдаланады. Іс жүзінде сирек қолданылатын "үй ережесі" бойынша штаттар жергілікті билік органдарына анағұрлым кең, тіпті бюджеттік автономияға баратын құқықтар ұсынады. Ел бюджетінен биліктің төменгі тұрған деңгейлеріне мақсатты және тар мақсатты болып бөлінетін қаржылық көмек бюджеттік гранттар түрінде ұсынылады, олар негізінен штаттардың денсаулық сақтау, әлеуметтік қолдау, білім, жұмыспен қамту және кәсіби даярлауды қаржыландыруға тағайындалған шығыстар. Бүгінгі күні бюджеттік гранттар көмегімен АҚШ-та штаттар мен аумақтардың қажеттілігін есепке алатын 500 жалпы мемлекеттік бағдарламалар қаржыландырылады. Жергілікті бюджеттер жоғары тұрған бюджеттердің қаржылық көмегіне өте тәуелді (трансферттердің үлесі орташа алғанда шамамен 45% құрайды, соның ішінде штаттар трансферттерінің үлесі - 36%, мемлекет үкіметінің үлесі - 9 %).

Канадада бюджетаралық қатынастарды ұйымдастыру тетігінің ерекшеліктері мемлекеттік бюджет деңгейінде қалыптастырылған арнайы қордан берілетін трансферттер жүйесінде болып табылады. Канадалық провинциялардың бюджеттеріне қаржылық көмек үш негізгі жалпы мемлекеттік бағдарламалар бойынша бағдарламалық-мақсат тәсіл негізінде беріледі: денсаулық сақтауды және әлеуметтік көмекті дамыту бағдарламасы; аз қамтамасыз етілген провинцияларда ұсынылатын бюджеттік қызметтердің деңгейін теңестіру бағдарламасы; солтүстік аумақтарды аумақтық қаржыландыру бағдарламасы.

Австралияда орталық билік пен штаттар билігінің арасындағы шығын өкілеттіктерін нақты бөлу бюджетаралық қатынастардың негізі болып табылады. Мұндай шектеудің ерекшелігі, бұл халықты әлеуметтік қорғау тек қана ел үкіметінің қарамағында болып табылуы. Осы жерде, ЭЫДҰ-ның басқа елдерінде халыққа әлеуметтік кепілдіктерін қамтамасыз ету көбінесе өңірлік және жергілікті билік ор-

гандары құзыретіне тиісті екенін ескере кеткеніміз жөн. Австралияда штаттардың құқығын шектейтін бірыңғай салық жүйесі қолданылады, сондықтан орталық бюджет барлық салықтың шамамен 80% шоғырландырады. Бұл осы елдің үкіметіне мемлекеттік шығыстарды қатаң бақылауын сақтауға және штаттарға субсидиялар беру арқылы бюджеттік теңестіру саясатын жүргізуге мүмкіндік береді. Нарықтың әлемдік конъюктурасының күтпеген өзгерістеріне келсек, туындаған қаржылық қиындықтарды жеңу үшін штаттарға арнайы субсидиялар уақытша беріледі

Бюджетаралық қатынастардың шетел тәжірибесін зерттеу қаржы жүйесін орталықтандыру (орталықсыздандыру) дәрежесімен, реттеуші салықтардың болуы немесе болмауымен, ел үкіметінің кірістер (шығыстар) үлестерімен, көлемі мен қаржылық көмек беру тәсілдермен ғана анықталмайды, ол әрбір мемлекеттің ерекшеліктеріне сәйкес келетін барлық осы факторлардың анық белгіленген және теңдестірілген жүйесімен анықталады. Әдетте бюджет жүйесінің жоғары дәрежедегі орталықтандырылуы және қайта бөлінетін бюджет қаражатының үлкен көлемі билік деңгейлері арасындағы бюджеттік қамтамасыз етілудің теңсіздігінің жоғары дәрежесі бар елдер үшін тән.

Өз функцияларын орындау үшін жергілікті өкілетті және атқарушы органдар белгілі бір мүліктік және қаржылық-бюджеттік құқықтарды иеленеді [4]. Жүктелген көптеген міндеттерді шешу үшін жергілікті билік органдарында кіріс көздерінің болуы талап етіледі. Мұндай кіріс көздеріне, ең алдымен, жергілікті бюджеттер жатады. Кең мағынада жергілікті бюджеттер «жалпы ішкі өнімнің құнын және ұлттық табысты бөлу және қайта бөлу процесінде туындайтын жергілікті билік органдарының пайдалану бөлігінде оны шоғырландыру жолымен және жүктелген функцияларға сәйкес пайдаланатын ақша қатынастарының ерекше жүйесін білдіреді» [5].

Жергілікті бюджеттің экономикалық категория ретіндегі мәні қайта бөлу функциясы арқылы жүзеге асырылады. Қайта бөлу функциясы арқасында жергілікті атқарушы органдарда ақша қаражаты шоғырланады және ведомстволық бағынысты аумақта элеуметтік-экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында ол ақша пайдаланылады. Осы функцияның қызмет саласы жергілікті бюджетпен қарым-қатынасқа қоғамдық өндірістің заңды және жеке тұлғалар (ведомстволық бағынысты аумақ-

та) сияқты барлық қатысушылардың кіруімен анықталады.

Жергілікті бюджеттің бюджет жүйесінің өзіндік бөлігі ретіндегі жай-күйі бірқатар факторлардың ықпалына байланысты: елдегі элеуметтік-экономикалық жағдайына; тиісті аумақтың экономикалық әлеуетіне; жергілікті билікті және басқару органдарының құқықтары мен міндеттерін реттейтін мемлекеттік заңнаманы жетілдіру; жергілікті өкімет және басқару органдарының өздеріне берілген құқықтарын іске асыру дәрежесі.

Жергілікті бюджеттердің тұрақтылығының қамтамасыз етілуі бюджеттік процестердің жоғары кәсіби деңгейінде басқарылуына байланысты. Жергілікті бюджеттердің атқарылу сапасына қойылатын талаптарға сәйкес келуі жергілікті органдардың нақты қаржы кезеңі мен нақты аумақтың аясында кірістер мен шығыстар балансын қамтамасыз ету қабілетімен айналысатынына байланысты. Алайда, біздің ойымызша, бүгінгі күні бұл жеткіліксіз. Бүгінгі күні аумақты дамытуға бағытталған әрбір бюджеттік теңгенің тиімді пайдаланылуы: капиталдың өсуінің ақталуымен, өткен еңбектің үнемделуімен, жергілікті тұрғындардың өмір сүру жағдайларын жақсарту өте маңызды.

Қазақстан Республикасында жергілікті бюджеттер (өкімшілік-аумақтық бірліктің бюджеттері) облыстық бюджеттер, республикалық маңызы бар қаланың және астананың бюджеті, аудандық бюджеттер ретінде көрсетілген [6]. Жергілікті деңгейде түсімдер мен қаражаттарды жұмсаудың құрамы мен құрылымы өндірістік объектілердің, табиғи ресурстардың, элеуметтік және тұрмыстық инфрақұрылымның бар болуына, бірліктің мәртебесіне, халықтың тығыздығына, табиғи-климаттық жағдайларға және т.б. тәуелді. Бұл мақаланың шеңберінде жергілікті бюджеттің құрылымы Павлодар қ. бойынша берілді.

Соңғы бес жылда Павлодар қалалық бюджеттің құрылымында «Ауыл шаруашылығы, су шаруашылығы, орман шаруашылығы, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары» бап бойынша шығындар негізсіз төмен болды, шамамен 0,3%. Қалалық бюджеттің шығыстары 19 бағдарламаға сәйкес жүзеге асырылады. 2014-2016 жылдары «Ауыл шаруашылығы, жер қатынастары» бағдарламаның іске асырылуы бюджетті орындауын асырған жоқ. Павлодар қалалық бюджетінде «Ауыл шаруашылығы, жер қатынастары» бағдар-

ламасында келесі шығындар есепке алынған: құрылыс шығындарды, мал шаруа-шылығындағы ауру жануарларды соуды ұйымдастыру және оларды көметін жерлерді белгілеу, жойылатын ауру табылған жануарлардың иелеріне құн ақысын беру, жануарлардан алынатын өнімдер мен шикізат материалдардың ақысын қайтару; аудандық (облыстық маңызы бар қалалар) деңгейде жер қатынастарын реттеу.

Жергілікті бюджеттерге түсетін салықтардың көлемі, өндірістің, кәсіпкерліктің, инвестициялық белсенділіктің, даму деңгейіне, аудан экономикасының құрылымдық қайта құрылуына байланысты [7].

Жергілікті бюджеттердің қауырт жайкүйі, бюджеттік процестерді басқаруды жетілдірудің қажеттілігін дәлелдейді, ол мынадай қағидаларды жүзеге асыруға негізделген: нәтижелілік қағидасы, бюджеттердің дербестік қағидасы, тиімділік қағидасы, жауапкершілік қағидасы, бюджеттік қаражаттардың атаулылық және нысаналы сипаттағы қағидасы.

Жергілікті бюджеттерді басқарудың тиімділігіне қол жеткізу және жергілікті мемлекеттік қызметтердің халыққа көрсететін қоғамдық қызметінің сапалылығы, біздің ойымызша, бұл жергілікті атқарушы органдардың қаржылық дербестігі болғанда, оның ішінде, жергілікті атқарушы органдардың салық және бюджеттік өкілеттіктерін кеңейту жағдайында мүмкін. Бюджеттердің дербестігін бюджет жүйесінің заңмен бекітілген барлық буындарының кіріс көздері қамтамасыз етеді және тиісті билік органының қалауы бойынша бюджет қаражатын пайдалану өкілеттігі құқығымен айқындалған, еліміздің заңдары шегінде беріледі.

Бюджеттің дербестігі дегеніміз, өңірлік басқару органы бекітілген кіріс базасы негізінде, бюджеттің көлемін және кірістер мен шығыстардың баптары бойынша нақты құрылымын және шамасын өзі айқындайды.

Жергілікті бюджеттерді басқару бюджеттік процестерді ұйымдастыру арқылы айқындалады: бюджетті жоспарлау, қалыптастыру, атқару және бақылау.

Жоғарыда айтылғанның негізінде, біз жергілікті бюджеттерді басқаруды келесідей анықтаймыз: Қазақстан Республикасының бюджет кодексінің қағидалары негізінде жоспарлау, бекіту, орындау, бюджеттік қаражаттарды бақылау, шешімдер қабылдау және оларды жергілікті деңгейде іске асыру [8].

Жергілікті буында бюджеттік процесс барлық бюджет түрлеріне ұқсас - бұл заңнамамен регламенттелген билік және басқару органдарының жоспарлау, қарау, бекіту, атқару, нақтылау және түзету, бюджеттік есепті және есеп беруді жүргізу, мемлекеттік қаржылық бақылау, бюджеттік мониторинг және нәтижелерді бағалау бойынша қызметі. Осыны негізге ала отырып, біздің пікірімізше, жергілікті бюджетті басқарудың тетігін талдауда ұсынылған 1 суретте жоспарлау, қалыптастыру, орындау және бақылау саласында оның функционалдық байланыстары тұрғысынан қарау қажет.

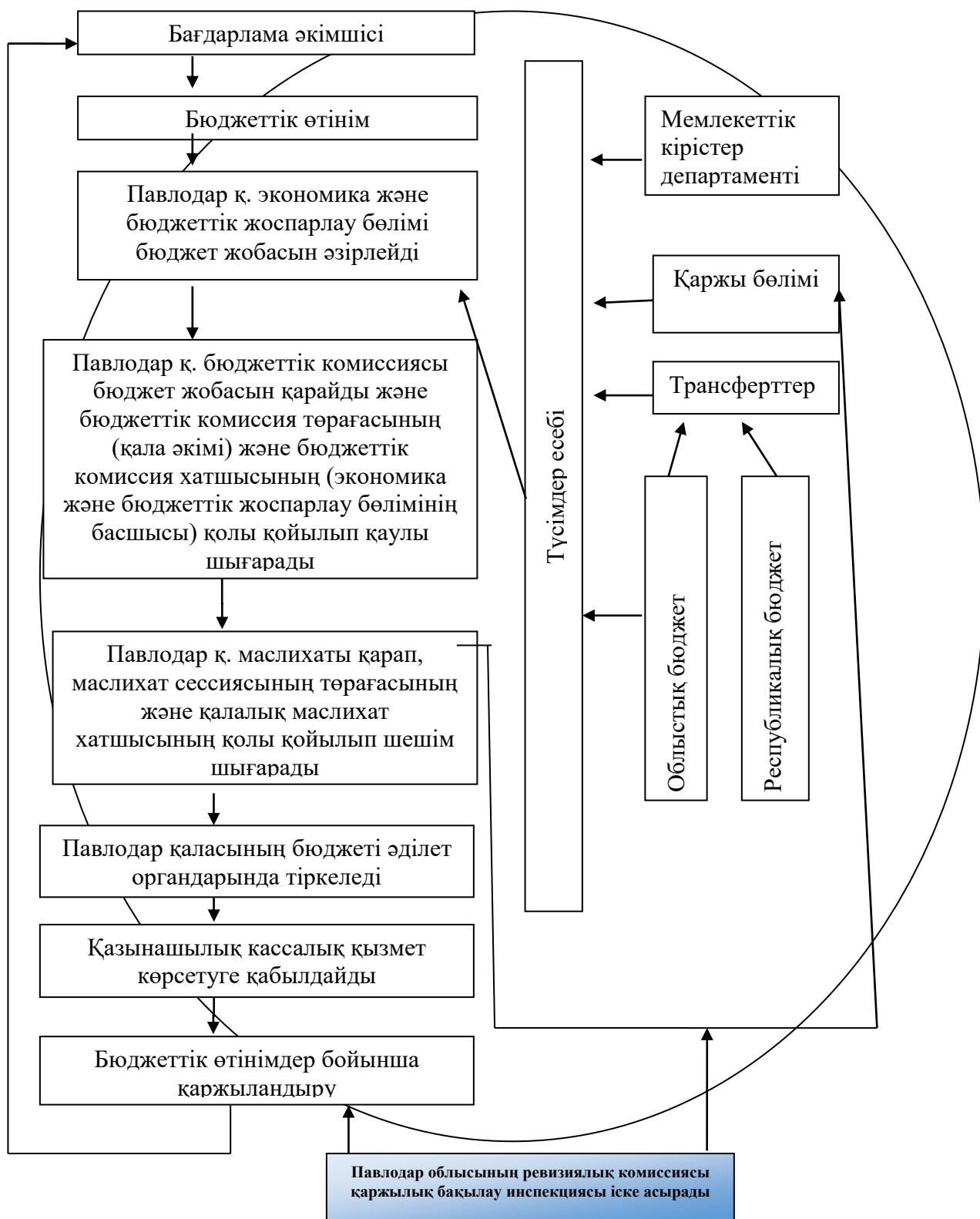
Қаланың бюджет қаражатын басқарудағы кемшіліктер, ең алдымен бюджетті қалыптастыру және атқарудағы белгіленген ережелерді орындалмағанын нәтижесі болып табылады. 2013-2014 жж. тексеру комиссиясы жұмысының және қаржылық бақылау инспекциясының қорытындыларын негізге ала отырып, жергілікті деңгейде бюджеттік жоспарлау кезінде жол берілген ең көп таралған қаржылық бұзушылықтардың түрлері:

- ◆ сапасыз стратегиялық және бюджеттік жоспарлау, сондай-ақ стратегиялық мақсаттарды, міндеттерді, тікелей және түпкілікті нәтижелерді формалды анықтау;

- ◆ бюджет жүйесі қағидаларының сақталмауы, атап айтқанда, қала бюджетіне түсетін салықтық түсімдерді бекіту және нақтылау кезінде негізділігін және уақтылығын сақтамауы, бұл аванстық төлемдерді тартып әкеледі;

- ◆ бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің қызметі тиімділігінің әлсіздігі бюджет қаражатын толық игерілмеуіне және олар қабылдаған міндеттемелердің орындалмауына әкеледі.

Мемлекеттің активтерін тиімсіз басқарудың, жергілікті атқарушы органдар тарапынан әлсіз бақылаудың салдарынан бюджет шығынға ұшырайды, оның ішінде уәкілетті орган тарапынан жасалған жер пайдалану шарттарын орындамағандықтан; жер учаскелеріне құқық беру бөлігінде жасасу мерзімдерін төртібі бұзылған жадайлардағы жер учаскелерінің жалға алу шарттарының бұзылуы; пайдаланатын ұйымдарға жаңадан салынған инженерлік желілерді бекітіп беру немесе беру бойынша бұзулар; мүліктік жалдау және қалалық коммуналдық желілерін сенімгерлік басқару бойынша жасалған шарттарға мүліктің құнын ұлғайту бөлігінде уақтылы өзгерістер енгізілмеуі [9].

1 сурет – Жергілікті бюджетті жоспарлағанда, қалыптастырғанда, орындағанда және бақылау кезіндегі функционалдық байланыстар

Бұл бұзылушылықтар қалалық бюджетке қаражаттың уақытылы түспеуіне және шығынға әкеледі.

Бюджет қаражатын басқару мақсаты тек оларды тиімді иелену ғана емес, сондай-ақ бюджеттің кіріс бөлігін ұлғайту болып табылады. Өңірді қаржылық қамтамасыз етуді ұлғайтудың алғышарттарының бірі коммуналдық мүлікті тиімді пайдалану болып табылады. Біздің ойымызша, қаланың жергілікті атқарушы органдары, бюджеттің кіріс бөлігін толықтыру бойынша заңнамада көзделген мүмкіндіктерді толық пайдаланбайды. Мысалы, Павлодар қаласында уақытша жер пайдалануға жылдық жалдау ақысының мөлшерін есептеу кезінде уәкілетті орган ірі бизнес субъектілеріне қатысты барынша рұқсат етілген максималды ставкаларын пайдаланбайды, сондай-ақ қоршаған ортаға әсерді бағалау маңыздылығы мен толымдылығы бойынша 1-санатты объектілеріне жататын, жылжымайтын мүлік объектілері үшін жер салығының базалық ставкаларына түзету коэффициентін 1,3-тен 1,5 ұлғайтуды қарастырмайды.

Бюджет қаражатын басқарудағы осы және басқа да кемшіліктерді жою үшін қажет мыналар деп есептейміз:

– сенімді басқаруға берілген коммуналдық меншікті және мүлікті, басқа да көздерден жергілікті бюджетті толықтыру бойынша бюджетке түсетін түсімдерді мониторингілеу және толық есебін қамтамасыз ету;

– іс-шараларды іске асыру үшін тек қолда бар нормативті база бойынша міндеттемелерді қабылдау бойынша бағдарламалар әкімшілерінің жауапкершілігін анықтау және оларды қаржыландыру көздері қамтамасыз етілмеген жағдайда қосымша міндеттемелерді қабылдауға жол бермеу;

– қалалық бюджеттен қаржыландырылатын, бюджеттік ұйымдардың қаржы қызметкерлерінің біліктілік деңгейін арттыру;

– дебиторлық және кредиторлық берешекті, оның ішінде мерзімі өткен берешекті қысқарту бойынша жұмысты жандандыру, оның әрі қарай туындауына және өсіміне жол бермеу;

– жергілікті бюджеттің ең жақсы және тиімді әлеуметтік-экономикалық мақсаттарға қол жеткізу қажеттілігіне байланысты, тікелей және соңғы нәтижелерге қол жеткізу қажеттілігіне сүйене отырып, бюджетті әзірлеу және орындау;

– мердігер ұйымдардың жұмыстар және көрсетілетін қызметтер бойынша

қабылданған шарт міндеттемелерінің орындалуы бойынша бақылауды күшейту;

– шарттық міндеттемелерді тиісінше орындамағаны үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілігі және қолданыстағы мемлекеттік сатып алу туралы заңнама нормалары бойынша шараларды уақытылы қабылдауды қамтамасыз ету.

Тұжырымдар. Аймақта және жалпы республикада өтіп жатқан бюджеттік процестермен байланысты аталған мәселелер, терең талдау негізінде дереу шешім қабылдауды және жергілікті билік органдарының экономикалық жағдайлардың жаңа сын-қатерлеріне жауап бере алу қабілеттері болуын талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Арынова З.А., Нарынбаева А.С. Инвестиционная привлекательность региона как фактор конкурентоспособности // Проблемы агрорынка.-2017.-№2.- С. 70-75.

2 Исахова П.Б. К вопросу совершенствования межбюджетных отношений //Аль-пари.- 2011.- № 2,3. - С.31-35.

3 Кудайбергенова С.К. Развитие внутри-региональных межбюджетных отношений в Республике Казахстан на современном этапе. Монография.- Караганда, 2006. -150 с.

4 Нурумов А.А., Исмагулова А.У. Местные налоги Республики Казахстан: учебное пособие / А. А. Нурумов, А. У. Исмагулова. - Астана: КазУЭФМТ, 2012. -261 с.

5 Омирбаев С.М. Бюджетная система Республики Казахстан. – Астана: ИД «Сарыарка», 2007. – 488 с.

6 Кодекс Республики Казахстан от 04.12.2008 N 95-IV ЗРК "Бюджетный кодекс Республики Казахстан" [Электронный ресурс]. - 2008.- URL:<http://www.pavlodar.com/za-kon/?dok=00014>(дата обращения: 18.01.2018).

7 Омарбакиев Л.А., Акпанов А.К., Низамдинова А.К. Налоговая политика стран-членов ЕАЭС // Проблемы агрорынка.- 2017.- N 3.- С.86-91.

8 Алтайбаева Ж.К., Курманова А.А., Жунусбаева К.Р. Управление местными бюджетами: определение, роль. Основные недостатки и пути их устранения // Материалы межд. научн.-практич. конференции «Экономические проблемы индустриально-инновационного развития агропромышленного комплекса: состояние и перспективы».- Астана, 2016.-С. 256-259.

9 Отчет ревизионной комиссии Павлодарской области за 2012–2014 годы.

ISSUES OF AVAILABILITY OF FOOD PRODUCTS FOR THE
POPULATION OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ ҮШІН ТАҒАМ ӨНІМДЕРІНЕ
ҚОЛ ЖЕТІМДІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

ВОПРОСЫ ДОСТУПНОСТИ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ
ДЛЯ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

G.T. SHAKULIKOVA¹

Dr.E.sc., professor

A.S. BAIDALINOVA¹

PhD student

B.A. SANDYBAYEVA²

Master of Economics

¹JSC «Financial academy»

²Kazakh University of economics, finance and international trade

Г.Т. ШАКУЛИКОВА¹

э.ғ.д., профессоры

А.С. БАЙДАЛИНОВА¹

PhD докторанты

Б.А. САНДЫБАЕВА²

экономика ғылымының магистрі

¹«Қаржы академиясы» АҚ

² Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті

Г.Т. ШАКУЛИКОВА¹

д.э.н., профессор

А.С. БАЙДАЛИНОВА¹

докторант PhD

Б.А. САНДЫБАЕВА²

магистр экономики

¹АО «Финансовая академия»

²Казахский университет экономики, финансов и международной торговли

Abstract. The analysis of food availability for the population of the Republic of Kazakhstan has been presented. It is noted that food security - is a state of economy in which each consumer is guaranteed access to food in accordance with scientifically based dietary norms and creates conditions for the human potential development. It has been determined that consumption of food products in the republic does not fully correspond to the established rational per capita consumption norms. It is shown that economic accessibility of food is an important aspect of the country's food security. Its high level increases the ability of the State to guarantee the satisfaction of the population needs in food at a level that ensures normal livelihoods and purchase of food products by different groups of population at the normative amount on food market at current prices and incomes, as well as bypassing market channels, that is, from personal subsidiary plots and garden plots. The authors believe that a significant role is played by the provision of environmentally friendly and healthy food products of domestic production at scientifically based rates and affordable prices.

Аңдатпа. Қазақстан Республикасы халқы үшін қол жетімді тағам өнімдеріне талдау жасау ұсынылды. Азық-түлік қауіпсіздігі - әрбір тұтынушыға адамның дамуына арналған ғылыми негізделген диеталық нормалар мен шарттарға сәйкес азық-түліктің қол жетімді болуына кепілдік беретін экономиканың жай-күйі екендігі ескерілген. Республикадағы азық-түлік өнімдерін тұтыну халықтың жан басына шаққандағы тұтынудың белгіленген нормаларына

dynamics, structure with application of statistical methods of a research of economic events: interval (periodic) number of dynamics, structural shifts, index of structure, index of comparison. Data of statistical collections of Committee on statistics of the Ministry of national economy of RK have served as material of a research: "The standard of living of the population in Kazakhstan", "Consumption of food in households of the Republic of Kazakhstan for 2016".

Results and discussion. The attainment of food security in any country is usually an insurance against hunger and malnutrition, both of which slow down economic development. The World Bank defined food security as the access by all people at all times to enough food for an active healthy life [1]. Hence, making food available in sufficient quantity and quality is considered as a basic prerequisite for economic development, social interaction, political stability and security of the nation. The main aim of food security is for individuals to be able to obtain adequate food needed at all times and to be able to utilize the food to meet the body's needs. Agbaji et al., however, noted that the objective of food security programme of increasing agricultural food production for self-sufficiency is still far from being realized [2].

Food security exists when food is available to everyone at all times, they have means of access, and that it is nutritionally, adequate in terms of quantity, quality and variety also that it is acceptable, within the given culture (FAO, 2004) [3]. This implied food must be available to the people to an extent that will meet some acceptable level of nutritional standards in terms calorie, protein and minerals which the body needs; the possession of means by the people to acquire it and consistency in its supply at all times.

The recent concept of food security has given more attention to households, and individuals than its availability at international, national, regional and state levels. Food security at one level does not imply food security at other levels i.e National and Household levels. At National level, food security exists when all people at all times have the physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food to meet their dietary needs and food preferences for active and healthy life. At household level, food security implies physical and economic access to food that is adequate in terms of quantity, quality, safety and cultural accessibility to meet each person's need [4].

Food security is a part of the national economic security concept aimed at ensuring the quality of life of the population, meeting the reasonable needs of people and society and creating sufficient state reserves. Without ensuring general economic security, it is impossible to solve internal economic and social problems, nor to participate in the integration processes of the world economy [5].

Need of use of potential opportunities for development of own agricultural production and self-sufficiency by main types of food is confirmed by the theory and practice of ensuring food independence (safety) of various countries. She shows that consecutive globalization of the world economy though will result in bigger stability, but will be reached due to decrease in development of own agro-food market, and in some cases can lead also to a certain loss of national food independence. Therefore the problem of development of domestic agriculture and the agro-food market of the republic has to be solved at any changes of external and internal conditions and without reduction of the size of the state food reserve. The food problem is much wider than actually agricultural production. International experience demonstrates that the food problem arises in the countries not only because of backwardness of own agricultural production, but also low level of economic development, the investigation of what is inaccessibility to the population of food at those prices at which it comes to the markets [6].

Availability to the population plays an important component in the system of providing food from the economic point of view. We will analyse the standard of living of the population and purchasing power of the population of the republic.

Living wage is the minimum monetary income on one person, equal in size of cost of the minimum consumer basket.

The minimum consumer basket represents the minimum set of the food products, goods and services necessary for ensuring activity of the person, in natural and value terms and consists from:

- food basket;
- the fixed share of expenses on nonfoods and services.

The food basket pays off authorized body in the field of the state statistics on the evidence-based physiological norms of consumption of food approved by authorized body in the field of sanitary and epidemiologic

Рынок продовольственной продукции

wellbeing in coordination with authorized body | in the field of health care [figure 1] [7].

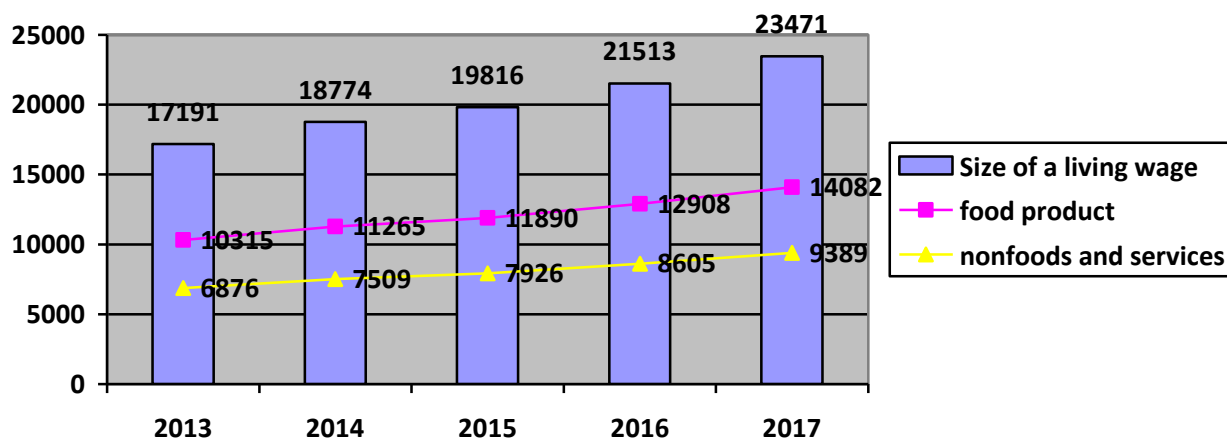

Figure 1 – Dynamics of the minimum food basket

Note: it is made by data "The standard of living of the population in Kazakhstan" 2017 the Statistical collection of Committee on statistics of MNE RK [8]

In 2017 the size of a living wage is 23471 tenge, or 72 dollars where 60 percent from this sum (14 082 tenge) are the share of a food part, and the remained 40 percent (9 389 tenge) - on nonfood where the cost of nonfoods and services enters.

The Kazakhstan consumer basket consists of 43 names of food. The food basket consists of the following products: wheat flour of the first grade, bread from wheat flour of the first grade, rye white bread, rye bread, pasta, rice, buckwheat, grits, semolina, peas,

potatoes, a white cabbage, carrots, onions, tomatoes, cucumbers, beet, watermelon, fruit (apples), grapes, dried apricots, sugar, beef, pork, mutton, fowl, horse-flesh, boiled sausage, a liver, fresh zander (or fresh-frozen), milk, sour cream (20 percent of fat content), semifat cottage cheese, abomasal cheese, butter, eggs, sunflower oil, margarine, mayonnaise, tea, food iodinated salt, yeast, spices. The structure of a food basket is shown in the figure 2.

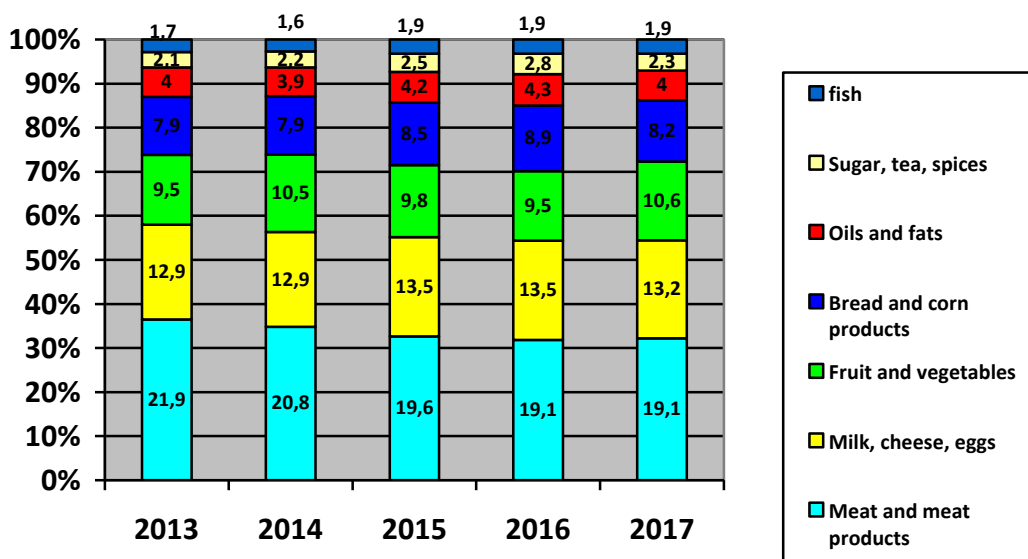

Figure 2 – Structure of a food basket

Note: it is made by data "The standard of living of the population in Kazakhstan" 2017 the Statistical collection of Committee on statistics of MNE RK [see 8]

Рынок продовольственной продукции

For example, according to calculations, the Kazakhstan citizen has to eat 327 grams of bread, 58 grams of grain, 260 grams of potatoes, 114 grams of meat, each three days - one egg and so on. In total the citizen of the country in a year needs to use 535,3 kilograms of various production in a day.

For comparison 300 products and services, France - 250, England - 350 enter a consumer basket of the USA. Best of all Germany which consumer basket contains

475 points looks in this row. In a basket of the American costs of rest, education, household appliances, gasoline and repair of the car, the book, means for personal hygiene and beauty are considered. In England in a basket wine and champagne are put. The French included expenses on visit of beauty shops, purchase of cosmetics in the consumer basket, provided funds for fee of the nurse for the child, expenditure for lease of cars, journey on the taxi and even cat food and dogs [table 1].

Table 1 – Consumer ability of monetary income of the population of RK

Indicator, kg	2012	2013	2014	2015	2016
Beef	29	30	33	35	37
Half gutted hens	62	63	67	66	66
Boiled sausage	31	31	32	32	30
Animal oil	26	26	27	30	28
Vegetable oil, liter	110	118	135	133	103
Whole milk, liter	279	280	289	267	260
Eggs, ten	178	180	193	209	178
Sugar	206	230	229	225	178
White bread from flour of 1 grade	416	434	470	437	386
Potatoes	494	430	406	454	518
Apples	133	134	141	138	129

Note: "Consumption of food in households of the Republic of Kazakhstan for 2016" is made by data. The statistical collection of Committee on statistics of MNE RK [9]

Apparently from table 1, the consumer ability of monetary income of the population of RK in 2016 grew on some categories to food products: beef, potatoes. Generally consumer ability of the population in comparison with 2015 decreases on other categories of food. The greatest reduction is observed on the following goods: vegetable oil on 30 liters, white bread from flour of 1 grade on 51 kg, sugar on 47 kg. These changes were caused by increase in prices for food products for the studied period.

We will consider consumption by the population of RK of food in comparison to the rational average per capita norms of consumption of food and the minimum rational norms of consumption of the main food established according to the order of the Minister of national economy of the Republic of Kazakhstan of December 9, 2016 No. 503 "About the approval of evidence-based physiological norms of consumption of food" [10].

As it is possible to note, from the above-stated data, consumption of products by the population of Kazakhstan not absolutely meets the established rational average per capita standards of consumption.

Conclusion. Now levels of consumption of main types of food aren't identical and if to compare them to standard values, then it is

possible to see excess of the actual consumption over norm only on flour, white bread, pasta, onions, watermelon, beef, grain rice, to sunflower oil. These deviations are insignificant, on average in 5 kg on the person.

By other types of production, including and socially important (milk, meat (except beef), eggs, vegetables, etc.), the considered indicator has negative value. Such types of production as milk and vegetables it is rather big - 66 and 80 kg, respectively.

It is possible to find the reasons of such situation in the careful analysis of economic availability of food to the population of the country as existence of food in retail trade exceeds 80%, so problems with physical providing are absent.

Economic availability of food is defined by such level of income of the population which irrespective of the social status and the residence allows to buy food at the minimum level of consumption.

In 2016 real income in RK has shown the deepest falling for all history of the 2000th years - for 4,5%. The number of needy Kazakhstan citizens increases. For 2016 the real income of the population of RK it was reduced by 4,5%, this most considerable falling of the standard of living for the last 16

years. The previous anti-record has been recorded in 2009 when the level of real income in a year has decreased by 3,1%.

Decrease in purchasing power of the salaries of Kazakhstan citizens continued within almost all year, only in December the level of real income has grown by 2,4%, however this temporary increase hasn't affected a total annual indicator.

Economic availability of food is essential aspect of food security of the country, its high level increases ability of the state to guarantee satisfaction of needs of the population for food at the level providing its normal activity. It is characterized by a possibility of acquisition by various groups of the population of food products in a standard size in the food market at the developed price level and income and also due to their receipt, passing market channels, that is from personal subsidiary farms and from garden and garden sites. Moreover, degree of security with food of domestic production, organic and useful to health, on evidence-based norms and the affordable prices is important.

It is difficult to overestimate social importance and the importance of availability to the population of the food entering a food basket. The government of Kazakhstan should carry out attentively monitoring in the field of food prices and to carry out state regulation not only on problem positions, but also to develop preventive measures on price policy of socially important products, for the purpose of equal availability of the population all major food.

References

1 World Bank (1986). In Olowu, T.A. (ed) of proceedings of the 8th of Annual Conference of the Agricultural Extension society of Nigeria,

held in Benin City, 16 – 19. United Nations Integrated Regional Information Network (2002). Food crisis Aggregates speed of HIV.

2 Agbaji, G.O., Ogunsumi, L.O, Oluoku & Akinlosotu, T.A. (2005). Survey of Yam Production system and the impact of government policies in South Western Nigeria. Journal of Food Agriculture and Environment 3(2).-pp. 222-229.

3 Food and Agriculture Organization (2004) FAO Statistics. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Statistic Division, Socio-Economic Statistics

4 Ingawa, S.A. (2002). Keynote address at the 8th Annual conference of the Agricultural Extension society of Nigeria held in Benin City, 16–19 September, In Olowu T.A. (ed). Proceedings of the Agricultural Extension society of Nigeria.

5 Ensuring kazakhstan's food security in the context of integration Saginova S // Problems of agrimarket.-2017.-№ 3.-pp.121-124.

6 Formation of supply and demand in the agro-food market of the Republic of Kazakhstan. Gizzatova A.I. // Problems of agrimarket.- 2017.- № 1.-pp.79-85.

7 The law of the Republic of Kazakhstan of May 19. 2015 No. 314-V "About the minimum social standards and their guarantees" (with changes and additions as of 1/1/2018)

8 The standard of living of the population in Kazakhstan [Electronic resource].-2017.- URL: <http://stat.gov.kz> (date of the address of 25.01.2018)

9 Consumption of food in households of the Republic of Kazakhstan for 2016. [Electronic resource].-2017.- URL:<http://stat.gov.kz> (date of the address of 25.01.2018)

10 The order of the Minister of national economy of the Republic of Kazakhstan of December 9.2016, No.503 "About the approval of evidence-based physiological norms of consumption of food".

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ХЛЕБА И
ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НАН ЖӘНЕ НАН ӨНІМДЕРІ НАРЫҒЫН
ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ОНЫҒ КЕЛЕШЕГІ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF BREAD AND
BAKERY PRODUCTS MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Е.Е. ГРИДНЕВА¹

к.э.н., профессор

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА¹

доктор PhD, доцент

И.Е. ПАДАЛКО²

экономист

¹Академия «Кайнар»

²Компания ТОО «Верный хлеб»

Е.Е. ГРИДНЕВА¹

э.ф.к., профессор

Г.Ш. ҚАЛИАҚПАРОВА¹

PhD докторы, доцент

И.Е. ПАДАЛКО²

экономист

¹ «Кайнар» академиясының

² ЖШС «Верный хлеб» компаниясы

E.E. GRIDNEVA¹

C.E.sc., professor

G.SH. KALIAPAROVA¹

PhD, associative professor

I.E. PADALKO²

Economist

¹ Academy "Kainar"

² LLP «Verny khleb» company

Аннотация. Показаны текущая ситуация и динамика развития рынка хлеба и хлебобулочных изделий в Республике Казахстан за последние годы. Рассмотрены производственные показатели выпуска хлеба и хлебобулочных изделий. Проведён анализ колебания объёмов производства. Определены регионы-лидеры по потреблению хлебобулочных и мучных изделий. С помощью SWOT-анализа произведена оценка состояния рынка хлебобулочных изделий. Дана информация о стоимости хлеба в разных странах мира, максимальных и минимальных ценах по стране на отдельные виды отечественных хлебобулочных изделий. Выявлены различия между городами по уровню цен, указаны факторы, влияющие на ситуацию с ценами. На основе проведённого опроса потребителей хлеба и хлебобулочных изделий в г. Алматы проанализированы факторы, влияющие на развитие отрасли, изменение спроса и потребления. Авторами представлены сдерживающие факторы, препятствующие устойчивому развитию отечественного рынка хлеба и хлебобулочных изделий. В качестве вывода по его совершенствованию предложены маркетинговые инструменты.

Аңдатпа. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасындағы нан және нан-тоқаш нарығын дамытудың қазіргі жағдайы мен қарқыны көрсетілген. Нан және нан-тоқаш өнімдерін өндірістік шығару көрсеткіштері қарастырылған. Өнім көлемінің ауытқуларына талдау жасалған. Нан-тоқаш және ұн өнімдерін тұтыну бойынша көшбасшы аймақтар анықталған. SWOT-талдаудың көмегімен Нан-тоқаш өнімдері нарығының жағдайына бағалау жүргізілген. Әлемнің

Рынок продовольственной продукции

ного и ржаного теста, по разделке и выпечке различных видов изделий.

В статье использованы методы эмпирического уровня: наблюдение, опрос, измерение и сравнение, а также методы экспериментально-теоретического уровня. Авторами проведено исследование состояния и развития потребительского рынка хлеба и хлебобулочных изделий. Основные задачи – изучение уровня выпуска хлебобулочных и мучных изделий на пред-

приятиях республики, оценка возможностей дальнейшего развития процесса реализации на предприятиях розничной торговли хлебобулочных изделий, выявление потребностей покупателей и анализ текущего состояния на данном сегменте рынка.

Результаты и их обсуждение. Последние годы мы наблюдаем рост объемов производства хлеба и хлебобулочных изделий (таблица 1).

Таблица 1 – Объем производства хлебобулочных и мучных изделий в Республике Казахстан за 2011-2015 гг.

Год	Число предприятий и производств	Объем производства хлебобулочных и мучных изделий, тыс. тенге	Увеличение (уменьшение) объемов производства в %
2011	718	731 689	
2012	694	721 673	- 0,01
2013	694	742 521	+ 2,89
2014	320	726 075	- 2,21
2015	332	721 995	- 0,56

Примечание: составлена авторами в соответствии с данными Комитета по статистике МНЭ РК [2]

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан мы видим, что последние годы в Казахстане наблюдается относительная устойчивость выпуска хлебобулочных и мучных изделий, при этом почти в два раза снизилось количество предприятий по выпуску хлебобулочных и мучных изделий. Это тенденция связана с тем, что крупные и средние производители хлеба не выдерживают конкуренцию с мел-

кими предприятиями. По этой причине закрылись хлебокомбинаты «Алтын Диірмен», «Меркур-нан», «Шелта». Вместе с тем, количество мелких мини-пекарен растет, объемы их производства и продаж не отражаются в официальной статистике [3].

Следует отметить, что за 2011-2015 гг. потребление на одного жителя Алматинской области сократилось на 10,4 кг. В 2011 г. оно составляло 143,1 кг на душу населения, а в 2016 г. – 132,7 кг (таблица 2).

Таблица 2 – Потребление хлебобулочных и мучных изделий в среднем на душу населения, кг

Область	Изменение, в %	Годы	
		2011	2016
Республика Казахстан	105,2	124,23	130,717
Южно-Казахстанская	113,4	138,527	157,085
Кызылординская	105,1	148,163	155,695
Восточно-Казахстанская	123,9	116,225	143,986
Павлодарская	117	117,531	137,511
Алматинская	92,7	143,153	132,722
Атырауская	108,2	118,767	128,537
Карагандинская	114,3	111,488	127,416
Акмолинская	98,4	128,933	126,817
Западно-Казахстанская	109,5	114,078	124,897
Актюбинская	92	134,018	123,281
Костанайская	99,7	122,667	122,283
Северо-Казахстанская	112,4	108,179	121,635
Жамбылская	95,3	125,857	119,983
Мангистауская	94,2	126,66	119,359
г. Астана	105,1	99,937	105,082
г. Алматы	101,2	102,556	103,773

Примечание: составлена авторами в соответствии с данными Комитета по статистике МНЭ РК [см.2]

Рынок продовольственной продукции

Производство свежего хлеба за 2017 г. по сравнению с 2016 г. снизилось на 7% (за январь-август 2016 года было выпущено 18894 т хлеба, за аналогичный период 2017 г. – 17573 т).

В Алматы с января по июнь 2017 года производство хлеба также было ниже, чем в 2016 г., и только начиная с июля превысило прошлогодний уровень.

Основные темпы роста выпуска хлебобулочных и мучных изделий наблюдаются в Кызылординской, Южно-Казахстанской, Восточно-Казахстанской, Павлодарской областях, где преобладают самые популярные виды хлебобулочных изделий. Это изделия из муки высшего и первого сорта. Вместе с тем в крупных супермаркетах крупных городов можно наблюдать разнообразие хлебобулочных изделий, ориентированных на здоровое питание (бездрожжевой хлеб, многозерновой и т.п.).

В ходе проводимых исследований нами было опрошено около 1000 покупателей и более 150 работников торговли, которые реализуют хлеб и хлебобулочные изделия в Алматы.

Известно, что современный казахстанец в среднем потребляет около 250 г хле-

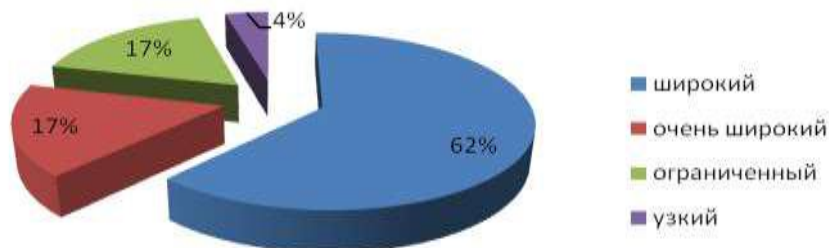
ба в день, при этом для Алматы этот показатель в среднем составляет 200 г. В некоторых казахстанских регионах он доходит до 300-350 г. Таким образом, культура потребления хлеба в Алматы схожа с российской. По данным экспертов, в России уровень потребления хлеба составляет 150-200 г в день на одного человека.

Так по данным Министерства здравоохранения РК взрослый человек должен ежедневно употреблять до 300 г хлеба. Для обычного, здорового человека, ведущего активный образ жизни, ежедневная норма употребления этого продукта до 350 грамм. Для людей умственного, интеллектуального труда достаточно съесть около 150 г в день. Тем, кто занят тяжелым физическим трудом, дневную порцию хлеба стоит увеличить до 500 г в день (таблица 3).

Оценка широты ассортимента хлеба и хлебобулочных изделий покупателями показывает высокую степень их удовлетворенности предлагаемыми видами и сортами хлеба: 62% опрошенных отмечают представленный на рынке ассортимент широким, 17% – очень широким, столько же потребителей считают этот ассортимент ограниченным и только 4% – узким (рисунок 1).

Таблица 3 – Соотношение по категориям хлебобулочных и мучных изделий в Республике Казахстан

Детям до 3 лет	Не более 100 г
4–6-летним	150 г
7–10-летним	220 г
11–13-летним	300 г
Девушкам подросткам 14–17 лет	300 г
Юношам подросткам 14–17 лет	400 г
Женщинам и мужчинам (18–59 лет), занимающимся умственным и легким физическим трудом	250-00 г
Работникам среднего по тяжести труда	350-400 г
Тем, кто занят тяжелой физической работой (главным образом, мужчины)	500 г
Людям пожилого возраста (60 лет и старше)	150-200 г
Примечание: составлена авторами в соответствии с данными Комитета по статистике МНЭ РК [см.2]	

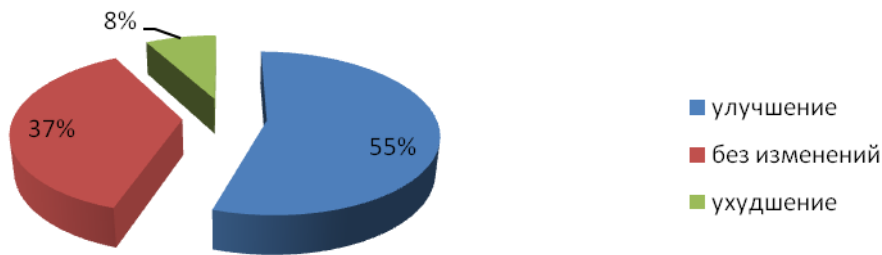
Примечание: составлен авторами на основе собственных исследований

Рисунок 1 – Оценка ассортимента хлебобулочных изделий покупателями Алматы (в %)

Рынок продовольственной продукции

Опрос, проведенный в городе Алматы о состоянии торговли хлебом и хлебобулочными изделиями, показал, что большая масса опрошенных респондентов (55,0%)

отмечает улучшение продуктов, 37% полагают что ситуация на прежнем уровне и 8% отметили некоторые ухудшения в торговле данными продуктами (рисунок 2).

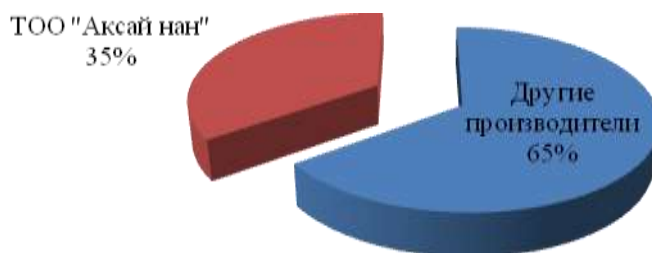

Примечание: составлен авторами на основе собственных исследований

Рисунок 2 – Оценка потребителями состояния торговли хлебом в Алматы

Проведенный опрос выявил, что большинство респондентов приобретают хлебобулочные изделия либо рядом с домом, либо рядом с местом работы (65% опрошенных). Также задавались вопросы о качестве хлеба и хлебобулочных изделий, так отметили свежесть и богатый ассортимент хлеба (32% опрошенных), 20% опрошенных подчеркнули, что для них не важно, где покупать хлеб. Малая часть респондентов (4%) отметили, что при выборе хлеба и хлебобулочной продукции особое внимание обращают на уровень цен, внешний вид хлеба и его упаковку.

Согласно статистическим данным на рынке Алматы продукцию предоставляют более 60 крупных и мелких производителей. Основным лидером по производству хлебобулочных изделий является комбинат «Аксай нан», который занимает около 30% от всего объема производства хлебобулочных изделий Алматы, остальные 65% рынка занимают ТОО «Алматы нан», ТОО «Трапеза», ТОО «Алтын Дермен» и др. (рисунок 3), где объем производства хлебобулочных изделий в среднем 360-400 т продукции [1].

Примечание: составлен авторами

Рисунок 3 – Занимаемая доля рынка ТОО «Аксай нан»

По данным опроса, в Алматы наибольшим спросом у потребителей пользуются следующие наименования хлебной продукции. На первом месте: «Формовой», «Крестьянский», «Бородинский» (45%), на втором месте находятся батоны (23%), на третьем – булочки (17%), и лишь 15 % потребителей предпочитают все виды хлебобулочных изделий.

Современное развитие рынка хлебобулочных изделий осуществляется в основном за счет нетрадиционных сортов,

растет спрос на новые сорта хлеба с более сложной рецептурой и сдобу. Тем не менее, для большинства казахстанцев хлеб по-прежнему остается «социальным» продуктом.

Статистика реализации хлебобулочных изделий отмечает: потребление «социального» хлеба достаточно стабильно на протяжении уже нескольких лет. Так, хлеб социальный («кирпич») отпускается по цене 75 тенге.

Рынок продовольственной продукции

Потребители, в том числе и с достатком, не готовы к тому, что хлеб может быть дорогим продуктом. Этот стереотип несколько задерживает развитие рынка в целом, тормозя рост сегмента более дорогого брендового хлеба.

Как отмечается в статье Г.А. Никитиной, для достижения продовольственной независимости республики необходимо равновесие платежеспособности спроса

населения [4], в том числе на хлеб и хлебобулочные изделия.

Безусловно, все вышеперечисленные факторы (сырье, ингредиенты, автоматизация, заработная плата), как составляющие цену на конечный продукт, влияют на ее формирование. Для сравнения приведем таблицу стоимости хлеба в разных странах мира (таблица 4).

Таблица 4 – Стоимость хлеба в разных странах мира на 2016 г.

Страна	Средняя заработная плата в месяц	Зарботная плата в тенге	Стоимость хлеба	Стоимость хлеба в тенге
Англия	2500 фунтов	1000000	1 фунт	450
Германия (в зависимости от региона)	2000-3000 евро	800000-1000000	0,5-4 евро	190-1500
Италия	1100 евро	400000	0,8 евро	300
Россия	32000 руб.	167000	20-40 руб.	105-200
Беларусь	7000000 бел.руб.	40000	1800 бел.руб.	10
США	3200 долл.	1000000	2,4 долл.	815
Франция	2400 евро	900000	0,7 евро	266
Япония	311500 иен	1000000	5 ломтиков хлеба = 160 иен	533

Примечание: составлена авторами на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК [см.1]

Сегодня в Израиле в среднем хлеб достаточно дорог (от доллара с небольшим до 5 долл. и выше) и покупать его не по карману примерно четверти населения. В Украине 80% хлеба продается по ценам, которые координируются государством. Государство регулирует цены на хлеб и муку с помощью установления граничной рентабельности предприятий-производителей. Кроме того, государство дополнительно контролирует рынок хлеба, наделив местные администрации правом самостоятельно контролировать региональную хлебопекарную отрасль. Однако такие ограничения касаются только определенных видов хлеба: весом больше 500 г пшеничной муки высшего, первого и второго сорта и их смеси, ржаной муки и смеси пшеничной и ржаной муки простой рецептуры. Также ограничения могут налагаться на хлеб и хлебобулочные изделия для диабетиков. На все другие виды хлеба и хлебобулочные изделия производители формируют цены самостоятельно, исходя из расходов, связанных с его производством, и установленной рентабельности.

Мировой опыт показывает, что для обеспечения продовольственной безопасности необходима стратегия защиты государственных интересов: социальная стабильность, удовлетворение потребностей в

питании, независимость от импорта, развитие собственного производства продовольственных товаров, создание резервных запасов для стабилизации продовольственного обеспечения, в том числе и хлеба [5].

Следует отметить, что правительства некоторых зарубежных стран мира предпочитают поддерживать хлебную индустрию. Так, например, в Египте дотируют хлебопечков, то есть выпускают субсидированный хлеб. Это один из немногих доступных основных продуктов питания в стране, где стоимость круглой булки составляет 0,01 долл. тенге).

На основе анализа факторов, характеризующих внутреннюю среду с учетом результатов исследования внешней среды, можно оценить состояние рынка хлебобулочных изделий, используя SWOT-анализ. Результаты SWOT-анализа рынка хлебобулочных изделий приведены в таблице 5.

Исследования показывают, что цены для производителя на выработку хлеба и хлебобулочной продукции растут, растут цены на пшеницу, муку и все остальное. Также на стоимость хлеба влияет цена на горюче-смазочные материалы, здесь цены также постоянно растут. Следовательно, это может привести к дальнейшему росту цен на хлеб. Рост цен на хлеб связан с рыночными отношениями.

Рынок продовольственной продукции

Таблица 5 – SWOT-анализ состояния рынка хлебобулочных изделий в Казахстане

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> - Возможность поддержания более низких цен. - Наличие квалифицированных кадров, способных при достаточном финансировании обеспечить существенное повышение конкурентоспособности выпускаемой продукции. 	<ul style="list-style-type: none"> - Значительный уровень износа основных фондов (прежде всего их активной части). - Высокая энерго- и трудоемкость производства продукции, обусловленная моральным и физическим износом применяемого оборудования. - Необходимость приведения организационной структуры управления предприятий в соответствие с потребностями и перспективами их развития и необходимость повышения качества менеджмента. - Отсутствие информированности производителей о новых продуктах.
Потенциал	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> - Возможность эффективной горизонтальной интеграции предприятий Алматы между собой и вертикальной интеграции с основными оптовыми потребителями. - Обновление ассортимента выпускаемой продукции. - Работа по улучшению дизайна упаковки выпускаемой продукции. 	<ul style="list-style-type: none"> - Неизбежное обострение конкуренции на внутреннем рынке. - Недопустимость дальнейшего применения экологически опасных технологий, загрязняющих окружающую среду.
Примечание: составлена авторами на основе авторских исследований	

По данным проекта Ranking по мониторингу экономики Казахстана по итогам января текущего года пшеничный хлеб из муки высшего сорта стоил в среднем по РК 217 тг. за кг – на 8,6% выше, чем в январе 2016 года. Хлеб из ржано-пшеничной смеси обходится казахстанцам в среднем в 188,5 тг. за кг, на 7,8% дороже, чем годом ранее. Самый недорогой хлеб из пшеничной муки первого сорта поднялся в цене заметнее всего – сразу на 17%, до 122,4 тг. за кг.

Наиболее высокие цены на пшеничный хлеб из высокосортной муки отмечены среди крупных городов и мегаполисов страны: в Актау – 287 тг. за кг, +9,5% за год, наиболее низкие в Кызылорде – 146 тг. за кг, +13,2%. Наибольший рост цен ощутили жители Уральска – сразу +30,7%, до 183 тг. за кг. Ржано-пшеничный хлеб обходился дороже всего жителям столицы – 251 тг. за кг, +3,7% за год, дешевле всего кызылординцам – 127 тг. за кг, как и годом ранее. Значительно дороже всего хлеб из смеси злаков подорожал в Актобе – сразу на 33,6%, до 187 тг. за кг [6].

Выводы. Слабое развитие рынка хлебобулочных изделий связано, прежде всего, с такими факторами, как недифференцированность продукта, жесткое регулирование отрасли и др. Хотелось отметить, что платежеспособный спрос зависит от уровня экономического развития, степени индустриализации и урбанизации, величины и распределения дохода. Эти факторы опре-

деляют реальную покупательную способность и, следовательно, потребление продовольствия в каждой конкретной стране [7].

На развитие данного рынка существенно влияет открытие пекарен в различных сетях, открытие частных пекарен и постепенное расширение ассортимента хлебобулочных продуктов, что дает большие возможности для увеличения количества предприятий, создания конкурентной среды, трансферта технологий, создания инновационных продуктов и новые рабочие места.

Для развития рынка хлебобулочных изделий, на наш взгляд, необходимы следующие мероприятия: дальнейшее развитие малого производства в хлебопечении и четкая ценовая сегментация; использование трендов в дизайне; дальнейшее разнообразие хлеба и хлебобулочных изделий, связанных с потребностями потребителей по вопросам здоровья и контроля веса (хлеб с биодобавками, злаками и др.); реклама.

Следует отметить, что хлебобулочные предприятия практически вообще не проводят никаких рекламных мероприятий. Рекламные мероприятия должны реализовываться с целью ознакомления потенциальных потребителей о новейших производимых хлебобулочных изделиях, закрепить данную информацию и убедив и сформировав желание о том, что именно такая

продукция ему необходима по качеству и свойствам. Хотелось бы отметить очень важный факт, при выборе хлеба в магазине покупатель практически не может отличить продукцию разных производителей хлеба. Очевидно, что в этом есть доля упущения самих менеджеров магазинов. Выкладывая продукцию на стеллажи, они часто смешивают ее с хлебами конкурентов. Та упаковка, которая существует на данный момент (обычно целлофановые пакеты), не формирует необходимой узнаваемости бренда, тем самым обезличивают его. Основной рекомендацией в данном вопросе является пересмотр подачи продукта. Данная мера позволит потребителю качественно выделить продукцию производителей из общей массы.

Мероприятия, позиционирующие хлеб как ценный, актуальный и инновационно-развивающийся продукт, будут способствовать росту рынка данной продукции и увеличивать количество новых потребителей.

Список литературы

1 Аналитический обзор рынка хлебобулочных изделий Республики Казахстан // Вестник «Верный хлеб». – Алматы. – 2015. – № 1. – С. 56-61.

2 Промышленность Казахстана и его регионов: Статистический сборник. – Астана, Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2016. – 340 с.

3 Гахова Р. Хлебное место ушло в тень // Вестник «Верный хлеб». – Алматы. – 2017. – № 6. – С. 8-9.

4 Никитина Г.А. Проблемы и пути обеспечения продовольственной независимости Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2016. – № 1. – С. 15-22.

5 Нарынбаева А.С., Батыргужинов С.Б. Международный опыт обеспечения продовольственной безопасности // Проблемы агрорынка. – 2015. – № 4. – С. 26-31.

6 Розничные цены на хлебобулочные и мучные изделия, январь 2017 [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://ranking.kz/ru/a/reviews/roznichnye-ceny-na-hlebobulochnye-i-muchnye-izdeliya-yanvar-2017> (дата обращения: 16.02.2018).

7 Гиззатова А.И. Формирование спроса и предложения на агропродовольственном рынке Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2017. – № 1. – С. 79-85.

Spisok literatury

1 Analiticheskiy obzor rynka hlebobulochnykh izdelij Respubliki Kazahstan // Vestnik «Vernyj hleb». – Алматы. – 2015. – № 1. – С. 56-61.

2 Promyshlennost' Kazahstana i ego regionov: Statisticheskiy sbornik. – Astana: Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan, 2016. – 340 s.

3 Gahova R. Hlebnoe mesto ushlo v ten' // Vestnik «Vernyj hleb». – Алматы. – 2017. – № 6. – С. 8-9.

4 Nikitina G.A. Problemy i puti obespechenija prodovol'stvennoj nezavisimosti Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka. – 2016. – № 1. – С. 15-22.

5 Narynbaeva A.S., Batoryguzhinov S.B. Mezhdunarodnyj opyt obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti // Problemy agrorynka. – 2015. – № 4. – С. 26-31.

6 Roznichnye ceny na hlebobulochnye i muchnye izdelija, janvar' 2017 [Elektronnyj resurs]. – 2017. – URL: <http://ranking.kz/ru/a/reviews/roznichnye-ceny-na-hlebobulochnye-i-muchnye-izdeliya-yanvar-2017> (дата обращения: 16.02.2018).

7 Gizzatova A.I. Formirovanie sprosа i predlozhenija na agroprodovol'stvennom rynke Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka. – 2017. – № 1. – С. 79-85.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОЗИЦИИ И ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ СТРАТЕГИЙ
ПРЕДПРИЯТИЯ ПО ПРОИЗВОДСТВУ МОЛОКА

СҮТ ӨНДІРІСІ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ
СТРАТЕГИЯЛАРЫНЫҢ ҮРДІСІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

DETERMINATION OF POSITION AND FORMATION OF
COMPETITIVE STRATEGIES OF DAIRY ENTERPRISE

С.С. АЛЬБЕКОВА¹

К.Э.Н.

М.М. НУРПЕИСОВА²

К.Э.Н., доцент

¹*Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина*

²*Университет Нархоз*

С.С. АЛЬБЕКОВА¹

Э.Ф.К.

М.М. НУРПЕИСОВА²

Э.Ф.К., доцент

¹*С. Сейфуллин атындағы қазақ агротехникалық университеті*

²*Нархоз университеті*

S.S. ALBEKOVA¹

C.E.sc.

M.M. NURPEISOVA²

C.E.sc., associative professor

¹*S.Seifullin Kazakh AgroTechnical university*

²*University Narхоз*

Аннотация. Рассмотрена стратегическая позиция молочного предприятия. При помощи инструментария стратегического менеджмента определено его место на рынке, проанализировано конкурентное положение с использованием матрицы Артур де Литтл и модели Ефремова. Показано, что в основе матрицы Артур де Литтл лежит концепция жизненного цикла отрасли, проходящего в своем развитии четыре стадии: рождение, развитие, зрелость, спад. Помимо последовательных смен стадий жизненного цикла отрасли меняется и конкурентное положение одних видов бизнеса относительно других. Бизнес может занимать одну из пяти конкурентных позиций: доминирующую, сильную, благоприятную, прочную или слабую. Модель Ефремова определяет позицию организации, с учетом развития отрасли, рынка, микро- и макроусловий. Выявлено, что позиция молочного предприятия характеризуется стабильным (средним) положением на рынке и стадией роста жизненного цикла продукции. Результатом осуществления стратегического позиционирования являются рекомендации по дальнейшему развитию и предложения пяти стратегий, благодаря которым можно добиться желаемой конкурентной ниши: стратегии анализа, расширения, внутренне-го роста, дифференциации или индивидуализации, претендентов на лидерство.

Аңдатпа. Сүт кәсіпорындарының стратегиялық үрдісі қарастырылған. Стратегиялық басқару құралдарының көмегімен, оның нарықтағы орны анықталған, Артур де Литтл және Ефремова үлгілерінің матрицасын қолдану арқылы оның бәсекелік жағдайы талданған. Артур де Литтл матрицасының негізінде өзінің дамуында төрт кезеңнен өтетін саланың өмірлік циклінің тұжырымдамасының бар екендігі көрсетілген: нарыққа ену, өсу, шарықтау, құлдырау. Саланың өмірлік циклінің кезеңдеріндегі дәйекті өзгерістерден басқа, басқа салаларға қатысты бизнестің белгілі бір түрлерінің бәсекелестік үрдісі де өзгереді. Бизнес бес бәсекелес ұстанымның біреуін ала алады: басым, күшті, қолайлы, берікі немесе әлсіз. Ефремов моделі ұйымның ұстанымын саланың дамуын, нарықты, микро- және макрожағдайларды ескере отырып анықтайды. Сүт кәсіпорының ұстанымы нарықтағы тұрақты (орташа)

Рынок продовольственной продукции

соответствует; «0,5» – неплохо соответствует; «0,25» – плохо соответствует, «0» – не соответствует. Критерии оценки прогноза изменения факторов: «+1» – действие усилится, «0» – стабильность, «-1» – действие фактора ослабнет.

Далее определена позиция молочного предприятия и выбраны направления дальнейшего развития при помощи матрицы Артур де Литтл и модели Ефремова.

Результаты и их обсуждение. Рассмотрим концепцию Артур де Литтл ADL. Согласно концепции жизненного цикла отрасли, которой придерживаются специалисты ADL, она в своем развитии, как правило, проходит последовательно четыре стадии: зарождение, рост (или развитие), зре-

лость, старение [4, с.58]. Основное теоретическое положение модели ADL состоит в том, что любой бизнес может находиться на одной из указанных стадий жизненного цикла, следовательно, его нужно анализировать в соответствии именно с этой стадией. Помимо последовательных смен стадий жизненного цикла отрасли может меняться и конкурентное положение одних видов бизнеса относительно других. Вид бизнеса может занимать одну из 5 конкурентных позиций: доминирующую, сильную, благоприятную, прочную или слабую.

Рассчитаем позицию молочного предприятия при помощи модели Артур де Литтл. Переменные, необходимые для расчета, представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Переменные, используемые в модели ADL

Переменные сильных сторон бизнеса (Ось X)	Оценка	Переменные стадий жизненного цикла (ось Y)	Оценка
Общая конкурентоспособность	1	Стадия жизненного цикл	0,75
Патенты	0,25	Темпы роста рынка	0,75
Эффективность производства	1	Характеристики конкуренции	0,5
Вертикальная интеграция	0,5	Приверженность клиента торговой марке	0,5
Отношение менеджмента к риску	0,75	Стабильность доли на рынке	0,25
		Препятствия на входе нетехнологического плана	0,5
		Развитие технологий	0,75

Примечание: составлена автором

На основе представленных показателей получены следующие данные:

– Средняя оценка сильных сторон бизнеса $(1*2+0,75*1+0,25+0,5)/5 = 0,7$.

– Средняя оценка переменных стадий жизненного цикла $(0,75*3+0,5*3+0,25) / 7 = 0,57$.

Позиция молочного предприятия характеризуется стабильным положением на рынке и стадией роста жизненного цикла продукции (рисунок 1).

Естественное развитие рекомендуется осуществлять через попытку улучшить положение, достичь лидерства в ценообразовании. Посредством стратегий, предлагаемых компанией Артур Д. Литтл: обратной интеграции, развитием производственных мощностей за рубежом, снижением стоимости.

Рассчитаем позицию молочного предприятия при помощи модели В.С. Ефремова. Модель представлена на рисунке 2.

Данные прогноза развития основных факторов выглядят следующим образом:

микроусловия – умеренно-оптимистический сценарий; макроусловия – стабилизационный сценарий, рыночные, отраслевые условия.

Характеристика стратегической позиции молочного предприятия, согласно модели Ефремова – Агрессивная позиция: «Трудный ребенок» (рисунок 3).

У организации есть определенная перспектива прорыва в лидирующую группу компаний в данном виде бизнеса. Однако действия в этом направлении требуют чрезвычайной осторожности, так как при негативных изменениях в характере рыночных и отраслевых условий произведенные инвестиции могут оказаться потерями, что поставит организацию в очень сложное положение. В таком положении организации рекомендуется концентрация инвестиций для обеспечения расширения своего бизнеса только в тех сегментах рынка, где норма прибыли весьма прилична, а риск минимален.

Рынок продовольственной продукции

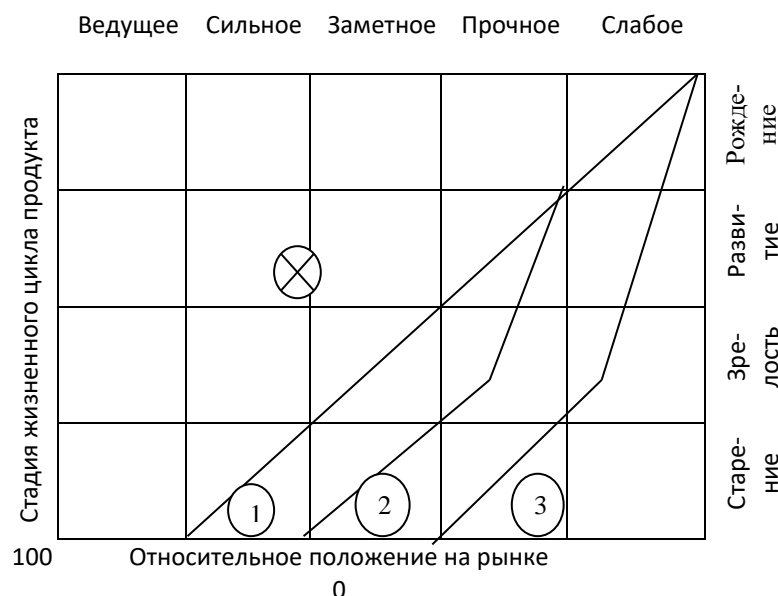

Рисунок 1 – Позиция молочного предприятия, рассчитанная при помощи модели Артур де Литтл

Примечание: 1. Естественное развитие. 2. Избирательное развитие. 3. Доказывать жизнеспособность.

Микроусловия

	Консерватор	Скупой рыцарь	Свой среди чужих, чужой среди своих	Кандидат в мастера	Агрессор	Лидер	
	Кулек	Середняк	Гадкий утенок	Еще не муж, уже не мальчик	Надежда	Авторитет	
	Хуторянин	Люмпен	Блэк джэк	Трудный ребенок	Испытатель	Коллега	
Рыночные условия	← Колхозник	Цыган	Дойная корова	Собака	Стажер	Подрастающая смена	Отраслевые условия →
	Сухой лист	Флюгер	Коробочка	Трутень	Кокон	Новый русский	
	Банкрот	Живой труп	Обломов	Дон Кихот	Чичиков	Баловень судьбы	
							Макроусловия

Рисунок 2 – Модель Ефремова [5, с.78]

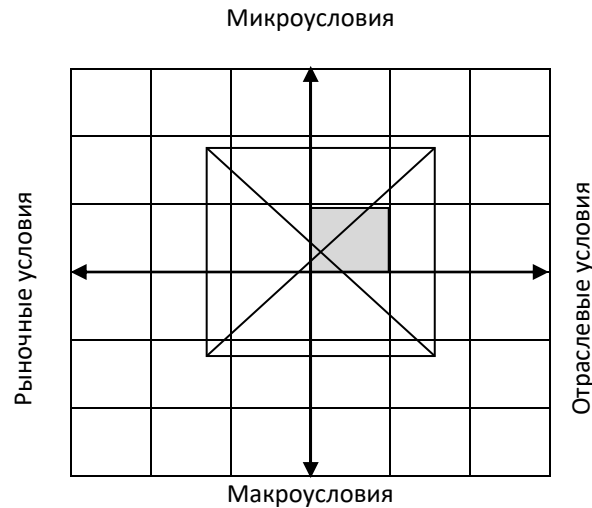

Рисунок 3 – Позиция молочного предприятия, рассчитанная при помощи модели Ефремова

Разработка управленческих решений – один из основополагающих процессов, обеспечивающих взаимосвязь x основных функций управления. Именно решения, принимаемые руководителями предприятия, определяют не только эффективность их деятельности, но и возможность устойчивого развития в быстро изменяющейся среде, характеризующейся высокой рыночной конкуренцией. Принятие эффективных решений – одно из наиболее важных условий успешного существования и развития любого предприятия, которое сводится к выбору лучшей стратегической альтернативы из некоторого набора вариантов [6, с. 95].

Выбор направления своего дальнейшего развития исследуемой компании следует основывать на анализе успехов и неудач в соответствии со стратегией анализа (по Р. Майлсу и Ч.Скоу).

Предприятию также рекомендуется придерживаться стратегии расширения (Д. Кэхилл), ориентироваться на увеличение масштабов деятельности, осваивать выпуск новой продукции, выходить на новые рынки и т.п.

Организация обладает достаточными ресурсами для развития, ей следует выбрать стратегию внутреннего роста. Данную стратегию исследуемое молочное предприятие может осуществить посредством:

1. Более глубокого внедрения на рынок (концентрация). Такая стратегия требует от компании концентрироваться на производстве в большем масштабе и лучшем каче-

стве того, что обеспечивает успех компании. Данный выбор целесообразен в нашем случае, так как анализ рынка молочной продукции показал, что:

- ◆ имеющиеся рынки не насыщены конкретным товаром или услугой, предлагаемыми компанией;
- ◆ количество имеющихся покупателей может быть значительно увеличено;
- ◆ существует тесная связь между объемом продаж и затратами на маркетинг;
- ◆ возросший эффект масштаба обеспечивает основные конкурентные преимущества.

2. Развитие рынка. В этом случае компания представляет на уже освоенные рынки различные модификации товаров. Эта стратегия приемлема, так как:

- предприятие имеет успех в том, что оно делает;
- существуют новые неоткрытые или ненасыщенные рынки;
- у предприятия есть необходимый капитал и трудовые ресурсы для того, чтобы расширить производство;
- имеются избыточные производственные мощности.

3. Разработка нового товара. Стратегия предполагает значительные модификации продукта или добавление новых к существующим с целью развить свое присутствие на рынке. Есть смысл предложить новые (улучшенные) продукты, например, концентрированное молоко, исходя из спроса на рынке.

Молочному предприятию следует обратить внимание на стратегии дифферен-

циации или индивидуализации. Делать акцент на уникальность своей продукции, закреплённой торговой маркой.

Молочному предприятию по классификации Ф. Котлера следует придерживаться стратегии претендентов на лидерство.

Компании, претендующей на лидерство, необходимо, прежде всего, определить цели стратегии, в качестве одной из основных долгосрочных задач ставить расширение доли рынка. Таким образом, решение о переходе в наступление взаимосвязано с выбором объекта атаки.

Наступление на позиции лидера рынка. Прежде всего, необходимо провести исследование нужд потребителей и степени их удовлетворённости. Следует выбрать крупный сегмент рынка, который лидер либо не обслуживает, либо потребители выражают неудовлетворение качеством его продукта или услуг.

Также рекомендуется провести ряд мероприятий для того, чтобы молочное предприятие заняло лидирующее положение среди близких по размерам компаний конкурентов. В качестве общей наступательной следует выбрать фланговую атаку, то есть определять слабые стороны лидеров и использовать свои возможности в расширении своей деятельности в данном направлении.

Следует включить в общую стратегию набор конкретных действий по расширению доли рынка, такие как:

- стратегия скидок. Можно установить низкие цены, в сравнении с ценами на аналогичную продукцию;
- стратегия более дешёвых товаров. Предложить продукцию среднего или низкого качества по гораздо более низкой цене;
- стратегия престижных товаров. Предложить продукцию более высокого качества по более высокой цене;
- стратегия расширения ассортимента продукции. Предоставить покупателям широкий выбор продуктов;
- стратегия инноваций. Предлагать рынку новые виды продукции;
- стратегия повышения уровня обслуживания. Предлагать клиентам новые или более качественные услуги;
- стратегия инноваций в распределении. Создавать новые каналы распределения продукции;
- стратегия снижения издержек производства. Стремление к снижению издержек производства за счёт увеличения эффективности закупок, снижения затрат на ра-

бочую силу и/или использования современного производственного оборудования, что позволяет проводить более агрессивную ценовую политику;

- интенсивная реклама. Увеличить свои расходы на рекламу.

Обычно для расширения доли рынка претенденту приходится использовать комплекс вышеописанных стратегий, и его успех определяется наиболее эффективным их сочетанием с планированием мероприятий по усилению конкурентных преимуществ.

Общий пример типового плана по стратегическому позиционированию молочного предприятия, рассчитанного на год, может выглядеть следующим образом:

- √ разработка миссии предприятия (январь);
- √ определение целей стратегического позиционирования (январь-март);
- √ оценка внешней среды предприятия (январь-декабрь);
- √ проведение исследований рынка молочной продукции (январь-май);
- √ проведение исследований рынка поставщиков молока (январь-февраль, май-июнь, сентябрь-октябрь);
- √ мероприятия по сбору информации о рынке сбыта молочной продукции (январь-март, июнь-июль, ноябрь-декабрь);
- √ проведение сегментации рынка по территориальному признаку и по потребительскому и платежеспособному уровню (январь-февраль);
- √ проведение анкетирования клиентов (январь, май, сентябрь);
- √ выявление неудовлетворённого спроса на продукцию (январь-февраль, май, сентябрь);
- √ выделение наиболее перспективных потребителей продукции по: форме оплаты, объёму сделок, полученной прибыли, устойчивости спроса (январь-февраль, июль-август);
- √ разработка эффективной системы ценообразования (январь-февраль);
- √ организация дилерской и партнёрской сети (январь-май);
- √ организация эффективной работы с потребителями и поставщиками (январь-май);
- √ создание и оперативное ведение базы данных по клиентам, конкурентам и поставщикам (январь-февраль);
- √ оценка внутренней среды предприятия (январь, март, май, июль, сентябрь, ноябрь);

✓ выбор желаемой позиции (январь-февраль);

✓ разработка альтернативных стратегий позиционирования (январь-апрель);

✓ выбор стратегии позиционирования (март - июнь);

✓ оценка выбранной стратегии позиционирования (март - июль);

✓ осуществление стратегии позиционирования (март - декабрь);

✓ отслеживание возможности открытия стратегических окон (январь-декабрь);

✓ пересмотр стратегической позиции (январь, ноябрь, декабрь);

✓ корректировка стратегии и целей (январь - декабрь).

Данный план предполагает в течение года переход предприятия в желаемую позицию при помощи выбранных стратегий позиционирования.

Таким образом, развитие экономики в условиях интенсивной конкуренции и глобализации рынков обуславливает возрастание роли стратегического управления предприятиями, важной задачей которых является создание инструментальных средств, позволяющих выявить, оценить и проанализировать потенциал предприятия и разработать стратегию его деятельности. Вопросы эффективного управления стратегическим потенциалом предприятия, то есть его экономическими возможностями, которые могут быть использованы для достижения целей и задач, особенно актуальны, поскольку объемы производства и способность к расширению оказывают значительное влияние на конкурентоспособность компании [7, с.22].

Выводы. 1. Согласно модели Артур де Литтл позиция молочного предприятия характеризуется стабильным (средним) положением на рынке и стадией роста жизненного цикла продукции. Компании рекомендуется осуществлять естественное развитие через попытку улучшения положения, достигнуть лидерства в ценообразовании посредством обратной интеграции, развития производственных мощностей за рубежом.

2. Модель Ефремова характеризует компанию как функционирующую или в недостаточно привлекательной отрасли, или имеющую не очень высокие конкурентные преимущества. Стратегический потенциал предприятия способен нейтрализовать неблагоприятные условия макросреды. Исследуемому предприятию предлагаются две стратегические альтернативы развития: стремление стать ближе к лидерам-конкурентам с точки зрения внутреннего

потенциала, то есть производственно-коммерческих возможностей; приблизиться к лидерству посредством своего положения в отрасли и на рынке.

3. Конкурентные стратегии, при помощи которых предприятие может добиться желаемой позиции:

- стратегия анализа (Р. Майлс и Ч.Скоу);

- стратегия расширения (Д. Кэхил);

- стратегия внутреннего роста (Зуб А.Т.);

- стратегия дифференциации или индивидуализации (А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд);

- стратегии претендентов на лидерство (Ф. Котлер).

Список литературы

1 Тогжигитова К.Б. Задачи стратегического планирования в снижении рисков сельскохозяйственных предприятий // Проблемы агрорынка. – 2016. – №1. – С. 60-64.

2 Кожахметова Г.А. Развитие рынка молочной продукции Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2016. – №4. – С.82-87.

3 Моисеенко Е.А. Стратегическое позиционирование предприятия в условиях усиления конкуренции: автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук: Ростов-на-Дону, – 2004. – 27 с.

4 Масленников П.В., Плешкова Н.А., Подзорова Г.А. Стратегический менеджмент: учебное пособие в двух частях. Ч. 1. Кемерово, – 2006. – 95 с.

5 Ефремов В.С. Стратегия бизнеса. Концепции и методы планирования: учеб. пособие/ В.С.Ефремов.-М.: Финпресс.- 1998.-192с.

6 Трэмбач К.И., Буравова А.А. Анализ методов выбора альтернативных стратегий развития бизнеса в условиях конкуренции. – Тула: Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2014. – № 2-1. – С. 95-100.

7 Баранова Н.А. Стратегический потенциал агропромышленного комплекса // Проблемы агрорынка. – 2016. – №4. – С. 22-28.

Spisok literatury

1 Togzhigitova K.B. Zadachi strategicheskogo planirovaniya v snizhenii riskov sel'skhozjajstvennyh predpriyatij // Problemy agrorynka. - 2016. - №1.- S. 60-64.

2 Kozhahmetova G.A. Razvitie rynka molochnoj produkcii Respubliki Kazahstan // Problemy agrorynka. - 2016. - №4.- S.82-87.

3 Moiseenko E.A. Strategicheskoe pozicionirovanie predpriyatija v uslovijah usilenija konkurencii: avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni kandidata jekonomicheskijh nauk: Rostov-na-Donu, 2004. - 27 s.

4 Maslennikov P.V., Pleshkova N.A., Podzorova G.A. Strategicheskij menedzhment: uchebnoe posobie v dvuh chastjah.- Ch. 1. - Kemerovo, 2006. - 95 s.

5 Efremov V.S. Strategija biznesa. Konceptii i metody planirovaniya: ucheb. posobie / V.S.Efremov. - M.: Finpress, 1998. - 192 s.

6 Trembach K.I., Buravova A.A. Analiz metodov vybora al'ternativnyh strategij razvitija biznesa v uslovijah konkurencii.- Tula: Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki. - 2014. - № 2-1. - S. 95-100.

7 Baranova N.A. Strategicheskij potencial agropromyshlennogo kompleksa // Problemy agrorynka. - 2016. - №4.- S. 23-28.

УДК 631.1

**ПОВЫШЕНИЕ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ВЕРБЛЮДОВОДСТВА И ВОЗМОЖНОСТИ
ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ИЗ ВЕРБЛЮЖЬЕГО МОЛОКА**

**ТҮЙЕ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ РЕНТАБЕЛЬДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ЖӘНЕ ТҮЙЕ СҮТІНЕН ӨНІМДЕР ӨНДІРУ МҮМКІНДІГІ**

**THE ISSUES OF IMPROVING THE PROFITABILITY OF CAMEL
BREEDING AND POSSIBILITIES OF CAMEL MILK PRODUCTS**

А.А. МУСАЕВА¹

К.Э.Н.

А.И. ОМАРОВА²

К.Э.Н.

Ж.А. САРИЕВА¹

магистрант

¹*Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова*

²*Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова*

А.А. МУСАЕВА¹

Э.Ф.К.

А.И. ОМАРОВА²

Э.Ф.К.

Ж.А. САРИЕВА¹

магистрант

¹*Х. Досмухамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті*

²*Ш.Есенов атындағы технологиялар және инжиниринг Каспий мемлекеттік университеті*

A. MUSSAYEVA¹

C.E.sc.

A. OMAROVA²

C.E.sc.

Zh. SARIYEVA¹

Master student

¹*Kh.Dosmukhamedov named Atyrau State University*

²*Sh.Yessenov named Caspian State University of technology and engineering*

Аннотация: Приведены результаты исследований в отрасли животноводства Казахстана, в частности верблюдоводства. Показана его роль для развития сельского хозяйства в полупустынных и пустынных зонах республики и на примере Атырауской области. Проанализирован потенциал производства верблюжьего молока, его важное значение в укреплении продовольственной безопасности страны и лечении различных заболеваний: диабета, туберкулез, авитаминоза и др. Доказана экономическая целесообразность изготовления

сальная ситуация, это самый рентабельный вид скотоводства и, тем не менее, сейчас он находится в упадке. Очевидно, что эта традиционная для нашей страны отрасль имеет огромный потенциал, который надо использовать. Казахстан единственная страна в мире, в которой содержат и одnogорбых, и двугорбых верблюдов, и получают гибридов. А Атырауская область – один из регионов страны, где ведется размножение западной популяции казахских бактриан.

Материал и методы исследования.

Проведено наблюдение процессов в их реальном виде и сбор фактов, происходящих в действительности в животноводстве, в частности, в верблюдоводстве и переработке верблюжьего молока.

В работе синтезирована информация о предприятиях Атырауской области, занимающихся верблюдоводством и производством шубата. Определены предпосылки для внедрения результатов исследования.

В ходе исследования была изучена официальная статистическая информация по сельскому хозяйству, опубликованная на сайте Комитета по статистике МНЭ РК. В частности, проанализированы основные показатели развития животноводства за 2015-2018гг. в разрезе областей Казахстана.

В работе применены исторический и логический методы экономического исследования. Проведено изучение социально-экономических процессов в их исторической последовательности, но одновременно с логическими обобщениями, которые позволяют оценить эти процессы в целом и сделать общие выводы.

Использована методология проведения ситуационного анализа, составлены матрицы SWOT-анализа. Выделены наиболее важные параметры анализа, систематизированы параметры в матрицах.

Результаты и их обсуждение. Как известно, развивать сельское хозяйство эффективнее всего согласно территориальной специализации производства – приспособлением экономической деятельности к природным и социально-экономическим особенностям района с целью более рационального и эффективного их использования. Под территориальной специализацией производства подразумевается развитие на данной территории тех отраслей народного хозяйства, производство и перевозка продукции которых обеспечивается со сравнительно меньшими общественно-необходимыми трудовыми затратами, чем в других районах [2].

Учитывая вышеизложенное, отметим, что Атырауская область Республики Казахстан – благоприятная территория для развития верблюдоводства. Верблюдоводство обеспечивает активной жизнью пустынные и полупустынные регионы страны, к такому выводу относится и Атырауская область. Ведь чем больше выпасается верблюдов на естественных пастбищах, тем больше мы поддерживаем жизнь экосистемы и растительного покрова этих территорий. Другой вид животноводства здесь обходится намного дороже. С экологической стороны тоже много затрат – это вода, кормовая база. А верблюдоводство – самый устойчивый источник развития пустынных регионов страны, каковым и является Атырауская область.

Поэтому в Атырауской области планируют увеличить поголовье верблюдов, эффективно управлять хозяйствами, производить шубат и другую продукцию из верблюжьего молока. Несмотря на все сложности постсоветского периода, Казахстан считается одной из передовых верблюдоводческих стран мира. Атырауские фермеры подтверждают многовековой опыт наших предков, что это направление – самое рентабельное в сельском хозяйстве, требующее вложения инвестиций в производство новых видов продукции из верблюжьего молока.

Данные сельского хозяйства на сайте Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК, в разделе «Основные показатели развития животноводства» отражают цифры по 17 показателям животноводства, в частности, в таблице «Поголовье верблюдов в Казахстане» отражены данные поголовья верблюдов по состоянию на 1 января 2018 года в Казахстане в разрезе регионов.

Здесь можно заметить, что на первом месте по разведению верблюдов стоит Мангистауская область, далее – Кызылординская область и на третьем месте – Атырауская область с общей численностью верблюдов 30 716 голов.

По Атырауской области наблюдается сокращение сельхозпредприятий, занимающихся верблюдоводством на 0,8%, но идет увеличение фермерских и крестьянских хозяйств на 6,8%, а также увеличение хозяйств населения на 1,8% по состоянию на 01.01.2018 г. по сравнению с аналогичным прошлым периодом. В целом за год поголовье верблюдов увеличилось с 29 651 до 30 716 голов [3].

Необходимо отметить, что в последнее время многие сельчане пытаются объединиться в сельхозкооперативы, чтобы выжить, тем не менее, без поддержки государства будет намного сложнее. Государственные субсидии предусмотрены лишь на производство шубата в размере 55 тенге за литр. Если крупные хозяйства и могут при этом получить хоть какие-то средства, то мелкие и средние хозяйства вынуждены рассчитывать только на себя.

В данных статистики «Производство промышленной продукции в натуральном выражении» дается информация о количестве надоенного верблюжьего молока, что по состоянию на январь-декабрь 2017 года на 561 т меньше по сравнению с периодом январь-декабрь 2016 года. В 2015 г. данный показатель составлял 2460 т [см.3] Налицо уменьшающийся показатель.

Сравнивая данные статистики, наблюдаем следующее. Количество верблюдов увеличивается, но производство шубата падает. Это объясняется либо увеличением рождаемости верблюдов мужской особи, либо сокращением сельхозпредприятий, занимающихся верблюдоводством, на 0,8% в 2017 г. и увеличением хозяйств населения на 1,8%, данные которых не нашли отражение в статистике промышленного производства продукции.

Необходимо отметить, что в Атырауской области продолжается совершенствование племенных и продуктивных качеств верблюдов, организация на базе верблюдоводческих ферм Курмангазинского, Жылыойского и Исатайского районов производства шубата в тетрапакетах.

В результате проведенных научно-исследовательских и селекционно-племенных работ в хозяйствах ТОО «Жанатан» и ТОО «Первомайский» совершенствовались племенные и продуктивные качества казахских бактрианов Западной популяции и их гибридов. В результате проведенных исследований было выявлено, что наиболее экономически эффективным является разведение нар-мая и байдара в условиях Прикаспийской низменности.

В Жылойском районе введены в эксплуатацию два цеха по переработке верблюжьего молока по израильской технологии, это КХ «Достан-Ата» стоимостью 30 млн тенге и ТОО «Куан» на 40 млн тенге. Также запущен цех по переработке молока в КХ «Дана».

Уже сейчас продукцию верблюдоводства, в частности, шубат можно выводить на рынок Ближнего Востока и всего мусуль-

манского мира. Потенциал внутри Казахстана огромный, сейчас мы видим только верхушку айсберга в виде шубата, тогда как продукция верблюдоводства многочислена.

К примеру, многочисленные исследования доктора биологических наук, профессора С.Сагындыковой привели к получению патента на кисломолочный напиток «Софмайя», изготовленного из шубата. Данные разработки были удостоены Гран-при в ноябре 2006 года в Кувейте среди 56 стран исламских государств, вручена золотая медаль и денежная премия. Сущность данного изобретения заключается в использовании специального стартерного штамма культуры для закваски шубата с добавлением свекольного сока, чтобы эта культура смогла выработать натуральный инсулин для борьбы с диабетом. Если для употребления напитка «Софмайя» с красным свекольным соком в пищу для нашего народа неудобно, в таком случае можно использовать свеклу белой окраски, свойства которой нисколько не меняются.

Однако в настоящее время такая уникальная научная разработка не может найти свое распространение по бюджетной программе «Проведение мероприятий по распространению и внедрению инновационного опыта». Внедрив в производство серийный выпуск напитка «Софмайя» и «Софмайя-1» как в жидком, так и в порошкообразном, таблетированном виде, мы смогли бы облегчить участь диабетиков от ежедневного приема инсулина и экспортировать данную продукцию в другие страны.

Нами рассматривается возможность запуска производства напитка «Софмайя» на базе одного из крупных крестьянских хозяйств Атырауской области. Предприятие является показательным, оно работает над гигиеной, внедряет новые технологии – реорганизован шубатный цех. Хозяйство, расположенное на территории Махамбетского района Атырауской области, на протяжении 65 лет занимается животноводством, в том числе, более 60-ти лет – верблюдоводством. В 1999 г. товарищество получило статус племенного хозяйства по выращиванию верблюдов породы «казахский бактриан». Сегодня на ферме насчитывается свыше 800 голов двугорбых.

Расчет экономической эффективности подтвердил, что разработка технологии напитка «Софмайя» и «Софмайя-1» на основе чистой культуры для закваски, является актуальной не только с позиции расширения ассортимента продуктов здорового питания, но и повышения эффективно-

Рынок продовольственной продукции

плекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Необходимо отметить, что в рамках Государственной программы проведен детальный анализ предприятий по переработке сельхозпродукции и впервые сформирована база данных перерабатывающих предприятий, которая включает оценку текущего состояния предприятия, его мощность, загрузку, номенклатуру продукции, а также сдерживающие проблемы [5].

С учетом высокой доли импорта, недогруженности мощности и сырьевого потенциала определены 9 приоритетных видов переработки, которые представлены 435 предприятиями. Это – переработка молока, мяса, шкур и шерсти, масличных и зерновых культур; плодов и овощей, сахарной свеклы и картофеля, по которым разработана схема размещения предприятий агропереработки, в том числе по каждой области в разрезе районов. Так, согласно Карте агропереработки, необходимо построить 79 небольших новых и провести модернизацию 80 заводов. Это позволит в свою очередь увеличить валовое производство продукции переработки с 1,9 до 3 трлн. тенге и создать дополнительно 7 тыс. рабочих мест.

Одной из актуальных проблем развития агропромышленного комплекса остается техническая вооруженность сельхозтоваропроизводителей.

Анализ парка сельхозтехники показывает, что срок эксплуатации многих тракторов и комбайнов превышает 17 лет. Очень много техники подлежит списанию. Использование изношенной техники приводит к увеличению затрат на ремонт и ГСМ в среднем на 20% и, главное, к недополучению порядка 14% валового сбора или порядка 200 млрд.тенге.

В рамках Карты для интенсивного технического переоснащения АПК предусмат-

ривается ввести программу льготного кредитования на сельхозтехнику отечественного производства с конечной ставкой до 5%, изменить механизм инвестиционного субсидирования на приобретение отечественной сельхозтехники. Инвестиционная субсидия будет поступать не покупателю, а заводу. При этом завод отпускает технику конечному получателю со скидкой на сумму субсидии. Льготы по НДС для отечественных заводов при ввозе машинных комплектов и реализации сельхозтехники. Принятые меры позволят открыть в Казахстане заводы ведущих мировых производителей сельхозтехники [6].

С 2015 г. в Казахстане создан АО «Фонд науки», миссией которого является содействие субъектам научной и (или) научно-технической деятельности в реализации научных исследований, опытно-конструкторских разработок, проектов коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности, отвечающих потребностям реального сектора экономики.

На следующем этапе возможности и угрозы, выявленные в процессе анализа, разобьем на шесть квадратов по степени их вероятности и приоритетности приложения усилий со стороны г.Атырау (таблицы 2,3).

Анализ возможностей, предоставляемых внешней средой (таблица 2) показывает, что высокое влияние возможностей и сильная вероятность их использования при производстве кисломолочного напитка видится в устойчиво растущем спросе на шубат в Казахстане и в мире. Это обстоятельство стимулирует создание в регионах Казахстана сети перерабатывающих производств в непосредственной близости к поставщикам сырья.

Таблица 2 – Анализ возможностей, предоставляемых внешней средой

Влияние возможностей Вероятность использования возможностей	Сильное (С)	Умеренное (У)	Малое (М)
Высокая (В)	ВС создание в регионах республики сети перерабатывающих производств в непосредственной близости к поставщику сырья; устойчиво растущий спрос на шубат в Казахстане и в мире	ВУ расширение видов кисломолочной продукции на основе верблюжьего молока	ВМ
Средняя (С)	СС увеличение поголовья верблюдов высокой молочной продуктивности за счет создания спроса на шубат и напитка из верблюжьего молока	СУ	СМ
Низкая (Н)	НС	НУ	НМ

6 Карты АПК – новый уровень развития сельскохозяйственной отрасли [Электронный ресурс] / Официальный интернет-ресурс Министерства сельского хозяйства РК.-2017.- URL: <http://mgov.kz/ru/a-k-ti-damytu-kartasy-au-yl-sharuashyly-yny-damuyna-zha-a-serpin-beredi/> (дата обращения: 14.02.2018).

7 Sere, C., A. Ayantunde, A. Duncan, B. Freeman, A. Herrero S. Tarawali and I. Wright (2008). Livestock production and poverty alleviation, challenges and opportunities in arid and semi-arid tropical rangeland based systems. Workshop report. ILRI, Nairobi, Kenya. – P.54.

Spisok literatury

1 Lashkareva O.V., Turysbekova G.K. Realizacija strategii importozameshenija pishhevoj promyshlennosti RK // Problemy agrorynka.-2017.- №3. – S.48-49.

2 Regional'naja jekonomika: uchebnik dlja akademicheskogo bakalavriata / pod red. E. L. Pliseckogo, V. G. Glushkovej. - M.: Jurajt. Serija «Bakalavr». Akademicheskij kurs, 2014.-S.22.

3 Sajt Komiteta po statistike MNJe RK. Dannye po sel'skomu hozjajstvu po sostojaniju na 01.01.2018 g. www.stat.gov.kz

4 Shigaeva M.H., S.Z.Saryndyqova, Djusekenova A.B. «Sofmajja» shybat susynyn dajyndaudyń ńylymi negizi / fal'-Farabi atyndary KazǵU Habarshysy.- 2012.-№ 4(56). - B. 248-251.

5 B.S.Myrzaliev, J.U.Uzun Jekonomicheskie predposylki realizacii investicionnoj politiki Kazahstana // Problemy agrorynka».-2017.- №3. - S.15-16.

6 Karty APK – novyj uroven' razvitija sel'skohozjajstvennoj otrasli [Jelektronnyj resurs] / Oficial'nyj internet-resurs Ministerstva sel'skogo hozjajstva RK.-2017.- URL: <http://mgov.kz/ru/a-k-ti-damytu-kartasy-auyl-sharuashyly-yny-damuy-na-zha-a-serpin-beredi/> (data obrashhenija: 14.02.2018).

7 Sere, C., A. Ayantunde, A. Duncan, B. Freeman, A. Herrero S. Tarawali and I. Wright (2008). Livestock production and poverty alleviation, challenges and opportunities in arid and semi-arid tropical rangeland based systems. Workshop report. ILRI, Nairobi, Kenya. – P.54.

алатын орны зор. Инновация инвестиция ағымын арттыруда, өнім өндірушінің, қызмет көрсетушінің беделін жақсартуға, әсіресе сыртқы рыноктарда бағаны тұрақтандыруға айрықша әсер етеді. Мемлекетімізде инновациялық және технологиялық өрлеудің тежелуі немесе баяу қарқынмен дамуы, әлемдік рыноктың шикізаттық көзі болып қала беруіне соқтырады [2].

Шынында, жаңа прогрессивті технология өндірісі жаңа материалдық ресурстар мен жеткілікті ғылыми-техникалық базаларды қолдануда болған жаңа өнімді құруға және жетілдіруге мүмкіндік береді. Кәсіпорынның дамуына және ахуалына инновациялық процестің әсерін келесіден көруімізге болады:

- өндірістік базаны жетілдіру (материалды-техникалық қамтамасыз етулер жақсарады, тауар қозғалысының жүйесі және өткізу желісінің құрылымы жетілдіріледі);

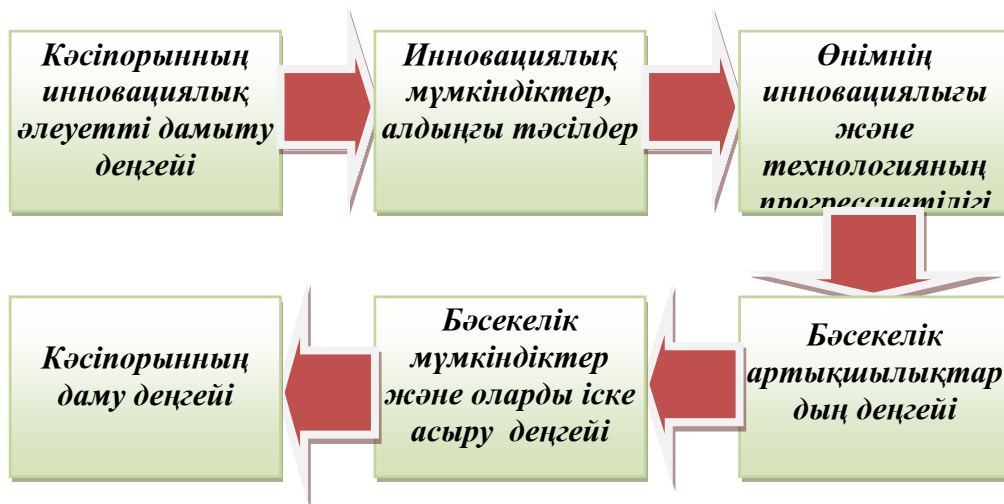
- бәсекеге қабілетті өнімдердің стратегиялық жолдарын іздестіру үшін басқарудың ұйымдық құрылымын қайта құру, өндірісті басқарудың жаңа әдістерін қолдану; инновациялық процеске қатысушылардың барлық мүдделерін ескеру;

- серпінді нарықтық ортада бейімдеушілік мүмкіндіктерді кеңейту;

- бәсекелік күресте артықшылықтарын үйрену және тауар бағасын төмендетуге мүмкіндік беретін өнімнің өзіндік құнын азайту [3].

Атап өту керек: түрлі инновациялық процесті іске асыратын кәсіпорынның қызметі бірқатар артықшылықтарға ие. Сондай-ақ мәселен жоғары технологиялық өнімді өндіріске енгізу мен құру процесі бірыңғай кезеңдерді біріктіретін ұзақ және көп сатылы болып келеді. Мұндағы басты себеп мақта өңдеуші өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі қорларының табиғи және сапалық тозуы есебінен оларды жаңартудың жедел түзімінде жүзеге асыруды қажет етеді. Сондықтан қайта өңдеуші өнеркәсіптерді табысты дамытудың маңызды шарттары болып бірқатар жүйелік мәселелерді жеңу болып табылады.

Тұтастай әрбір табысты іске асырылған инновация оның қызметі мен даму шегін, кәсіпорын - инноватор мүмкіншілігін кеңейтеді [4]. Сондықтан инновациялық қызметтің тұрақты әрі ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз етуде, бәсекелік күресте анықтаушы фактор болып табылады. Жалпы түрде, кәсіпорынды дамытуда инновациялық процестің өзара байланысын келесі 1 суреттен тізбектер түрінде көруге болады.

Ескерту: зерттеу мәліметтері негізінде автормен жасалды

1 сурет – Кәсіпорынның даму деңгейіне инновациялық процесс әсерінің кезеңдік механизмі

Мәселен талшықтың кеңейтілген функцияларымен мақтаны дайындау – мақта иірушілік өндірістердегі инновациялар бүгінгі таңда ең танылғандардың бірі. Сол сияқты мақтаны дайындауда сапасыз конструкторлық және технологиялық құжаттар, инновациялық ниетке технологиялық

құрал-жабдықтардың сәйкес келмеуі, қызметкерлердің біліктілігінің жеткіліксіздігі мен төмен орындаушылық тәртіп, ондағы нақты тауарға инновациялық түпкі ойды енгізудегі қиындықтарға алып келеді. Соңында сапалы, экономикалық, техникалық бастапқы идеяларға және басқа да көрсеткіштермен

Рынок продовольственной продукции

нарыққа нақты тауардың сәйкессіздігі, тауардың шығуы мен өндірісті игеру, тәжірибелік үлгінің дайындау мерзімі өзгертін болады.

Осының мүмкіндікті салдары – нарыққа шығудағы кідірістер мен салдар ретіндегі бәсекелік бағыттардың жоғалтулары, сондай-ақ, тұтынушылар мен нарық талаптарына сәйкес келмейтін өнімдер, бәсекеге қабілетсіз өнімдердің шығуы, жаңа өнімнен тапсырыс берушілердің бас тартуы, өндірістік ақау сомаларын түгел ала алмай

сияқтылар ортаға келіп шығады. 1 кестеде Қазақстанның мақта өңдеуші кәсіпорындарының қызметіне инновациялық технологияларды енгізудегі тәуекелдің алуан түрлерін зерттеудің нәтижелері, оларды қозғайтын факторлары мен зардаптары талданған.

Демек бізбен мақта өңдеуші өнеркәсіптердің инвестициялық-инновациялық белсенділігіне теріс әсер ететін негізгі факторлары анықталған.

1 кесте – Мақта талшығын өңдеудегі зерттеу сатылары мен шешуші кезеңдегі тәуекелдің негізгі түрлерін анықтау

Тәуекелдің мәні	Мүмкін зардаптары	Тәуекел факторлары
Өнім, инновациялық ниеттердің талдамалары		
Инновацияны енгізу мен таңдау мерзімінің бұзылуы; тауар идеясына әзірленген инновацияның сәйкес келмеуі; өнімнің төмен сапасы; тұтынушылардың күтілетін тауарына сәйкессіздігі	Нарық талаптарына сәйкес келмейтін, тауар немесе тауардың бәсекеге қабілетсіз әзірленімдері; технологиялық емес тауар; дайындауда тауардың өте қымбатшылығы; нарыққа шығу кезіндегі кешігулер.	Жобалаушылар топтарының дұрыс емес жөнелтімі; бөлімшелердің төмен істеп шығару қабілеттілігі, білікті персонал мен тәжірибенің жеткіліксіздігі, қызметкер-лерді ақпараттандырудың сапасының түрлі бөлімше қызметкерлер жұмысындағы келіспеушілігі.
Өндірістің мүмкіндігін талдау		
Өндіріс мүмкіндігін баламаласыз бағалау	Қоймадағы дайын өнім лимитінің артуы; өнім сапасының нашарлауы; ақаудың артуы; іске асырудан күтілетін пайда сомаларын ала алмай; технологиялық процесте өзгерістер есебінен дайын өнімнің қымбаттауы	Талдаудың объективті еместігі; өндірістің мүмкіндігін қайта бағалау немесе жете бағаламау; білікті қызметкерлердің жеткіліксіздігі; ұйымда сатылас және деңгейлес байланыстардың нашарлығы; бөлу жүйесін қалыптастыру-дағы қателер.
Тауарды дайындау (ниетті нақты іске асыру)		
Нақты өнімге инновациялық ниетті іске асырудың қиындығы; идеяға дайын тауардың сәйкес келмеуі, нарыққа тауарды шығару мен өндірісті игеру мерзімінің бұзылуы.	Нарыққа шығудағы кешігулер; бәсекеге қабілетсіз өнім шығару; нарық талаптарына сәйкес емес өнім шығару, жаңа өнімнен тапсырыс берушінің бас тартуы, өндірістік ақау санының артуы, өткізу мен өндірістен түскен пайда сомаларын ала алмай.	Сапасыз конструкторлық және технологиялық құжаттар; персонал біліктілігінің жеткіліксіздігі; технологиялық құрал жабдықтардың өз параметрлері бойынша өзіне сәйкес келмеуі; тозған технология; төмен орындаушылық тәртіп.
Ескерту: мәліметтер бойынша автормен жасалған		

Нарықтық жағдайда мақта өңдеуші өнеркәсіптік кәсіпорындардың алдында тұрған экономикалық мәселелерді шешу ондағы қызметтің экономикалық нәтижелерімен байланысты болып келеді.

Нарықта табысқа кенелу үшін тозған технологияларды алып тастау және өнімнің түрлерін, капиталды қолданудың жаңа формаларын, инновациялық технологияларды анықтауымыз қажет. Осының салдарынан әрбір жеке алынған мақта өңдеуші

өнеркәсіптік кәсіпорын аймақтық нарықта өзінің өміршеңдік жолымен өндірістің өзіндік ерекшеліктерімен даму жолына ие бола алады. Осының барлығы кәсіпорындағы нақты стратегиялардың болу қажеттілігін көздейді [5].

Ауыл шаруашылық өндірісіндегі нарықтық тетіктердің, интеграциялық үдерістің қалыптасуы мен дамуы ұлттық, қоғамдық, салалық мүдделерді ескере отырып жүзеге асырылады. Бұл өз кезегінде,

Рынок продовольственной продукции

керек еді. Бұның орнына бүгінде құрал-жабдықтардың біразы ескі және тұрып қалған кәсіпорындардың терең дағдарысын байқауымызға болады. 2014 ж. мынадай «Файзи истиклол 2011», «Ресандаи Кургон-теппа», «Хима-текстиль», «Вализодаи

Ниёз», «Авесто 2010», «Тоджи Гафуров» және басқа да кәсіпорындар толығымен істей бастаған. Ал, Қазақстанның сол бір уақыттардағы өндіріс ауқымы Өзбекстан мен Түркменстаннан едәуір төмен еді [9].

2 кесте – Орталық Азиядағы мақтадан иірілген жіп өндірісі мың. тонна

Елдер	1992 ж.	1996 ж.	2001 ж.	2006 ж.	2011 ж.	2014 ж.
Қазақстан	41	4	1	6	3	4
Қырғызстан	22	6	1	2	1	1
Тәжікстан	24	12	14	10	5	9
Түркменстан	21	26	54	80	103	128
Өзбекстан	183	105	181	144	200	219
Барлық Орталық Азия	291	153	251	242	312	361

Ескерту: мәліметтер негізінде автормен жасалған

Бүгінде Өзбекстан мен Түркменстан әсіресе табысты тоқыма өндірісі тізбегінің қосылған құнын үздіксіз арттырудың мақта талшығынан бастап дайын киімге дейінгі өндірістің барлық даму сатысын қолға алған. Тіпті сонымен орталық екі елде бұрынғысынша мақтаға, сондай-ақ мақта иіру жібі өндірісіне шоғырланған. Соңғы он жылда қосымша өндірістік қуаттар, сонымен қатар өндірістің келесі кезеңінде сондай тоқымашылық пен трикотаж өндірісі, өңдеу және тігін өндірісі бірте-бірте табысты құрыла бастаған. Әсіресе мақтадан иірілген жіп өндірісінің жоғары серпінін Түркменстан көрсеткен.

Ұлттық және мемлекеттік бағдарламаға сәйкес қазіргі кезде ұлттық экономиканың әртараптануына бағытталған, оған инновациялық сипат беретін елде ірі ауқымды реформалар іске асырылуда. Салалардағы ең маңызды міндеттердің бірі – өңделетін мақта талшығы көлемінің өсімін арттыру, мұның мәнісі, әлеуметтік саясаттың негізгі факторы болып келетін жаңа жұмыс орындарын құру болып табылады. Қазіргі таңда Түркменстанда мақта өңдеу бойынша комбинаттардың экспортқа бағдарланған жоғары технологияларын қосатын толық қайта өңдеуші инфрақұрылымдары қалыптасқан.

Тұжырымдар. Соңғы жылдары көптеген ірі түрік кәсіпорындарын алып қарайтын болсақ олар холдингтерге бірігуде. Өйткені бұл экономикалық жағынан тиімді болып келеді. Бұл холдингтерде мақта талшықтары мен қайта өңдеуден басталған тігін бұйымдарын өндіруге дейінгі өндірістік кезеңі іске асырылады. Бұл бәсеке деңгейіндегі бағаны ұстап қалуға мүмкіншілік береді. Бүгінгі түрік тоқыма өнеркәсіптері заманауи құралдармен жабдықтау бойынша әлемдегі көшбасшыларының бірі болып

табылады. Сондықтан өнеркәсіптің сәтті дамуы сапалы да білікті адам капиталының болуына негізделетіндіктен, өңірдегі мақта-тоқыма саласын кәсіби мамандармен қамтамасыз ететін жоғары оқу орындары мен кәсіптік техникалық колледждерге маңыз берілу керек. Сондай-ақ, салалық және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге, ел ішінде және ел тысында мамандарды оқытуға жұмсалатын шығындарды ұлғайту қажет. Осыған орай, экономиканың тоқыма өндірісін дамыту үшін барлық жағдайлар жасалуы тиіс. Бұл үшін қосымша құны жоғары ғылыми талданып енгізілген жоғары технологиялық өндірістерді өндіру, экономикалық өсу қарқыны мен сапасына едәуір шынайы ықпал ететін инвестициялық процестерді жүзеге асыру керек.

Сонымен бірге біз келтірген инновациялық процестерді жүргізуде кездесетін кедергілерді былайша топтастыруымызға болады:

- бірінші: біліктілік, әлеуметтік, техникалық және реттеу сияқты экономикалық кедергілер;

- екінші: инновациялық-технологиялық жаңалықтарды енгізуде кездесетін кедергілер – кәсіпорындарда болатын техникалық инфрақұрылым-инновациялық өнімді дайындау процесінен бастап, коммуникациялық құрылымдар байланысына дейін болатын көлденең (байланыстыратын технология тізбегі бойынша) және көлбеу (боллашақта инновацияны ары қарай дамыту) байланыстарды пайдалануда болатын әртүрлі кедергілер;

- үшінші: әлеуметтік себептерге байланысты пайда болатын әртүрлі кедергілер, яғни көптеген кәсіпорындардағы басшылар мен инженерлердің ірі техникалық шешімдерді іске асыруға дайын еместігі;

– төртінші: инновацияны реттеу жұмыстарын жүргізуде пайда болатын кедергілер. Мысалы, ірі кәсіпорындарда білікті басшының көмегімен жаңа техниканы енгізу кезінде техникалық мамандардың жетіспеушілігінің болуы. Сондай-ақ, кәсіпорынға заң, әлеуметтік, техникалық және институционалды реттегіштердің әсері де болуы мүмкін және оған инновацияны енгізуші кәсіпкердің қаржылай шамасы жетпеуі де ықтимал. Осындай сыртқы және ішкі реттеу құралдары инновациялық шараларды жүргізуге тежеу салады.

Олай болса, кәсіпорынның инновациялық процесінде пайда болатын мынадай мәселелерін шешуіміз қажет:

♦ инновациялық процесті белсендендіру үшін ең алдымен кәсіпорынның қаржы жағдайын жақсарту;

♦ жаңа өнімді өндіруде жаңаша материалды-техникалық жабдықтау;

♦ өнімді игеру процесінде ұйымдастыру жұмыстарының тиімділігін көтеру;

♦ кәсіпорын жұмысын іске асыру арқылы шығындарды азайту жолдарын қарастыру.

Бұл мәселелердің шешімі мақта өңдеуші кәсіпорындардың күш-жігерін инновациялық нәтижеге шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Ш.У.Әкімбекова, А.М.Бакирбекова. ҚР ауыл шаруашылығының инвестициялық белсенділігін арттыру жолдары //Аграрлық нарық проблемалары.-2015. -№4. - Б.13.

2 Р.Б.Сартова, Н.М.Шеримова т.б. Әлеуметтік инфрақұрылымның инновациялық даму барысы // Аграрлық нарық проблемалары.-2015. -№1. - Б.72.

3 Karl A. Fox (2012). "agricultural economics" The New Palgrave: A Dictionary of Economics.- V. 1.- P. 55–62.

4 B.L. Gardner (2011), "Agriculture, Economics of," International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.- V.1.- P. 337-344. Abstract & outline.

5 C. Ford Runge (2013). "Agricultural economics" The New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Ed., Abstract.

6 Ж.Е.Абилгазиева, М.Е.Сабырова, Ж.К.Туребаева. ҚР ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктері. Алматы. Аграрлық нарық проблемалары.- 2015. -№4. – Б.43.

7 Azhimetova G.N. Current state of the cotton and textile branch of the Republic of

Kazakhstan // Perspectives of innovations economics and business. International and cross industry research journal. – Чехия, 2010. – Vol. 5. - P. 37-40.

8 Турысбекова Г.К., Кенешбаев Б.Ж., Момбекова Г.Р. Влияние инновационных процессов на развитие хлопкоперерабатывающих предприятий и возможные риски // Actual Problems of Economics. – Киев, 2013.- №10 (148). - С. 507-515.

9 Mombekova G., Turysbekova G., Baimbetova A. Managing Innovational Processes at Cotton Processing Enterprises in Central Asia Countries // International Journal of Economics and Financial Issues. - Turkey, 2016. - P. 1-8.

Әдебиеттер тізімі

1 Sh.U.Әкімбекова, А.М.Бакирбекова. ҚР ауыл шаруашылығының инвестициялық белсенділігін арттыру жолдары //Аграрлық нарық проблемалары.-2015. -№4. - Б.13.

2 R.B.Sartova, N.M.Sherimova t.b. Әлеуметтік инфрақұрылымның инновациялық даму барысы // Аграрлық нарық проблемалары.-2015. - №1. - Б.72.

3 Karl A. Fox (2012). "agricultural economics" The New Palgrave: A Dictionary of Economics.- V. 1.- P. 55–62.

4 B.L. Gardner (2011), "Agriculture, Economics of," International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.- V.1.- P. 337-344. Abstract & outline.

5 C. Ford Runge (2013). "Agricultural economics" The New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Ed., Abstract.

6 Zh.E.Abilgazieva, M.E.Sabyrova, Zh.K. Turebaeva. ҚР ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктері. Алматы. Аграрлық нарық проблемалары.- 2015. -№4. – Б.43.

7 Azhimetova G.N. Current state of the cotton and textile branch of the Republic of Kazakhstan // Perspectives of innovations economics and business. International and cross industry research journal. – Чехия, 2010. – Vol. 5. - R. 37-40.

8 Turysbekova G.K., Keneshbaev B.Zh., Mombekova G.R. Vlijanie innovacionnyh processov na razvitie hlopkopererabatyvayushihh predpriyatij i vozmozhnye riski // Actual Problems of Economics. – Киев, 2013.- №10 (148). - S. 507-515.

9 Mombekova G., Turysbekova G., Baimbetova A. Managing Innovational Processes at Cotton Processing Enterprises in Central Asia Countries // International Journal of Economics and Financial Issues. - Turkey, 2016. - P. 1-8.

ПОТЕНЦИАЛ КЛАСТЕРИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН
КЛАСТЕРЛЕУДІҢ ӘЛЕУЕТІ

POTENTIAL OF CLUSTERING OF AGRICULTURE IN KARAGANDA REGION

А.А. КОЧЕРБАЕВА¹

д.э.н., профессор

Г.К. УКИБАЕВА²

аспирант

¹*Кыргызско-Российский Славянский университет имени Б.Ельцина,
Кыргызская Республика*

²*Кыргызский государственный университет им. И. Арабаева,
Кыргызская Республика;*

А.А. КОЧЕРБАЕВА¹

э.ф.д., профессор

Г.Қ. ҮКІБАЕВА²

аспирант

¹*Б.Ельцин атындағы Кыргыз-Ресей Славян университеті,
Қырғыз Республикасы*

²*И. Арабаев атындағы Кыргыз мемлекеттік университеті,
Қырғыз Республикасы*

А.А. КОЧЕРБАЕВА¹

Dr.E.sc, professor

G.K. UKIBAEVA²

Postgraduate student

¹*B. Yeltsin Kyrgyz-Russian Slavic University, Republic of Kyrgyzstan,*

²*I. Arabayev Kyrgyz State University, Republic of Kyrgyzstan*

Аннотация. Рассматривается возможность создания кластера, представляющего сосредоточение наиболее эффективных и взаимосвязанных видов экономической деятельности, т.е. совокупность групп успешно конкурирующих фирм, обеспечивающих конкурентные позиции на отраслевом, национальном и мировом рынках. Цель работы – на основе научной гипотезы выявить потенциал региона и возможность создания кластера. Проведен SWOT-анализ Карагандинской области с точки зрения развития в ней агропромышленного кластера. Приведена модель расчета синергетического эффекта и коэффициентов кластеризации на примере данных области. Расчеты показывают, что совокупное воздействие факторов приводит к усилению возможностей кластера, способствует эффективному развитию региона и выходу его в мировое пространство. Подтверждено, что внедрение кластера ускоряет развитие сельского хозяйства в несколько раз. Ожидаемые результаты реализации кластера могут быть различны и зависеть от интересов участников: государственных структур, предприятий и др. Одними из основных оцениваемых результатов реализации кластера являются улучшение торгового бизнеса региона, стабильное повышение уровня экспорта, а также замещение импорта. Выводы и рекомендации исследования предназначены для предприятий сельскохозяйственной отрасли и государственных органов регионов, реализующих кластерную концепцию развития.

Андатпа. Экономикалық қызметтің ең тиімді және өзара байланысты түрлерінің шоғырлануын білдіретін кластерді құру мүмкіндігі, яғни, салалық, ұлттық және әлемдік нарықтарда бәсекелес позицияларды қамтамасыз ететін табысты бәсекелес фирмалар топтарының жиынтығы қарастырылған. Жұмыстың мақсаты - аймақтың әлеуетін анықтау және ғылыми гипотеза негізінде кластер құру мүмкіндігі. Қарағанды облысында

Развитие кооперации, рынок средств производства

та Ларисой Анатольевной Суворовой [1, с. 182-194].

Методика положительна тем, что часть показателей можно соотнести друг с другом. Например, эффект масштаба соотносится с эффектом мультипликатора, первый показывает абсолютную величину, а второй – относительную. Инвестиционный эффект соотносится с эффектом акселератора, первый показывает абсолютную величину, а второй – относительную. Кроме того, первым следствием эффектов выступает оперативный эффект, а вторым – бюджетный эффект.

В связи с этим, автором предлагается более универсальный подход к определению синергетического эффекта кластера. Этот показатель представляет собой муль-

типлекативную трехфакторную модель, на основании которой были произведены последующие расчеты эффективности внедрения кластера.

Результаты и их обсуждение. Статистическими показателями, отражающими конкурентную устойчивость отрасли в регионе и потенциал его кластеризации, являются коэффициент локализации, коэффициент душевого производства и коэффициент специализации региона [2]. На основании статистических данных Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК были проведены расчеты коэффициентов кластеризации по Карагандинской области. На рисунке 1 приведена динамика данных коэффициентов.

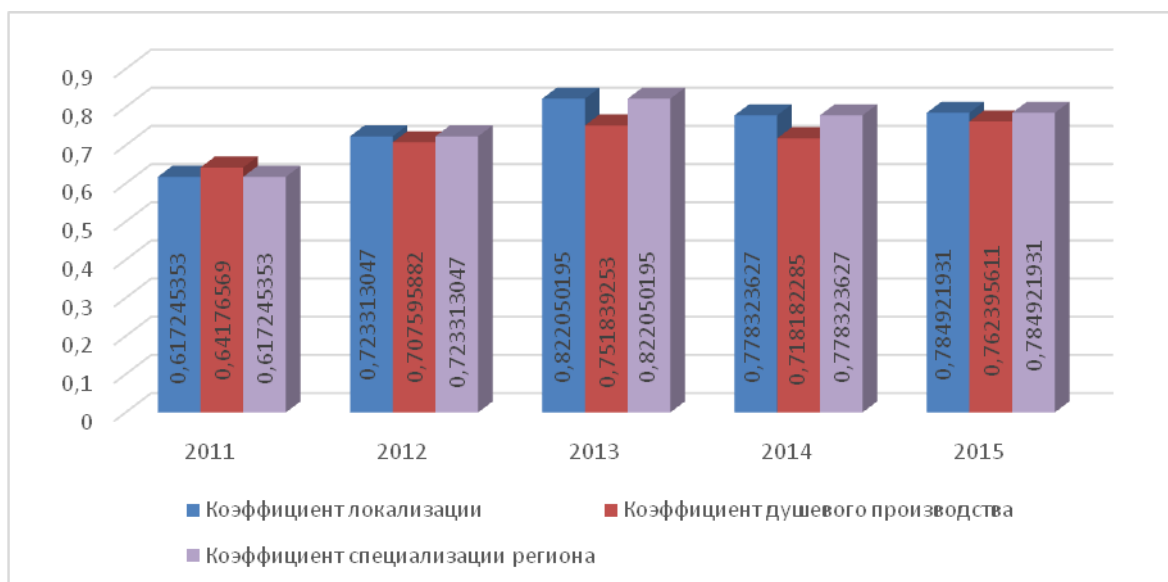

Рисунок 1 – Динамика коэффициентов, отражающих конкурентную устойчивость отрасли в регионе и потенциал его кластеризации

В динамике наблюдается увеличение показателей. Коэффициент локализации показывает степень концентрации данной отрасли в этом регионе. По расчетным данным коэффициент локализации выше 0,70. Коэффициент душевого производства сельскохозяйственной продукции за последний год равен 0,762 и ежегодно увеличивается. Коэффициент специализации за рассматриваемый период увеличился с 0,617 в 2011 г. до 0,785 в 2015 году. Это свидетельствует о возможных перспективах развития и создания кластеров. Рассмотрев показатели кластеризации, можем сделать вывод, что в данной области есть потенциал создания агропромышленного кластера. Создание и внедрение кластера, прежде всего, направлены на эффективное

развитие сельского хозяйства региона, повышения инвестиционной привлекательности и др. Далее рассмотрим SWOT-анализ Карагандинской области с точки зрения развития в ней агропромышленного кластера [3].

Сильные стороны:

- ♦ выгодное географическое положение региона;
- ♦ удобное региональное расположение, определенное близостью к крупнейшим рынкам сбыта (Астана и Акмолинская область);
- ♦ сильный животноводческий потенциал;
- ♦ высокий качественный уровень управленческого персонала;
- ♦ развитая социальная инфраструктура;
- ♦ энергетическая независимость и устойчивость энергоснабжения;

Развитие кооперации, рынок средств производства

◆ развитая сеть коммуникации, транспорта и связи;

◆ достаточно развитая предпринимательская способность населения;

◆ наличие региональных брендов;

◆ снижение рисков за счет диверсификации бизнеса на базе нескольких направлений (переработка и производство мяса и мяса птицы, комбикорма, быстрозамороженные продукты и т.д.);

◆ устойчивый ежегодный рост потребления мясной продукции;

◆ оказание государственной поддержки сельскому хозяйству области;

◆ наличие стабилизационного фонда зерна;

◆ положительная динамика в объемах производства растениеводства и животноводства;

◆ рост объемов переработки в сельском хозяйстве области;

◆ интенсивное развитие базы племенного животноводства;

◆ внедрение новых технологий на предприятиях сельскохозяйственного сектора.

Возможности:

■ наращивание объемов производства экспортно ориентированной продукции;

■ развитие транспортного потенциала за счет строительства, реконструкции железных и автомобильных дорог;

■ рост доходов населения в регионах с высокой узнаваемостью брендов позволит увеличить долю продуктов с высокой добавленной стоимостью;

■ преодоление мелкотоварного характера производства за счет стимулирования развития крупных и средних форм хозяйствования;

■ расширение рынка лизинга технологического оборудования за счет бюджетных, инвестиционных и собственных средств;

■ развитие систем заготовки сельскохозяйственной продукции в зонах перерабатывающих предприятий;

■ приведение технических и технологических стандартов производства и контроля качества сельскохозяйственной продукции и ее переработки в соответствии с международными требованиями;

■ субсидирование процентных ставок при обеспечении сельскохозяйственной техникой и оборудованием.

Слабые стороны:

- большая протяженность между населенными пунктами;

- низкое техническое состояние автомобильных и железных дорог внут-

риобластного сообщения;

- низкая плотность населения;

- сложная экологическая ситуация;

- нехватка производственных мощностей сельхозпредприятий для полноценного выхода на общий казахстанский рынок;

- слабая привлекательность сельскохозяйственной отрасли для инвесторов;

- высокий уровень физического износа и моральное старение основных производственных фондов, низкое оснащение технологическим оборудованием не позволяет производить качественную и соответствующую международным стандартам продукцию и снизить себестоимость производства;

- слабая система заготовок сырья для дальнейшей ее переработки;

- использование ручного труда в растениеводстве, животноводстве и перерабатывающей промышленности;

- недостаток оборотных средств у товаропроизводителей, отсутствие финансовых средств;

- высокие тарифы на пользование иртышской водой для орошения;

- слабо развитая инфраструктура торговли.

Угрозы:

√ нарушение экологии;

√ негативные последствия от деятельности космических и военных полигонов;

√ макроэкономический спад;

√ преобладание применения примитивной и устаревшей технологии производства в отрасли животноводства, низкий уровень механизации основных процессов;

√ низкое качество и устаревшие технологии подготовки кормов для сельскохозяйственных животных;

√ преобладание личных подсобных хозяйств ведет к невозможности получения первичного сырья хорошего качества, что снижает конкурентоспособность сельскохозяйственных предприятий.

Термин «синергетический эффект» введен в научный оборот в середине 80-х годов XX столетия. Слово синергия в переводе с греческого «synergos» означает «вместе действующий», то есть это эффект, полученный в результате слияния отдельных частей в единую систему. При оценке эффективности кластеризации речь идет о синергетическом эффекте, который характеризует возможность получать больший экономический эффект от объединения субъектов экономики и приводящих к качественным изменениям.

Качественные изменения, а именно в инновационно-инвестиционной деятельности

Развитие кооперации, рынок средств производства

сти участников кластера, Блез Паскаль назвал «внутренним проявлением синергетического эффекта». Улучшение финансовых показателей развития страны, повышение уровня конкурентоспособности – автор это называет внешним проявлением синергетического эффекта.

Получение синергетического эффекта возможно за счет малых резонансных воздействий, которые через действия мультипликатора и акселератора формируют и накапливают множество различных эффектов, а в совокупности определяют синергетический эффект. Исходя из этого, автор предлагает ввести в научный оборот новое понятие – синергетический эффект мультипликативно-акселеративной синергии (SeMAC). Этот эффект имеет сложный цепной характер на основе причинно-следственной связи, когда каждое последующее звено в цепи рождает N-ое количество новых звеньев, тем самым формируя частные эффекты мультипликативно-

акселеративной синергии (внутренняя синергия), которые в совокупности образуют общий эффект мультипликативно-акселеративной синергии (внешней синергии).

Если рассматривать начало эффекта SeMAC, то им является инновация, которая реализуется через потенциал кластера. Таким образом, получение синергетического эффекта зависит от инновации и первоначальной величины потенциала кластера. В настоящее время в научном сообществе определены восемь показателей для расчета синергетического эффекта [4, с.116-119; 5; 6, с. 39-41]: эффект масштаба, эффект акселератора, оперативный эффект, инвестиционный эффект, эффект мультипликатора, бюджетный эффект, уровень кластеризации и синергетический эффект». Показатели расчета синергетического эффекта предложенной автором модели приведены в таблице 1, а математическая расшифровка данной модели – в таблице 2.

Таблица 1 – Показатели расчета синергетического эффекта

Наименование эффекта	Показатель
Эффект масштаба	Консолидированная выручка предприятий, взаимодействующих в отрасли, у.е.
Эффект акселератора	Темпы роста прибыли от продажи инновационных продуктов, %
Оперативный эффект	Экономия от оптимизации затрат, у.е.
Инвестиционный эффект	Объем инвестиций при производстве инновационных продуктов, у.е.
Эффект мультипликатора	Скорость получения консолидированной выручки предприятий, взаимодействующих в отрасли, количество оборотов в год
Бюджетный эффект	Величина налогов от производства и продажи инновационных продуктов, у.е.
Уровень кластеризации	Темпы роста выручки от продажи инновационных продуктов, %
Синергетический эффект	Интегральный эффект, получаемый в результате кластеризации отрасли, коэффициент

Источник: Суворова Л.А. Российские регионы в фокусе перемен_ сборник докладов X Международной конференции, 2016. ООО «Издательство УМЦ УПИ» (Екатеринбург) ФГБОУ ВО, Вятский государственный университет, г. Киров, Россия. – С. 182-194.

Таблица 2 - Математическая расшифровка модели расчета синергетического эффекта кластера

Наименование	Аббревиатура	Формула	Расшифровка
1	2	3	4
Синергетический эффект	Se	$Se = MAC$	V_c – консолидированная выручка кластера в текущем периоде; V_{c-1} – консолидированная выручка кластера в предыдущем периоде; Аниокр – расходы на НИОКР; I_c – инвестиции кластера в текущем периоде
Мультипликатор синергетического эффекта	M	$M = V_c / I_c$	
Акселератор синергетического эффекта	A	$A = I / I_{Аниокр} / A_c$	
Уровень кластеризации	C	$C = V_c / V_{c-1}$	

Источник: Суворова Л.А. Российские регионы в фокусе перемен. Сборник докладов X Международной конференции, 2016. ООО «Издательство УМЦ УПИ» (Екатеринбург) ФГБОУ ВО, Вятский государственный университет, г. Киров, Россия.– С. 182-194.

Развитие кооперации, рынок средств производства

Применим предложенные показатели для оценки SeMAC агропромышленных кластеров, а также метод наименьших

квадратов, рассчитаем прогноз синергетического эффекта от внедрения кластера на период до 2020 г. (таблица 3).

Таблица 3 – Прогноз синергетического эффекта агропромышленного кластера Карагандинской области на период до 2020 г.

Показатель	2016	2017	2018	2019	2020
Прогнозное значение выручки от реализации сельскохозяйственной продукции, млн тенге	15733,738	17525,047	19316,357	21107,67	22898,98
Прогнозное значение инвестиций, млн тенге	9905,59	10699,36	11493,13	12286,9	13080,67
Прогнозное значение объема расходов на НИОКР, млн тенге	9079,51	10190,9	11302,29	12413,68	13525,07
Синергетический эффект	1,7503259	1,7377345	1,8217176	1,89658	1,963683
Мультипликатор синергетического эффекта ВП/И	1,5883696	1,6379528	1,6806872	1,7179	1,750597
Акселератор синергетического эффекта НИОКР/И	0,9166047	0,9524775	0,9833953	1,010318	1,033974
Уровень кластеризации ВП/ВП-1	1,2022237	1,1138515	1,1022142	1,092735	1,084865

Как видно из таблицы 3, ежегодно прогнозируется рост синергетического эффекта агропромышленного кластера. Если в 2016 г. прогнозируется рост развития кластера в 1,75 раза, то в 2020 г. их развитие увеличится в 1,96 раза.

Вышеприведенные расчеты показывают возможности создания агропромышленного кластера в Карагандинской области, результаты реализации которых позволят получить позитивный эффект не только в развитии отрасли, но и республики в целом.

Рекомендуемые мероприятия по созданию агропромышленного кластера:

- ♦ рассмотреть возможность создания кластера, создать стимулы (налоговые льготы, преференции на привлечение инвестиций, трансферт современных технологий, импорт оборудования и т.д.) для скорейшего внедрения в сельское хозяйство проектов по переработке продукции;

- ♦ создать мини-производства по переработке сельского хозяйства;

- ♦ разработать прогнозы развития внутреннего и внешнего рынков продукции сельского хозяйства. Выявить наиболее перспективные направления и тенденции развития производства продукции сельского хозяйства;

- ♦ стимулировать малый и средний бизнес по строительству мини-заводов по переработке сельскохозяйственной продукции;

- ♦ создавать условия для сертификации действующих и создаваемых производств в соответствии с международными стандартами;

- ♦ усилить работу по кадровому обеспечению предприятий сельского хозяйства:

развивать профессионально-техническое образование по подготовке квалифицированных кадров, увеличить количество студентов агротехнических специальностей с учетом их потребностей, обеспечить повышение квалификации руководящего состава предприятий на курсах, проводимых в республике и за рубежом;

- ♦ провести организационную работу по созданию кластера.

Ожидаемые результаты реализации кластеров могут быть различны и зависеть от интересов участников: органов власти, предприятий и др. Одним из основных оцениваемых результатов реализации кластера является улучшение торгового бизнеса региона, стабильное повышение уровня экспорта, а также замещение импорта. К оцениваемым показателям эффективности кластерного проекта могут быть также отнесены [7, 8]:

- улучшение основных показателей производственно-хозяйственной деятельности;

- увеличение объема налоговых поступлений;

- увеличение объема привлекаемых инвестиций, в том числе зарубежных;

- увеличение количества предприятий и организаций, участвующих в кластере;

- увеличение доли интеллектуального продукта в продукции кластера;

- увеличение количества квалификационных рабочих мест;

- многие другие в зависимости от параметров развиваемого кластера и поставленных задач.

Важно отметить, что эффективные интересы строятся на учете региональных особенностей, таких как накопленное богатство, рыночная капитализация, финансовые ресурсы региона, которые превращаются в источники конкурентных преимуществ. В связи с этим структурные преобразования экономики на основе кластерной концепции необходимо осуществлять только на базе индикаторов роста и осознанной региональной экономикой стратегии государства [см.8,9].

Выводы. Выполненные исследования позволили сделать следующие выводы и предложения: сельское хозяйство является одной из стратегических отраслей государства и проведение исследования развития отрасли на сегодняшний день является актуальным, так как данная отрасль переживает не лучшие времена. В сельском хозяйстве предприняты различные попытки улучшения состояния отрасли, были проведены различные реформы.

Сельхозпроизводителями применяются различные формы хозяйствования, и они в своей деятельности до сих пор сталкиваются с рядом проблем. Изучив опыт западных стран, пришли к выводу, что для более эффективного управления и развития сельского хозяйства необходимо формирование кластеров. От создания кластеров положительных моментов множество: стимулирование подходов к научным работам, развитие конкуренции, создание условий для активизации инновационной деятельности, оказание помощи друг другу участниками кластера, привлечение инвестиций, развитие инфраструктуры, решение острых социальных проблем региона и многое другое.

Список литературы

1 Суворова Л.А. Оценка и прогноз синергетического эффекта от развития промышленных кластеров в РФ (на примере биотехнологической отрасли РФ) // Материалы X междунар. конференции «Российские регионы в фокусе перемен» 12-14 ноября 2015г. – Екатеринбург: УМЦ УПИ. – 2016. – С. 182-194.

2 Ермишина А. В. Конкурентоспособность региона: методика оценки потенциала кластеризации [Электронный ресурс]. – 2005. – URL: <http://www.citystrategy.leontief.net/?it=10401> (дата обращения: 19.09.2017г.).

3 Азретбергенова Г.Ж., Қалтаева С.А. Қазақстан аграрлық секторын дамытудағы кластерлік көзқарас //Аграрлық нарық проблемалары. –2016. – № 4№.– Б. 106-111.

4 Степанова Т. В. Методика оценки синергетического эффекта интеграции предприятий торговли // Журнал правовых и эконо-

мических исследований. – 2012. – №4. – С.116-119.

5 Бушуева М. А. Синергия в кластере // Интернет-журнал «Науковедение». – 2012. – №4(13). – С. 31-36 // <http://publ.naukovedenie.ru>

6 Бекмансурова О. О. Мультипликативный и синергетический эффекты как экономический результат от создания промышленных кластеров // Вестник СамГУ. – 2014. – №4 (115). – С. 39-41.

7 Раевский С.В., Винокурова Ю.В., Кластерная концепция организации структуры экономики регионов // Региональная экономика: теория и практика. - 2007. - № 5/44. - С. 27-30.

8 Мингалева Ж., Ткачева С., Кластеры и формирование структуры региона // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №5. – С. 100-102.

9 Ким Л.А., Омарова Г.Б. Особенности развития агропромышленного кластера в системе региональной экономики // Проблемы агрорынка. – 2015. – № 3. – С. 37-40.

Spisok literatury

1 Suvorova L.A. Ocenka i prognoz sinergeticheskogo jeffekta ot razvitija promyshlennyh klasterov v RF (na primere biotehnologicheskoy otrasli RF) // Materialy X mezhd. konferencii «Rossijskie regiony v fokuse peremen» 12-14 nojabrja 2015g. - Ekaterinburg: UMC UPI. -2016. - S. 182-194.

2 Ermishina A.V. Konkurentosposobnost' regiona: metodika ocenki potenciala klasterizacii [Jelektronnyj resurs]. -2005.-URL:<http://www.citystrategy.leontief.net/?it=10401> (data obrashhenija: 19.09.2017g.).

3 Azretbergenova G.Zh., Қалтаева С.А. Қазақстан аграрлық секторын дамытудағы кластерлік көзқарас //Аграрлық нарық проблемалары. - 2016. - № 4.- Б. 106-111.

4 Stepanova T.V. Metodika ocenki sinergeticheskogo jeffekta integracii predpriyatij trgovli // Zhurnal pravovyh i jekonomicheskikh issledovanij. - 2012. - №4. - S. 116-119.

5 Bushueva M. A. Sinergija v klasterne // Internet-zhurnal «Naukovedenie». - 2012. - №4 (13). – С. 31-36 // <http://publ.naukovedenie.ru>

6 Bekmansurova O.O. Mul'tiplikativnyj i sinergeticheskij jeffekty kak jekonomicheskij rezul'tat ot sozdanija promyshlennyh klasterov // Vestnik SamGU. - 2014. - № 4 (115). - S. 39-41.

7 Raevskij S.V., Vinokurova Ju.V., Klaster-naja koncepcija organizacii struktury jekonomiki regionov // Regional'naja jekonomika: teorija i praktika. -2007. - № 5/44. – С. 27-30.

8 Mingaleva Zh., Tkacheva S., Klasteri i formirovanie struktury regiona // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija.- 2005. - №5. - S. 100–102.

9 Kim L.A., Omarova G.B. Osobennosti razvitija agropromyshlennogo klastera v sisteme regional'noj jekonomiki // Problemy agrorynka. - 2015. - № 3.- S. 37-40.

УДК 334.73.76

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СБЫТОВОГО КООПЕРАТИВНОГО СЕКТОРА
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ**

**АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУШІ КООПЕРАТИВТІК
СЕКТОРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ**

**FUNCTIONING OF MARKETING COOPERATIVE SECTOR
OF AGRICULTURAL PRODUCTION**

С.К. МИЗАНБЕКОВА¹

д.э.н. РК, д.э.н. РФ, профессор

Ж.К. МИЗАНБЕКОВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

К.Б. ЖУМАНАЗАРОВ³

к.э.н., доцент

¹ *Казахский национальный аграрный университет*

^{2,3} *Казахский университет технологии и бизнеса*

С.К. МИЗАНБЕКОВА¹

э.ф.д. КР, РФ э.ф.д., профессор

Ж.К. МИЗАНБЕКОВА²

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

К.Б. ЖУМАНАЗАРОВ³

э.ф.к., доцент

¹ *Қазақ ұлттық аграрлық университеті*

^{2,3} *Қазақ технология және бизнес университеті*

S.K. MIZANBEKOVA¹

Dr.E.sc. RK, Dr.E.sc. RF, professor

ZH.K. MIZANBEKOVA²

C.E.sc., associative professor

K.B. ZHUMANAZAROV³

C.E.sc., associative professor

¹ *Kazakh National Agrarian University*

^{2,3} *Kazakh University of Technology and Business*

Аннотация. Рассмотрено государственное влияние на сбыт зерна и продуктов его переработки. Выделены важные направления развития межрегиональных отношений, обеспечивающих благоприятные условия для хозяйствующих субъектов на рынке, конкуренции между ними; реализация субъектами зернового рынка межрегиональной интеграции на основе прямых связей и договорных отношений. Отмечено, что система рыночного регулирования на региональном уровне должна основываться на экономических методах, учитывать местные особенности и характеристики, исходя из финансовых и материальных ресурсов. Подчеркивается, что связи могут быть установлены в форме долгосрочных контрактов на поставку зерна для государственных нужд, заключения долгосрочных межправительственных и межрегиональных договоров, создания интегрированных объединений вертикального и горизонтального типов. Показана зерновая политика, которая должна быть ориентирована на обеспечение товаропроизводителям возможностей участия на внутреннем, общенациональном и международном рынках. Рассмотрена кооперативная сбытовая политика зарубежных стран, в которых сбытовая и сбыто-перерабатывающая кооперация фермеров имеет многоступенчатую отраслевую структуру, в основе которой положен принцип горизонтально-вертикальной кооперативной интеграции.

Аңдатпа. Астық және оны қайта өңдеу өнімдерін сатуға мемлекеттің ықпалы қарастырылған. Шаруашылық субъектілер үшін нарықта қолайлы жағдайларды қамтамасыз ететін аймақаралық қатынастарды дамытудың маңызды бағыттары анықталған, олардың арасында бәсекелестік белгіленген; аймақаралық интеграцияның астық нарығының субъектілері тікелей қатынастар мен шарттық қатынастар негізінде жүзеге асырылады. Аймақтық деңгейде нарықты реттеу жүйесі экономикалық әдістерге негізделуі керектігі көрсетілген, қаржылық және материалдық ресурстарға негізделген жергілікті ерекшеліктері мен сипаттамаларды ескеру керек. Бұл байланыстар мемлекеттік қажеттіліктерге астық жеткізу, ұзақ мерзімді үкіметаралық және аймақаралық келісімдерді жасау, тік және көлденең түрлердің интеграциялық бірлестіктерін құру туралы ұзақ мерзімді келісімшарттар түрінде жасалуы мүмкін екендігі атап өтіледі. Отандық, жалпыұлттық және халықаралық нарықтарға қатысу мүмкіндігін тауарөндірушілерге беруге бағытталған астық саясаты көрсетілген. Фермерлердің өткізуші және өткізу-өңдеуші ынтымақтастығы көп сатылы өнеркәсіптік құрылымы бар шет елдердің бірлескен өткізу саясаты көлденең-тік кооперативтік интеграция принципіне негізделеді.

Abstract. The influence of the State on sales of grain and grain products has been explored. Important directions of development of interregional relations providing favorable conditions for economic entities on market, competition between them have been outlined; implementation of interregional integration by grain market subjects based on the direct relations and contractual relations. It is noted that market regulation system at regional level should be based on economic methods, and take into account local characteristics and characteristics, based on financial and material resources. It is emphasized that agreements can be install in the form of long-term contracts on supply of grain for State needs, conclusion of long-term intergovernmental and interregional contracts, creation of integrated associations of vertical and horizontal types. Grain policy which should be aimed at providing producers with opportunities to participate on domestic, national and international markets has been presented. The cooperative marketing policy of foreign countries in which marketing and marketing-processing cooperation of farmers has a multi-stage industry structure based on the principle of horizontal-vertical cooperative integration has been considered.

Ключевые слова: зерно и продукты его переработки, кооперация, сбыт, продукция, система, производство, интеграция, качество, потребление, регулирование, субъекты, спрос.

Түйінді сөздер: астық және оны қайта өңдеу өнімдері, кооперация, сату, өнім, жүйе, өндіріс, интеграция, сапа, тұтыну, реттеу, субъекттер, сұраныс.

Keywords: grain and grain processed products, cooperation, sale, production, system, production, integration, quality, consumption, regulation, subjects, demand.

Введение. Продажа и потребление являются завершающим этапом хозяйственной деятельности товаропроизводителя, процедуры планирования сбыта. Главная цель сбыта – реализация экономического интереса производителя на основе удовлетворения платежеспособного спроса потребителей. В рыночных условиях у отечественных сельхозтоваропроизводителей должно преобладать желание производить то, что реализуется, вместо поиска покупателей после производства продукции. Отсутствие достоверной, своевременной информации и маркетинга становится причиной осложнений в продаже пшеницы.

Одним из основных направлений влияния государства на продажи, в том числе зерна и продуктов его переработки на экс-

порт, является ориентация производителей на наиболее вероятный спрос, обеспечивающая им возможности производства необходимых объемов и видов продукции, гарантированной ее реализации.

Важным направлением развития межрегиональных отношений в рыночных условиях должно стать обеспечение наиболее благоприятной среды для всех хозяйствующих субъектов зернового рынка. Прежде всего, это их юридическая и экономическая самостоятельность в сочетании с экономической ответственностью за результаты производственной и коммерческой деятельности. Только в этом случае на основе экономической выгоды и собственной инициативы в их поведении будут присутствовать мотивы, обеспечивающие эффективность рыночных механизмов и их

основные элементы: цена, спрос, предложение, конкуренция. В условиях либерализации цен на зерно и продуктов его переработки важное экономическое и социальное значение имеют сохраняющиеся обязательства перед зернопроизводящими хозяйствами перед закупкой реализуемого зерна по гарантированным ценам в случае резкого снижения рыночных цен [1].

Материал и методы исследования.

Поскольку региональный рынок является основной фундаментальной экономической единицей системы продовольственного рынка страны, он должен регулироваться правительством посредством мер воздействия на национальном, межрегиональном и региональном уровнях. Система рыночного регулирования на региональном уровне должна основываться прежде всего на экономических методах и учитывать местные условия и характеристики, исходя из наличия финансовых и материальных ресурсов. При этом соответствующие решения местных законодательных органов не должны нарушать согласованность и динамичный контроль, противоречить республиканскому законодательству. В этой связи следует структурировать региональную зерновую политику с тем, чтобы обеспечить условия для плавного выхода на внутренний рынок агентов рынка и их участия в национальном и международном рынках.

Адаптация структуры производства зерна по видам и ассортименту зерна в наибольшей степени достигается за счет установления прямых связей между потребителями. Эти связи могут быть заключены в форме долгосрочных контрактов на поставку зерна для государственных нужд, заключения долгосрочных межправительственных и межрегиональных договоров. Это важно для создания интегрированных объединений вертикального и горизонтального типов с различной полнотой технологического цикла, а также прямых договоров между сельскими производителями и зерноперерабатывающими предприятиями и другими субъектами хозяйствования на рынке зерна. Государство должно способствовать созданию наиболее благоприятных условий реализации зерна, когда оно продается в национальные или региональные фонды, поощрять интегрированные объединения путем предоставления им льготного налогового режима или доступа к кредитам.

Результаты и их обсуждение. Сельскохозяйственные кооперативы в ЕС являются объединениями значительной части

сельского хозяйства, от почти полного охвата (Нидерланды, Дания, Ирландия) до 80% сельских организаций (Франция и Германия), в других странах эти показатели ниже. В странах с высоким уровнем развития кооперативного движения общее число членов кооперативных директивных организаций значительно превышает число фермерских хозяйств, так как каждый фермер обычно является членом одновременно двух-трех, а затем четырех-пяти различных кооперативных обществ – производственных, сбытовых, потребительских и др.

Одна из форм – кооперативы по маркетингу продукции. Маркетинговые кооперативы занимаются первичным маркетингом сельскохозяйственной продукции, в том числе ее заготовкой, транспортировкой в перерабатывающие и оптовые маркетинговые компании. Кроме того, они могут осуществлять первичную переработку сельскохозяйственного сырья, регулирование экономических условий реализации [2].

Заклучая сделку от имени фермеров, крупные кооперативы могут заниматься розничным маркетингом продуктов питания. Среди развитых стран Европы маркетинговые кооперативы получили развитие в скандинавских странах. Так, в Дании, Норвегии, Швеции через них сбывается более 80% товарной продукции сельского хозяйства. Во Франции 67% зерна, 65% свинины и 52% молока реализуются фермерами через маркетинговые кооперативы. В США 81% молока реализуется через молочные кооперативы.

Иностранные ученые объясняют это неравномерным развитием между странами и секторами производственно-сбытового сотрудничества, главным образом региональными и отраслевыми особенностями структур сельскохозяйственных рынков. Чем больше данный рынок развивает тенденцию к монополизации между закупками, торговлей и переработкой рыночных агентов, тем настоятельнее фермеры чувствуют необходимость создания кооперативов как силы, представляющей их общие интересы в сфере маркетинга. Дополнительным стимулом для развития маркетинговых кооперативов является постоянное превышение производства над потреблением.

Например, в Северной, Восточной и Южной частях Нидерландов сотрудничество по продажам очень развито и имеет давнюю историю, так как производство всегда было выше, чем прямое потребление. В западных частях страны, где около половины населения, кооперативы развивались

гораздо позже, так как у фермеров было больше возможностей для экспорта своей продукции дилерам и даже непосредственно потребителям.

В целом сельское сотрудничество в Нидерландах крепкое, эта страна является традиционным экспортером и экспортирует более 50% всей сельскохозяйственной продукции. Гораздо менее развита дистрибуция, сельскохозяйственное сотрудничество в Великобритании, которая всегда импортировала большую часть сельскохозяйственной продукции. В Италии кооперативный сектор сбыта мяса крупного рогатого скота достаточно слаб из-за того, что потребление мяса было быстрее его производства; почти половина спроса на мясную продукцию удовлетворяется импортом.

Степень потребности в развитии цепочек поставок также определяется и зависит от производственных характеристик потребительских качеств продукта.

В большинстве стран наблюдается сотрудничество фермеров в продаже, имеющей многоступенчатую структуру, по которой проходит продукт от фермы к оптовой торговле или в розницу готовых пищевых продуктов. В основе этой структуры лежит принцип горизонтального сотрудничества вертикальной интеграции.

Фермеры деревни или района объединяются в одну или несколько местных первичных кооперативов. Первичные кооперативы такого же профиля расположены в области или провинции, образуя региональный (провинциальный) и кооперативный союз. В свою очередь, региональные кооперативы являются национальным союзом – высшей частью всей многоступенчатой кооперативной системы.

В кооперативной маркетинговой деятельности выделяются простые горизонтальные связи между фермерами (кооператив – добровольное объединение его членов для совместной продажи своей продукции). Действуют и более сложные элементы – вертикальная интеграция (переработка сельскохозяйственной продукции, оптовая торговля и др.).

Кооперация позволяет фермерам приобрести реальную экономическую силу на рынке, концентрируя предложение их продукции, воздействуя на различные звенья в «обработке» и до конечного потребителя. Сотрудничество по сбыту является для фермеров рыночным инструментом антимонопольных действий, защищающим интересы семейных фермерских хозяйств, обеспечивающим им альтернативный канал

сбыта своей продукции, в некоторой степени препятствует снижению закупочных цен на сельскохозяйственную продукцию.

Устав отдельных кооперативов исходит из требований своих членов вести все свои хозяйственные операции только через кооператив соответствующего профиля. В то же время все более широко распространена практика заключения долгосрочных, регулярно возобновляемых контрактов между кооперативами и их членами. Святость договорных отношений основана на жесткости и неотвратимости санкций за нарушение договора.

Контракты между кооперативом и его членами включают в себя: количество, качество и сроки поставок продукции на переработку, закупку средств производства, объем и характер производственных услуг, оказываемых кооперативом, способы и средства доставки и упаковки товаров и т. д. Особое внимание уделяется качеству продукции. Например, в голландских кооперативах молоко низкого качества принимается по цене 30% от себестоимости продукции первой категории [3].

В случае нарушения условий договора кооператива (например, несвоевременный вывоз продукции сельского хозяйства, несоблюдение сроков поставки средств производства и т. д.) штраф в пользу фермера с возмещения не только ущерба, но и упущенной выгоды.

Уже в 30-40-е годы XX в. в Европе были определены основные особенности вертикально интегрированного кооперативного сельскохозяйственного объединения. В нем кооперативами наряду с собственной кредитной системой созданы предприятия по переработке и сбыту сельскохозяйственной продукции. А также организована система снабжения фермеров средствами производства, транспортировки и передового складского хозяйства.

В зависимости от специфики общих принципов эти действия находят разнообразные воплощения. Например, молочный кооператив не только перерабатывает и реализует молочную продукцию, но и предоставляет фермерам необходимое оборудование (доильное оборудование, сепараторы, холодильники-цистерны), организует искусственное осеменение крупного рогатого скота, контроль, селекционную и консультативную деятельность.

Кооперативы, занимающиеся маркетингом и переработкой сельскохозяйственных культур, предоставляют фермерам элитные семена, удобрения, специальные

химические вещества и другие компоненты технологии выращивания сельскохозяйственных культур, поставляют необходимое оборудование, предоставляют консультационные услуги [4].

В зависимости от специфики отдельных стран, эта деятельность может быть организована в больших независимых союзах (Франция и Германия) или распространяться на территорию страны из единого центра через сеть соответствующих отраслевых ассоциаций.

Для укрепления своих позиций в конкурентной борьбе с частным агробизнесом фирмы в маркетинговых кооперативах ориентированы на повышение качества и единообразия сырья, производимого в хозяйствах. Например, молочно-кооперативное предприятие ряда западноевропейских стран в первые годы своего существования разработало обязательные для всех членов правила содержания, кормления, доения крупного рогатого скота для молока, применяя суровые санкции к нарушителям.

Молочные кооперативы стали инициаторами исследований по разработке научно обоснованных стандартов кормления коров для производства молока определенного качества, создали сеть станций по улучшению породы крупного рогатого скота, постоянно совершенствовали систему доставки молока с фермерских хозяйств на молочные заводы. Они организовали службу искусственного осеменения крупного рогатого скота, а затем компьютеризацию молочного хозяйства.

Высокий удельный вес кооперативов в сбыте конкретного вида сельскохозяйственной продукции свидетельствует о том, что они контролируют значительную часть отраслей пищевой промышленности. По оценкам, в Дании, Нидерландах, Франции кооперативный сектор обеспечивает 40-50% продуктов пищевой промышленности.

В некоторых случаях кооперативы организуют переработку и маркетинг продукции, поставляемой на внутренний и внешний рынки, создавая для этих целей цепочки стоимости.

В Казахстане созданы кооперативы на базе сельскохозяйственных предприятий, занимающихся выращиванием масличных культур. Инвестором является китайская компания «Ай Джу», которая начала строительство маслоэкстракционного завода (Северо-Казахстанская область), мощностью 100 тыс. т в год, в Китае наблюдается высокий спрос на эту продукцию. Компания

«Ай Джу» обеспечила переработку и сбыт продукции для экспорта в Китай с использованием современных технологий, которые привели к повышению производительности труда, качества семян, урожайности.

Кооператив обеспечил гарантированный объем поставок на более выгодных условиях, установленных и для передачи технологий, заключения фьючерсных контрактов, организации весенне-полевых и уборочных работ, разработал механизм ценообразования.

Для производителей масличных культур обеспечен гарантированный ежегодный объем продаж и возможность наращивать потенциал своих хозяйств путем внедрения новых технологий и инноваций. Китайские импортеры закупили семена рапса и подсолнечника.

В марте 2017 года было отправлено в Китай по железной дороге 2 тыс. т готовой нефти, добываемой отечественными производителями. Отметим, что если стоимость экспорта семян составила 100-120 тенге, то стоимость нефти составляет 300-315 тенге за кг. Таким образом, отечественный сельский товаропроизводитель получает гораздо больше. Внутренние переработчики получают добавленную стоимость путем переработки семян в масло, и в стране остается шрот, жмых и т. д.

Компания «Ай Джу» имеет широкую и обширную сеть супермаркетов по всему Китаю, и поэтому имеет возможность прямых регулярных импортных поставок через свою розничную сеть.

Стабильная, а иногда и растущая доля кооперативного сектора в производстве продовольствия свидетельствует о том, что конкурентные кооперативы постоянно совершенствуют производственную базу своих предприятий (например, расширяют рамки глубокой переработки сельскохозяйственного сырья на основе безотходных технологий). Своевременно реагируют на изменения потребительского спроса и условий рынка [5].

Особую роль в формировании рынка зерновых продуктов играет качество пшеницы. Снижение производства твердой, сильной и ценной пшеницы в последние годы привело к увеличению импорта готовых макаронных изделий и мучных кондитерских изделий.

Достижение высокого качества зерна по таким параметрам, как однородность, взаимозаменяемость, делимость, стойкость, важно со многих точек зрения: национальная безопасность, надежное снабжение

населения хлебом, обеспечение баланса и стабильности рыночных отношений, регулирование цен на зерновом рынке.

Развитие зернового хозяйства стимулировало развитие селекции и семеноводства основных сельскохозяйственных культур, однако для таких культур, как пивоваренный ячмень, кукуруза на зерно, рис, бобовые, зерновые, производство элитных семян в Казахстане недостаточно [6].

С 2017 г. с возобновлением субсидирования оригинальных и элитных семян (40%) будет исключено субсидирование семян не ниже первого воспроизводства, основываясь на опыте поддержки семенного производства в странах ЕАЭС. Продолжится субсидирование гибридов первого поколения кукурузы, сахарной свеклы, подсолнечника и масличных рапса, элитных саженцев плодово-ягодных культур и винограда.

Специфическими условиями формирования рынка семенного зерна является спрос на него для посева сельскохозяйственных культур для кормовых целей (viciousand смеси для зеленого корма, кукурузы для силоса и зеленого корма). Неустойчивость урожайности, включая семенные культуры, повышает необходимость создания безопасных запасов сертифицированных семян [7].

Вопрос о вступлении в любое объединение каждый кооператив решает исходя из интересов своих членов. Решения кооперативных союзов любого уровня не являются обязательными для его членов обществ, они носят консультативный характер. Общее собрание первичного кооператива может принять заявление или отклонить (если оно не отвечает интересам членов) какое-либо решение кооперативного союза. Такой подход обеспечивает формирование руководящих органов кооперативных обществ под руководством первичных кооперативов и в значительной степени под их контролем. В свою очередь руководство первичных кооперативов контролируется их членами.

Однако важность кооперативных союзов и объединений отражена в формировании законодательства, регулирующего различные аспекты фермерского сотрудничества [8].

В Восточно-Казахстанской области реализуется программа по увеличению количества молочных и молочных ферм, имеется более пятидесяти пунктов сбора молока.

Владельцы крупного рогатого скота реализуют молоко в среднем по 70 тенге за литр, и в 52 пунктах производится сбор молока мощностью до 19 тыс. т молока в год. В личных подсобных хозяйствах насчиты-

вается более 100 тыс. голов крупного рогатого скота, при этом в год произведено до 260 тыс. т молока. Регион имеет 23 молочных завода, производственная мощность которых превышает 150 тыс. т молока в год, их объем по итогам прошлого года увеличился на 7% и составляет 42.

Из наиболее эффективных способов увеличения объемов молока ожидается объединение частных фермерских хозяйств в сельскохозяйственные кооперативы, которым предоставляют льготные кредиты на развитие.

Для аграрного сектора Казахстана характерно товарное производство, базирующееся в большинстве случаев на мелкоземельной и слабой материально-технической базе. Средний доход фермерских хозяйств в стране составляет 2,63 млн тенге, предполагаемая прибыль 850 тыс. тенге. Возникают проблемы с реализацией выпускаемой продукции, что способствует развитию посредников.

Вышеуказанные и другие проблемы обосновывают необходимость для мелких производителей объединить усилия в создании современной структуры в форме сельскохозяйственных кооперативов, которые будут защищать их интересы, в целях осуществления совместного производства, сбыта продукции, первичной переработки, развития семеноводства, обеспечения средствами производства (ГСМ, семена, удобрения и т.д.), содержания сельских производителей и других услуг. В мире эта тенденция получила широкое развитие.

Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы предусматривает включение направлений государственной поддержки сельскохозяйственных кооперативов в программы субсидирования развития животноводства, повышения продуктивности и качества продукции, предусмотрены инвестиционные субсидии. Через институты развития агропромышленного комплекса планируется выдавать сельскохозяйственным кооперативам кредит на 7 лет под 6% годовых для расширения существующего бизнеса, оборотного капитала, создания кооперативов, улучшения распределительной инфраструктуры. Максимальная сумма кредита составляет 17-18 млн тенге.

Членство в любом объединении каждый кооператив решает исходя из интересов своих членов. Решения кооперативных союзов любого уровня не являются обязательными для членов обществ, они носят

консультативный характер. Общее собрание первичного кооператива может принять заявление или отклонить (если оно не отвечает интересам членов) какое-либо решение кооперативного союза.

Выводы. Выгоды от деятельности сельских товаропроизводителей со стороны союзов сельскохозяйственных кооперативов будут очевидны при совместной организации эффективной продажи продукции без посредников, хранения и переработки. Большой эффект обеспечит доступ к государственной поддержке (льготные кредиты, инвестиционные гранты на приобретение сельскохозяйственной техники и оборудования для производства) и др. В системе маркетинга реализации сельскохозяйственной продукции через кооперативы будет задействовано около полумиллиона частных хозяйств. Тем самым будет достигнуто увеличение объема сельскохозяйственной переработки и загрузки отечественных перерабатывающих предприятий.

Список литературы

- 1 Акимбекова Г.У. Егизбаева Г. Стратегия развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане //Проблемы агрорынка. – 2017. – № 1. – С.92-96.
- 2 Фридман, Лоуренс Дж; Фьюри, Р. Тимоти. Новые каналы сбыта – главное преимущество компаний.– М.: Огни, 2011.– 352 с.
- 3 Шнаппауф,Рудольф. Практика продаж. Справочное пособие по всем ситуациям в сбыте. – М.: Интерэксперт, 2014. – 448 с.
- 4 Нарынбаева А.С.Совершенствование сбыта сельскохозяйственной продукции и продовольствия в Казахстане // Вестник КРСУ. – 2014. – Т. 14– № 3. – С. 175-178.
- 5 Харитонов Н. Развитие кооперативной теории и практики в России. //АПК: экономика, управление. – 2016. – №10. – С. 35-42.

6 Оразтаева З.Б., Байдаков А.К. Особенности развития кооперации в аграрном секторе Республики Казахстан //Проблемы агрорынка. – 2017. – № 2. – С.135-140.

7 Сердобинцев Д.В. Лысова Т.А. Аleshina Е.А. Формирование механизма кооперационных процессов в агропромышленном комплексе регионов //Фундаментальные исследования.– 2016.– № 10.– Ч.1.– С. 201-206.

8 Захарова Ю. А. Методы стимулирования сбыта / Ю.А. Захарова. – М.: Дашков и Ко, 2012 . – 120 с.

Spisok literatury

- 1 Akimbekova G.U. Egizbaeva G. Strategija razvitija sel'skohozejstvennoj kooperacii v Kazahstane //Problemy agrorynka.- 2017.- № 1.- S.92-96.
- 2 Fridman, Lourens Dzh; F'juri, R. Timoti. Novye kanaly sbyta - glavnoe preimushhestvo kompanij.- M.: Ognj, 2011. - 352 s.
- 3 Shnappauf,Rudolf. Praktika prodazh. Spravochnoe posobie po vsem situacijam v sbyte.- M.: Interjekspert, 2014. - 448 s.
- 4 Narynbaeva A.S. Sovershenstvovanie sbyta sel'skohozejstvennoj produkcii i prodovol'stvija v Kazahstane // Vestnik KRSU.- 2014.- T. 14.- № 3.- S. 175 – 178.
- 5 Haritonov N. Razvitie kooperativnoj teorii i praktiki v Rossii. //APK: jekonomika, upravlenie.- 2016.- №10.- S. 35 -42.
- 6 Oraztaeva Z.B., Bajdakov A.K. Osobennosti razvitija kooperacii v agrarnom sektore Respubliki Kazahstan //Problemy agrorynka.- 2017.- № 2.- S.135 -140.
- 7 Serdobincev D.V., Lysova T.A., Aleshina E.A. Formirovanie mehanizma kooperacionnyh processov v agropromyshlennom komplekse regionov // Fundamental'nye issledovanija.- 2016.- № 10.- Ch.1.-S. 201-206.
- 8 Zaharova, Ju. A. Metody stimulirovanija sbyta / Ju.A. Zaharova. - M.: Dashkov i Ko, 2012. - 120 s.

Г.А. Калиева, В.В. Григорука, Г.Р. Мадиева, А.Б. Молдашева и других.

Методическую основу исследования составил диалектический, исторический и логический анализ, сравнения и обобщения, экономико-статистические методы, монографический и аналитический, а также системно-структурный и функциональный принципы исследования.

Информационно-эмпирическую базу составили документы и материалы органов государственной власти, законодательные, нормативные акты; информационно-аналитическая и другая научная литература. Эмпирическая база исследования формировалась на основе данных Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, материалов официальных сборников органов Западно-Казахстанской области.

Результаты и их обсуждение. Анализ показывает, что отечественная практика встречается с серьезными проблемами кооперативного движения на селе, кооперативные формы хозяйства постоянно наталкиваются на правовые, организационные и другие препятствия в своем становлении и развитии. Это вызывает необходимость углубления научных исследований накопленного опыта и разработки практических направлений в перспективном развитии различных видов сельскохозяйственных кооперативов, обоснования организационно-хозяйственных, правовых аспектов, совершенствования законодательной базы и механизма кооперативной системы в сельском хозяйстве республики.

Для Западно-Казахстанской области характерны те природные и экономические условия, которые позволяют ей выступать в качестве крупного поставщика сельскохозяйственной продукции на внутренний и внешний рынки. Современное сельское хозяйство Западно-Казахстанской области использует земельные ресурсы на площади 13907,3 тыс. га сельскохозяйственных угодий, что составляет почти 92% территории области (15019,3 тыс. га). В составе угодий 518,4 тыс. га или 4,4% приходится на пашню, 1224,6 тыс. га или 8,8% на сенокосы и 11025 тыс. га или 79,2% на пастбища, размещенные неравномерно по территории области.

Сельское хозяйство, как и другие отрасли народного хозяйства, располагает условиями для создания и развития кооперативных предприятий. Естественные факторы производства в сельском хозяйстве требуют использования различных хозяй-

ственных связей, и кооперация может выступить формой, наиболее пригодной для сферы сельскохозяйственного производства.

В Республике Казахстан определяющей правовой основой развития сельскохозяйственной кооперации являются статьи Конституции Республики Казахстан, предоставляющие гражданам право на объединение и осуществление различных видов совместной деятельности, Гражданский Кодекс, законы, нормативно-правовые акты, постановления Правительства. В соответствии с ними в сельском хозяйстве могут быть созданы различные кооперативы в сфере производства, обслуживания, сбыта, переработки, кредитования и страхования сельскохозяйственной деятельности. С 1 января 2016 года действует новый Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах», принятый Мажилисом Парламента РК 29 октября 2015 года.

Согласно Закону РК «О сельскохозяйственных кооперативах» сельскохозяйственный кооператив является юридическим лицом, создаваемым на основе членства путем добровольного объединения физических и (или) юридических лиц для осуществления совместной производственной и (или) иной хозяйственной деятельности в целях удовлетворения их социально-экономических потребностей в производстве, переработке, сбыте, хранении сельскохозяйственной продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства), снабжении средствами производства и материально-техническими ресурсами, кредитовании, водообеспечении или другом сервисном обслуживании членов кооператива, а также ассоциированных членов кооператива [2].

Задача кооперативов – создание наиболее благоприятных условий для сельских товаропроизводителей в снабжении их необходимыми материально-техническими ресурсами и организации гарантированного сбыта продукции по воспроизводственным ценам; предоставление кредитов на условиях, учитывающих особенности сельскохозяйственного производства.

Экономика Западно-Казахстанской области имеет индустриально-аграрную направленность. На сегодняшний день в области создано 122 сельскохозяйственных кооператива, из таблицы 1 видно, что в этих кооперативах участвуют 2708 членов. Наибольшее число сформировано в Акжайкском районе – 21 сельскохозяйственный кооператив [3].

Развитие кооперации, рынок средств производства

Исследования показывают, что в сельском хозяйстве Западно-Казахстанской области количество созданных и функционирующих сельскохозяйственных кооперативов незначительно, их дальнейшее развитие зависит от решения комплекса имеющихся проблем. Прежде всего, необхо-

дима работа по формированию инициативы создания сельскохозяйственных кооперативов «снизу», то есть от самих сельскохозяйственных товаропроизводителей на добровольной основе, с прохождением подготовительного этапа.

Таблица 1– Количество СПК в Западно-Казахстанской области

Район	Действующие СПК	Члены СПК
Ақжаикский	21	740
Бокейординский	7	36
Бурлинский	2	66
Жангалинский	9	253
Жанибекский	10	30
Зеленовский	4	129
Казталовский	14	68
Каратобинский	6	278
Сырымский	19	326
Таскалинский	9	206
Теректинский	10	163
Чингирлауский	10	410
город Уральск	1	3
Всего	122	2708

Сельское хозяйство является важнейшей отраслью региона, в том числе хорошо развито животноводческое направление, поэтому созданные сельскохозяйственные кооперативы объединяются в данном направлении. В области 104 СПК созданы по породному преобразованию, 17 СПК по откорму скота, 1 СПК по переработке молока.

Сельскохозяйственные кооперативы Западно-Казахстанской области обеспечены необходимыми ресурсами, наличие земель составляет 14967 га, наличие поголовья КРС 18313 гол., овец 380 голов.

Экономическая эффективность кооперации – это результат организационно-плановых мероприятий повышения технического уровня производства. Эффективность этих мероприятий проявляется, во-первых, в снижении себестоимости вследствие роста производительности труда и, во-вторых, в уменьшении условно-постоянных расходов, приходящихся на единицу продукции. Оба эти направления увеличения эффективности производства действуют одновременно.

Деятельность кооперативного предприятия, как хозяйствующего субъекта рынка, должна быть, прежде всего, экономически эффективной. Отсюда, функцию сельскохозяйственного кооператива по осуществлению предпринимательской деятельности характеризует экономическая эффектив-

ность как важный критерий общей экономической эффективности кооперации.

Кооператив, как общественная организация, способен решать социальные проблемы сельских жителей. Он выполняет такие важные социальные функции, как:

- обеспечивает ликвидацию социальной изоляции его участников (объединение людей, а не капиталов);
- приводит в действие принцип «один за всех и все за одного» (солидарная ответственность, помощь друг другу через взаимную выгоду);
- способствует самовыражению личности через формирование активной жизненной позиции, ценностных ориентиров;
- обеспечивает открытость сообщества посредством действия принципов открытого членства, политической, религиозной, расовой нейтральности;
- обеспечивает социальную защиту, лучшие условия жизни и труда, формирование новых рабочих мест посредством увеличения наемного персонала.

Значимость кооперативов в решении социальных проблем требует оценки социальной эффективности.

Другим важным интегральным показателем, характеризующим роль и место сельскохозяйственных кооперативов в области, является народнохозяйственная эффективность. Этот показатель позволяет оценить уровень максимально возмож-

Развитие кооперации, рынок средств производства

ного обеспечения потребности людей продовольствием, произведенным при оптимальных удельных издержках производства, а также определить экологическую безопасность сельскохозяйственных продуктов питания, сохранность плодородия почвы и воспроизводства окружающей среды [4].

Современное состояние развития кооперативного движения в сельском хозяйстве страны и ее регионов требует выявить потенциальные возможности развития сельскохозяйственных кооперативов, как одной из важнейших основ решения проблемы продовольственной безопасности страны, повышения экспортных ресурсов аграрного сектора, развития сельской инфраструктуры, повышения благосостояния сельских жителей.

Проведенные исследования показывают, что проблемы становления и развития кооперативов в Западно-Казахстанской области такие же, как и в других регионах республики. Поэтому при определении направлений совершенствования организационно-экономического механизма формирования и развития кооперативных структур в сельском хозяйстве области, нами были выявлены не только основные проблемы и перспективы развития кооперации, механизм государственного регулирования, но и изучен опыт развития кооперативного движения в сельском хозяйстве других стран.

Основные предложения по совершенствованию организационно-экономического механизма развития кооперации в сельском хозяйстве приведены на рисунке 1.

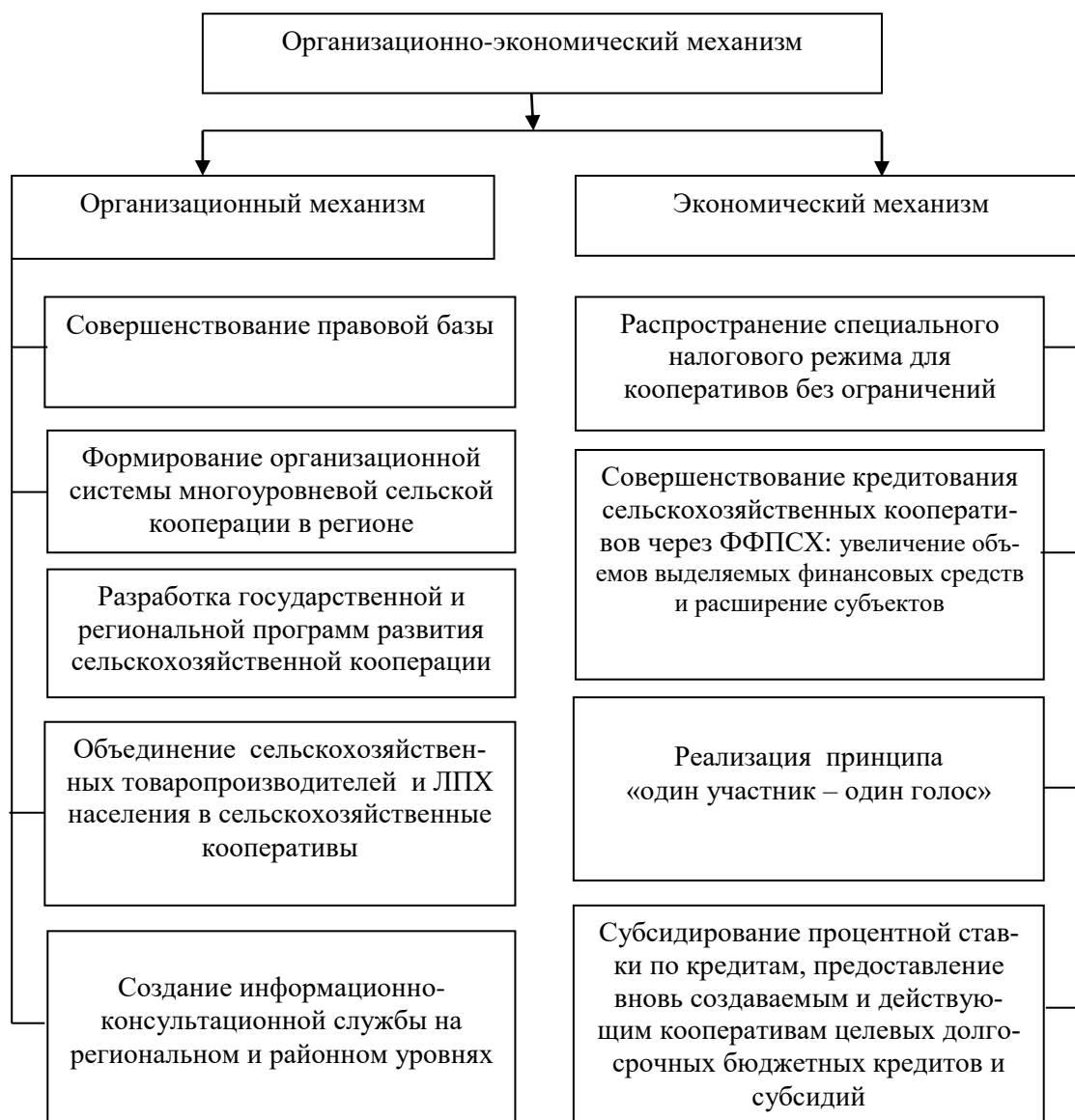

Рисунок 1 – Направления совершенствования организационно-экономического механизма развития кооперации в сельском хозяйстве

К основным организационным механизмам отнесено формирование организационной системы многоуровневой сельской кооперации в регионе. Это – организация и проведение ревизий аудиторскими ассоциациями с субсидированием затрат на данные услуги; объединение сельскохозяйственных товаропроизводителей в кооперативы; создание информационно-консультационной службы на региональном и районном уровнях.

Основными экономическими инструментами совершенствования кооперации предложено следующее: разработка государственной и региональной программ развития сельскохозяйственной кооперации; распространение специального налогового режима для кооперативов без ограничений; совершенствование кредитования; реализация принципа «один участник – один голос»; субсидирование процентной ставки по кредитам, предоставляемой вновь создаваемым и действующим кооперативам.

В республике необходимо разработать и принять также программу развития сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан. Программа должна быть направлена на комплексное развитие правовых, экономических и организационных условий эффективного функционирования сельскохозяйственных кооперативов, обеспечение устойчивого развития кооперативного сектора, повышение его роли в стабилизации АПК, защиту экономических интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей [5].

Помимо республиканской программы каждый регион должен разработать программы развития сельскохозяйственной кооперации, в которых учитываются специфические особенности региона. Региональные программы должны включать разъяснительную работу по финансовым, организационным, производственным вопросам; содержать пропагандистскую, консультационную, информационную составляющие, что окажет практическую помощь созданным кооперативам.

Среди таких мер могут быть: организация оптовых и особенно мелкооптовых рынков и площадок; обеспечение равного доступа кооперативов к государственной поддержке. В их числе также обеспечение приоритетного участия кооперативов как социально-ориентированных формирований по исполнению государственного заказа, особенно местного по характеру производства и потребления. Здесь важны приоритеты должного сочетания качества и це-

ны; организация сбалансированного взаимодействия между кооперативами и предприятиями других организационно-правовых форм, включая технологическое разделение труда, обеспечение конкуренции по реализации продукции (оказания услуг). Большое значение отводится организации подготовки и переподготовки кадров по специальным направлениям.

Доля крестьянских и фермерских хозяйств, состоящих в кооперативах, в Республике Казахстан, по данным официальной статистики, не превышает 1,5%. Исследования показывают, что к основным барьерам, сдерживающим процесс кооперации, относятся: невозможность распределения прибыли в сельхозкооперативах, созданных в форме некоммерческих организаций; отсутствие мер государственной поддержки в виде специального налогового режима и льготного кредитования для сельских потребительских кооперативов водопользователей и сельскохозяйственных товариществ [см.5].

Как было отмечено ранее, основными производителями продукции сельского хозяйства в республике выступают личные хозяйства населения. Так, по данным официальной статистики, в 2013 г. на долю хозяйств населения приходилось около 52,7% валового выпуска продукции сельского хозяйства: в животноводстве – 78%, в растениеводстве – 27%.

В личных подсобных хозяйствах наблюдаются значительные объемы теневого оборота наличных денег и неформальной занятости, что связано с несовершенством налогового законодательства, мелкотоварностью производства, неразвитостью торгово-логистической инфраструктуры, что обуславливает рост количества мелких игроков на рынке и необоснованное удорожание продукции [6].

Разработка эффективного механизма сельскохозяйственной кооперации будет способствовать обеспечению стабильными каналами реализации произведенной продукции и средствами материально-технического снабжения по наиболее приемлемым ценам сельских товаропроизводителей, даст возможность сельскохозяйственным предприятиям стать составляющей крупномасштабного конкурентоспособного бизнеса.

Система сельской кооперации в стране должна представлять собой многоуровневую кооперированную систему с четким разграничением функций между отдельными элементами и уровнями управления,

учетным обеспечением, финансовой поддержкой каждого звена, подготовкой кадров, взаимодействием с органами государственной власти, внутренним и внешним контролем, лицензированием.

Выводы. Как показывают исследования, развитие сельскохозяйственной кооперации является также одним из основных способов решения (преодоления) проблемы «мелкотоварности», как следствие затянувшегося перехода отрасли с экстенсивного на интенсивное воспроизводство и одной из причин наличия теневого сектора в сельском хозяйстве.

В Республике Казахстан на аграрную отрасль возлагаются большие задачи, связанные с увеличением объемов производства за счет внедрения интенсивных технологий, комплексного перевооружения чего нельзя осуществить без развития сельской кооперации.

Проблема заключается также в непрозрачности деятельности кооперативов, недоверии друг к другу членов кооператива, излишней зарегулированностью внутренних процедур, невозможностью участия в производственных кооперативах юридических лиц.

В сельском хозяйстве кооперация, как особая форма социально-экономической деятельности, является важной составляющей экономических преобразований. Она способствует установлению рыночного равновесия и определяет не только форму ведения хозяйства, но и способ экономической защиты сельскохозяйственных товаропроизводителей. Кооперация, как свидетельствует мировой опыт, способна обеспечить координацию деятельности разных сфер АПК в единую экономическую систему, упорядочить производственные связи и финансовые взаимоотношения, повысить приоритеты производителей сельскохозяйственной продукции и урвать распределение прибылей в отрасли.

Список литературы

- 1 Назаренко, В.И. Сельскохозяйственная кооперация / В.И. Назаренко. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2012. – 260 с.
- 2 Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах» от 29 октября 2015г.
- 3 www.batys.stat.kz – официальный сайт Управления статистики Западно-Казахстанской области.
- 4 Глебов И.П. Развитие кооперированных и интегрированных структур в агробизнесе Поволжья: – Саратов. Саратовский государственный аграрный университет им. Н.И. Вавилова, 2001. – 276 с.
- 5 Akimbekova G.U., Yegizbaeva G. Strategy of agricultural cooperation development in Kazakhstan // Problems of agromarket. – 2017. – № 1. – P. 92-96.
- 6 Исмаилова А.С., Балкибаева А.М., Женсхан Д. Развитие сельскохозяйственной кооперации в Казахстане: аспекты образования и трансферта // Проблемы агрорынка. – 2017. – № 2. – С. 129-134.

Spisok literatury

- 1 Nazarenko, V.I. Sel'skhozjajstvennaja kooperacija / V.I. Nazarenko.- M.: ООО «NIPKC Voshod-A», 2012. - 260 s.
- 2 Zakon RK «O sel'skhozjajstvennyh kooperativah» ot 29 oktjabrja 2015g.
- 3 www.batys.stat.kz - oficial'nyj sajt Upravlenija statistiki Zapadno-Kazahstanskoj oblasti.
- 4 Glebov I.P. Razvitie kooperirovannyh i integrirovannyh struktur v agrobinese Povolzh'ja: Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet im. N.I.Vavilova, 2001. - 276 s.
- 5 Akimbekova G.U., Yegizbaeva G. Strategy of agricultural cooperation development in Kazakhstan // Problems of agromarket.- 2017. - № 1. -P. 92-96.
- 6 Ismailova A.S., Balkibaeva A.M., Zhenshan D. Razvitie sel'skhozjajstvennoj kooperacii v Kazahstane: aspekty obrazovanija i transferta // Problemy agrorynka. - 2017. - № 2. - S. 129-134.

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ТОЧНОГО
ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА ТУРА ЕГІНШІЛІК ТЕХНОЛОГИЯСЫН
ҚОЛДАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

**ECONOMIC ASPECTS OF APPLICATION OF PRECISE FARMING TECHNOLOGY
IN THE EAST KAZAKHSTAN REGION**

О.К. ДЕНИСОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

М.В. КОЗЛОВА

к.э.н., доцент

Восточно-Казakhstanский государственный технический университет

им. Д. Серикбаева

О.К. ДЕНИСОВА

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

М.В. КОЗЛОВА

э.ф.к., доцент

Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті

O. DENISSOVA

C.E.sc., associative professor

M. KOZLOVA

C.E.sc., associative professor

D. Serikbaev East Kazakhstan State Technical University

Аннотация. Рассмотрены сущность и основные элементы системы точного земледелия: глобальные системы позиционирования, географические информационные системы, оценка урожайности, дифференцированное внесение минеральных удобрений. Проанализирован опыт зарубежных стран по внедрению данной технологии, подтверждающий, что использование «умных технологий» в сельскохозяйственном производстве позволяет повысить точность, однородность, объективность и частоту наблюдений, значительно усовершенствовать методы оперативного контроля за состоянием посевов и прогноза урожая. На примере агропромышленного комплекса Восточно-Казakhstanской области выявлены факторы, влияющие на максимизацию урожая в зерновом производстве: урожайность, плодородие почвы, техническое состояние основных средств. Обозначены сдерживающие причины применения технологий «точного земледелия», определены условия и возможности для его развития в ВКО. В качестве барьеров выделены дороговизна внедрения, техническая сложность, отсутствие высококвалифицированных кадров. Применение данной системы земледелия позволит увеличить рентабельность при условии оптимизации сельскохозяйственного производства, экономии хозяйственных и природных ресурсов.

Аңдатпа. Тура егіншілік жүйесінің: жаһандық позициялау жүйелері, географиялық ақпараттық жүйелер, өнімділікті бағалау, минералды тыңайтқыштарды дифференциалды қолданудың мәні мен негізгі элементтері қарастырылған. Шет елдердің осы технологияны енгізу бойынша тәжірибесі ауылшаруашылық өндірісінде «ақылды технологиялар» қолдануды бақылаудың дәлдігі, біртектілігі, объективтілігі мен жиілігін арттыруға, өсімдік шаруашылығы жағдайына жедел мониторинг жүргізу әдістерін және егінді болжауды айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік беретіні талданған. Шығыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенінің мысалында астық өндірісінде астықты максимизациялауға әсер ететін факторлар: өнімділік, топырақтың құнарлылығы, негізгі құралдардың техникалық жағдайы анықталды. «Тура егіншілік» технологияларын қолдануды шектеу себептер белгіленген, Шығыс Қазақстан облысында оның дамуына арналған жағдайлары мен мүмкіндіктерін анықталған. Кедергілер ретінде, іске енгізудің қымбаттылығы, техникалық күрделілігі,

ных странах Европы и Северной Америки – устоявшийся тренд, в который вкладываются миллионные средства.

Лидерами по внедрению сельхозтоваропроизводителями технологий точного земледелия являются США (80%), Германия (60%), а также Дания, Голландия, Бразилия, Китай и Австралия. Точное земледелие пока не используется в широкой степени в Казахстане и других странах СНГ.

В Восточно-Казахстанской области имеются условия и возможности для развития точного земледелия. Этому будет способствовать и начатая в ВКО работа по масштабной оценке качества земель и агрохимическому исследованию сельскохозяйственных угодий; полученные сведения будут отражены в земельном кадастре, который не обновлялся уже более 20 лет.

В структуре земельного фонда Восточно-Казахстанской области земли сельскохозяйственного назначения составляют 10557,5 тыс. га. По сравнению с 2015 г. в 2016 г. земли этой категории увеличились на 215,4 тыс. га за счет организации новых

агроформирований и предоставления земельных участков существующим сельхозформированиям. Происходит расширение площади посева сельхозкультур за счет малоплодородных земель для увеличения ВВП. В качестве основного недостатка сложившейся системы земледелия в регионе можно выделить активную деградацию почв, так как почвы распахиваются на больших площадях, а затем плодородный слой выдувается ветром или смыывается водой. Кроме того, при традиционном земледелии происходит подрезание и заделка сорной растительности в почву.

Земледелие Восточного Казахстана имеет преимущественно зерновое направление. Основными зерновыми культурами в регионе являются пшеница, ячмень, рожь, овес и гречиха. В связи с этим возделывание перечисленных культур может рассматриваться как один из ключевых сегментов сельского хозяйства при точном земледелии (рисунок 1).

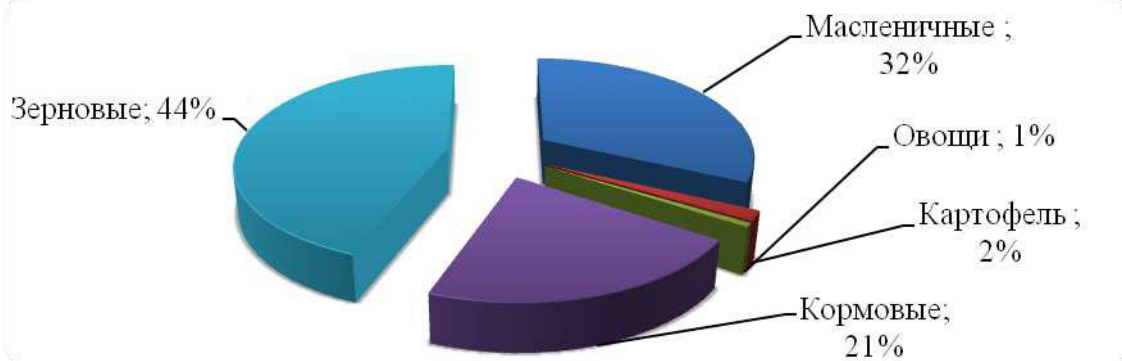

Рисунок 1 – Структура посевной площади сельскохозяйственных культур ВКО

Урожайность сельскохозяйственных культур является одним из основных показателей эффективности деятельности в растениеводстве. Так, по статистическим данным в 2017 г. в ВКО было получено 711,3 тыс. т. зерна, средняя урожайность составила 12,8 ц/га. Для сравнения, в 2016 г. валовой сбор был равен 852,2 тыс. тонн, а урожайность – 13,7 ц/га [4]. Вместе с тем, специалисты по сельскому хозяйству обращают внимание на низкую урожайность зерновых в нашей стране. За последние пятьдесят лет она практически не растет, что является одной из причин возможной потери Казахстаном своего экспортного потенциала в данном сегменте экономики. Например, в Канаде урожайность пшеницы

с 1961 по 2015 г. возросла с 14,5 ц/га до 30,2 ц/га, то есть в 2 раза. Как отмечалось выше, при использовании системы точного земледелия возможно повышение урожайности на 15%.

По мнению экспертов, урожайность зерновых культур зависит от плодородности почвы, на которую в свою очередь влияют природные условия. Один см почвы создается примерно за 250-300 лет, а исчезает за 3 года. Вследствие этого, основной задачей многих стран является улучшение плодородия почв путем соблюдения соответствующих агротехнологий, севооборота, применения тщательно подобранных удобрений. Это, с одной стороны, позволяет обеспечить сохранение плодородного слоя почвы,

предотвратить ее деградацию, опустынивание, с другой, – обеспечить недостающими микроэлементами.

Площадь земельных угодий ВКО, где используются минеральные и органические

удобрения, составляет 64726 га, или около 30% всех орошаемых земель области и очень дифференцирована по районам ВКО (рисунок 2).

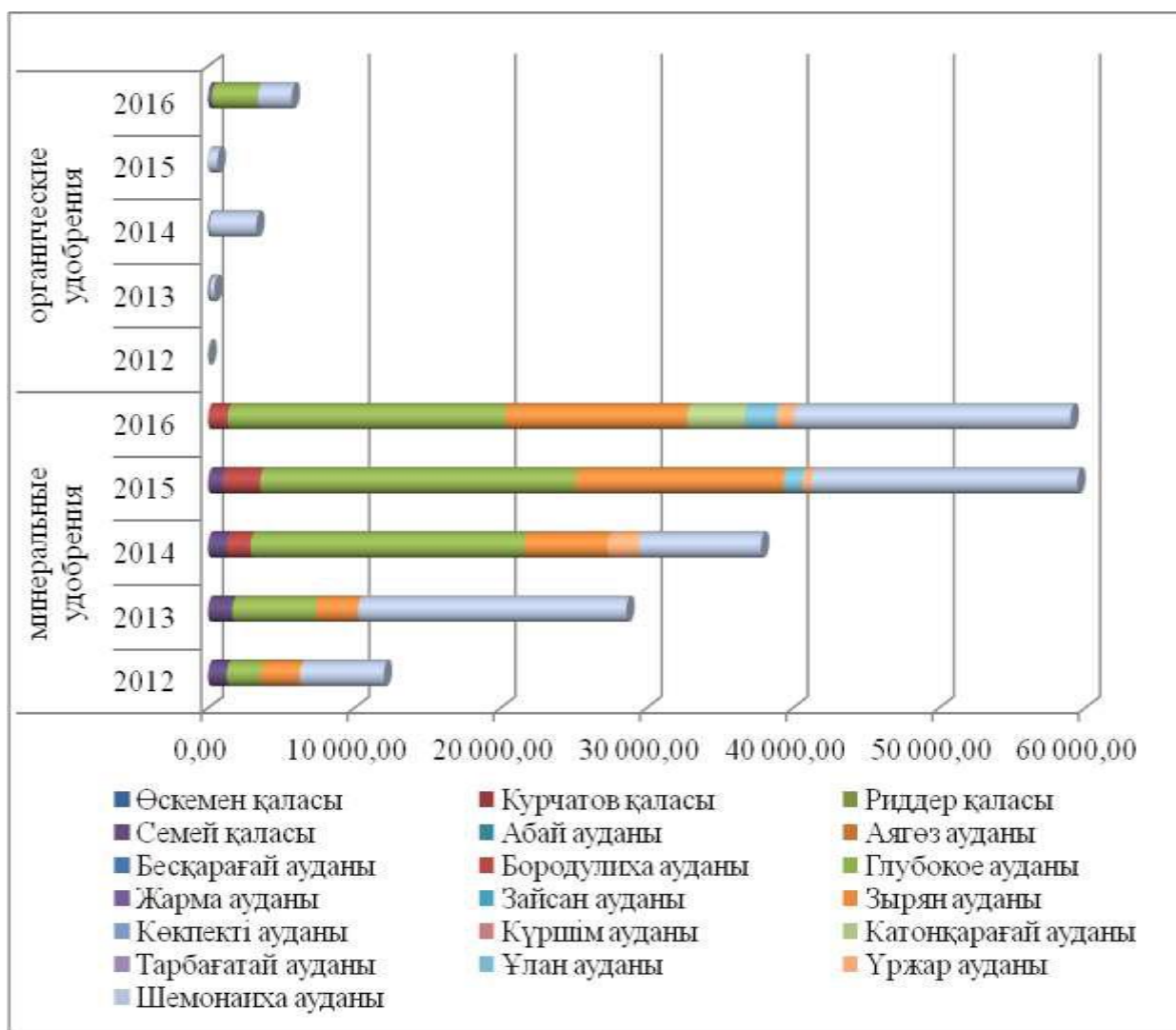

Рисунок 2 – Площадь, удобренная минеральными и органическими удобрениями (га) в ВКО

Региону по программе «Субсидирование стоимости удобрений (за исключением органических)» в 2017 г. было выделено 1,5 млрд. тенге субсидий [5]. Использование удобрений в Казахстане остается бессистемным и ниже общепринятых норм расходования в 10 раз, вместо 48 кг/га [6]. Внедрение системы точного земледелия позволит оптимизировать применение удобрений, поскольку на основе анализа ГИС-информации принимается решение о внесении их количества и качества на тот или иной участок обрабатываемого поля. Там, где плодородие участка выше, норма внесения удобрений автоматически

уменьшается, а там, где плодородие низкое – доза удобрений увеличивается. Таким же образом по заданным программам можно будет проводить подкормки растений, вносить соответствующие количества гербицидов и других химикатов.

Применение точного земледелия потребует внедрения инновационных ресурсосберегающих технологий и новых видов техники в сельскохозяйственных организациях ВКО. Данная задача становится тем более актуальной, в связи с тем, что существующий парк сельскохозяйственной техники имеет высокую степень износа. Работа на выработавших свой ресурс машинах

Экономика природопользования

заставляет сельхозтоваропроизводителей ежегодно нести огромные затраты на капитальный и текущий ремонт. Согласно опубликованному в 2016 г. исследованию Всероссийского НИИ экономики сельского хозяйства, ежегодный рост затрат на ремонт сельхозтехники в Казахстане составляет в

среднем 30% [см.6].

Информация о наличии и движении основных средств по виду экономической деятельности «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» Восточно-Казахстанской области представлено в таблице 1.

Таблица 1 – Динамика коэффициентов, характеризующих состояние основных средств по виду экономической деятельности «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» ВКО

Показатели состояния и движения основных средств	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Наличие основных средств по первоначальной (текущей) стоимости, млн тенге	23 384,6	29 417,4	36 987,0	49 303,1	55 323,9	71 834,9
Наличие основных средств по балансовой стоимости (за вычетом износа)	16 278,5	20 470,8	26 843,5	36 177,3	39 541,6	50 885,8
Ввод и приобретение новых основных средств, млн тенге	3 627,2	3 558,3	5 658,0	5 159,9	7 491,8	12 370,1
Ликвидация и списание основных средств, млн тенге	635,3	453,2	1 600,2	869,8	645,1	1 002,6
Степень износа основных средств, %	30,4	30,4	27,4	26,6	28,5	29,2
Коэффициенты обновления основных средств, %	15,5	12,1	15,3	10,4	13,5	17,2
Коэффициенты ликвидации основных средств, %	3,4	1,9	6,0	2,0	1,2	1,7

Примечание: составлена авторами на основании источника [7]

Износ основных средств в целом по рассматриваемому виду деятельности выше рекомендуемого значения – 20-25%. Достаточно высокие темпы обновления основных средств в последние 6 лет (10-17%) не смогли, однако, решить проблему технического перевооружения и модернизации отрасли, и на конец 2016 г. реальный износ основных средств составил 29,2%. Такая ситуация может быть объяснена низкими темпами ликвидации основных средств (1-3%), что косвенно может указывать на проблему недостаточности обеспечения основными фондами. Средний ко-

эффициент выбытия техники за 2010-2016 гг. годы составил 0,7% в год [8].

Более детальный анализ степени износа по категориям основных средств, используемым в сельском хозяйстве (таблица 2) указывает, что основные фонды очень сильно изношены (33-50% в среднем по области) и требуют обновления и технического перевооружения. Причем наблюдается рост степени износа в 2016 г. по сравнению с 2015 г. по большинству анализируемым категориям основных фондов.

Таблица 2 – Степень износа основных средств, используемых в сельском хозяйстве, по категориям

Категория основных фондов	Степень износа основных средств, %		Изменение, п.п.
	2015 г.	2016 г.	
Оборудование подъемно-транспортное	32,90	37,70	4,80
Машины для сельского и лесного хозяйства, прочие	40,30	45,80	5,50
Автомобили, прицепы и полуприцепы	52,50	50,00	-2,50
Оборудование общего назначения, прочее	32,90	37,70	4,80
Машины для сельского и лесного хозяйства	40,30	45,80	5,50

Примечание: составлена авторами на основе данных информационно-аналитической системы ТАЛДАУ

Таким образом, высокий уровень износа при низких ежегодных темпах обновле-

ния по основным видам сельскохозяйственной техники и оборудования ведет к

уменьшению производительности труда в отрасли. Вследствие этого снижается уровень технической исправности машин в период проведения полевых работ.

При обновлении парка сельскохозяйственной техники следует ориентироваться на внедрение технологий точного земледелия. Машины, применяемые для точного земледелия, должны быть оснащены бортовыми компьютерами, приемниками спутниковых сигналов, различными датчиками и сенсорами, автоматическими устройствами по учету урожая и другим оборудованием. Применяемое современное электронное оборудование обладает влаго- и пылезащитными свойствами, не требует частого обслуживания и ремонта и при этом достаточно просто в применении. Автоматизация технологических операций приводит к снижению нагрузки и упрощению рабочего процесса для механизаторов, повышению эффективности сбыта продукции вследствие прозрачности и доступности для контроля всего производственного процесса, более качественному управлению агротехнологиями на основе информационной базы в целом, улучшению условий оптимизации менеджмента как отдельных производственных процессов, так и всего хозяйства.

Система точного земледелия представляет собой высшую форму адаптивно-ландшафтного земледелия, основанного на наукоемких агротехнологиях с высокой степенью технологичности. Ее внедрение, несомненно, требует нового мышления, подготовки квалифицированных заинтересованных кадров, обеспечения сельскохозяйственных предприятий современной вычислительной техникой, наличия методов математического моделирования и средств автоматизации. При этом наиболее актуальным является применение новых информационных технологий искусственного интеллекта и геоинформационных систем.

Выводы. Таким образом, применение технологий точного земледелия в ВКО сдерживается рядом факторов:

- дороговизна. На внедрение этих технологий нужны значительные средства, даже с учетом хорошей окупаемости не каждое хозяйство может позволить себе технологии точного земледелия;

- техническая сложность. Используются современные сложные компьютерные технологии. В сельской местности отсутствуют специалисты, способные внедрить и обслуживать девайсы системы точного

земледелия;

- отсутствие практического опыта. Почти все технологии точного земледелия совершенно новые. К тому же они быстро меняются и совершенствуются. Следовательно, невозможно адекватно оценить эффективность их применения в тех или иных условиях;

- в большинстве сельскохозяйственных предприятий низкий уровень специалистов, способных управлять новыми машинами и механизмами. Современное сельское хозяйство нуждается в высокоспециализированных кадрах для активного развития рынка цифровых систем;

- вместе с тем, внедрение точного земледелия позволит Восточно-Казахстанской области максимально использовать потенциал сельского хозяйства и поможет диверсифицировать экономику региона путем стимулирования сектора передовых технологий. Суммарный эффект от его применения будет выражен в увеличении прибыли сельскохозяйственного производства на 30-35%, достигаемом за счет повышения урожайности и продуктивности сельскохозяйственных культур на 10-15% и снижения себестоимости их производства на 10-15%.

Список литературы

1 Заманбеков Ш.З. Развитие сельскохозяйственного машиностроения на основе инновационных процессов в АПК Республики Казахстан //Проблемы агрорынка. – 2015. – №4. – С. 68-75.

2 Личман Г., Марченко Н., Марченко А. Система точного земледелия в современных агротехнологиях //Материалы меж. научн.-практич. конференции «Агротехнологии XXI века» (11-14 декабря 2007 г.). – М.: РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2008. – С.144-156.

3 Климова Н.В., Трубочева Е.А. Экономический рост сельскохозяйственных предприятий на основе внедрения инновационных ресурсосберегающих технологий //Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. – 2016. – №4. – С. 22-34.

4 Сайт Управление сельского хозяйства ВКО [Электронный ресурс]. –2018. – URL: <http://www.agro.vko.gov.kz> (дата обращения: 19.02.2018).

5 О состоянии рынка минеральных удобрений. Сайт АО «Казахстанский институт развития индустрии» [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://kidi.gov.kz> . (дата обращения: 29.09.2017).

6 Зерно в Казахстане все хуже, и производить его становится все дороже [Элек-

тронный ресурс].– 2017.– URL: <https://forbes.kz> (дата обращения: 19.04.2017).

7 Основные фонды Восточно-Казахстанской области. Статистический сборник /под ред. А. Макажанова, 2017. – 50 с.

8 Бекбенбетова Б.Б., Рыспекова М.О., Хаитбаева Ф.К. Эффективное использование парка сельскохозяйственной техники на предприятиях АПК Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2017. – №2. – С. 141-146.

Spisok literatury

1 Zamanbekov Sh.Z. Razvitie sel'skhozjajstvennogo mashinostroenija na osnove innovacionnyh processov v APK Respubliki Kazahstan //Problemy agrorynka.- 2015.-№4 . - S. 68-75.

2 Lichman G, Marchenko N., Marchenko A. Sistema tochnogo zemledelija v sovremennyh agrotehnologijah //Materialy mezh. nauchn.-praktich. konferencii «Agrotehnologii XXI veka» (11-14 dekabnja 2007 g.). – M.: RGAU-MSHA im. K. A. Timirjazeva, 2008. - S.144-156.

3 Klimova N.V., Trubacheva E.A. Jekonomicheskij rost sel'skhozjajstvennyh pre-

dprijatij na osnove vnedrenija innovacionnyh resursosberegajushhih tehnologij //Economics: Yesterday, Today and Tomorrow.- 2016.- №4.– S. 22-34.

4 Sajt Upravlenie sel'skogo hozjajstva VKO Jelektronnyj resurs. –2018. – URL: <http://www.agro.vko.gov.kz>. (data obrashhenija: 19.02.2018).

5 O sostojanii rynka mineral'nyh udobrenij. Sajt AO «Kazahstanskij institut razvitija industrii» Jelektronnyj resurs. – 2017. – URL: <http://kidi.gov.kz>.(data obrashhenija: 29.09.2017).

6 Zerno v Kazahstane vsjo huzhe, i proizvodit' ego stanovitsja vsjo dorozhe Jelektronnyj resurs. – 2017. – URL: <https://forbes.kz>. (data obrashhenija: 19.04.2017).

7 Osnovnye fondy Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. Statisticheskij sbornik /pod red. A. Makazhanova, 2017. - 50 s.

8 Bekbenbetova B.B., Ryspekova M.O., Haitbaeva F.K. Jefferktivnoe ispol'zovanie parka sel'skhozjajstvennoj tehniky na predprijatijah APK Kazahstana //Problemy agrorynka.- 2017.- №2.- S. 141-146.

**ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ЗАНЯТОСТЬ
В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА
КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІНІҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУҒА ӘСЕРІ**

**IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON EMPLOYMENT
IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

К. БОДАУХАН

К.э.н.

А.К. ДЖУСИБАЛИЕВА,

К.э.н.

Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина

К. БОДАУХАН

Э.ф.к.

А.К. ДЖУСИБАЛИЕВА

Э.ф.к.

С.Сейфулин атындағы Қазақ агротехникалық университеті

К. BODAUKHAN

C.E.sc.

A.K. JUSSIBALIYEVA

C.E.sc.

S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University

Аннотация. Изучены миграционные процессы в республике, определены различные аспекты влияния миграции на занятость в сельском хозяйстве, обозначены принципы государственной политики в области миграции населения, рассмотрены вопросы нормативно-правового регулирования миграции и занятости сельского населения. Показана внутренняя миграция как основное направление миграционных процессов в Казахстане, которая характеризуется в основном интенсивным переселением экономически активного населения из сельских местностей и экологически неблагоприятных регионов в регионы с более благоприятной экономической ситуацией. Обоснованы важные особенности - миграционный транзит и трудовая миграция из стран Центральной Азии, а также иммиграция, связанная с притоком этнических казахов, и эмиграция. Территориальная концентрация производства, капитала и человеческих ресурсов в высокоурбанизированных зонах республики, на которую ориентирована политика территориально-пространственного развития страны, во многом зависит от миграционных процессов. Миграция является действенным инструментом создания условий для роста экономической и деловой активности хозяйствующих субъектов, формирования единого внутреннего экономического пространства, гармонично интегрированного с мировой экономикой. На сегодняшний день демографическая ситуация в регионах Казахстана неоднородна и будет развиваться в дальнейшем под влиянием сложившихся тенденций естественного воспроизводства и миграции населения.

Аңдатпа. Республикадағы көші-қон үдерістері зерттелген, көші-қон үдерістерінің ауыл шаруашылығындағы жұмыспен қамтуға әсерінің түрлі аспектілері анықталған, елдің көші-қон саласындағы мемлекеттік реттеу қағидалары белгіленген, көші-қонды реттеудің нормативтік-құқықтық және ауыл шаруашылығын жұмыспен қамту мәселелері қарастырылған. Экономикалық тұрғыдан белсенді халықты ауылдық жерлерден және экологиялық жағынан қолайсыз аймақтардан экономикаға барынша қолайлы аймақтарға қарқынды қоныс аударумен сипатталатын ішкі көші-қон Қазақстандағы көші-қон үдерістерінің негізгі бағыты ретінде көрсетілген. Орталық Азия елдерінен қоныс аудару және еңбек көші-қонының маңызды ерекшеліктері, сондай-ақ иммиграция этникалық қазақтардың ағынымен байланысты және эмиграциясы да негізделген. Елдің аумақтық және кеңістіктік даму саясаты бағытталған республиканың жоғары урбандалған аудандарында өндірістің, капиталдың және адам ре-

отдельными лицами, помогло выявить то, что переселенцами миграция рассматривается как способ удовлетворения ряда социальных потребностей, в том числе и потребности в самоутверждении. Если мотивы переселения этнических мигрантов на историческую родину однозначны, то мотивы занятости этнических мигрантов в АПК не так явны и требуют дальнейшего изучения.

Факторы, влияющие на занятость в АПК, могут иметь одинаковую природу как для этнических мигрантов, так и для коренного населения. Эмпирический анализ первичных данных исследования выявил следующие основные факторы, влияющие на занятость в АПК – это образование, место проживания, возраст. Проведенный эконометрический анализ показал, что основными факторами, объясняющими занятость этнических мигрантов в сельском хозяйстве, являются: место проживания, уровень образования, возраст, удовлетворенность жизнью на селе. Для более глубокого изучения взаимосвязи экономики регионов и миграции был проведен обзор научной литературы, который показал, что экономическое развитие и миграция не имеют линейной корреляции. Поэтому целесообразно рассматривать миграцию в контексте экономического развития как всей республики, так и ее отдельно взятых регионов, а также с учетом преобладающих демографических трендов.

Результаты и их обсуждение. В соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года аграрный сектор Казахстана должен стать новым драйвером экономики. Агропромышленный комплекс Казахстана имеет перспективное будущее, и по многим позициям мы можем быть одними из крупнейших в мире производителей аграрной экспортной продукции. Новые глобальные экономические вызовы и нестабильность конъюнктуры на товарно-сырьевых рынках диктуют необходимость решения первостепенной задачи – диверсификации экономики. В достижении этой задачи ключевая роль отводится аграрному сектору, который рассматривается как один из драйверов структурных реформ экономики и ее роста.

В Республике Казахстан после получения суверенитета во внутреннюю и внешнюю миграцию были вовлечены несколько миллионов людей. По данным Комитета по статистике МНЭ РК, общая численность насе-

ления Казахстана на 1 декабря 2017 г. составляет 18137300 человек, в том числе сельское население составляет 7708352 человека (42,5%). Более того, 43,2% всего населения страны проживает в трех областях (Алматинской, Жамбылской и Южно-Казахстанской), а также в г.Алматы, в то время как в северных регионах (Акмолинской, Костанайской, Северо-Казахстанской и Павлодарской областях) проживает всего 16,3% населения (www.stat.gov.kz).

Казахстан как динамично развивающаяся страна, активно реализующая форсированную индустриально-инновационную политику, сегодня также подвержена урбанизации и эмиграции. В Казахстане, как и в других странах мира, существует определенное различие между уровнем жизни сельских и городских жителей, которое имеет тенденцию к увеличению.

Урбанизация обусловлена снижающейся технической оснащенностью и производительностью труда в сельском хозяйстве, неразвитостью инфраструктуры сельских территорий, оторванностью производителей сельскохозяйственной продукции от основных рынков сбыта из-за удаленности от центров, различными климатическими условиями и др. Следует отметить, что в стабилизации демографической ситуации в стране значительное влияние имеет и внешняя миграция, так как за годы независимости в республику вернулись около 1,0 млн этнических казахов. Если быть точнее, то за период независимости, начиная с 1991 г., страна приняла 260325 семей или 955894 оралманов. Сейчас сегмент этнических казахов составляет 5,5% от числа населения страны. На рисунке 1 представлена доля стран в эмиграции этнических мигрантов за период независимости Республики Казахстан.

Важно отметить, что из числа всех прибывших этнических мигрантов 61,5% составляют этнические казахи из Узбекистана, 11,6% из Китайской Народной Республики, 12% из Монголии, 7,3% из Туркменистана, 3,9% из России и 3,7% из других стран как Турция, Иран, Афганистан и др. (www.enbek.gov.kz).

Таким образом, наибольшую долю в странах исхода этнических мигрантов занимает Узбекистан. Из них лица трудоспособного возраста составляют 55,6%, дети до 18 лет – 39,9% и пенсионеры – всего 4,5%. Из числа оралманов трудоспособного возраста 8,8% имеют высшее образование, 18,9% – среднеспециальное образование, 50,6% – общее среднее образо-

Социальные проблемы села

вание, 9,9% не имеют образования. В настоящее время основная часть трудоспособных мигрантов расселена на территории трех областей республики, в частности Южно-Казахстанской, Алматинской и Мангистауской областях. Важно отметить, что демографический состав трудоспособных мигрантов, то есть мужчин и женщин, составляет около 49% и 51% соответ-

ственно. Следует вывод, что вышеотмеченные регионы республики являются трудоизбыточными, и соответственно концентрация этнических мигрантов создает дополнительные проблемы по обеспечению жильем, рабочими местами и решению других социальных проблем мигрантов [1].

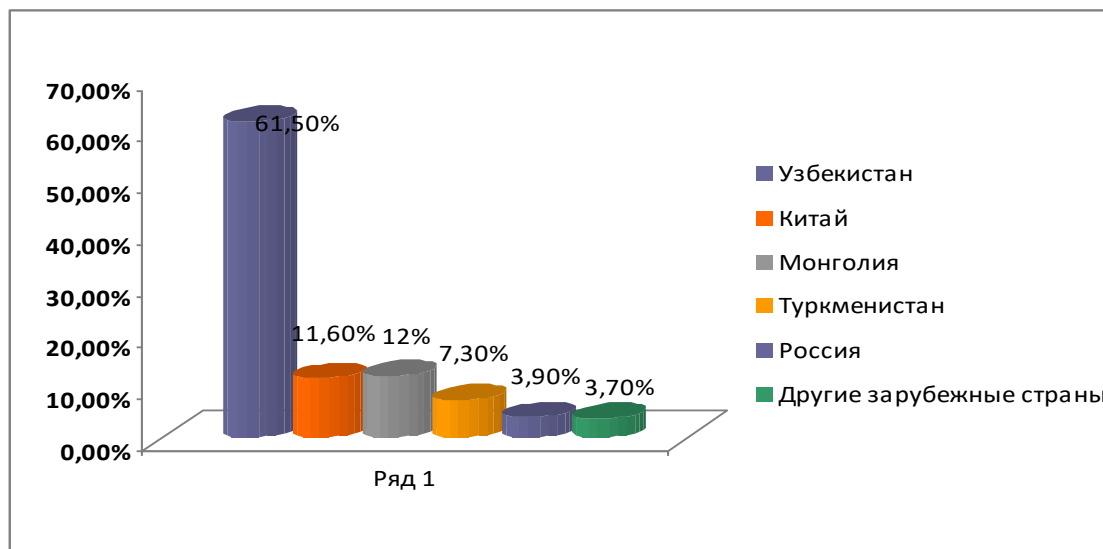

Рисунок 1 – Страны эмиграции этнических мигрантов за период независимости
Источник: данные комитета труда, социальной защиты и миграции МТусЗН РК

Государство предпринимает ряд мер по рациональному распределению трудовых ресурсов. Например, Постановлением Правительства от 29 декабря 2016 года №919 «Об утверждении программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы», определены следующие основные цели:

- подготовка кадров с техническим и профессиональным образованием с учетом потребностей рынка труда;
- краткосрочное профессиональное обучение рабочих кадров по востребованным на рынке труда профессиям и навыкам;
- обучение основам предпринимательства;
- расширение микрокредитования на селе и в городе;
- содействие в обеспечении занятости безработных и самостоятельно занятых;
- повышение мобильности трудовых ресурсов;
- создание единой цифровой площадки по трудоустройству.

Данная программа должна стать основным инструментом по регулированию дефицита трудовых ресурсов в северных регионах.

Приказом Министра здравоохранения и социального развития РК от 14 июня 2016 года №515 утверждены «Правила добровольного переселения лиц для повышения мобильности рабочей силы». Основная цель данной меры заключается в содействии добровольному переселению на новое место жительства гражданам РК, оралманам и членам их семей. Меры государственной поддержки участников Программы оказываются как по факту состоявшегося переселения и трудоустройства (фактические переселенцы), так и планируемого переселения (потенциальные переселенцы).

Следует отметить, что за 2017 г. из государственного бюджета для организации переселения из южных регионов в северные, выделено 85 млрд. тенге. По последним данным МТусЗН РК на северные регионы за 10 месяцев 2017 г. переселены 854 семей, то есть на эти семьи будут распределены квоты, из них 288 семей из местного населения, а 566 семей – этнические мигранты из стран ближнего и дальнего зарубежья (www.enbek.gov.kz).

Решающим фактором межрегиональной миграции является диспропорция в

доходах. Диспропорции в региональном и отраслевом развитии оказывают решающее воздействие на вектор внешней и, прежде всего, внутренней миграции, который направлен в наиболее развитые регионы страны. Почти 60% всех инвестиций в основной капитал приходится на западные области Казахстана, а также г. Астаны и Алматы. В этих же областях производится более ½ всего ВВП страны и выплачивается самая высокая заработная плата.

Социальное неравенство и поиск источников повышения уровня доходов способствует развитию неформальных форм занятости и подработок (вторичной занятости). В число областей с наибольшей долей неформальной занятости входят: Южно-Казахстанская (16,3% от общей неформальной занятости), Алматинская и Восточно-Казахстанская области (16,7% и 9,3% соответственно), Жамбылская область (9,8%). В целом, эти 4 области охватывают более 50% от общей неформальной занятости. В Акмолинской области неформальная занятость составляет 12% от общей численности самостоятельно занятых лиц [см. 1].

На сегодняшний день основная часть иммигрантов – это этнические казахи (в последующем – оралманы), что свидетельствует о достаточно эффективной репатриационной политике. Вместе с тем, обращает на себя внимание тот факт, что в числе отъезжающих из Казахстана на постоянное местожительство 43,8% составляют молодые люди от 15-ти до 34-х лет (т.н. «утечка мозгов»). Отчасти этому способствует создание условий для свободного передвижения работников – граждан стран, участников Единого экономического пространства на территории пяти государств (Республика Беларусь, Республика Казахстан, Российская Федерация, Кыргызская Республика и Республика Армения). С момента создания ЕАЭС наблюдается увеличение потока трудовой миграции между странами-участниками ЕАЭС.

В соответствии с данными Комитета по статистике МНЭ РК за 2016 г. в Казахстан переселилось 16,4 тыс. семей, что составило 34 тыс. этнических казахов. Из них 66,2% прибыло из Узбекистана, 26% из КНР. Остальные мигранты прибыли из таких стран, как Монголия (2,68%), Туркменистан (1,48%), Россия (1,42%), других стран дальнего зарубежья (1,5%) и других стран СНГ (0,68%). Однако, согласно результатам анкетирования и опроса, проведенного членами исследовательской группы среди эт-

нических мигрантов, проживающих в Акмолинской области, 65,7% опрошенных отягощают ситуацию с внутренней миграцией, переезжая в города в поисках постоянной работы и дохода [2].

Агропромышленный комплекс представляет собой совокупность отраслей национальной экономики, занятых производством сельскохозяйственной продукции, ее хранением, переработкой и доведением до потребителя. Значение АПК заключается в обеспечении страны продовольствием и некоторыми другими потребительскими товарами.

Государственное регулирование АПК – это экономическое воздействие государства на производство, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции, сырья, продовольствия, а также на производственно-техническое обслуживание и материально-техническое снабжение агропромышленного производства. Необходимость государственного регулирования АПК обусловлена целым рядом обстоятельств, например: влияние агропромышленных и сырьевых рынков на макроэкономическую ситуацию; провалы рынка в сфере обеспечения экономически справедливого распределения доходов; влияние природных факторов на эффективность сельскохозяйственного производства; демографическая роль сельских территорий [4].

Массовые и устойчивые перемещения неизменно вносят коррективы в демографический состав населения и, как следствие, способны значительно истощить локальные рынки труда. Так, прогнозируется, что к 2050 г. население северных регионов Казахстана может сократиться на 0,9 млн чел., а население южных регионов вырасти на 5,2 млн человек. По прогнозным данным плотность расселения населения в южных регионах будет практически в 4 раза превышать соответствующий показатель северных регионов. В настоящее время в южных регионах (без учета г. Алматы) проживает 38% населения, в то время как их доля в валовом региональном продукте (ВРП) составляет лишь 17%. В северных регионах на 29% населения приходится 25% ВВП. Важно отметить, что в мировой практике экономический рост в основном происходит в районах с высокой концентрацией населения. Именно туда идут основные инвестиции, стремятся талантливые молодые люди, там формируются наука и инновации. К сожалению, в нашей стране в южных регионах с наивысшей концентрацией населения самая низкая производительность,

в западных регионах, с низкой плотностью населения – наивысшая производительность. Северные регионы, по большей части, соответствуют мировым тенденциям. Кроме того, по экспертным оценкам, в ближайшие 5 лет будет наблюдаться замедление притока новых работников, что обусловлено демографическим провалом начала 90-х годов [3].

С учетом данных тенденций, государством в 2015 г. была инициирована политика выравнивания диспропорций расселения населения, что представляет собой вторую меру интервенции государства в вопросы внутренней миграции, посредством экономического стимулирования добровольного переселения населения из трудоизбыточных регионов в регионы с высоким потенциалом развития рынка труда. Для таких добровольных переселенцев предусматривается социальный пакет, включающий затраты по проезду к постоянному месту жительства и провозу имущества, а также жилье.

Изучение зарубежного опыта успешной миграционной политики ведется в тесном сотрудничестве с зарубежным экспертом, профессором, доктором сельскохозяйственных наук Университета Галле-Виттенберг имени Мартина Лютера (Martin-Luther-University Halle-Wittenberg) и Института аграрного развития в Центральной и Восточной Европе имени Лейбница (IAMO) Томасом Херцфельдом. Совместно с ним были исследованы методы изучения миграционных потоков, применяемые учеными Германии, Израиля, США, Австралии, Канады и Нидерланды.

Правовое регулирование миграционных процессов представляет собой одно из самых сложных направлений государственной политики любого государства. Согласно статье 3 «Основные виды иммиграции» Закона Республики Казахстан №477-IV «О миграции населения» от 22 июля 2011 года, в зависимости от цели въезда на территорию Республики Казахстан и пребывания на территории Республики Казахстан различают следующие основные виды иммиграции:

- с целью возвращения на историческую родину;
- с целью воссоединения семьи;
- с целью получения образования;
- с целью осуществления трудовой деятельности;
- по гуманитарным и политическим мотивам.

Деятельный подход на международной арене стимулирует законотворческий процесс в Казахстане по правовому обеспе-

чению государственной миграционной политики с учетом как собственных стратегических интересов, так и интересов других государств.

Перечень нормативных и правовых актов, посредством которых регулируются миграционные процессы в нашей стране, представлен ниже:

1) Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017г.);

2) Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О беженцах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.09.2014 г.);

3) Закон Республики Казахстан от 28 июня 2011 года №445- IV «О ратификации Соглашения о сотрудничестве по противодействию нелегальной трудовой миграции из третьих государств»;

4) Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года №477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.);

5) Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года №482-V «О занятости населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.06.2017 г.);

6) Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года №922;

7) Прогнозная схема территориально-пространственного развития страны до 2020 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года №118;

8) Концепция социального развития Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 года №396;

9) Концепция по вхождению Казахстана в число 30-ти самых развитых государств мира, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 17 января 2014 года №732;

10) Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 г. №874;

11) Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015-2019 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 6 апреля 2015 года №1030;

12) Основные положения Генеральной

схемы организации территории Республики Казахстан, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2013 года №1434;

13) Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 919;

14) Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса – 2020», утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2015 года №168 [см.1].

Государственная политика в области миграции населения в Республике Казахстан основывается на следующих основных принципах:

- ◆ признание и гарантирование прав и свобод мигрантов в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, законами и международными договорами;

- ◆ защита национальных интересов и обеспечение национальной безопасности;

- ◆ сочетание интересов личности, общества и государства;

- ◆ прозрачность регулирования миграционных процессов на основе обновления и многократности используемой информации;

- ◆ дифференцированный подход государства к регулированию различных видов иммиграции [см.3].

Таким образом, в Республике Казахстан вопросам миграции уделяется значительное внимание. Стратегическим документом в сфере миграции является Концепция миграционной политики Республики Казахстан 2007-2015 годы. Для нейтрализации отрицательных последствий и усиления положительного эффекта, получаемого в результате трудовой миграции, создана широкая система национального и межгосударственного регулирования этого процесса. Однако на основе проведенного глубинного анализа было определено, что механизмы по переселению этнических мигрантов из южных регионов в северные регионы, и в целом миграционные процессы требуют доработки и совершенствования как на региональном, так и на республиканском уровне. Можно заключить, что внутренние и внешние миграционные процессы в Казахстане требуют дальнейшего усовершенствования с точки зрения нормативно-правового регулирования. Также необходимо усилить механизм реализации государственных программ по поддержке этнической миграции и созданию необхо-

димых условий для дальнейшего закрепления этнических мигрантов, в особенности в сельских территориях северных регионов страны [см.1].

Аграрная политика страны, а также государственные меры, направленные на поддержку АПК, в целом не дифференцируют этнических мигрантов. Более того, этнические мигранты по истечении одного года теряют свой статус оралмана и лишаются всех возможных льгот, связанных с этим статусом, и приобщаются к местному населению. Поэтому авторы рассматривают АПК в целом, выделяя общие для всей страны системные проблемы, которые априори относятся и к этническим мигрантам, занятым в АПК.

Следует также отметить, что значительная часть занятого населения на селе относится к категории «самозанятое население», причем большая часть из них занята непродуктивно. В целом понятие самостоятельно занятого населения представляет собой конгломерат, неоднородную группу, насчитывающих в РК в январе 2017 г. 2160854 человек (24,3% от занятого населения или 11,9% от всего населения страны), среди которых зарегистрированы 1483974 чел., или работодатели, использующие труд наемных работников и индивидуальные предприниматели составляющие 69% самозанятых. При этом 343 тыс. чел. обозначены как непродуктивно занятые.

Актуальными являются проблемы занятости и безработицы в сельском хозяйстве Казахстана. По данным Комитета по статистике (www.stat.gov.kz) МНЭ РК, численность безработных в Казахстане в январе 2017 года составила 456,76 тыс. человек, уровень безработицы – 5,0% от численности экономически активного населения. К сожалению, большой процент среди зарегистрированных на сегодняшний день безработных составляют женщины и сельские жители [5].

Выводы. В настоящее время стратегия стимулирования внутренней миграции ориентирована на основные задачи Указа Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года №118 «Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года», направленной на формирование центров экономического роста; формирование оптимальной системы расселения населения; развитие конкурентоспособной экономической специализации регионов; укрепление региональной инфраструктуры; создание условий по повышению уровня

жизни населения.

В среднесрочной перспективе целесообразно продолжить работу в данном направлении. Вместе с тем, в настоящее время процесс урбанизации в Казахстане находится в активной стадии. Недостаток возможностей для трудоустройства и низкий уровень жизни на селе повлекли рост привлекательности городов и приток туда сельских жителей. Однако, города недостаточно готовы к притоку значительных трудовых ресурсов. Для того чтобы своевременно реагировать на проблемы, связанные с урбанизацией (обеспечение жильем и работой мигрантов, предоставление социальных услуг), важно наладить мониторинг и учет внутренней миграции [см.3].

По нашему мнению, неравномерность потоков внутренних мигрантов, неформальная занятость приводят к дисбалансу на рынке труда. Так, прогнозируется, что положительный тренд спроса на труд к 2020 г. вырастет на 16%. Позитивная динамика будет отмечаться практически по всем отраслям национальной экономики. Стабильным источником спроса на труд будут оставаться крупные города. Наряду с этим, в регионах, где население, вступающее в трудоспособный возраст, превышает выходящее из него, возникнет риск избытка предложения над спросом на труд и рост безработицы. Следовательно, закономерно будет расти миграционный отток.

Внешняя миграция имеет четко выраженный замещающий характер: приток населения из стран Центральной Азии компенсирует выбытие казахстанских граждан из страны ближнего и дальнего зарубежья.

Таким образом, сложившиеся демографические тренды будут оказывать значимое влияние на потоки и направления внутренних миграционных процессов и потребуют их управляемой корректировки в соответствии с планируемым развитием. Уровень и успешность развития регионов зависит от экономической специализации, которая влияет на уровень ВВП и оплаты труда, темпы роста и структуру занятости, размеры безработицы, а также численности самозанятого населения.

Список литературы

1 К. Бодаухан и др. Взаимосвязь этнической миграции с развитием сельского хозяйства (на материалах Акмолинской области). – Астана: Профи Медиа, 2017. – 140 с.

2 К. Бодаухан. Этникалық көші-қонның Қазақстанның АӨК дамытудағы маңызды-

лығы //Материалы республ. науч.-теоретич. конференции, посвященной 60-летию Университета «Сейфуллинские чтения - 13». – Астана: КАТУ им. С. Сейфуллина, 21 апреля 2017 г. –С. 92-96.

3 Отчет о научно-исследовательской работе по теме «Исследование взаимосвязи потока этнической миграции с развитием сельского хозяйства и разработка рекомендаций по привлечению и закреплению этнических мигрантов в сельское хозяйство (на материалах Акмолинской области)» (заключительный). – Астана: КАТУ им. С. Сейфуллина, 2017. – 65 с.

4 А.К. Джусибалиева. Аграрная политика: учебное пособие (для магистрантов специальности 6М050700 – «Менеджмент»). – Астана: КАТУ им. С.Сейфуллина, 2016.- 157с.

5 Джусибалиева А.К., Мурсалова Х.Н. Agrarian sector of Kazakhstan in the system of national economy // Problems of the agro market.- 2017. - №2. - P.45-51.

6 А.С. Бельгибаева. Демографическая ситуация на селе как следствие социально-экономического развития сельских территорий // Проблемы агрорынка. – 2017. – №1. – С.148-153.

Spisok literatury

1 К. Bodauhan i dr. Vzaimosvjaz' jetnicheskoy migracii s razvitiem sel'skogo hozjajstva (na materialah Akmolinskoj oblasti). - Astana: TOO «Profi Media», 2017. – 140 s.

2 К. Bodauhan. Jetnikalyқ keshi-qonnyқ Қазақстанның АӨК дамытудағы маңыздылығы //Materialy respubl. nauch.-teoretich. konferencii, posvjashhennoj 60-letiju Universiteta «Sejfullinskie chtenija - 13».- Astana: KATU im. S.Sejfullina, 21 aprelja 2017 g. - S. 92-96.

3 Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote po teme «Issledovanie vzaimosvjazi potoka jetnicheskoy migracii s razvitiem sel'skogo hozjajstva i razrabotka rekomendacij po privlecheniju i zakrepleniju jetnicheskikh migrantov v sel'skoe hozjajstvo (na materialah Akmolinskoj oblasti)» (zakljuchitel'nyj). - Astana: KATU im. S.Sejfullina, 2017. – 65 s.

4 A.K. Dzhusibalieva. Agrarnaja politika: uchebnoe posobie (dlja magistrantov special'nosti 6M050700 – «Menedzhment»). - Astana: KATU im. S.Sejfullina, 2016. – 157 s.

5 Dzhusibalieva A.K., Mursalova H.N. Agrarian sector of Kazakhstan in the system of national economy // Problems of the agro market.- 2017. - №2. - P.45-51.

6 A.S. Bel'gibaeva. Demograficheskaja situacija na sele kak sledstvie social'no-ekonomicheskogo razvitija sel'skih territorij // Problemy agrorynka».- 2017. - №1. - S.148-153.

Қоғамдық өндіріс пен тамақтану туралы ғылымның дамуына қарай ұтымды тұтыну мәселесіне көбірек көңіл бөліне бастады. Мұнда ұтымды тұтыну нормалары анықтау негізінде тамақтанудың теңгерімділігіне талап қойыла бастады. Тамақтану өнімдерін тұтынудың ұтымды нормаларын жасаумен жетекші салалық ғылыми-зерттеу институттары айналыса бастады, ғалымдар ұтымды тұтыну нормалары арқылы тұтынуды сандық бағалау қажеттілігін негіздеді.

Сонымен қатар тамақтану натуралды көрсеткіштермен тұтыну құрылымы бойынша ғана емес, тамақтану калориялығымен, балалар тамақтануының қаназдық дәрежесімен, салмағы төмен балалар үлесімен тұтыну құрылымы бойынша да талданатындығын ескеру қажет.

Мақалада статистикалық деректер негізінде тамақтану өнімдерін тұтынуға, оның халықаралық нормаларға сай келетініне салыстырмалы талдау жүргізілді.

Нәтижелері және оларды талқылау.

Әлемде ашаршылықтан зардап шегетін адамдардың шамамен 50%-ы шағын меншік иелері, 20%-ы жері жоқ ауыл тұрғындары, 10%-ы мал бағу, балық аулау және орманды пайдалану есебінен күн көріп жүргендер болып табылады. Кедей ауыл тұрғындарының көбінесе жеткілікті өндірістік ресурстарға, соның ішінде жерге, суға, тыңайтқыштарға және егістік материалдарына, сонымен қатар нарықтарға, ақпаратқа және технологияларға шектелген қол жетерлігі бар. Ауыл тұрғындары өз тұтынулары үшін тамақтану өнімдерін өндіреді немесе өндірген өнімдерін кіріс көзі ретінде қарастырып, сатуға тырысады. Бірақ нарықтарға қолжетімсіздігінен олардың өз өнімдерін сатуға және жеткілікті мәзірге қажетті басқа да тамақтану өнімдерін сатып алуға мүмкіндіктерін төмендетеді. Жері жоқ жұмыскерлер өте төмен жалақы салдарынан жеткілікті тамақтануға және басқа да негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға қаражаттарының жеткіліксіздігіне кез болады. Ауыл аймақтарындағы аштық пен тамаққа жарымаушылық тұрғындарды жақсы өмір сүру жағдайларын іздестіру мақсатында қала аймақтарына көшуге мәжбүрлейді, әйткенмен, ауыл тұрғындарының қала аймақтарындағы жұмыс орындары үшін тиісті дайындықтары болмаулары мүмкін. Пәтерге тіркелудің жоқтығы, бейресми экономика секторында жұмыс істеу олар үшін әлеуметтік қорғау бағдарламаларын қолжетімсіз етеді [4].

Сол бір мезгілде аштықтан зардап шегіп отырған әлемнің қалған 20% халқы қала аймақтарында кедейшілік жағдайында өмір сүруде, олардың көпшілігі азық-түлікті сатып алып, өздерін тамақпен қамтамасыз етуде. Дербес жұмысбастылықты қоса алғандағы ақы төленетін еңбектің жоқтығы оларға тамақтану өнімдерін сатып алуға және басқа да негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік бермейді. Тамақтану өнімдерінің экономикалық қолжетімсіздігі олардың тұтынатын тамақтарының сапасы мен санын қысқарту есебінен өтеледі.

Аштық мәселелерінде ең әлсіз болып табылатындар әйелдер мен балалар. Әйелдер көбінесе аштықтан, азық-түлік қауіпсіздігінің жоқтығынан және, негізінен, гендерлік теңсіздік нәтижесінен кедейшіліктен және олардың әлеуметтік, экономикалық, азаматтық және саяси құқықтары мен биліктік өкілеттіктерін жүзеге асыру үшін мүмкіндіктерінің жоқтығынан сәйкес емес үлкен көлемде зардап шегуде. Жалақы, осыған ұқсас немесе бірдей тапсырмаларға немесе тең құнды еңбекке ақы төлеуді қоса алғанда, ер адамдардікіне қарағанда кейде анағұрлым төмен. Бұдан басқа көптеген әйелдер бейресми секторда, мысалы, үй қызметшісі ретінде қызмет етуде және тұрақсыз жағдайларда дербес еңбекпен айналысуда. Сонымен қатар әйелдер өздерінің ұрпақты болу денсаулығына байланысты ерекше тағамдық қажеттіліктерді сезінуде. Бала туу жасындағы, жасөспірім қыздарды қоса алғанда, әйелдердің жеткілікті тамақтануға құқықтарын бұзу жүктілік пен босану кезінде өмірге қауіпті қиындықтарға, балаларда табиғи және психикалық ауытқулардың пайда болуына әкеліп соқтыруы мүмкін.

Жылдам және ұйымдаспаған урбанизация, салауатсыз өмір салтының жаһандануы және халықтың қартаюуы, темекі түтінінің әсері немесе ішімдік өнімдерін шамадан тыс қолдану, салауатсыз тамақтанудың зардаптары және жеткіліксіз дене белсенділігі аурулардың дамуына жол ашады. Әр жылы жұқпалы емес аурулардан 40 миллион адам қайтыс болады, бұл әлемдегі барлық өлім-жітімнің 70%-ын құрайды, мұнда 17 миллион адам 70 жасқа жетпей қайтыс болады. Осы «ерте» қайтыс болу жағдайларының 87%-ы төмен және орташа кіріс деңгейі бар елдердің үлесіне келеді. Жұқпалы емес аурулардан болатын өлім-жітім құрылымында ең үлкен үлесті жүрек-қан тамырлары аурулары иеленеді, олардан әр жылы 17,7 миллион адам

Социальные проблемы села

қайтыс болады, екінші орында рак аурулары - 8,8 млн жағдаймен, тыныс жолдары аурулары - 3,9 млн жағдаймен және диабет - 1,6 млн жағдаймен тұр. Аталмыш ауруларға жұқпалы емес аурулардан болатын барлық жағдайлардың 81%-ы келеді [қараңыз 4].

Кедейшілік, тамақтану мен жұқпалы емес аурулар арасында тығыз байланыс бар. Осал және қорғалмаған халық санаттарының өкілдері жиі ауырады және, көбінесе, олардың денсаулыққа зиянды өнімдер тарапынан жоғары әсер ету тәуекеліне тез ұшырайтындығынан, салауатсыз тамақтануға бейімділігінен, темекі, ішімдікті тұтынудан жастау кезінде қайтыс болады.

Салауатты тамақтану жұқпалы емес аурулар санының артуын төмендету үшін қажет. Ол оның барлық нысандарында толыққанды емес тамақтану мәселелерінің алдын алуға көмектеседі, бірақ та қайта өңделген тамақ өнімдерін шығарудың өсуі, қарқынды урбанизация мен өмір сүру салтындағы өзгерістер энергия, қаныққан майлар, трансмайлар, еркін қанттар немесе тұздар/натрийдің жоғары құрамынан тұратын тамақ өнімдерін тұтынуды ұлғайтуға бірден-бір себепкер болады, және көптеген адамдар жеткілікті мөлшерде жемістерді, көкөністер мен тағамдық клетчатканы қолданбайды. Сонымен қатар салауатты тамақтану тәжірибесі өмірдің ерте сатысында басталатынын ескеру қажет, яғни емшек сүтімен тамақтандыру дені сау болып өсуге жағдай туғызады, когнитивті дамуды жақсартады және ұзақ уақытты келешекте денсаулық үшін пайда

келтіреді. Нәрестелер мен сәби кезінен бастап балаларды салауатты тамақтандырумен қамтамасыз ету өмір сүруінің алғашқы 6 айында және мүмкіндік болса екі жасқа дейін емшек сүтімен тамақтандыруды көздейді, ал бұл аналарды толыққанды тамақтандырумен қамтамасыз етуді талап етеді.

Өсіресе, балалар, жеткілікті тамақтанудың жетіспеушілігі тұрғысынан осал топтарға жатады. Оларға табиғи өсу мен ақыл-ойы дамуы үшін құнарлы және қауіпсіз тағамдар қажет. Бес жасқа дейінгі балалар өлімінің жартысына жуығы жеткіліксіз тамақтану салдарынан болады. Тамаққа жарымау жеткілікті тамақтану мен медициналық қызмет көрсетудің жетіспеушілігі, сондай-ақ қауіпсіз су мен санитарлық қызметтердің жоқтығы тәрізді факторлардың байланысуы салдарынан пайда болады. Жүктілік кезінде тамаққа жарымау балалардың өліміне әкеліп соқтырмай, сонымен де психикалық және дене бұзылыстарын, созылмалы ауруларды, сонымен қатар әлсіз иммундық жүйесін және әлсіз бала туушылық денсаулығын қоса алғанда ұзақ мерзімді зардаптарды тудырады. «Нөлдік аштық» бағдарламасы өсуінде іркіліс бар екі жастағы балалардың санын нөлдік деңгейге дейін жеткізуді қарастырады. 1990 жылдармен салыстырсақ, ол жылдары әрбір төртінші сәбидің жеткіліксіз салмағы болған, ал бүгінде төмен салмақ жеті баланың бірінде байқалады.

Қазақстанда 5 жасқа дейінгі балалардың жай-күйі келесі деректермен сипатталады (1 кесте).

1 кесте – 5 жасқа дейінгі балалардың тамақтануының жай-күйі*

пайызбен

	2006 жылдың МИКЗ 3	2010-2011 жылдардың МИКЗ 4	2015 жылдың МИКЗ 5
Жеткіліксіз салмақтың таралуы, соның ішінде:			
орташа және күшті деңгей	4,0	3,7	2,0
күшті деңгей	0,8	1,2	0,3
Өсуде артта қалушылықтың таралуы, соның ішінде:			
орташа және күшті деңгей	12,8	13,1	8,0
күшті деңгей	4,0	5,4	2,4
Арықтаудың таралуы, соның ішінде:			
орташа және күшті деңгей	3,8	4,1	3,1
күшті деңгей	1,0	1,7	1,1
Артық салмақтың таралуы	11,3	13,3	9,3

* *Мульти-индикаторлық кластерлік зерттеу деректері негізінде.*

Социальные проблемы села

Бұған қоса тамақтану мәзірі уақыт өте келе көптеген факторлардың әсерінен және олардың өзара әрекеттесуінен өзгеріске ұшырап отырады. Сол себепті әр түрлі, теңгерімді және салауатты тамақтануға мүмкіндік беретін азық-түлік жүйелерін қосқандағы салауатты тамақтандыру үшін қолайлы жағдайларды жасау үшін үкіметті, қоғамды және жеке секторды қоса алғанда

көптеген секторлар мен мүдделі тараптардың қатысуын талап етеді.

2 кестеде тамақтану өнімдерін тұтынудың ұтымды орташа жан басына шаққандағы нормалары, БҰҰ-ның Денсаулық сақтау ұйымымен ұсынылған нормалар, тамақтану өнімдерін тұтынудың мейлінше аз нормалары берілген. Нақты тұтынуға натуралды көрсеткіштермен жоғарыда аталған нормаларға пайызбен талдау жасалынды.

2 кесте – Тамақтану өнімдерін тұтынудың нормалары

Тамақтану өнімінің түрі, жылына кг	Тамақтану өнімдерін тұтынудың ұтымды орташа жан басына шаққандағы нормалары	БҰҰ-ның ДСҰ ұсынған нормалары	Мейлінше аз нормалар	Нақты тұтыну			
				Натуралды көрсеткіштермен	нормаларына %-бен	БҰҰ-ның ДСҰ нормалары, %-бен	Мейлінше аз нормалар, %-бен
Ет және ет өнімдері	78,4	70,1	50,5	73,2	93,3	104,4	145,0
Сүт және сүтке есептегендегі сүт өнімдері	301	359,9	204,2	235,2	78,1	65,3	115,2
Нан және нан өнімдері	109	120,5	109	130,8	120,0	108,5	120,0
Картоп	100	96,7	95	48,0	48,0	49,6	50,5
Қант	33	36,5	18	40,8	123,6	111,7	226,6
Өсімдік майы	12	13,1	7	19,2	160,0	146,6	274,2
Көкөністер	149	140,3	110	88,8	59,6	63,3	80,7
Жемістер	132	95	22	61,2	46,4	64,4	278,2
Балық және балық өнімдері	14	8,3	8,4	10,8	77,2	130,1	128,5
тұз	1,5	3,0	2,19				
Ескерту: [5] және [6] деректері бойынша автормен құрастырылды							

Ауыл және қала тұрғындарының тұтынуларын талдаудан ауылдықтардың қалалықтардан нашар тамақтанатынын көруге болады, мұнда ең үлкен алшақтықты нан және нан өнімдерін, етті, шұжық өнімдерін тұтынудан көруге болады. Сонымен қатар қой етін және шошқа етін тұтыну қалалықтарға қарағанда ауылдық тұрғындарда жоғарырақ екенін атап өтуге керек, бұл ауыл тұрғындарында жеке қосалқы шаруашылықтарының болуымен сипатталады. Көкөністерді, картопты, қантты, балықты тұтыну бір деңгейде тұр (3 кесте).

Үй шаруашылықтарын іріктеп зерттеу деректері бойынша 2016 жылы тағамдық депривация деңгейі немесе тамақтану калориялығы мейлінше аз жеткілікті деңгейден төмен тұрған тұрғындар үлесі 2,7%-ды құрады.

Тұрғындардың тұтынған тамақтану өнімдерінің энергиялық құндылығы 2016 жылы орташа жас басына шаққанда күніне 3142 ккалды құрады (4 кесте).

Тұрғындардың тұтынған тамақтану өнімдерінің химиялық құрамын қарасты-

ратын болсақ, құрамында майлар бар (ет, ет өнімдері, балықтың майлы сұрыптары) өнімдерді қалада көбірек тұтынатындығын, ал ауылдық елді мекенде көміртектерге бай (жармалық дақылдар, макарондар, нандар және т.с.с.) тағамдар қолданылатындығын атап өтуге болады. Бұл осы өнімдердің қала мен ауылдағы құны мен қолжетерлігін салыстыру кезіндегі айырмашылыққа байланысты болады.

Бірақ та салауатты тамақтану ережелеріне сәйкес тамақтанудың калориялығы шығындалатын энергиямен теңестірілуі тиіс екендігін ескеру қажет.

Майларды тұтыну кезінде артық салмақ қосып алмау үшін олар барлық келіп түсетін энергияның 30%-ынан аспайтындай болуы тиіс және қаныққан майлардан қанықпаған майларға көшумен, мәзірден өндірістік трансмайларды алып тастаумен жүзеге асырылуы тиіс.

Салауатты тамақтандыруды қамтамасыз ету мақсатында тамақтандыру өнімдерін тұтынуды қарастыра отырып, біз жиі

Социальные проблемы села

түрде темекі және ішімдік өнімдерін тұтынуды назарға ала бермейміз. Атап айтатын болсақ, темекіні тұтыну салдарынан жыл сайын 7,2 млн адам қайтыс болады

(сонымен бірге екіншілік темекі түтінінің әсер етуі зардаптарынан), және болжам бойынша болашақта бұл сан айтарлықтай өсуі мүмкін.

3 кесте – Тамақтандыру өнімдерін тұрғындардың орташа жан басына шаққандағы жылдық тұтынуы

Тағамдық өнімдердің атауы	Барлық халық		Тұратындар:			
	2015	2016	қалалық елдімекенде		ауылдық елдімекенде	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Бидай наны	55,0	56,2	48,3	48,8	63,7	65,9
Бидай ұны	24,0	24,7	21,8	22,9	27,0	27,1
Күріш	15,7	15,4	14,8	14,6	17,0	16,5
Макарон өнімдері	24,2	23,7	20,2	20,1	29,3	28,4
Картоп	48,5	48,6	48,7	49,1	48,2	47,9
Көкөніс	90,2	89,3	90,4	89,3	89,9	89,3
Бақша өнімдерін қосқандағы жемістер мен жидектер	64,4	61,4	69,4	63,9	57,8	58,0
Сиыр еті	25,0	24,5	27,0	26,5	22,4	21,9
Қой еті	6,9	6,8	2,9	2,6	12,2	12,3
Шошқа еті	3,1	3,0	3,0	2,9	3,2	3,2
Құс еті	15,7	14,8	16,9	16,2	13,5	13,0
Шұжық өнімдері, ысталған еттер	8,3	8,3	9,6	9,4	6,6	6,7
Тұтас сүт, л	46,2	45,5	43,1	43,3	50,3	48,4
Қаймақ	4,6	4,9	5,0	5,3	4,1	4,4
Қант	21,5	20,7	21,2	20,3	21,9	21,3
Балық және балық консервілері	11,1	10,7	11,3	10,7	11,0	10,7
Жұмыртқа, дана	164,0	164,7	180,9	179,7	141,8	144,8
Шәй	2,4	2,4	2,3	2,3	2,5	2,5

Дереккөз мәліметтері бойынша құрастырылды [қараңыз 6].

4 кесте – Тұрғындардың тұтынған тамақтану өнімдерінің энергиялық құндылығы мен тағамдық заттарының құрамы

	Тұрғындардың тұтынған тамақтану өнімдерінің энергиялық құндылығы, ккал	Энергиялық құндылықтарға мейлінше аз қажеттіліктер, ккал	Тамақтану калориялығы мейлінше аз жеткілікті деңгейден төмен тұрғындардың үлесі, %	Тұрғындардың бір күндік мәзірінде тұтынылған тамақтану өнімдерінің тағамдық заттарының құрамы, %		
				ақуыздар	майлар	көміртектер
ҚР, соның ішінде:	3142	1819	2,7	12,5	4,0	53,0
Қалалық елдімекен	3092	1824	2,8	12,7	35,4	51,9
Ауылдық елдімекен	3209	1813	2,1	12,2	32,3	55,5

Ескерту: [қараңыз 6] деректері бойынша автормен құрастырылды

Ағымдағы жылдың қаңтар-қазан айларында елде барлығы 14,3 млрд сигара, черут, сигарилл, сигарета, темекіден папирос немесе оның алмастырушылары өндірілді. Бұл 2016 жылдың сәйкесті кезеңіндегі шығарылым көлемінен 11,7%-ға кем [қараңыз 6]. Осы жылы темекі өнімдерін өндіру жаңа минимумға жетті.

Ұсыныс көлемі темекі компанияларының өнімдеріне сұраныстың кенеттен қысқаруы салдарынан төмендей түсті. Соңғы

деректер бойынша ағымдағы жылдың 9 айы ішінде ішкі нарықта 15,4 млрд сигарета мен папирос сатылды [қараңыз 6]. Сигарета мен папиросты тұтынудың төмендеу себептеріне талдау жүргізушілер темекі шегуге қарсы күрес ретінде ҚР Заңының қатаңдауын жатқызуда, Қазақстан 10 жыл бойы Бүкіл-әлемдік денсаулық сақтау одағының темекіге қарсы күрес бойынша Негіздемелік конвенцияның қағидаларын ұстануда.

БДО деректері бойынша салауатты мәзірге күніне 400 г жемістер мен көкөністерге кіреді, картоп кірмейді, дені сау дене массасы бар адам үшін 50 г қант кіреді, мұнда салауатты мәзірдің құрамына өндірістік трансмайлардың кірмейтіндігін ескере отырып, майлар жиынтық энергияның 30%-ынан кем мөлшерде құрауы тиіс екендігін атап өту қажет. Көптеген адамдар натрийдің шамадан тыс көп мөлшерін тұз түрінде (күніне 9-12 г тұз) қолданып, калийді жеткіліксіз мөлшерде қолданады. Егер де күніне 5 г-нан кем ұсынылатын мөлшерде тұзды тұтынуды қысқартқан жағдайда 1,7 миллион өлім-жітім жағдайының алдын алуға болатын болады. Тұзды күніне 5 г-нан кем мөлшерде шектеп пайдалану гипертониясының алдын алуға жағдай туғызады және ересек адамдарда жүрек ауруларын және инсульт қаупін төмендетеді. БДО мүше елдері тұзды қолдануды 30%-ға қысқартуға келісті және 2025 жылдың соңына қарай ересек адамдар, жасөспірімдер мен балалар арасында диабет пен семіздіктің артуын тоқтатуға келісім жасасты. Сауықтыру әсерін алу үшін жалпы келіп түсетін энергияның 10%-ынан кем мөлшерде ағзаға еркін қанттардың келіп түсуі ұсынылады, ал ол егер жалпы энергияның 5%-ынан кем мөлшерде болса, онда тіпті құба-құп болады [қараңыз 4].

Жыл сайын натрийді/тұзды шектен тыс пайдалану салдарынан 4,1 млн адам қайтыс болады. Ішімдікті пайдалану нәтижесінде бір жылда қайтыс болатын 3,3 млн адамның жартысынан астамы жұқпалы емес аурулардан, соның ішінде обыр ауруларынан қайтыс болады. Бір жылдағы өлімжітімнің 1,6 млн жағдайы дене белсенділігінің жеткіліксіз болуына байланысты орын алады.

Қазақстанда 4,1 г мөлшерде тұзды пайдалану нормасы белгіленген, ол БДО ұсынған 5 г мөлшерінен де төмен. Ақуыз көздерінің арақатынасы БДО ұсыныстарына сәйкес келмейді, оларға сәйкес ақуыздардың 50%-ы өсімдікті ақуыздар болуы тиіс. Өсімдікті ақуыз бұршақтарда, саңырауқұлақтарда, дәнді дақылдарда болады. Бізде бұршақтарды тұтынудың нормалары бар, бірақ нақты тұтыну статистикасы жоқ.

«БДО-ның Тамақтану, дене белсенділігі және денсаулық жөніндегі ауқымды стратегиясына», «2013-2020 жж. арналған Жұқпалы емес аурулардың алдын алу және олармен күрес жөніндегі ауқымды іс-қимылдар жоспарына» сәйкес аналар мен емшектегі және сәби жастағы балалардың тамақтануы саласындағы қызметінің барлығын қамти отырып жүзеге асыру жос-

пары әлем елдеріндегі толыққанды емес тамақтануды жеңуге бағытталуы тиіс [7-9].

Біздің елімізге тағамдық өнімдердің қауіпсіздігі мен сапасын реттейтін тиісті нормативті-құқықтық базаны құру бойынша шаралар қажет. Сонымен қатар агрохимикаттарды орнымен пайдалану, тұтынушылар үшін ақпараттың сапасын арттыра отырып, жетілдіру қажет. Денсаулық сақтау жүйесі жан-жақты медициналық қызметті барлығына көрсетуде қолжетімділікті қамтамасыз етуі тиіс, салауатты өмір салтына үгіт-насихат жүргізуді және аурулардың алдын алуды, емдеуді және сауықтыруды қарастырады, тамақтану аймағындағы саясат халықтың осал топтарына бағытталуы тиіс.

Тамақтану саласындағы жүргізілген кең ауқымды зерттеулер тамақтану өнімдерін сандық жағынан тұтынудың нормаларын жасауға ғана емес, өнімдердің құрамын ақуызбен және дәрумендік қосымшалармен молайту есебінен олардың биологиялық құндылықтарын арттыруға және дәстүрлі емес шикізатты пайдалануға бағытталды.

Осы зерттеулердің нәтижесінде тамақтану өнімдері өндірісінде қалдықсыз технология (сарысудан, сары майдан (пахта) алынатын өнімдер, бұршақты дақылдардың тұқымдарын қолдану және т.б.) кеңінен таралды, олардың міндеті азық-түлік пен дәстүрлі азық-түлік шикізатының жетіспеушілігі мәселелерін шешу, сонымен қатар қолдағы мүмкіндіктерді барынша пайдалана отырып, тұрғындардың денсаулығын сақтау мен нығайту болды. Осы ережелерден шыға отырып, тамақтану өнімдерін тұтыну нормалары болып «нақты өнімдермен жабылатын қажеттіліктер» түсініле бастады.

Тұжырымдар. Салауатты тамақтану үшін қолайлы жағдайлар жасауда орталық рөлді үкіметтер атқарады, олар халыққа салауатты тамақтануды қабылдауға және оны сақтауға мүмкіндік береді.

Сауда, тамақ өнеркәсібі және ауыл шаруашылығы саласында салауатты тамақтануға қолдау көрсету және тұрғындардың денсаулығын қорғау үшін шаралар қарастырылған ұлттық саясатты жасау қажет. Бұл шаралар жемістер мен көкөністерді, қаныққан майлар мен еркін қанттардан тұратын қайта өңделген тағамдық өнімдерді өндіру, пайдалану мен сату үшін ынталандырмаларды күшейтуді көздейді. Тамақтану өнімдерінің құрамын тұздарды, майларды төмендету мақсатында өзгерту бойынша, салауатты тамақтану тәжірибесіне жағдай жасайтын стандарттарды қолдану бойынша шараларды жүзеге асырады. Салауатты өнімдердің бар

болуын және бағалық қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін маркетинг, салық салу, субсидияларға қатысты реттеуші және ерікті құралдарды, БДО ұсыныстарын пайдаланады.

Тамақтану өнімдеріне тұтынушылардың сауатты сұранысын олардың сауатты тамақтануға қатысында хабардарлығын жоғарылату есебінен қалыптастыру, алғашқы медицина-санитарлық қызмет көрсету аясында тамақтану мен мәзір мәселелері бойынша кеңес беру қажет.

Емшектегі және сәби жастағы балаларды тамақтандырудың тиісті тәжірибесін ұсыну: медициналық мекемелерде және жергілікті қауымдастықтарда, сонымен қатар Ауруханаларда емшек сүтімен тамақтандыру үшін қолайлы жағдайлар жасау жөніндегі бастама аясында емшек сүтімен тамақтандыруға қолдау көрсету.

Әдебиеттер тізімі

1 Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения// Проблемы агрорынка.- 2016.- № 3.-С. 7-13.

2 Никитина Г.А. Проблемы и пути обеспечения продовольственной независимости Республики Казахстан// Проблемы агрорынка.- 2016.- № 1.-С. 15-22.

3 Аюлов А.М., Кожаметова Г.А., Есмагулова Н.Д. Развитие пищевой и перерабатывающей промышленности Республики Казахстан// Проблемы агрорынка.- 2016.- № 1.-С.78-83.

4 Официальный сайт ООН. [Электронный ресурс].-2017.-URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/food/index.html> (дата обращения: 07.01. 2018).

5 Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503 Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания [Электронный ресурс].- 2017.- URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926220 (дата обращения: 07.01. 2018).

6 Официальные статистические данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2017.-URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 07.01. 2018).

7 Глобальная стратегия по питанию, физической активности и здоровью. [Электронный ресурс]. - 2017.-URL: <http://www.who.int/publications/list/924159222/ru/> (дата обращения: 07.01. 2018).

8 Глобальный план действий по профилактике неинфекционных заболеваний и

борьбе с ними на 2013-2020 гг. [Электронный ресурс].- 2017. - URL: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/94384/5/9789244506233rus.pdf> (дата обращения: 07.01. 2018).

9 Комплексный план осуществления действий в области питания матерей, а также детей грудного и раннего возраста. [Электронный ресурс].-2017.-URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/113048/6/WHO_NMH_NHD_14.1_rus.pdf. (дата обращения: 07.01. 2018).

Әдебиеттер тізімі

1 Moldashev A.B. APK Kazahstana: problemy razvitija i poisk ih reshenija// Problemy agrorynka.- 2016.- № 3.-С. 7-13.

2 Nikitina G.A. Problemy i puti obespechenija prodovol'stvennoj nezavisimosti Respubliki Kazahstan// Problemy agrorynka.- 2016.- № 1.-С. 15-22.

3 Ajulov A.M., Kozhahmetova G.A., Esmagulova N.D. Razvitie pishhevoj i pererabatyvajushhej promyshlennosti Respubliki Kazahstan//Problemy agrorynka.- 2016.- №1.-С.78-83.

4 Oficial'nyj sajt OON. [Jelektronnyj resurs].-2017.-URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/food/index.html> (data obrashhenija: 07.01. 2018).

5 Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 9 dekabnja 2016 goda № 503 Ob utverzhdenii nauchno obosnovannyh fiziologicheskikh norm potreblenija produktov pitanija [Jelektronnyj resurs].-2017.-URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926220 (data obrashhenija: 07.01. 2018).

6 Oficial'nye statisticheskie dannye Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs].-2017.-URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashhenija: 07.01. 2018).

7 Global'naja strategija po pitaniju, fizicheskoj aktivnosti i zdorov'ju. [Jelektronnyj resurs].-2017.-URL: <http://www.who.int/publications/list/924159222/ru/> (data obrashhenija: 07.01. 2018).

8 Global'nyj plan dejstvij po profilaktike neinfekcionnyh zabolevanij i bor'be s nimi na 2013-2020 gg. [Jelektronnyj resurs].-2017.-URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/94384/5/9789244506233_rus.pdf. (data obrashhenija: 07.01.2018).

9 Kompleksnyj plan osushhestvlenija dejstvij v oblasti pitanija materej, a takzhe detej grudnogo i rannego vozrasta. [Jelektronnyj resurs].-2017.- URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/113048/6/WHO_NMH_NHD_14.1_rus.pdf. (data obrashhenija: 07.01. 2018).

бөлу, қайта бөлу және игеру үлкен мәселе болып табылады.

Нәтижелері және оларды талқылау.

Аталған мәселелерді шешу несиелеу мен қаржылау жүйесінің ашықтығын жоғарылату мен агроөндірістік кешенінің дамуына жауапты құзыретті органдар және институттардың жауапкершілігін нығайтумен, ауыл шаруашылығының нақты түрлерін несиелеудің тиімділігін бағалаумен, экономикалық баланстарды құрастырумен, климаттық ауытқулар мен бәсекелестік деңгейі және азық-түлікке сақталған сұраныстың жағдайына байланысты нарық қажет-тіліктерін болжаумен және жедел түрде логистикалық пен өндірістік инфрақұрылымды дамытумен байланысты болып табылады.

Ауыл шаруашылық кешенінің инвестициялық тартымдылығы сонымен қатар баға саясатының тартымдылығымен де анықталады, әзірше оның нақты концепциясы анықталмаған, бұл ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілерінің бәсекеге қабілеттілігін және жалпы нарықтық бәсекелестікті дамыту үшін маңызды болып табылады. Нәтижесінде азық-түлік өнімдеріне баға өсімін тыю туралы жедел шешімдер қабылдау қажеттігі туындайды.

Азық-түлік өнімдері өндірісінің өсуі үшін ішкі мүмкіндіктерін шектеудің негізгі мәселелерінің бірі – бұл жеткіліксіз төлем-қабілеттілік сұраныс [2]. Халықтың нақты табыс деңгейі азық-түлік бағаларына сәйкес келмейді, бұл ішкі нарықтың сыйымдылығын шектейді.

Халықтың табыс мәселелерін шешу тұтыну құрылымы мен төлем қабілеттілік сұранысын өзгертуге жағымды ықпалын тигізеді. Зерттеулер көрсеткендей, табиғи, экономикалық және ғылыми-техникалық артықшылықтары бар индустриалды дамыған мемлекеттер ауыл шаруашылық кешеніндегі халықаралық еңбекті бөлуде азық-түлік өндірісінде құрылымдық өзгерістерді қамтамасыз етіп, өндіріс көлемін ұлғайтуға мүмкіндік береді, ал дамушы мемлекеттер шикізат пен жартылай фабрикаттарды жеткізуші болып табылады.

Бұл тұрғыда ауыл шаруашылық кешеніндегі халықаралық еңбекті бөлуде Қазақстанның стратегиялық айқындамасы маңызды аграрлық потенциалды тиімді пайдалану бойынша шаралармен қамтамасыз етілуі тиіс. Мұндай қадамның қажеттілігі Қазақстан мүшесі болуға ұмтылатын ірі масштабты халықаралық азық-түлік саудасы мемлекеттің азық-түлікпен қамсыздандырылу тәуелділігін әлемдік азық-түлік нарығының жағдайына байланысты ұлғайтады [3].

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша агрошаруашылық кешенін дамыту мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі алғышарттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында экономикалық өсудің жоғарғы қарқынын сақтау, баға тұрақтылығын қамтамасыз ету және экономиканың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату жағдайларын қалыптастыру үшін Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған агрошаруашылық кешенін дамыту бойынша Мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған агрошаруашылық кешенін дамыту бойынша Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру үшін 2017 жылы 544 млрд. теңгеге жуық, 2018 жылы – 668 млрд. теңге, 2019 жылы – 769 млрд. теңге, ал 2020 жылы 849 млрд. теңге (жалпы шығын сомасы 20 трлн. 830 млрд. теңге) қаржы бөлу жоспарланған. «Агротөлем - 2020» бағдарламасы мен су ресурстарын басқару бойынша мемлекеттік бағдарламаға бөлінген шығындардың жалпы сомасы анықталды, ол 2 трлн. 851 млрд. теңгені құрады, 2018 жылы – 728 млрд. ал 2019 жылы – 751 млрд. 2020 жылы – 714 млрд. құрайды. Бұл 2015 жылмен салыстырғанда ауыл шаруашылығының жалпы өнімділігінің 2021 жылға дейін 1 трлн. теңгеге өсімін қамтамасыз етуі тиіс, немесе ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін мемлекеттік қолдау шаралары нәтижесінде пайданы 33%, яғни 10 рет арттыруға 68 мыңнан 679 мыңға өсуін; ауыл шаруашылық өнімдерінің теріс экспорт-импорт сальдосын 5 ретке, яғни \$1,3 млрд-тан \$300 млн-ға дейін төмендетуін; суармалы егіс аудандарын 1,4 рет арттыруға, яғни 2 млн га арттыруын қамтамасыз етуі тиіс.

Мемлекеттік бағдарламаның негізгі мақсаты агроөндірістік кешеннің бәсекеге қабілетті нарығында өндірісті талап етілген өніммен қамтамасыз ету болып табылады. Мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыруда келесі негізгі міндеттер анықтаған: аң шаруашылығының тиімділігін 58% және өсімдік шаруашылығының тиімділігін 40% арттыру; тауар өндірісіне 670-ке жуық ұсақ өндірушілерді тарту үшін ірі ауыл шаруашылық кооперациясын дамыту мақсатында; мақсатты бағытталған экспортты саясатты жүзеге асыру мақсатында және органикалық өнімнің қазақстандық брендін ілгерілету үшін айналымға 600 мың га жуық суармалы жерлер берілген.

Республикадағы жайылым жерлердің ауданы 182,0 млн га құрайды, олардың ішінде табиғи және себілген шабындық – 4,8 млн га, жем өндірісі үшін пайдаланылатын шабындық ауданы – 2,5 млн га құрайды. Қазақстан бидайдың ірі экспортшыларының бірі болып табылады, алдыңғы маусымның 8,252 млн тоннасымен салыстырғанда 2017-2018 маркетингтік жылында 8 миллион тоннаға жуық бидайды экспорттауды жоспарлаған.

Жақсы егіншілік нәтижесінде соңғы жылдары Қазақстан Орталық Азия, Ресей, Қиыр Шығыс, Еуропа және Кавказ нарықтарында бағаларды тұрақтандыру бойынша өз мүмкіндіктерін нығайта алды және шектес аудандарда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша өзінің алғышарттарын жақсартуға мүмкіндік алды.

Отандық агрошаруашылық кешеніне ауыл шаруашылық өнімінің, шикізат пен азық-түліктің негізгі түрлерінің қажетті көлемін өндіру үшін базалық жағдайлардың болуы тән.

Мұндай жағдайлар және ауыл шаруашылық жерлерінің қоры Қазақстанға ауыл шаруашылық өнімдері, шикізат пен азық-түліктің негізгі түрлері бойынша ішкі қажеттіліктерін қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың экспорттық потенциалын арттыруға мүмкіндік береді.

Дамыған мемлекеттер тәжірибесі көрсеткендей, аграрлық өндіріс индустрияландырудың өсуі нәтижесінде, жер ресурстарының болуы мен азық-түлікті тұтыну арасындағы байланыс әлсіз білінетін болып табылады, себебі жерлердің жеткіліктілігі олардың тиімді пайдалануына кепілдік бермейді және азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесін шешпейді. Сондықтан Қазақстан мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін шешуде алғашқы міндеттері ретінде отандық ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігін арттыру, тамақ және қайта өңдеу өндірісін дамыту, агро-азық-түліктік нарықты мемлекеттік реттеу механизмдерін жетілдіру, сонымен қатар ұлттық өндірушілер талаптарына сәйкес сыртқы сауда саясатын жүзеге асыруды қамтамасыз ету болып табылады.

Азық-түлік қауіпсіздігі өзара байланысты және үйлестірілген кешенді ұйымдастырушылық-экономикалық, заңды, әкімшілік және әлеуметтік шараларды бірінен соң бірін жүзеге асыру арқылы, мемлекеттік шаралар мен агрошаруашылық кешеннің шаруашылықтары мен өндірісінің, салаларының өзіндік ішкі қорларын үйдестіру жүйесін қамтамасыз ету жолымен, олардың

шаруашылықтың жылдам өзгермеуі жағдайларына бейімделу мен ауыл халқының тіршілік ортасын жақсарту және өмір сапасын арттыру негізінде қамтамасыз етіледі.

Қазіргі экономикалық жағдайда ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі кешенді болып табылады және мемлекеттің тұрақты макроэкономикалық дамуымен, оның әлеуметтік бағытталған саясатын жүзеге асыру мүмкіндіктерімен, халықтың тіршілік деңгейін арттырумен және агроөнеркәсіптік өндірісте халықаралық еңбек бөлінісінің артықшылықтарын пайдаланумен тығыз байланысты.

Осыған орай Қазақстан үшін азық-түлік қауіпсіздігін нығайтудың негізі отандық агроөндірістік кешен мен оның базалық салаларының қызмет ету тиімділігін келесі шаралар негізінде арттыру болып табылады: әлемдік азық-түлік нарығының конъюнктурасынан тәуелсіз, мемлекет халқын отандық азық-түлікпен қамтамасыз етілуіне кепілдік бере алатын өзіндік агроөнеркәсіптік өндіріс потенциалын жұмылдыру; бәсекелі азық-түлік нарығын қалыптастыру, отандық ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің ауыл шаруашылық өнімі, шикізат пен азық-түліктерін әлемдік нарықтың жағымсыз конъюнктурасы мен бәсекелестігінен қорғайтын және тиімді дамуы үшін заңнама мен инфрақұрылымды құрастыру қажет; салааралық экономикалық қатынастарды оңтайландыру үшін ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп өнімдеріне ең алдымен ауыл шаруашылығында кеңейтілген өндіріс ырғағын ынталандыратын бағалар қатынасын қалыптастыру [4].

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің негізгі массасына несие алудың қолжетімділігін қамтамасыз ету, қысқа мерзімдік, орта мерзімдік және әсіресе ұзақ мерзімді несиеге жүйесін жетілдіру, агроөнеркәсіптік кешенде инвестициялық белсенділіктің өсуін және инвестицияларды тарту үшін салыстырмалы жағымды экономикалық жағдайлар қалыптастыру; барлық өндірістік айналым бойынша қолданылатын технологияларға бақылау жасау арқылы, ішкі нарыққа түсетін өнімнің сапасына, әсіресе импорттық өнімге кепілдік жүйесін қалыптастыру; аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін арттыру арқылы және өнім өндіруде экологиялық таза және ресурс сақтайтын технологияларды енгізу арқылы азық-түлік ресурстарын тиімді пайдалануды арттыру маңызды болып табылады.

Ауыл шаруашылық өнімдерінің негізгі түрлері өндірісінің ірі ауқымды мамандан-

дырылған аймақтарын қалыптастыру мен дамыту, мемлекет ішінде ауыл шаруашылық өнімдері мен шикізатын тасымалдауға түрлі әкімшілік шектеулер мен кедергілерді жою маңызды рөл атқарады.

Қазіргі уақытта Қазақстан үшін азық-түлікпен қамтамасыз етудің негізгі шарты – бұл аграрлық өндіріске экономиканың басты саласына айналуына мүмкіндік беретін ауыл шаруашылығы мен тамақ өнеркәсібі салаларын белсенді дамыту болып табылады, нәтижесінде ол мемлекеттің азық-түлікпен өзіндік қамсыздандырылу деңгейінің өсуіне жәрдемдеседі.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау әлемдік қауымдастықтың көптеген мемлекеттеріне тән. Нақты жағдайларға байланысты оның мақсаттары да алуан түрлі болады.

Мысалы, тіршілік деңгейі мен пайдасы жоғары индустриалды экономикасы бар мемлекеттер осы арқылы нарықтық өзіндік реттеу талап етілетін нәтижелілігімен қамтамасыз ете алмайтын ұлттық азық-түлік тауарларының салыстырмалы тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға, өндірісті техника-технологиялық жаңғыртудың қажетті динамикасын, ауыл шаруашылық алқаптарын тұрақты дамытуды нығайтуға ұмтылады.

Трансформациялық экономикасы бар мемлекеттер әлемдік нарықтың талаптарына бейімделу үшін, сонымен қатар халыққа азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін өндірісті қайта құру және жедел жаңғырту міндеттерін алға қояды.

Қазақстан аграрлық шикізатты өндірушілердің әлемдегі 25 мемлекеттің құрамына кіреді және бидай нарығы мен басқа азық-түлік өнімдерінің нарығында негізгі «ойыншының» бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта мемлекеттің агроөндірістік нарығының дамуы жалғыз ғана мемлекетпен кепілдендіріліп қоймайды, оған агроөндірістік кешеніндегі еңбектің халықаралық бөлінісінің қатыспай қоюы мүмкін емес. Ерекше маңызды интеграциялық құрылымдарға қатысу арқылы атқарылады.

Қазақстан үшін – бұл Кеден кеңесі мен Еуразия экономикалық кеңесі мемлекеттерінің интеграциялық кеңесіне қатысу және ең маңызды шарттар: азық-түлік келуінің сыртқы көздерінен тәуелсіз адамзаттың өмірін сақтауға қажетті халықтың аз қамтамасыз етілген бөлігін және барша халықты азық-түліктің негізгі түрлерімен қатысушы-мемлекеттер өндірісі есебінен

қамтамасыз ету; саны мен сапасы бойынша азық-түлік өнімдерінің физикалық және экономикалық тұрғыда жеткілікті болуын қадағалау болып табылады (3).

Мемлекеттік қолдау нарықтық тепе-теңдік пен саланың экологияландырылуына жетуге жәрдемдесетін өндірістің ынталандырылуы мен төмендетілуі үшін қолданылады.

Агроөндірістік сектордың дамуын реттейтін мемлекеттік қаржылық құралдарды кеңінен пайдалану, соңғы он жылдықта ауыл шаруашылығын несиелеудің әлемдік күн тәртібінде негізгі қарастырылатын тақырыптар – бұл күрделі шағымдар мен түсініспеушіліктер болуына әкеліп соқтырды [5]. Бұл да заңды құбылыс, себебі мемлекеттік қолдау ұлттық нарықты қорғаудың шарты болып қана қоймай, басқа мемлекеттер нарығында реципиенттердің бәсекелік көзқарастарының күшеюіне ықпалдасады. Еуразия экономикалық кеңесі мемлекеттерінің тәжірибесі көрсеткендей, экономикалық дамыған мемлекеттер, мысалы Еурокеңес, төлейтін экспорттық субсидиялар тауар өндірушілер мен экспортшыларға Еуропа экономикалық кеңесінде қабылданған тарифтік кедергілерден өтуге мүмкіндік береді. Мысалы Белоруссияда ауыл шаруашылық тауарлар бойынша орташа белгіленген тариф 12-14% құрайды (Еуразия экономикалық кеңесі мемлекеттерінің еркін сауда аймағына кірмейтін мемлекеттер импорты көлемі бойынша есептелген). Бұған қарамастан соңғы он жыл көлемінде Еуразиялық кеңес Белоруссия үшін сезімтал сүт өнімдерін жеткізушілерге экспорттық субсидиялар төлеп тұрды, олардың мөлшері 50 пайызға, жеке кезеңдерде нарықтағы бағадан одан да жоғары пайыздарға жетті. Есептеулермен бір уақытта егер де біздің мемлекетке кіргізілетін агроөндірістік тауарларға Еурокеңесте қолданылатын салықтарды пайдаланатын болса, онда орташа белгіленген тариф 60% жоғары құрайтын еді [6].

Алайда ауыл шаруашылық өндірісін мемлекеттік қолдау бойынша даудамайлар мен шағымдар Еуразия экономикалық кеңесі мен Кеден кеңесі төңірегінен шықпайды. Бұл мәселе мемлекеттік басқару органдары мен тауар өндірушілер кеңесінің даудамайларының негізгі тақырыбына айналды.

Оның талдаулары мен түйіндемелерінсіз, сөйкес көп жақты келісімдерде бекітілген ауыл шаруашылық субсидияларын берудің жалпы принциптері мен

ережелерінсіз, біз саудада түрлі шек-теулерді көретін едік.

Қазіргі уақытта бар және болашақтағы келіспеушіліктерді болдырмау мақсатында келесі қадамдарды жасау қажет:

1. Мемлекеттік қолдаудың бекітілген анықтамасын қабылдап және оның мөлшерін есептеудің ретін белгілеу.

2. Түрлері бойынша қолдау шараларын жіктеу: а – сауда-саттыққа бұрмалаушы әсерін тигізбейтін; ә – сауда-саттыққа бұрмалаушы әсерін тигізетін; б – экспорттық субсидиялар.

3. Мемлекеттер мен аймақтар бойынша ауыл шаруашылық өнімдері өндірісінің табиғи және экономикалық ерекшеліктеріне сәйкес ауыл шаруашылығын қолдау деңгейіне шектеулер бекіту.

Мемлекеттік қолдау дегеніміз төмендегі формалар бойынша сәйкес мемлекеттік орган немесе жергілікті басқару орган (субсидияландыратын орган) бұйрығы бойынша іс-әрекет ететін, мемлекеттік органмен, немесе жергілікті басқару органымен, делдал-ұйыммен қаржылық көмек беретін коммерциялық ұйым мен басқа экономикалық субъектілер:

а) ақшаны тікелей аудару.

Бұл жағдайдағы қолдау мөлшері тегін берілетін бөлінген және нақты алынған қаржы сомасына сәйкес келеді (мысалы, субсидиялау, өтемақы түрінде және т.б.), немесе егер де қаржы нарықта белгіленген жағдайлармен салыстырғанда қайтару негізінде қолайлы жағдайлармен берілетін болса, қолдау көлемі аталған қаржыны нарықта (банктік несиелеу, байланыс нарығы және т.б.) алу жағдайы сияқты сома мен нақты төленген сома арасындағы айырмашылық ретінде анықталады;

ә) міндеттерді орындау кепілдіктерін беру (мысалы, қарыздар бойынша кепілдіктер) міндеттерді толық немесе жартылай орындау.

Ұсынылғын міндеттерді орындау бойынша қолдау көрсету көлемі сақтандыру қызметі нарығына сәйкес міндетті орындамау тәуекелдігін сақтандыру бойынша тарифпен төлеуге қажетті сома мен грант беруші органға кепілдікті ұсыну үшін төлеуге қажетті сома арасындағы айырмашылық түрінде анықталады;

б) нарықтық бағасы бойынша жоғары ұйымның жарғылық қорындағы тауар, қызмет, құнды қағаздар мен кәсіпорынды (мүліктік кешенді) немесе оның бір бөлігін, басқа мүліктің ұйымның (сатып алынғын акцияларды қоса алғанда) жарғылық қо-

рындағы бір бөлігін, интеллектуалдық объектілер және т.б. үшін құқықты сатып алу.

Қолдау көрсету көлемі сәйкесінше сатып алынған объектілер үшін төленген сома мен аталған объектілер үшін нарықта қалыптасқан бағалар бойынша төлем арасындағы айырмашылық түрінде есептеледі;

в) оған тиісті пайдадан жартылай немесе толығымен бас тарту (мысалы, кәсіпорын мен кәсіпорын топтарына тән ерекше салықтық ерекшеліктер, қарызды өтеу, кедендік салықты төлеуден босатылу).

Алайда экономика саласы (біздің жағдайда бұл – ауыл шаруашылығы) мен белгілі бір тауарды өндірушілерге (мысалы, балалар үшін азық-түлік тағамдары), немесе осындай тауар мен қызметке қатысты салық салудың жалпы жүйесі бойынша салықтың мөлшері мен тізімін төлеу кезінде салықтық жүктеме аз болып табылатын салықтық тәртібіне мемлекеттік грант берілмейді;

г) тауар мен қызметтерді тегін немесе жеңілдікпен беру.

Қолдау көрсету көлемі тауар мен қызметті сатып алудың нақты төленген сомасы мен нарықтық бағасы арасындағы айырмашылық түрінде есептеледі.

ғ) бағалық қолдау көрсету.

Тұжырымдар. Бұл бөлім ерекше назарды талап етеді. Қазіргі уақытта біздің мемлекетте мемлекеттік қолдауды салыстыруда, әдетте агроөндірістік кешенді дамыту мақсатына бағытталған тек бюджеттік шығындармен ғана жұмыс істейді. Алайда мұндай қадам тауар өндірушілер үшін қаржылық аударымдар көлемі бойынша жалпы жағдайды сипаттап бере алмайды. Бұл қаржының бір бөлігі қайтармалы негізде бөлінетіндігі, сонымен қатар бір-ыңғай экономикалық кеңістік құрылмағанша ауыл шаруашылық өнімдері үшін болатын бағалық айырмашылықтар да назарға алынбайды.

Әдебиеттер тізімі

1 Молдашев А.Б., Никитина Г.А. Направления оптимизации взаимодействия Казахстана со странами ЕАЭС в области агропромышленной политики //Проблемы агрорынка.- 2017.- № 1.-С.7 - 15.

2 Харитонов А., Косинский П. Развитие сельского хозяйства в контексте продовольственной безопасности региона //АПК: экономика, управление.- 2017.- №3.-С. 59 -64.

3 Мизанбекова С.К., Богомоллова И.П., Печеная Л.Т. Ключевые проблемы продо-

вольственного обеспечения // Известия НАН РК. Серия аграрных наук. -2016.-№1.-С.134-142.

4 Джусибалиева А.К., Каскатаев Н.М., Нурмаганбетов К.К. Актуальные проблемы государственного регулирования продовольственной безопасности // Проблемы агрорынка. -2016.- № 3.-С.44 - 50.

5 Климова Н.В. Продовольственная безопасность – основа обеспечения экономической безопасности региона // Фундаментальные исследования. -2012.- №9.-Ч.1.-С.214-219.

6 Ревенко Л.С. Параметры и риски продовольственной безопасности // Международные процессы. - 2015.- Т.13.- № 2(41).- С.6-20.

7 Родина Т.Е. Продовольственная безопасность региона: проблемы и перспективы развития // Международный научно-исследовательский журнал. -2017.- № 2(56).- С.74-77.

Әдебиеттер тізімі

1 Moldashev A,B, Nikitina G.A. Napravlenija optimizacii vzaimodejstvija Kazahstana so stranami EAJeS v oblasti agropromyshlennoj politiki//Problemy agrorynka.-2017.-№1.-S.7- 15.

2 Haritonov A., Kosinskij P. Razvitie sel'skogo hozjajstva v kontekste prodovol'stvennoj bezopasnosti regiona //APK: jekonomika, upravlenie.- 2017.- №3.-S. 59 -64.

3 Mizanbekova S.K., Bogomolova I.P., Pechenaja L.T. Kljuhevye problemy prodovol'stvennogo obespechenija // Izvestija NAN RK. Serija agrarnyh nauk.-2016.-№ 1. -S. 134 -142.

4 Dzhusibalieva A.K., Kaskataev N.M., Nurmaganbetov K.K. Aktual'nye problemy gosudarstvennogo regulirovanija prodovol'stvennoj bezopasnosti //Problemy agrorynka.- 2016.- №3.-S.44 - 50.

5 Klimova N.V. Prodovol'stvennaja bezopasnost' – osnova obespechenija jekonomicheskoj bezopasnosti regiona //Fundamental'nye issledovanija.- 2012.-№9.-Ch.1.-S. 214-219.

6 Revenko L.S. Parametry i riski prodovol'stvennoj bezopasnosti // Mezhdunarodnye processy.- 2015.- Т.13.- № 2(41).- S.6-20.

7 Rodina T.E. Prodovol'stvennaja bezopasnost' regiona: problemy i perspektivy razvitija // Mezhdunarodnyj nauchno – issledovatel'skij zhurnal. -2017. – № 2(56).- S.74-77.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰН ТАРТУ САЛАСЫНЫҢ ЭКСПОРТТЫҚ ӘЛЕУЕТІ
ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МУКОМОЛЬНОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА
EXPORT POTENTIAL OF MILLING INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

А.М. ДҮЙСЕБАЕВА

PhD докторанты
Нархоз Университеті

А.М. ДҮЙСЕБАЕВА

докторант PhD
Университет Нархоз

A. DUISEBAYEVA

PhD student
University of Narkhoz

Аңдатпа. Қазақстанның ұн тартатын өнеркәсібінің экспорттық әлеуеті, ұн тарту саласының өнімдерін экспорттау мәселелері: егіннің маусымдылығы, көлік қызметтері, вагондардың жетіспеушілігі, теміржол арқылы ұн өнімдерін тасымалдауға арналған ішкі тарифтердің жоғары құны, қазақстандық экспорттаушылардың сыртқы нарықтарда бәсекеге түсе алмайтындығын растайтын және экспорттаушылардың маржасы бойынша деректер бұл мәмілені барынша азайтатыны қарастырылған. Ұн нарығына қатысушылардың өзара қарым-қатынас маркетингі маңызды құралы болып табылады, өйткені сенімділік, интеграция, өзара қарым-қатынас, өзара әрекеттесу және уақтылы жеткізілу сияқты факторларды жоғары деңгейде сақталу керек. Ұн тарту өнеркәсібі сарапшыларының 10 жылғы сұхбаты жиналған, ал R бағдарламасында қайталама ақпараттың көмегімен өңдеу жүргізілген, сапаны талдау негізінде тоналды модель әзірленді, экспортқа жағымсыз әсер ететін факторлар анықталды, яғни ұн тарту саласының экспорттық әлеуетін дамыту үшін қолданыстағы кедергілерді жою, оларды жою бойынша ұсыныстар келтірілген.

Аннотация. Рассматриваются экспортный потенциал мукомольного производства Казахстана, проблемы экспорта продукции мукомольной отрасли: сезонность урожая, транспортные услуги, нехватка вагонов, высокая стоимость внутренних тарифов на перевозку мукомольной продукции железнодорожным транспортом, подтверждающая тот факт, что казахстанские экспортеры не могут конкурировать на внешних рынках, а данные о марже экспортеров минимизируют эту транзакцию. Отмечается, что маркетинг взаимоотношений участников рынка муки - важный инструмент, поскольку рассматривает такие факторы, как надежность, интеграция, взаимосвязь, сотрудничество и своевременная доставка, которые должны быть на высоком уровне. Собраны интервью экспертов мукомольной промышленности за 10-лет, с помощью вторичной информации произведена обработка в программе R, на основе анализа качества разработана тональная модель, идентифицирующая факторы, отрицательно влияющие на экспорт, т.е. существующие препятствия для развития экспортного потенциала мукомольной отрасли, даны рекомендации по их устранению.

Abstract. The export potential of the flour-milling industry of Kazakhstan, the export of mill products: seasonality of the harvest, transport services, shortage of wagons, high cost of domestic tariffs for transportation of flour-milling products by railway, which is confirming the fact that Kazakhstani exporters cannot compete on foreign markets, and data on the exporters margins are minimizing this transaction. It is noted that marketing of mutual relations of participants of the flour market - is an important tool, since such factors such as reliability, integration, interrelation, cooperation and timely delivery, which should be at a high level, are considered. The experts of milling industry were interviewed for 10 years, with the help of secondary information processing was carried out using program R, based on quality analysis, a tonal model identifying factors that had a negative effect on exports was developed, i.e. existing obstacles to the development of export potential of milling industry, and recommendations on their elimination.

Түйінді сөздер: Кілттік сөздер: тартылған ұн өнімі, экспорт, мемлекет, салықтар, логистика, өзара қатынас маркетингі, маркетингтік ақпараттық жүйе, кедендік тарифтер, көрсеткіштер.

Ключевые слова: мукомольная продукция, экспорт, государство, налоги, логистика, маркетинг взаимоотношений, маркетинговая информационная система, таможенные тарифы, индикатор.

Key words: flour-milling production, export, State, taxes, logistics, interaction marketing, marketing information system, customs tariffs, indicator.

Кіріспе. Ұн нарығындағы мемлекеттік реттеу, астық нарығын реттеумен тығыз байланысты. Нарықтың тепе-теңдікте және прогрессивті дамуына қол жеткізу үшін макро және микроэкономикалық реттеушілер қажет, сонымен қатар, нарықтың жекелеген сегменттеріне мемлекеттің ықпалы, үйлестіруші үдерісі ретінде қарастырылуы керек. Ол әр түрлі бағыттар бойынша түрлі әдістер қолданады. Астық пен ұнды өндіруші мен тұтынушы мүдделерін қолдау үшін, маркетингтік қарым-қатынас стратегиясын қолдану қажет. Ал ұн тарту кәсіпорындарын дамыту үшін мемлекеттік шара, өндірісті ынталандыру керек.

Бұл міндетті шешу үшін, ең басты шарт астықты өндіру үшін аймақтарды жоспарлау, бұл индикативтік жоспарлаудың маңызды нысаны. Осы болжамдарды жүзеге асыру үшін мемлекет тарапынан кешенді мақсатты бағдарламалар болуы тиіс. Бағдарламалар мақсатты, қаржылық және материалдық ресурстарды қамтуы тиіс, құқықтық және экономикалық әдістеріне негізделген болуы керек, тауарды өндіру заңына сәйкес болуы шарт, мұндай бағдарламаларға өндірушілердің қатысуы, ерікті және өзара тиімді болуы тиіс, нарықтық экономикаға қайшы келмеуі міндетті.

Сыртқы сауда-саттықты қалыптастыру мен экспорттық саясатты жүзеге асыру үшін ұн тарту саласында мемлекет рөлі ең маңызды болып табылады. Ол тауарлық экспорттық стратегия әзірледі, сонымен қатар, көліктік, кедендік, тарифтік, кадрлік және т.б. құрылымдарды жетілдіру үшін жұмыстар жасап жатыр [1].

Ұн тарту өнімдерін экспорттау барысындағы ең басты мәселелер, ол көліктік теміржол қызметтері тарифтерінің қымбаттығы, вагондардың жетіспеушілігі, егін жинау маусымдығы. Теміржол көлігімен ұн тарту өнімдерін тасымалдау барысындағы ішкі тарифтерінің қымбаттылығы, қазақстандық экспорттаушылардың сыртқы нарықта бәсекелес бола алмайтындығына әкеліп соқтырады, сонымен қатар, экспорттаушылардың осы транзакциядан алған

маржасы барынша азайтылған. Балтық теңізі порты терминалы арқылы астықты жөнелту мәселесі де бар.

Соңғы жылдары мемлекет бұл бағытта белсенді жұмыс істеп келеді. Атап айтқанда, Ақтаудың қазақстандық портынан Астраханға астықты тасымалдауға арналған паромдық өткел іске қосылды, сонымен қатар, Ақтауда арнайы астық терминалын салу жеделдетілуде.

Қазақстан Оңтүстік-Солтүстік халықаралық ірі трансконтиненталдық көлік жобасына қосылуға ниетті. Оның қатысушылары – Үндістан, Иран, Ресей. Бұл Үндістаннан Волга-Балтық жүйесінен Батыс Еуропаға дейінгі аралас теміржол-су жолы. Бұл бағыт Қытай мен Жапония, сондай-ақ Оңтүстік-Шығыс Азиядағы басқа елдермен сауда байланыстарын дамыту үшін жақсы мүмкіндіктер тудыратын Транссібір теміржолын кесіп өтеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ең басты соңғы жылдар бойынша статистикалық мәліметтер мен 2017-2021 жылғы мемлекеттік бағдарламалар бойынша, сонымен бірге шетел мемлекеттерінің тәжірибесі туралы мәліметтерге де шолу жүргізілді. Шолу жұмысы қазіргі кездегі Қазақстандағы экспорттық әлеуеттің тежелуіне қандай факторлар әсер ететінін табу үшін әрекет жасалынды. Содан кейін зерттеу үшін мәліметтер мәтін түрінде барлық ақпараттық көздерден жинақталды, олар БАҚ көздері, интернет желілері мен газет, журналдардағы сұхбаттар болып табылды. Жиналған мәліметтер барынша сарапталып, тек шынайы зерттеуге жарайтын сұхбаттар іріктелді, іріктеу R бағдарламасы арқылы жасалынды.

Зерттеу барысындағы әдістеме негізін абстрактік-логикалық, есептік-конструктивті зерттеу әдістері құрады, сонымен қатар, интервью әдісі, салыстыру, жалпылау, синтез және талдау болып табылды. Зерттеудің дерек көзі ретінде екінші реттік ақпарат әдісін қолдана отырып, ұн тарту саласындағы сарапшылардың сұхбаттары жинақталды, сонымен қатар, R бағдарла-

масындағы сапалы мәтінді талдау барысында тональдік модель ұсынылды.

Нәтижелері және оларды талқылау.

Қазақстан кәсіпорындары ҰН өнімінің экспорттын, шетелдік компаниялармен ұзақ мерзімді келісімшарттар негізінде жүзеге асырады, осы келісімшарт бойынша, теміржол көлігімен тасымалдау және тауарларды тиеу шығындарын өтеу үшін, толық немесе ішінара алдынала төлем жасалынады.

Жаңа шетелдік тапсырыс берушілермен жасалған келісімшарт бойынша, олар Қазақстаннан ұнды жеткізу үшін алдын-ала төлем төлеуі тиіс. Әрбір үлкен деңгейлі кәсіпорында астық пен ҰН экспортымен байланысты барлық тәуекелдер қарастырылады, ал мемлекет экспорттық операцияларды сақтандыру, несиелеу және субсидиялау мәселелері бойынша тиімді көмек көрсетпейді [2].

Сонымен қатар, экспорт бойынша шетелдік нарықта, өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне кері әсер ететін фактор ол кедендік баж. Астық пен ұнды өндірушілерді ынталандыру үшін, біздің ойымызша, мемлекет тарапынан кедендік баж салығы бойынша жеңілдіктер беру қажет.

Біз сондай-ақ ТМД елдерімен еркін экономикалық кеңістік құру және жалпы ҰН тарту кәсіпорындарын дамыту негізінде жаңа өзара тиімді экономикалық қатынастарды қалыптастыру қажет деп есептейміз.

Ұн нарығына қатысушылардың маркетингтік қарым-қатынастарының келісімшартқа байланысты болуы, яғни сенімділік, интеграция, уақытылы жеткізу сияқты факторлар жоғары деңгейде болу шарт [3].

Экспорттаушыларды мемлекеттен ынталандыру бағыттарының бірі – нөлдік ставка бойынша жұмыс істеу мүмкіндігі. Экспортқа шығарылған өнімге, отандық салықтардың 15% мөлшерінде қайтарылуы.

Астық пен ҰН экспортын тұрақтандыру және кеңейту үшін экспорттық лицензиялауды енгізу қажет.

Астықты экспорттауды лицензиялау:

- ішкі нарықта тапшылықты болдырмау, елдегі астық балансының негізінде келісімшарттарда экспорт көлемін реттеуге мүмкіндік береді;

- астықтың шығу тегіне дейін оның экспортқа шығуын бақылаудың кешенді жүйесін енгізу;

- астықты экспорттаудың бірыңғай баға саясатын жүргізу, бұл төмен бағамен экспорттауды тоқтатуға мүмкіндік береді.

Азық-түлік өнімдерін экспорттауда маркетингтік компонент қаржылық компо-

ненттен гөрі мемлекеттен аз шығынды талап етеді. Әлемдік тәжірибе бойынша, азық-түлік өнімдерін сыртқы нарықтарға экспорттау кезінде маркетингтік компонентін белсенді пайдаланады.

Маркетинг компоненті астық пен ұнды экспорттау үшін, ақпараттық және ұйымдастырушылық қолдау элементтерін анықтайды, олар:

- азық-түлік өнімдерін өндірушілер мен экспорттаушыларды ақпаратпен қамтамасыз ету, маркетинг және консалтингтік қолдау көрсету;

- отандық тауар өндірушілердің халықаралық деңгейдегі азық-түлік көрмелеріне қатысуына демеу болу;

- қызметті зерделеуге бағытталған іс-шараларды ынталандыру, қазақстандық астық және ҰН экспорттаушылары мүддесіне байланысты, сыртқы нарық конъюнктурасын зерттеу.

Қазақстанның астық нарығындағы негізгі оператор азық-түлік келісімшарт корпорациясы болып табылады, ол астық экспортының шамамен 50% құрайды. Сыртқы нарықта астықты ілгерілету үшін, азық-түлік келісімшарт корпорациясының әртүрлі мемлекеттерде өзінің өкілдіктері бар, ол жыл сайын халықаралық жәрмеңкелер өткізеді, мұнда тауарлық астық пен ұнға тапсырыс берудің тұрақты пакеті қалыптасады, сонымен қатар, шетелдік әріптестермен тұрақты және ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнатылады.

Ұн тарту өнімдерін тұрақты экспорттаудың маңызды элементі – бұл нақты сұранысты ескере отырып, экспорттық қоржынын әртараптандыру және өнімнің құрамын кеңейту. Бұл өңдеудің жоғары деңгейімен өндірістің өсуін ынталандыруды талап етеді [4].

Экспорттың өсуі үшін көптеген елдер ішкі мәселелерге назар аударады, сондай-ақ ел ішінде қажетті инфрақұрылымын құру және құзыреттілікті қолдау, экспортты жылжытуға жағдай жасау болып табылады.

Мемлекеттің бәсекелестігіне және экспортқа шекара векторлары әсер етеді, олар экспорттық-импорттық шығындарды минимумге жеткізуге бағытталған. Бұл сұрақтар экспорттық саланың ортасын анықтап, экспорттық операциялар құнына елеулі үлес қосады. Олар инфрақұрылым сұрақтарын қамтиды (көлік және коммуникация), сонымен қатар, сыртқы сауда-саттық қызметті, әкімшілік-құқықты реттейді.

Сондықтан, Ұлттық экспорттық стратегия шеңберіндегі стратегиялық бастамалар, келесі жұмыстарға бағытталған, олар

өңдеу салаларына шетел инвестицияларын тарту, ноу-хау енгізу, халықаралық сауда-саттық нарығында қазақстандық бизнес пен экспорттау мүмкіндіктерін арттыру.

Тауар бағасының циклына байланысты, экономиканы әртараптандыру қажет және жоғары деңгейдегі өнімдерге назар аудару керек, олар Қазақстандық экспортты орташа және ұзақ мерзімді перспективада елеулі түрде арттыруға ықпал етеді.

2030 жылға қарай, дамушы елдер экспортының географиялық кеңеюі, жаңа технологиялық өзірлемелерге, сұраныстың өсуіне, сонымен қатар сервистің жетілуіне байланысты. Өлемдік үрдістерді ескере отырып, Қазақстан шикізаттық емес экспортты қызметтерді дамыту арқылы да сыртқы нарықта беделін арттыра алады (1 кесте).

1 кесте – 2016-2021 жж. Азық-түлік экспортының өсу мақсатты индикаторы, соның ішінде астық пен ұн

Мақсатты индикатор	Өлшем бірлігі	2015 нақты	2016 бағалану	2017	2018	2019	2020	2021
Азық-түлік өнімдері экспорт көлемінің өсуі	АҚШ млн. долл.	814	1 204	920	1 077	1 168	1 329	1 481
Тауар бойынша экспорт көлемі:								
Ұн		343,6	479,7	398,5	404	409,4	414,9	414,9
Астық		648,8	729,7	628,2	667	701,9	709,8	714,7
Ескерту: дереккөзі [5]								

Қазақстан Республикасының 2017-2021 жж. Агроөнеркәсіптік кешенінің дамуы бойынша мемлекеттік бағдарлама шеңберінде 65 түрлі субсидий қарастырылған. Нәтижесінде жыл сайын 25 млрд. теңге үнемделеді. Өзгертілген критерий ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірісін, сол шеңбердегі бюджет бойынша, орташа есеппен 29%-ға арттыруға мүмкіндік береді.

Статистика мәліметіне сәйкес, 2016 жылы макарон өнімдерінің көлемі 145 мың тоннаны құрады, бұл былтырғы жылмен салыстырғанда шамамен бірдей көрсеткіште. Сонымен қатар, макарон өнімдерінің экспорты екі есе артып, 23,6 мың тоннаны құрады. Өндірістің жалпы көлеміндегі экспорт үлесі 16%-ды құрады. Қазақстандық макарон негізінен ТМД елдерінің нарығында сатылады, оның ішінде Ресей (47%), Түркменстан (19%), Грузия (14%), Қырғызстан және Тәжікстан (10%) [6].

Иранға жеткізілімдерді екі есе көбейту нәтижесінде, Ислам Республикалары қазақстандық бидайдың ірі сатып алушысы болды, ал Қытайға экспорт 9 есе өсті. Өлемдік астық өндірісінің өсуіне болжам жасау, Қазақстанға әсер етпейді, бұл отандық өнімдерге деген сұранысты арттырады. Қазақстан, Орталық Азиядағы ірі астық өндіруші, 2017-2018 жж. маркетингтік жылының болжамы бойынша, өткен маусыммен салыстырғанда 8,3 млн тоннадан 8,0 млн тоннаға дейін экспорт төмендейді. Ағымдағы маркетингтік жыл 2017 жылдың 1 шілдесінде басталды және 2018 жылдың 30

маусымында аяқталады. Қазақстанның астықты сатудың негізгі бағыттары – Орталық Азия мен Каспий көрші елдері [7].

Қазақстандық Ұлттық экспорттық стратегия бағдарламасы бойынша, экспорт әлеуетін дамыту бағыттары қарастырылған:

Бірінші – экспортшыларды қолдау үшін институционалдық негіздерді жақсарту. Экспортты жылжыту үшін «Қазақ экспорт» атты жоба, біркелкі терезе принципімен жұмыс істеу мәселесі қарастырылуда.

Шетел мемлекеттерінде біркелкі оператор өкілдігі туралы мәселе қарастырылып жатыр. Қазақстан Республикасының үкіметіндегі экспорт саясаты бойынша кеңестігі, ұлттық экспорттық саясаттың басты бағыттарын анықтайды, сонымен бірге мониторинг жүргізіп, жүзеге асыруға тырысып бағады. Сондай-ақ, сауда-саттық саясаты мәселелері бойынша халықаралық ведомствоаралық комиссияның функцияларын кеңейту және халықаралық экономикалық ұйымдарға қатысу жоспарлануда.

Екінші бағыт бойынша перспективті сату нарығын анықтап, «экспорт себетін» ұсыну. Себетке 7 саладан 116 тауар кірді, олар қазіргі таңда экспортталуда, не экспортқа шығаруға ұсынылуда.

Ең бірінші бұл тамақ өнеркәсібіндегі тауарлар: кондитерлік өнімдер, ұн және ұн тарту өнімдері, сұйық май, консерві. Сонымен бірге тыңайтқыштар, қорғасын аккумуляторлары, трансформаторлар қосылған. Тағы жаңа тауар позициялары да ұсынылған: олар бала киімі, дәрі-дәрмек,

Слово молодым ученым

құйылған шыны және тағы басқа құрылыс материалдары.

Экспорт көзқарасынан перспективті қызмет түрлеріне көлік, соның ішінде энергоресурстар транзиті; туризм; қаржы және бизнес қызметтері; білім; медицина; космостық қызметтермен космостық аппараттарды тәжірибеден өткізу.

Үшінші бағыт – экспорттаушылар үшін қаржылық және қаржылық емес қолдау шаралары.

Төртінші бағыт – экспортты дамыту жолында кезіктіретін кедергілерді жою.

Ал енді қазіргі кездегі экспорттық әлеует жағдайын қарастырғаннан кейін, экспортты тежейтін факторларды зерттеу барысында алған нәтижені көрейік. Бұл нәтижеге жету үшін екінші реттік ақпарат жиналып, мәтіннің сапалы талдауы атты R бағдарламада өңделіп, тональдік модель айқындалды. Ұн тарту өнімдерін экспорттау барысындағы әсер ететін негізгі факторларды анықтау үшін, ең басты факторлар қарастырылды (2 кесте).

2 кесте – Ұн тарту өнімдерін экспорттау барысындағы әсер ететін негізгі факторлар

Шикізат	Өндіріс	Логистика және маркетинг	Салық	Мемлекет
Астық өндірісінің төмен рентабельділігі	Өндірушінің тұтынушыға дейінгі тізбегі, сауда әлеуетінен емес, өндірістік әлеуетінен құрылған	Әлсіз логистикалық инфрақұрылым	Қосылған құн салығының уақытылы қайтарылмайтындығы	Мемлекеттік-жеке серіктестік әдісі әлсіз жұмыс жасайды
Астықты сатуға араласпайды	Білікті мамандардың жетіспеуі	Вагондардың жетіспеуі	Серіктес елдердің акциз салығының мөлшерлемесін арттыруы	Дәстүрлі айналымсыздық
Ұнды нығайтудың пайдасы жоқ	Жабдықтардың тозуы	Қазақстан мен Ресей арасындағы жолмен жеткізілімдерге мониторинг жүргізілмейді		Валюталық саясаттың тұрақты еместігі
		Маркетингтік ақпараттық жүйенің әлсіз дамуы		Айна реакциясы серіктес елдермен жұмыс істемейді
		Маркетингтік қарым-қатынас дамымаған		Астықты өңдеу - басымдық емес
		Хаотикалық сату		Нарықтық әлеуетті төмендету
				Азық-түлік қауіпсіздігі әлсіз

Ал зерттеу барысында, алған нәтижеге келетін болсақ, ол келесі суретте көрсетілген, яғни экспортқа кері әсер ететін ең басты негізгі факторлар нәтижесін көруге болады.

Келесі суретте «Тональдік модель» ұсынылған, ол жерде ұн тарту өнімдерін экспорттауға кері әсер етуші басқа да факторларды көре аласыздар (1 сурет).

Бірінші фактор логистика, ол үшін орташа тональділік көрсетілген.

Логистика бойынша орташа тональділік (-2) нәтижесін көрсетті, бұл тональділіктің

төмен көрсеткіші, яғни логистика инфрақұрылымының дамымағандығын айқындады.

Келесі фактор астық – орташа тональдік (-0,747), астық өндірісінің төмен рентабельділігі, астықты сатуға араласпайтындығы, ұнды нығайтудың пайдасының жоқтығы.

Үшінші фактор мемлекет – орташа тональдік (-0,947), Мемлекеттік-жеке серіктестік әдісі әлсіз жұмыс жасайды, Айна реакциясы серіктес елдермен жұмыс істемейді.

Келесі фактор өндіріс – орташа тональдік (-0,889), Өндірушінің тұтынушыға дейінгі тізбегі, сауда әлеуетінен емес,

Слово молодым ученым

өндірістік әлеуетінен құрылған, білікті мамандардың жетіспеуі.

Келесі фактор Салық бойынша орташа тональділік көрсетілген, бұл жерде қосымша құн салығы мен акциз қарастырылған.

Салық бойынша орташа тональділік (-3,6) нәтижесін көрсетті, бұл тональділік бойынша төмен көрсеткіш.

Бұл қарастырылған факторлардың көрсеткіштері төмен, яғни осы факторлардың әрқайсысын дамыту жолында жұмыс істеу керек.

Ұн өнеркәсібі сарапшыларының пікірлері бойынша

По мнениям экспертов мукомольной промышленности

1 сурет – Ұн тарту экспортына кері әсер ететін басты факторлар

Тұжырымдар. Қорытындылай келе, Қазақстандағы қазіргі кездегі экспорттық әлеуетті қарастыру барысында, экспортты тежейтін, ең басты факторлар анықталды. Зерттеу жүргізу кезінде ұн тарту саласындағы сарапшылардың сұхбаттары екінші реттік ақпарат түрінде жиналды, R бағдарламасы арқылы өңделіп, тональдік модель ұсынылды.

Ең басты кері әсер ететін факторлар салық, логистика және маркетинг екені айқындалды. Салық түрлері, ол акциз бен қосылған құн салығы болып табылады, себебі ҚҚС уақытылы қайтарылмайды, ал акциз мөлшері өте жоғары. Сонымен қатар, логистика инфрақұрылымы мен маркетингтік ақпарат жүйесі әлі де даму үстінде. Барлық қарастырылған факторлардың көрсеткіштері төмен, яғни осы факторлардың әрқайсысын дамыту жолында жұмыс істеу керек.

Әдебиеттер тізімі

1 Калиев Г.А. Актуальные проблемы развития АПК Казахстана. - Алматы: КазНИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2013. - 23 с.

2 Молдашев А.Б. Повышение конкурентоспособности аграрного сектора Казахстана

в условиях ЕЭП и ВТО // Проблемы агрорынка. – 2013.-№1.-С. 5-8.

3 Борбасова З. Экспортный потенциал Казахстана на мировом рынке зерна // Аль-Пари.- 2006. - №1. - С. 107-113.

4 Салыкжанова Н. Мукомолы Казахстана рискуют потерять экспортный рынок [Электронный ресурс].-2017.-URL: <http://liter.kz/ru/articles/show/6794> (дата обращения: 20.01.2018).

5 Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 - 2019 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 06 апреля 2015 года №1030

6 Данные внешней торговли Казахстана за 2016г. Комитет государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2016.-URL: http://kgd.gov.kz/ru/exp_trade_files (дата обращения: 21.01.2018).

7 Торговля ЕС с третьими странами в 2016 г. Европейская комиссия [Электронный ресурс].-2016.-URL:http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122530.02.2017.pdf (дата обращения: 21.01.2018).

Әдебиет тизімі

1 Kaliev G.A. Aktual'nye problemy razvitiya APK Kazahstana. - Almaty: KazNII jekonomiki APK i razvitiya sel'skih territorij, 2013. - 23 s.

2 A.B. Moldashev Povyshenie konkurentosposobnosti agrarnogo sektora Kazahstana v uslovijah EJeP i VTO // Problemy agrorynka. – 2013.-№1.-S. 5-8.

3 Borbasova Z. Jekspornyj potencial Kazahstana na mirovom rynke zerna // Al'Pari.-2006. - №1. - S. 107-113.

4 Salykzhanova N. Mukomoly Kazahstana riskujut poterjat' jekspornyj rynek [Jelektronnyj resurs].-2017.-URL:<http://liter.kz/ru/articles/show/6794> (data obra-shhenija: 20.01.2018).

5 Gosudarstvennaja programma infrastruktornogo razvitiya «Nырly zhol» na 2015 - 2019 gody, utverzhdannaja Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 06 aprelja 2015 goda №1030

6 Dannye vneshnej torgovli Kazahstana za 2016g. Komitet gosudar-stvennyh dohodov Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs].-2016.-URL: http://kgd.gov.kz/ru/exp_trade_files (data obrashhenija: 21.01.2018).

7 Torgovlja ES s tret'imі stranami v 2016 g. Evropejskaja komissija [Jelektronnyj resurs].-2016.- URL:http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122530.02.2017.pdf (data obrashhenija: 21.01.2018).

ӨОЖ 339.137.2:664

САРЫ МАЙ ӨНДІРІСІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ӨСУ ФАКТОРЛАРЫ

**ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА
СЛИВОЧНОГО МАСЛА**

FACTORS OF INCREASED COMPETITIVENESS OF BUTTER PRODUCTION

A.M. PАСУЛОВА

PhD докторанты

Нархоз Университеті

A.M. PАСУЛОВА

докторант PhD

Университет Нархоз

A.M. RASULOVA

PhD student

University of Narkhoz

Аңдатпа. Отандық тағам өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолдары, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін фактор ретінде жоғары тиімді және жоғары табысты экономиканың секторына айналуы қарастырылған. Кәсіпорынды басқару мәселелер зерттелген. АӨК әлеуетіне баға берілген. Аграрлық секторда санаспайтын басымдық бар ол – әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілетті, экологиялық таза өнім өндірісі болатыны белгіленген. Республиканың тағам өнеркәсібі салаларының қызметіне, Қазақстанның аймақтық нарықтарындағы ауыл шаруашылығы тауарөндірушілерінің қызметіне талдау жүргізілген. Зерттеудің негізгі бағыты нарық субъектілерінің арасындағы бәсекелік қатынастарды бағалау, олардың қарқындылық дәрежесі және субъекттердің бір-біріне әсері болып табылады, мұнда бәсекелік қатынастардың салалық ерекшеліктері, зерттелетін кәсіпорындардың меншік нысандары және басқа жанама факторлары есепке алынды. Бәсекелестіктің жоғары деңгейінің себептері кәсіпорындардың шикізат пен технологиялардың импортына тұрақты тәуелділігі және ірі сауда желілері жиі шетел өндірушілерінің тауарларын орналастыруды қалайтындығы анықталды. Экономикалық қызметтің тиімділігін талдау және бағалау үшін заңнамалық және ұйымдастырушылық-әдістемелік базаны одан әрі жетілдіру қажет. Осы мәселелерді шешудің практикалық маңыздылығы, саланың бәсекеге қабілеттілігін басқару әдіснамасы мен практикасының жекелеген мәселелерін зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

арқылы алынатын өнімдерінің өндірісі мен экспорты. Сонымен қатар жеміс пен жүзім шаруашылықтарын қолдау жүзеге асырылуда – алқаптарды отырғызу мен өсіру шығындарының 40% өтелді. Жалпы міндет – 2018 жылы экспорттың жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылық өнімдерінің үлесін 14 пайызға дейін өсіру [1].

ҚР Статистика агенттігінің берілгендері бойынша, соңғы жылдары республиканың азық-түлік өнеркәсібіндегі өндіріс көлемі қысқарды. Төмендеу елдің өңдеуші өнеркәсібінің барлық салаларына қарағанда біршама терең болды. Өндірістің төмендеуі үшін алғышарттар біршама болды, олар:

- тұрғындардың сатып алушылық қабілетінің сығылуы;
- айналым қаражаттарының тапшылығы;
- несиелік ресурстарды тарту мүмкіндіктерінің тарылуы;
- тамақтың кейбір өнімдері бойынша бағалық бәсекелік артықшылықтарының жойылуы.

Саланың бәсекеге қабілеттілігі тұтынушылардың нақты топтарының талаптарын қанағаттандыратын, жоғары сапалы өнімді өндіру мен өткізу үшін (шығындары басқа ұлттардыкіне қарағанда жоғары болмайтындай етіп) техникалық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайлардың болуымен анықталады [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Саланың бәсекеге қабілеттілігі шаруашы-

лық жүргізудің өзгермелі жағдайларында өзінің маңыздылығын ауыстырып отыратын көптеген факторлардың әсерінен қалыптасады. Және де мұнда әрбір аймақтың, саланың өз факторларының «жиынтығы» болады. Зерттеудің жүйелілік қағидасына сәйкес, саланың бәсекеге қабілеттілігін талдау бізбен жүйелік тәсіл тұрғысынан жүргізіледі.

Сондықтан саланың бәсекеге қабілеттілік факторларын талдау үшін сандық бағалаулар жеткіліксіз, сапалық сипаттамалар, сонымен қатар интегралды бағалаулар да қажет. Біздің ойымызша, бірде-бір сала бөлек қарастырылмайды, елдегі және шет елдегі жалпы экономкалық-саяси жағдайды ескеру қажет. Сол себептен де маңыздылығы бойынша ең алдыңғы орынға мемлекеттік реттеу факторлары шығады. Олардың қатарына мемлекетпен жүргізілетін әкімшілік және экономикалық шараларды жатқызуға болады: қаржы-несиелік, салықтық, амортизациялық, кедендік саясат, мемлекеттік сақтандыру жүйесі, экономиканың дамуын ынталандыратын заңнамалық актілерді жасап шығару мен жүзеге асыру, стандарттау мен сертификаттаудың мемлекеттік жүйесі, құқықтық қорғау, елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды қалыптастыратын саяси партиялардың, қозғалыстардың қызметі (1 кесте).

1 кесте – Саланың бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін факторлар

Әсер ету деңгейлері	Өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыратын факторлар
Макродеңгей	- мемлекеттік экономикалық саясат; отандық тауар өндірушінің жұмыс істеуі мен қауіпсіздігі үшін экономикалық және құқықтық жағдайларды қалыптастыратын ұлттық заңнамалық база; - сыртқы саяси тәуелсіздік және қауіпсіздік; - ішкі саяси және әлеуметтік тұрақтылық.
Микродеңгей	- өндірісті дамыту және технологияларды дамыту; - қаржылық ресурстар; - басқару және ұйымдастыру ресурстары; - маркетингтік саясат және сұраныс факторлары.

Кез келген саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру жақсы дамып жатқан экономика барысында, тұрақты әлеуметтік-саяси жағдайда мүмкін болады. Елдің сыртқы және ішкі тұрақтылығы оның инвестициялық тартымдылығын, барлық деңгейлердегі экономикалық байланыстардың тұрақтылығын арттырады, өндіруші үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз етеді [3].

Бұл зерттеудің объектісі сүт өнеркәсібі, атап айтқанда, сары май өндірісі болып табылады.

Тамақ өнеркәсібінің бәсекелік позицияларын анықтайтын факторлардың ішінде бізбен ең маңыздылары деп танылғандары келтірілген (1 сурет).

1. Кезкелген аймақтың экономика-географиялық орналасуы бірқатар көрсеткіштермен сипатталады: елдің басқа территорияларына, сонымен қатар басқа елдерге, шикізат ресурстарына, өткізу нарықтарына, көлік жолдарына қолжетімділігі.

1 сурет – Саланың бәсекелестік жағдайын анықтайтын факторлар

2. Шикізаттық ресурстар сипатталады: минералды-шикізаттық, жер, орман, су, фауналық және т.б. ресурстармен.

3. Демографиялық ресурстар тұрғындардың жалпы санымен, жастық-жыныстық құрамымен, тұрғындар санының өзгеру динамикасымен сипатталады.

4. Өндірістік әлеует негізгі өндірістік қорлардың болуымен, өндірістік қуаттарды және өндірістік алаңдарды пайдалану коэффициенттерімен, негізгі қорлардың істен шығу және жаңару, қормен жарақтану коэффициенттерімен сипатталады.

5. Қаржылық ресурстар. Өндірістік және қаржылық сфералардағы дағдарыстық жағдайлардың орын алуының негізгі себептерінің бірі айналым қаражаттарының жетіспеушілігі болып табылады.

6. Инфрақұрылым. Саланың бәсекеге қабілеттілігі көбінесе оның инфрақұрылымының даму деңгейімен анықталады. Өндірістік, нарықтық, әлеуметтік инфрақұрылымды бөліп көрсетеді.

7. Аймақтың тамақ өнеркәсібінің инновациялық ресурстары ғылыми-өндірістік әлеуеттің деңгейі мен саны, кадрларды дайындаумен және қайта дайындаумен айналысатын ұйымдардың болуымен және қызмет етуімен анықталады, сонымен қатар инновациялық өнім көлемімен, зерттеулер мен өнертабыстарға жұмсалған шығындармен сипатталады.

8. Сұраныс жағдайлары. Тұрғындардың сұранысы «пирамидалық иерархия» түрінде сипатталады. Ең жоғары сұраныс (пирамиданың шыңы) тамақ өнімдеріне, темекіге, арақ-шарап өнімдеріне байқалады. Екінші деңгей – киім, аяқ-киім, содан кейін ұзақ уақыт бойы пайдаланылатын қымбат тауарларға деген сұраныс – жиһаз, автокөліктер, жылжымайтын мүлік және т.б. Жалпы айтқанда, тұрғындардың өмір сүру деңгейінің жалпылама төмендеуімен бай-

ланысты, азық-түлік өнеркәсібі өнімдеріне тұрғындардың төлемқабілетті сұранысының төмендеуін байқауға болады.

Енді сүт өнімдерінің қазіргі жағдайын қарастырайық. Бүгінгі таңда аталған сала кәсіпорындарымен 2016 жылы өнеркәсіптік өндірістің республикалық көлемінің 5%-ы және өңдеуші өнеркәсіптің 16%-ы өндірілген.

Тамақ өнімдері өндірісінің құрылымында негізгі үлестері бидай өңдеуші (19,4%), сүт (16%), нан және тоқаштар (15,5%), ет өңдеу (13,8%), жеміс-жидек (9,4%), май (9%) салаларына және басқа т.б. салаларға тиесілі (16,8%).

Басымды бағыттарды анықтау үшін негізгі критерийлер болып мыналар табылады:

- ◆ ішкі нарықта даму перспективаларының болуы;
- ◆ сыртқы нарықтарда даму перспективаларының болуы;
- ◆ арзан және сапалы шикізаттың, сонымен қатар оның өндірісі үшін перспективалардың болуы.

Және де бірінші критерийде негізгі көрсеткіш болып ішкі тұтындағы аталған өнім импортының үлесі табылады. Яғни, ішкі нарықта аталған өнім импорты жоғары болса, отандық өнімнің пайдасына оны нарықтан шығару перспективалары басым болады (2 кесте).

Екінші критерий бойынша негізгі көрсеткіш аталған өнім экспортының әлеуеті болып табылады. Сәйкесінше, Қазақстаннан тыс өткізу нарықтарының сыйымдылығы жоғары болған сайын, оның өндірісін дамыту перспективалары да жоғары болады.

Үшінші критерийде негізгі көрсеткіш жеткілікті шикізаттық базаның болуы және оның даму үшін әлеуеті болып табылады. Яғни, арзан және сапалы шикізат көп болған сайын, өнімнің өзіндік құны төмен және бәсекеге қабілеттілігі соғұрлым жоғары болады.

2 кесте – Ішкі тұтытудағы сүт өнімдерінің импорттық үлесі, 2015 ж.

Өнімнің атауы	Өндіріс	Экспорт	Импорт	Ішкі тұтыну бойынша импорттық үлесі, %
Өңделген сұйық сүт және қаймақ	453 646	516,9	41 101,1	9,07
Құрғақ сүт	7200	75,3	8283	115
Сары май	16 564	3099,7	7580,1	46
Ірімшік және сүзбе	30 104	1446,8	20966,4	69
Сүт өнімдері	208 856	4 250,4	36590,3	17,5
ҚР-ның Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметтерінен алынған				

Нәтижелері және оларды талқылау.

Аталған критерийлерден шыға отырып өңдеуші өнеркәсіптің дамуы үшін басымдылары ретінде келесі бағыттар анықталған:

- сүтті қайта өңдеу (сары май, ірімшіктер, құрғақ сүт өндірісі);
- етті қайта өңдеу (шұжық өнімдерін, ет консервілерін өндіру);
- май өнімдерінің өндірісі (маргарин және өсімдік майы);
- дәнді дақылдарды (макарон өнімдерін, жармаларды өндіру) тереңдетілген қайта өңдеу;
- жемістерді және көкөністерді қайта өңдеу;
- қант өндірісі;
- ауыл шаруашылық жануарлардың терілерін бастапқы қайта өңдеу.

Сүт өнеркәсібі экономика салаларының негізін құраушылардың бірі болып табылады, республикада өндірілетін азық-түлік өнімдері көлеміндегі оның үлесі 16% құрайды.

Өндірілген тауарлық сүттің жалпы көлеміндегі қайта өңделген өнім үлесі 48% немесе 1 680 мың тоннаны құрайды. Сүт өнімі экспортының көлемі 22 мың тоннаны, ал импорт көлемі – 903 мың тоннаны, сүт өнімін ішкі тұтыну – 2 560 мың тоннаны құрайды. Ішкі тұтытудағы отандық өндіріс үлесі 65% құрайды, ал қалған 35% импортталады.

Осылайша, сүтті қайта өңдеуде өндірісті ұлғайту мен импортты ығыстыру үшін біршама перспективалар бар.

Алайда саланың дамуын тежейтін бірқатар мәселелер бар, олар:

- жеке қосалқы шаруашылықтардағы сүттің төмен сапасы және оның территориялық алшақтығы;
- өңдеуші кәсіпорындарға сүт-шикізаттың жетіспеушілігі, жеткізілудің әркелкілігі және шаруашылық (фермерлік) және жеке қосалқы шаруашылықтардағы өндірістің жоғары үлес салмағы салдарынан шикізат-сүт құнының жоғары болуы;

- моральды және физикалық тұрғыдан тозған құрал-жабдықтардың жоғары үлесі және олардың энергетика мен қызмет көрсету бойынша біршама шығынды болуы, механикаландыру мен автоматтандырудың төмен деңгейі;

- өңдеуші кәсіпорындарда айналым қаражаттарының жетіспеушілігі;

- дайын сүт өнімін өткізу мәселелері.

Нәтижесінде біздің өніміміздің бәсекеге қабілеттілігі импортты өніммен салыстырғанда төмен болады.

Сүт және қант өнеркәсібінің дамуында да бірқатар мәселелер бар. Сүт өнімдері өндірісіндегі кері динамика бірқатар соңғы жылдар бойы байқалуда. Республиканың бірқатар облыстарында сүт өңдеу кәсіпорындарының басым бөлігінде сүт өнімі рентабельділігінің 2-5%-ға дейін төмендеуі, өңдеу сферасының материалды-техникалық базасының жоқтығы байқалады. Салада моральды және физикалық тұрғыдан тозған құрал-жабдықтардың 70%-ы (жұмыс жасау мерзімі 10 жылдан асқан) жұмыс істейді. Алайда құрал-жабдықтың, әсіресе ұсақ қораптауға арналған құрал-жабдықтың жаңаруы оған деген бағалардың өсуі салдарынан мүлдем мүмкін емес. Өнеркәсіптің өз күшімен қайта құруды, техникалық және технологиялық қайта жарақтандыруды жүргізуге, жаңа кәсіпорындардың құрылысын жүзеге асыруға шамасы жетпейді, сондықтан да бірқатар құрылыстар тоқтап қалған [4].

АӨК – тамақ өнеркәсібінің шикізаттық базасы. Алайда астық өнімін өсіру аз. Тамақ өнеркәсібінің шикізат сапасына қояр талаптары өте жоғары, қайта өңдеуге жоғары сападағы ауыл шаруашылық өнімін жеткізуге ұмтылу қажет. Мысалы, макарон өндірісі үшін бидайдың қатты сұрыптары, сүт өнімін өндіру үшін – жоғары сапалы сүт қажет. Тек осындай шикізаттан ғана бәсекеге қабілетті өнімді алуға болады.

Өнім сапасына көлік те біршама әсерін тигізеді. Ауыл шаруашылық өнімнің жақсы қойылған тасымалдары – бұл жинақталған шикізаттың көп мыңдық тонналары. Сауда

нүктелеріне дайын өнімдерді тасымалдауды ұйымдастырудың да мәні зор. Шикізат сапасын жақсарту мен инновацияларды енгізу негізінде өндіріс технологиясын жетілдіру тамақ өнімдерінің сапалық қасиеттерін жақсартуға, биологиялық және энергетикалық құндылығын арттыруға септігін тигізеді. Ол өнімдер ассортиментін кеңейтуге мүмкіндік береді және тұрғындардың тамақтану рационын теңдестіруге септігін тигізеді [5].

Тұжырымдар. Тамақ өнеркәсібі жеке меншікке тиесілі. Қазақстанда жеке шаруашылықтарға сүт өндірісінің 91,4% тиесілі. Нәтижесінде – отандық тамақтанудың өңдеуші өнеркәсібінің дамымауы және өнімнің әрбір түрлері бойынша импортқа тәуелділік туындайды. Бәсекелік артықшылыққа әрқашанда кәсіпорынның шабуылды стратегиялық әрекеттері арқасында қол жеткізіледі. Артықшылықты құру үшін шабуылды стратегияларды жүзеге асыру ұзақтылығы саладағы бәсекеге байланысты. Саланың өзара толықтыру механизмін қолдану қажет. Өзара толықтыру – кластер мүшелері арасындағы байланыстардың көп болуы оның бөліктерінің сомасына қарағанда көп болуына, тұтастығына әкеледі. Кластер мүшелері бір-біріне тәуелді болғандықтан, біреуінің жақсы жұмыс істеуі басқалардың да табысты болуына әкеледі. Кластерлер – нақты бір аядағы өзара байланысты компаниялар мен мекемелердің географиялық шоғырлануы ретінде сипатталады. Кластерлер бәсеке үшін маңызды өзара байланысты салалар мен басқа да субъектілердің басым бөлігін қамтиды. Оларға мысалы, құраушылар, құрал-жабдық пен қызметтер секілді мамандандырылған материалдардың жабдықтаушылары, сонымен қатар мамандандырылған инфрақұрылым жабдықтаушылары жатады. Жақсы дамыған кластер басқа да маңызды материалдарға қол жеткізудің тиімді құралы болып табылады. Мұндай кластер жабдықтаушылардың тереңдетілген және мамандандырылған базасын ұсынады. Алыста орналасқан жабдықтаушыларға қарағанда жергілікті көздерді қолдану транзакциялық шығындарды төмендетеді [6].

Кластерді қалыптастыру өзара байланысты салалардың мүдделерін ескеретін және олардың өзара тиімді қызмет етуін ынталандыратын экономикалық механизмді жасап шығаруды қарастырады, ол өз кезегінде өндірістің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға септігін тигізеді. Бәсекеге қабілетті тамақ өнеркәсібі өнеркәсіптің

дамуына жаңа импульс беретін құраушы салалар кластерлерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды ынталандырады [7].

Үшінші салалардың дамуын жеделдету қажет – сауда, көлік, коммуналды шаруашылық, байланыс, ойын-сауық индустриясы, туризм, тұрмыстық қызметтер сферасы. Ол жұмысбастылық мәселесін шешуі қажет, тұрғындар табысының өсуіне әкеледі, оның төлемқабілетті сұранысын арттырады, тауарлар мен қызметтерді тұтынудағы құрылымды өзгерістерге әкеледі. Азық-түліктің негізгі түрлерін – етті, сүтті, жұмыртқаны, балықты, көкөністер мен жемістерді тұтыну өсуде. Осыған байланысты өз өндірісі есебінен азық-түлік өнімдеріне деген сұранысты толығымен қамтамасыз ете алатын қаладан тыс орналасқан ауыл шаруашылық аймақты дамыту қажет [8]. Тамақ өнеркәсібін дамытудың негізгі бағыттары ретінде келесілер табылуы қажет:

- сала кәсіпорындарын технологиялық қайта жарақтандыру;
- АӨК өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және өткізу бойынша кластерлік құрылымдарды құру;
- ауыл шаруашылық шикізаттың бірлігіне шаққандағы ақшалай сипаттағы АӨК шекті өнімін шығаруды ұлғайту;
- отандық өндірісте азық-түліктің жаңа өнімдерін құрастыру;
- отандық өнімнің сапасын арттыру, халықаралық стандарттарды енгізу;
- қазіргі таңда импортталатын өнімдердің түрлерін өндіруге қабілетті отандық өндірушілерге мемлекет тарапынан қолдау көрсету.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Безрукова Н. Заседание правления союза товаропроизводителей пищевой и перерабатывающей промышленности Казахстана // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2009.-№6.- С. 8-9.
- 2 Горелова И.В. Экспертиза качества, безопасность и конкурентоспособность кисломолочных продуктов // Ивановское книжное издательство. – М., 2013. - 487 с.
- 3 Фатхутдинов Р. А. Глобальная конкурентоспособность. Стандарты и качество. – М., 2013. - 464 с.
- 4 Философова Т.Г., Быков В.А. Конкуренция. Инновации. Конкурентоспособность. -М.: Юнити – Дана, 2013. - 296 с.
- 5 Семькин В.А., Сафронов В.В., Терехов В.П. Приоритетные проблемы социально-экономического и институционального развития агропромышленного комплекса региона в

условиях открытой экономики // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. - 2014. - №5. - С. 215-219.

6 Д.А. Қалдияров, М.С. Орысбаева. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік қолдауды жетілдіру шаралары // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017.-№2. - Б. 63-71.

7 В.Н. Иванова Импортозамещение продукции АПК. Факторы конкурентоспособности / В.Н. Иванова, С.А. Иванов. - М.: Финансы и статистика, 2014. - 216 с.

8 Т.С. Рахимбеков, Б.М. Искаков. Ауыл шаруашылығы саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017.- №2. - Б. 7-11.

Әдебиеттер тизімі

1 Bezrukova N. Zasedanie pravlenija sojuza tovaroproizvoditelej pishhevoj i pererabatyvajushhej promyshlennosti Kazahstana //Pishhevaja i pererabatyvajushhaja promyshlennost' Kazahstana. - 2009.-№6.- S. 8-9.

2 Gorelova I.V. Jekspertiza kachestva, bezopasnost' i konkurentosposobnost' kislomolochnyh produktov // Ivanovskoe knizhnoe izdatel'stvo. - M., 2013. - 487 с.

3 Fathutdinov R.A. Global'naja konkurentosposobnost'. Standarty i kachestvo. - M., 2013. - 464 с.

4 Filosofova T.G., Bykov V.A. Konkurencija. Innovacii. Konkurentosposobnost'.-M.: Juniti - Dana, 2013. - 296 с.

5 Semykin V.A., Safronov V.V., Terehov V.P. Prioritetnye problemy social'no-jekonomicheskogo i institucional'nogo razvitija agropromyshlennogo kompleksa regiona v uslovijah otkrytoj jekonomiki // Vestnik Kurskoj gosudarstvennoj sel'skhozjajstvennoj akademii. - 2014. - №5. - S. 215-219.

6 D.A. Қалдияров, М.С. Орысбаева. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік қолдауды жетілдіру шаралары // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017.-№2. - Б. 63-71.

7 V.N. Ivanova Importozameshhenie produkcii APK. Faktory konkurentosposobnosti / V.N. Ivanova, S.A. Ivanov. - M.: Finansy i statistika, 2014. - 216 с.

8 Т.С. Рахимбеков, Б.М. Искаков. Ауыл шаруашылығы саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру // Аграрлық нарық проблемалары. - 2017.- №2. - Б. 7-11.

**CORPORATE CULTURE AS AN EFFECTIVE TOOL OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION**

**КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТ ҰЙЫМНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ
ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ**

**КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИИ**

ZH. BEKSARY

PhD student

Almaty Management University

Ж.М. БЕКСАРЫ

PhD докторанты

Алматы Менеджмент Университеті

Ж.М. БЕКСАРЫ

докторант PhD

Алматы Менеджмент Университет

Abstract: A corporate culture reflecting the organization image and that facilitates the establishment of mutual understanding between it and the environment, distinguishing one economic entity from another and predetermining their successful functioning has been explored. It was revealed that corporate culture allows to provide high profit of the enterprise through the improvement of management. Domestic business faces the need to use effective corporate organization management. Its principles and factors, depending on corporate culture, are based on the company's strategy and structure. Livestock facilities, greenhouses, enterprises for processing agricultural products, irrigation facilities, which need power supply, are being intensively built in Kazakhstan. In this regard, the reliability of power supply in rural areas is an important component of the country's industrial potential. KEGOC JSC together with regional electric grid companies will develop the appropriate infrastructure for agricultural sector and as the system operator of the PES of Kazakhstan is aimed at increasing the efficiency of its activities and a high final result. In JSC "KEGOC" successful management of the enterprise is connected with the implementation of the principles of corporate culture.

Аңдатпа: Бір шаруашылық субъектіні екіншісінен ерекшелендіріп, олардың жұмыс істеуі мен нарықта қалуын алдын-ала белгілейтін, қоршаған орта арасындағы өзара түсінушілікті қалыптастыруға ықпал ететін ұйымның имиджін көрсететін корпоративтік мәдениет қарастырылған. Корпоративтік мәдениет басқаруды жетілдіру арқылы кәсіпорынның жоғары пайдасын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретіндігі анықталды. Отандық бизнес корпоративтік ұйымдарды тиімді басқару қажеттілігімен қақтығысады. Кампанияның стратегиясына және құрылымына негізделетін корпоративтік мәдениетке байланысты оның қағидаттары мен факторлары қарастырылған. Қазақстанда мал шаруашылығы кешендері, жылыжай фермалары, ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдейтін кәсіпорындар, электр қуатымен қамтамасыз етілетін суару қондырғылары қарқынды салынууда. Осыған байланысты ауылдық жерлерде электрмен жабдықтау сенімділігі - еліміздің өндірістік әлеуетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. «KEGOC» АҚ өңірлік электр желілік компаниялармен бірлесіп аграрлық сектор үшін тиісті инфрақұрылымды дамытады және Қазақстанның БЭЖ жүйелік операторы өз қызметінің тиімділігін арттыруға және жоғары түпкілікті нәтижеге бағытталған. «KEGOC» АҚ кәсіпорынын табысты басқару корпоративтік мәдениет қағидаларын жүзеге асырумен байланысты болып отыр.

Аннотация: Рассмотрена корпоративная культура, отражающая имидж организации и способствующая установлению взаимопонимания между ней и окружением, отличающая один хозяйствующий субъект от другого и предопределяющая успех их функционирования. Выявлено, что корпоративная культура позволяет обеспечить высокую прибыль предприятия

tives of the authorities, the media, the general public, etc.); ways to resolve conflicts (internal and external); accepted in the organization of traditions and customs (for example, congratulation of employees on their birthday, joint trips to nature, etc.); Symbols of the organization (slogan, logo, style of clothes of employees, etc.).

At the same time, these components should be accepted and supported by all members of the collective (or the overwhelming majority).

Some managers view corporate culture as a powerful strategic tool that allows to orient all departments of the organization and individuals to common goals, mobilize the initiative of employees, provide loyalty and facilitate communication [2].

The formation of a corporate culture should be carried out purposefully and consistently. Domestic business is aware of this.

Depending on the nature of the impact on the final results of the organization's activities, positive and negative corporate cultures are singled out. Negative corporate culture, on the contrary, hinders the normal functioning of the organization and the fulfillment of its mission.

Distinctive features of negative corporate culture: apathy and disinterest of employees in the results of their work; lowering the level of personal responsibility; a formal approach to the performance of official duties; high turnover of staff, isolationism (both between structural units and the outside world); presence of rumors and rumors around the organization, undermining its credibility and reputation among potential consumers, partners, the general public [3].

The division into positive and negative cultures occurs according to several criteria, presented below (table1).

Table 1- Positive and negative corporate cultures

Positive corporate culture	Negative corporate culture
democratic	authoritarian
stable	unstable
integrated	disintegrated
person-oriented	functionally oriented

It should be noted that each of the above-mentioned corporate cultures has its advantages and disadvantages. So, there are situations when the cultivation of a democratic person-oriented corporate culture can lead to serious problems (in particular, during critical and critical moments for the organization, when more rigid leadership and strict control is required). Therefore, one of the key conditions for the successful operation of the organization is the flexibility of all elements of management, including corporate culture, the ability to react promptly and adequately to the changes occurring (both in the external and internal environment), the optimal combination (combination) of different styles leadership with the predominance of one, the most appropriate emerging situation.

In highly organized institutions during periods of stable development, the most preferable is a democratic, integrated, personally oriented corporate culture [4].

According to the author, a positive corporate culture should contribute to improving the efficiency of work, optimizing all production processes, the continuous development of the organization and its personnel, the creation of comfortable conditions and a friendly atmos-

phere in the team, increasing the public significance and status of the organization in the relevant field of activity [5].

Results and discussion. Joint Stock Company Kazakhstan Electricity Grid Operating Company KEGOC is a company established in Kazakhstan, providing services for the transmission of electric power, technical dispatching of supply to the grid and electricity consumption and services for organizing the balancing of electricity production and consumption in Kazakhstan.

At present, KEGOC JSC has 78 electrical substations with voltage 35-1150 kV with the total installed capacity of 36,660.05 MVA transformers and 35-1150 kV power transmission lines with a total length of 25,596.58 km. In general, the territory of Kazakhstan is adequately covered by the electric power infrastructure, but taking into account the annual development of various sectors of the country's economy, in particular the industrial-industrial and agrarian sector, the company will constantly develop the power grid infrastructure.

In recent years, livestock complexes and hothouse farms, various enterprises for processing agricultural products and water-

irrigation facilities are being built on the territory of Kazakhstan, the implementation of which is impossible without adequate power supply. Therefore, the availability and reliability of electricity in rural areas is also a particularly urgent task today, along with the development of the industrial potential of the country. Proceeding from this, KEGOC JSC together with regional electric grid companies will develop the electric grid infrastructure, including taking into account the development of the agricultural sector in the regions. In this connection, JSC KEGOC, as a system operator of the UPS of Kazakhstan, is aimed at a continuous increase in the efficiency of its activities, which is impossible without a well-coordinated team of like-minded professionals aimed at results and quality management.

Successful management of an organization depends on a corporate culture based on firmly entrenched and widely shared principles, which are appropriately established by strategy and organizational structure. When an organization has a strong culture, employees know how top management wants them to react to a situation, and employees also consider the management's expected response the right one, and they know that they will be rewarded with a commitment to the values of the organization [6].

Culture basically determines the proper way of behavior in the organization. Corporate culture consists of general principles and values, cultivated by management and then disseminated, and fixed by various methods, ultimately forming the employee's perception, behavior and understanding. Corporate culture establishes co-factors for everything that an enterprise does. Since industries and situations vary considerably, there is no "single" template of corporate culture that would satisfy the needs of all organizations.

The Code of Business Ethics establishes the general values, principles and rules of conduct of employees of this company, in order to create ethical, conscientious behavior of employees and the company as a whole, in relations with employees, business partners, the state and society, developed on the basis of moral and ethical values, missions and the company's policies, its goals and objectives.

The principles of civilized business conduct are the basis of the company's activity and are built on mutual respect, honesty, objectivity and compliance with the requirements of the current legislation. Each employee of the company not only makes a significant contribution to the development of the company, but is its person and guarantor of reputation

from business partners, the state and society. Maintaining and developing a corporate culture, an atmosphere of trust, respect, decency and rejection of any manifestation of unethical behavior, identifying and preventing potential risks and solving ethical problems is one of the company's priorities [7].

The high professionalism of the Company's employees is the key to its successful operation. That is why the company creates all the necessary conditions for comfortable work and realization of the potential of each of us, strives to ensure that all employees are distinguished by adherence to its interests, high professionalism, conscientiousness, desire and ability to work in a team, aspiration for development and professional growth.

Interaction in the company is based on mutual respect and tolerance towards each other, regardless of the position held.

The company supports the exchange of experience and information with colleagues, rendering assistance to each other in achieving the best result, rational use of their own working time and time of their colleagues.

The company does not allow any form of neglect or insult to one another, discrimination, persecution on the basis of national, sexual, age, cultural or other grounds. In the event of a conflict, staff should arrange for its resolution through open negotiations.

Employees of the Company are its main and most valuable resource. The company strives to create an atmosphere that promotes the disclosure of the best professional and human qualities of employees. At the same time, the company expects employees to follow the rules and objectives, adherence to the values of the Company. The company values individuals who are capable of achieving greater goals, despite possible difficulties or temporary inconveniences.

The company creates conditions for the professional development of employees, for the exchange and dissemination of best practices, knowledge, ideas, projects and developments. The subsequent dynamic development of KEGOC, the achievement of significant production and financial successes, allowed the company to provide material assistance, compensation payments, medical insurance (health insurance) for the employees, assistance in resolving housing issues, which are appropriately established by internal documents.

Since July 2012, the Company has been carrying out a comprehensive work to introduce a dual system of training production personnel at the enterprise. To improve the level

of professional knowledge, skills and skills of young personnel of production personnel, assist in their professional development, retain the competencies of experienced employees of production personnel, adapt to the corporate culture, assimilate traditions and rules of conduct, KEGOC has introduced and operates a mentoring system. The Company expects from the employee to perform conscientiously the duties, goals and tasks set, compliance and implementation of the company's policies, regulations, regulations, instructions and other internal regulations. In solving controversial and complex situations, employees are guided by procedures and standards of behavior, as well as logic, common sense, and the highest ethical principles.

Corporate culture is inextricably linked with the motivation of the staff, as its proper formation influences the favorable atmosphere within the company itself, as well as maintaining a comfortable business environment in the office. According to statistics, up to 85% of the motivation of each employee depends on the stability of the company, the place that a person occupies in the organization, what opportunities for career growth, whether a person values colleagues and leadership. The main goal of creating a corporate culture is to form a strong team, where each employee is happy to do a common cause.

Corporate culture is formed on the basis of the mission of the enterprise, the company's philosophy, development plans, management styles of the enterprise, the motivation and incentive system of the collective, the system of punishments and incentives. Not always the motivation of employees should be purely material, but it should be taken into account: if, mission, goals and image, as well as corporate values are directly related to stimu-

lating non-material motivation. That is, people can be just pleasant to work in a company, because it is stable, there is a comfortable office, etc.

Conclusions. The difficulty in forming a corporate culture lies in the fact that this system can not be managed directly, since it includes values, traditions and unwritten rules, that is, informal moments. Therefore, in order to streamline these elements, it is necessary to clearly define the mission of the company, the basic values, and bring it all to each employee.

References

- 1 Rychkova A.A., Corporate culture of a modern company. Genesis and development trends. Monograph: Buk. - 2015.- 180 p.
- 2 Karenov R.S., Formation and development of client-oriented management systems in business (CRM-systems) // Bulletin of Karaganda State University. Series of Economics.-2015.- No. 1 (77) .- pp.34-38.
- 3 Morozov V.A., Culture of organizations - the source of their compatibility and interaction // Creative economics.- 2016.-V.10.- № 7.- pp. 849-868.
- 4 Ivanova S.V. Personnel management: textbook. - St. Petersburg, 2012.- 234 p.
- 5 Koitanova A.Zh., Zholmukhanova A.Zh., Alpeisova S.E. Human resources management in agriculture //Problems of agro-market .- 2017.- N1.-pp.137 - 142.
- 6 Yakimova Z.V., Masilova M.G., Specifics of diagnostics of organization culture // Fundamental research.-2017.- № 1.- pp. 237-241.
- 7 Mukasheva Zh.B. Corporate responsibility of business as a multilevel system// Bulletin of KazNU. Series of Economics.-2014.- V. 102.- №2.-pp. 170 -174.

Подписано в печать 27.03.2018 г.
Формат 60x84 1/8
Бумага офсетная №1
Заказ № 39
Цена договорная

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Адрес редакции:
050057, г. Алматы,
ул. Сатпаева 30 «б»
Тел.: 245-35-87; 245-36-20
Факс: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru
www.agroeconom.kz

Объем 26,4 усл. п.л.,
23,2 уч. изд. л.
Тираж 300 экз.